

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

О. В. Набока

ПОЛІТИКА США
У СХІДНІЙ АЗІЇ
В 30-70-х РОКАХ
ХІХ СТОЛІТТЯ

Монографія

Ужгород
ВДНЗ «Ужгородський національний університет»
Видавництво «Гражда»
2016

УДК 94(73):94(5-11)"1830/1870"

ББК 63.3(0)5

Н 14

Набока О. В.

Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. ХІХ ст.: Монографія / О. В. Набока. – Ужгород: ВДНЗ «Ужгородський національний університет» – Видавництво «Гражда», 2016. – 284 с.

У монографії розглядається процес становлення та реалізації східноазійської політики США в 30-70-х рр. ХІХ ст. Особлива увага автора зосереджена на дослідженні стосунків Сполучених Штатів з такими ключовими державами Східної Азії, як Цинська імперія, Японія, а також з королівством Лю-Чу, тайванськими племенами, західними колоністами островів архіпелагу Бонін та корейською державою Чосон.

У роботі використано широка джерельна база, а також праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Книга може бути корисною для науковців, студентів, а також всіх, хто цікавиться історією міжнародних відносин в східноазійському регіоні.

Рецензенти:

Н. Д. Городня, доктор історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І. Я. Тодоров, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій і суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

З. В. Священко, доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 10 від 27 травня 2016 р.)*

ISBN 978-966-617-376-1

© О. В. Набока, 2016

© ВДНЗ «Ужгородський національний університет», 2016

© Видавництво «Гражда», 2016

© Маргарита Лавренова, дизайн обкладинки, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП _____	5
РОЗДІЛ I. ДЖЕРЕЛА, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ _____	9
1.1. Джерельна база дослідження _____	9
1.2. Історіографія дослідження _____	15
1.3. Методологічні основи дослідження _____	27
Висновки до першого розділу _____	30
РОЗДІЛ II. ПОЧАТОК АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОНИКНЕННЯ В КРАЇНИ СХОДУ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX ст. _____	31
2.1. Залежність американської політики на Сході від Великої Британії наприкінці XVIII – першій чверті XIX ст. _____	31
2.2. Ліквідація монополії англійської Ост-Індської Компанії в Китаї (1833) та американські інтереси в Східній Азії _____	40
2.3. Місія Е. Робертса в Східну Азію у 1833-1834 рр. _____	47
2.4. Позиції США Східній Азії в період першої «опіумної» війни в Китаї (1839-1842) _____	49
Висновки до другого розділу _____	62
РОЗДІЛ III. ВІДКРИТТЯ ЯПОНІЇ ДЛЯ ЗАХІДНОЇ ТОРГІВЛІ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ ВПЛИВУ США В СХІДНІЙ АЗІЇ _____	64
3.1. Спроби США відкрити Японію у 40-50-х рр. XIX ст. _____	64
3.2. Спроби М. Перрі поставити під американський контроль острови Лю-Чу та Бонін в першій половині 1853 р. _____	76
3.3. Відкриття Японії для західної торгівлі комодором Перрі (1853-1854) _____	92

3.4. Американська експедиція на острів Тайвань (Формозу) у 1854 р. _____	112
Висновки до третього розділу _____	121
РОЗДІЛ IV.	
АМЕРИКАНСЬКІ ПОЗИЦІЇ В СХІДНІЙ АЗІЇ	
В ПЕРІОД ДРУГОЇ «ОПІУМНОЇ» ВІЙНИ (1856-1860) _____	123
4.1. Дипломатична місія П. Паркера в Китай та спроби США захопити Тайвань в період другої «опіумної» війни _____	123
4.2. Роль США в процесі укладення Тяньцзінського (1858) та Пекінського (1860) мирних договорів. Вашингтон в боротьбі проти тайпінського повстання ____	134
4.3. А. Бурлінгейм та американська політика в Цинській імперії в 60-х рр. ХІХ ст. _____	148
4.4. Місія американського консула Ч. Лежандра на Тайвань у 1867 р. та її наслідки _____	158
Висновки до четвертого розділу _____	163
РОЗДІЛ V.	
АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА	
В ЯПОНІЇ В 50-60-Х РР. ХІХ СТ. _____	166
5.1. Місія Т. Харіса та укладення американсько-японського договору 1858 р. _____	166
5.2. Американсько-японські відносини наприкінці 50-х – в 60-х рр. ХІХ ст. _____	189
5.3. США та «війна Бошин» в Японії у 1868-1869 рр. ____	215
5.4. США та експансіоністська політика Японії в Східній Азії в початковий період Реставрації Мейдзі (кінець 60-х – 70-ті рр. ХІХ ст.) _____	227
Висновки до п'ятого розділу _____	253
ВИСНОВКИ _____	256
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА _____	266

ВСТУП

Головними структуроутворюючими принципами сучасних міжнародних відносин є визнання права націй на самовизначення та непорушність кордонів, встановлених після завершення Другої світової війни (1939-1945). Військове вирішення конфліктів з другої половини ХХ ст. вважається неприпустимою та злочинною практикою, яка викликає засудження світового співтовариства. Натомість, загальноприйнятим та найефективнішим способом розв'язування суперечок в рамках глобальної та регіональних систем міжнародних відносин визнано пошук компромісу шляхом переговорів.

У свою чергу, розвиток глобальної економічної системи, який проходить у нерозривному зв'язку з еволюцією міжнародних відносин, базується на таких ключових компонентах, як вільне пересування товарів, капіталів і трудових ресурсів та ліквідація будь-яких обмежень для торгівлі в рамках глобальної господарської системи. Замкнуті економічні системи не витримують конкуренції зі світовим ринком та відходять в минуле.

Хоча сьогодні ці структурні елементи глобальних міжнародних та економічних відносин вважаються загальновизнаними, все ж відзначимо, що їх поступове впровадження стало результатом політичної волі однієї з нинішніх провідних країн – США. Саме Вашингтон був ініціатором того, щоб вищезгадані принципи стали базовими у світовій політиці, і користався усіма історичними нагодами для їх втілення в життя. Як відомо, перша така спроба була реалізована президентом Сполучених Штатів В. Вільсоном на Паризькій мирній конференції у 1919 р., а окремі елементи економічної складової цієї стратегії були озвучені вже у 1899 р. та отримали назву «доктрини відкритих дверей».

На фоні різкого економічного послаблення колишніх великих держав та зменшення їх глобального значення після закінчення Другої світової війни (1939-1945), більшість з них були змушені визнати лідерство США та прийняти їх бачення розвитку світової політики. Тріумф американської дипломатії припадає на кінець 90-х рр. ХХ ст., коли у зв'язку з розпадом головного стратегічного супротивника США – СРСР – більшість країн світу сприйняли американські підходи щодо вирішення міжнародних справ як ключові елементи нового світоустрою.

Слід зазначити, що глобальний порядок, сформований після закінчення «холодної війни», сьогодні переживає кризу, перші прояви якої відчуває на собі Україна. Конфлікт на Донбасі 2014-2016 рр. багато в чому зумовлений тим, що одна з провідних держав світу – Росія – вважає, що нав'язаний США підхід до вирішення світових проблем не дає їй змоги повною мірою реалізувати свої інтереси

на глобальній арені. Подібне невдоволення лунає і в інших країнах світу, де американські принципи світоустрою часто сприймаються як диктат та бажання нав'язати власну систему цінностей.

Критика світової політики США багато в чому зумовлена тим, що первісно вищезгаданий підхід до розв'язання глобальних проблем формувався, в тому числі, і як інструмент поширення геополітичного впливу, оскільки його реалізація надавала Вашингтону конкурентні переваги у боротьбі за ринки збуту в різних регіонах, що, в свою чергу, дозволяло досягти і політичного домінування.

Зазначимо, що формування американського підходу до вирішення політичних та економічних проблем зайняло досить тривалий час і саме Східна Азія у XIX ст. стала тим майданчиком, де проходила їх первісна апробація. Вже в 30-х рр. XIX ст. саме тут США намагалися створити власну колоніальну імперію за рахунок захоплення острівних територій тихоокеанського простору. Але під тиском зовнішніх та внутрішніх обставин Вашингтон врешті-решт відмовився від цієї ідеї. Натомість був сформований новий підхід до вирішення східноазійських проблем, заснований на ліквідації будь-яких перепон для комерційної діяльності та співробітництві з іншими провідними державами. Вперше такі тенденції американської політики стали помітними у 50-70-х рр. XIX ст. в Цинській імперії та Японії.

Отже, важливість дослідження обраної теми полягає в тому, що вона дає можливість простежити історичні обставини формування сучасних міжнародних та глобальних економічних відносин. Необхідність вивчення зазначеної проблематики зумовлюється і тим, що в сучасній українській історіографії дослідження міжнародних відносин у Східній Азії, політики США стосовно країн Східної Азії в період з 1833 до 1876 рр. майже не проводилось.

За нижню хронологічну межу обрано 1833 р., коли у зв'язку із втратою британською Ост-Індською Компанією монополії на торгівлю з Китаєм була зруйнована існуюча тоді система комерційних та політичних відносин у Східній Азії, в яку були задіяні і американські неогоціанти. Це змусило Білий дім розробляти нові підходи до реалізації східноазійської політики, зокрема, був взятий курс на встановлення офіційних відносин з країнами регіону та їх відкриття для західної торгівлі.

За верхню хронологічну межу обрано 1876 р., коли Японія, за активної підтримки США та Великої Британії, зуміла нав'язати Кореї нерівноправний договір про відкриття останньої для іноземної торгівлі. Ця подія стала найбільш вдалим проявом стратегії Вашингтону, спрямованої на підбурювання японських імперських амбіцій в Східній Азії, що, в свою чергу, дозволяло Білому дому реалізувати власні економічні та політичні завдання.

Досліджувані у праці події відбувалися на території Цинської імперії, Японії, Тайваню, Сіаму (Таїланд), островах Тайвань, Лю-Чу (Рюкю) та Бонін (Огасавара), Сахалін. Також розглядаються політичні процеси, які проходили в США, Великій Британії, Франції, Російській імперії.

Аналіз опублікованих джерел, результати вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії роблять зрозумілими спроби США утвердитися в східноазійському регіоні в 30-70-х рр. XIX ст. та надають можливість простежити головні результати і наслідки такого курсу для подальшого розвитку американської світової та регіональної політики.

Працюючи над темою, автор ставив перед собою та вирішив такі завдання:

- проаналізував джерельну та історіографічну базу з досліджуваної проблеми;

- на основі аналізу маловідомих джерел, здійснив комплексне дослідження політики США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.;

- показав зміни американської політики у Східній Азії у зв'язку з ліквідацією монополії британської Ост-Індської Компанії в 30-х рр. XIX ст.;

- розглянув спроби США захопити острови Тайвань, Лю-Чу та Бонін у 50-60-х рр. XIX ст.;

- дослідив значення відкриття Японії американським командором М. Перрі у 1854 р. в процесі розвитку міжнародних відносин в тихоокеанському регіоні в досліджуваній період;

- показав роль США у придушенні повстання тайпінів в Китаї на початку 60-х рр. XIX ст.;

- простежив зміни японської політики Вашингтона у «війні Бошин» у 1868-1869 рр.;

- виявив причини відмови США від створення власної колоніальної імперії в Тихому океані на користь створення неформального геополітичного союзу з Великою Британією та Японією в другій половині XIX ст.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи – багатофакторності, детермінізму, історизму, конкретності, об'єктивності, системності та цілісності. Події, які висвітлюються в дослідженні, розглядаються в їх взаємозв'язку та в сукупності виявлених історичних фактів.

Основними структуроутворюючими принципами дослідження є використання методів аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного та логічного аналізу, методів емпіричних досліджень – аналіз документів, використання історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та системного методів. Теоретичні положення, фактичний матеріал та висновки пропону-

ваної праці можуть бути використані дослідниками історії міжнародних відносин в Східній Азії, а також при підготовці курсів та спецкурсів з історії міжнародних відносин в новий час. Тим більше, що значна частина пропонованого матеріалу обговорювалася на засіданнях кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Результати вивчення проблеми виголошувалися автором у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема на 42-й міжнародній науковій конференції «Суспільство та держава в Китаї» (м. Москва, березень 2012), 43-й міжнародній науковій конференції «Суспільство та держава в Китаї» (м. Москва, березень 2013), 44-й міжнародній науковій конференції «Суспільство та держава в Китаї» (м. Москва, березень 2014), 45-й міжнародній науковій конференції (м. Москва, березень 2015), 46-й міжнародній науковій конференції (м. Москва, березень 2016), 3-й міжнародній науково-практичній конференції «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин», присвяченій пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (м. Луганськ, квітень 2013), 4-й міжнародній науково-практичній конференції «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин», присвяченій пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (м. Луганськ, квітень 2014), Всеукраїнській науковій конференції з нагоди 417-річчя від дня народження Богдана Хмельницького (Черкаси, жовтень 2013), міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми новітньої історії зарубіжних країн» (до 105-ї річниці з дня народження д-ра іст. наук, проф. В. Я. Тарасенка та 20-річчя встановлення дипломатичних відносин між Україною та державою Ізраїль) (м. Київ, жовтень 2012), 4-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історик – філософські дослідження молодих учених» (м. Суми, травень 2015), 9-й науковій конференції «Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Перспективи соціально-економічного та політичного розвитку КНР в XXI столітті» (м. Київ, вересень 2015), міжнародній науковій конференції «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченій пам'яті проф. Б. М. Гончара)» (м. Київ, березень 2016).

РОЗДІЛ І. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження вельми широка. Її склали опубліковані документи, які стосуються політики США в Східній Азії в період, що вивчається. Документальні матеріали містяться у фондах провідних бібліотек України, Китаю та Росії.

Важливу роль при написанні роботи відіграли документи, які зберігаються у Воронцовському та Строганівському фондах наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Це, зокрема, опубліковані офіційні документи, старовинні видання, а також матеріали преси, в яких розкривається політика великих держав у Східній та Південно-Східній Азії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Особливо важливу інформацію містить колекція західної періодики XIX ст., яка видавалася в Китаї та Японії.

Частина опублікованих офіційних документів, в яких показується розвиток американсько-китайських відносин у досліджуваній період, зберігається у фондах бібліотеки Чженцзянського педагогічного університету (м. Цзінхуа, КНР). Це, зокрема, листування провідних китайських діячів доби правління маньчжурської династії Цин з американськими представниками, які в 40-60-х рр. XIX ст. перебували в Пекіні та відкритих портах (Амої, Гуанчжоу, Шанхаї).

Що стосується фондів бібліотек Російської Федерації, то були використані документальні матеріали, які зберігаються в зібраннях Російської державної бібліотеки імені В. І. Леніна (м. Москва), Державної публічної історичної бібліотеки (м. Москва), Бібліотеки Інституту наукової інформації з суспільних наук РАН (м. Москва), Державної публічної бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедрина (м. Санкт-Петербург), Бібліотеки Академії наук (м. Санкт-Петербург), Бібліотеки Інституту сходознавства РАН (м. Санкт-Петербург).

Джерельну базу дослідження можна умовно розділити на чотири групи.

До *першої* та найважливішої з них належать опубліковані офіційні документи, які пов'язані з реалізацією політики США відносно таких країн як Китай, Японія та Корея.

Значну роль при розкритті головних напрямів східноазійського курсу Сполучених Штатів у досліджуваній період відіграли документальні матеріали, які містяться у багатотомних виданнях «Executive documents the senate of the United States» [6; 7; 8; 9], «Message of the president of the United States and accompanying

documents to the two house of congress» [12; 13] та «Papers relating to foreign affairs of United States» [15; 16; 17; 18], публікація яких здійснювалася за ініціативи Державного департаменту США, починаючи з кінця XVIII ст. В численних томах цих видань містяться копії інструкцій американським представникам Вашингтона в Китаї та Японії Державних секретарів, послання американських президентів, в яких озвучувалися головні пріоритети політики в Східній Азії, листи та депеші послів, звіти про укладання міжнародних угод, конвенцій та меморандумів з урядами країн Сходу та проведення військових акцій, листування американських представників з японськими, корейськими та китайськими чиновниками та зі своїми колегами з інших країн, детальні описи експедицій в тихоокеанський регіон та рекомендації щодо його економічного освоєння, а також статистичні матеріали, в яких наводиться розвиток східної торгівлі в досліджуваній період.

Украй важливими для дослідження були офіційні документи, в яких показуються події, пов'язані з реалізацією політики Сполучених Штатів в Східній Азії: підписання американсько-китайського договору в Ванся, здійсненого дипломатом К. Кушингом у 1844 р.; місія комодора Дж. Глінна в Нагасакі для спасіння громадян США, які потрапили в корабельну аварію у 1849 р.; військова експедиція комодора М. Перрі до Японії у 1853-1854 рр.; місія американських уповноважених П. Паркера та У. Ріда до Цинської імперії в період другої «опіумної» війни (1856-1860), діяльність посла США в Пекіні Бурлінгейма у 1861-1868 рр., а також його колег Харріса, Праяна, Волкенбурга, Де Лонга та Бінгема в Японії наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст.; участь американських представників у військовій експедиції на Тайвань (1867) та в японській кампанії 1874 р. на цьому острові.

Перебіг та результати експедиції тихоокеанської ескадри США в Японію під керівництвом комодора Перрі у 1852 – 1854 рр. дає змогу докладно дослідити тритомне видання «Narrative of the expedition of an American squadron to the China Seas and Japan: performed in the years 1852, 1853, and 1854, under the command of Commodore M.C. Perry, United States Navy, by order of the government of the United States» [14], яке було опубліковано згідно з розпорядженням президента США у 1856 р. У це зібрання увійшли проекти Перрі щодо економічного та військово-політичного освоєння тихоокеанського регіону, його детально розроблені плани приєднання островів Лю-Чу, Бонін, Тайвань, суднові журнали та нотатки капітанів кораблів ескадри, протоколи переговорів з японськими, лючуськими та китайськими урядовцями, листування комодора з Державним секретарем та представниками бакуфу, звіти про проведення дослідницьких експедицій на тихоокеанські острови, які здійс-

нювали його підлеглі, детальний опис їх економічного потенціалу та багато іншого. Слід зазначити, що тривалий час це видання було чи не єдиним у США джерелом інформації про країни Східної Азії, їх культуру, традиції, економічний та політичний розвиток та релігію.

Важливу роль при розкритті американсько-англійських відносин, які багато в чому впливали на розвиток політики США в Китаї та Японії в досліджуваній період, відіграли документальні матеріали, які містяться в зібранні «Correspondence relative to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, 1857-1859» [3]. Зокрема у виданні можна знайти листування британського представника в Східній Азії у 50-60-х рр. XIX ст. лорда Елгіна з його американськими колегами П. Паркером, У. Рідом, Т. Харрісом.

Діяльність китайської місії в США та європейських країнах у 1868 р. під керівництвом А. Бурлінгейма, який був запрошений китайським урядом для того, щоб забезпечити перегляд нерівноправних договорів із західними державами, дозволяють розкрити документальні матеріали, зібрані у збірці «The Burlingame mission: a political disclosure, disclosure supported by official documents» [22], яка була опублікована у 1872 р. Це, зокрема, листування китайського представника з Державним секретарем У. Сьюардом, протоколи зустрічей Бурлінгейма з американськими урядовцями, конгресменами та громадськими діячами.

Ці матеріали дозволяють зрозуміти специфіку політики Білого дому в Цинської імперії, який хоча й діяв тоді узгоджено з Великою Британією, проте мав власний підхід до вирішення китайських справ.

Тексти офіційних угод, укладених Сполученими Штатами із східноазійськими країнами в досліджуваній період, містяться у виданні «Treaties between the United States of America and China, Japan, Lew-chew and Siam» [28], яке було опубліковане у 1862 р. Ці документальні матеріали дають можливість простежити еволюцію відносин між державами-підписантами в досліджуваній період, зокрема показати процес поступового нав'язування нових нерівноправних умов країнам Сходу, яке здійснював Вашингтон у 40-60-х рр. XIX ст.

Другу групу джерел складають мемуари, шляхові нотатки, звіти про участь у експедиціях в Східну Азію, які в різні роки були написані політичними діячами, військовими, мандрівниками, діячами культури, дипломатами, які мали безпосереднє відношення до реалізації політики США в цьому регіоні.

Важливу роль при розкритті американської політики в Китаї напередодні та в період першої «опіумної» війни (1838-1842) відіграли книжки «The Chinese empire and its inhabitants» [46] та «The Middle kingdom» [46] американського дипломата, перекладача та першого секретаря посольства США в Пекіні С. В. Уільямса. Особ-

ливу цінність становить другий том другого видання, в якому автор описав перебіг дипломатичної місії Цинської імперії під керівництвом К. Кушинга, яка завершилася підписанням у Ванся першого офіційного договору між країнами. Слід згадати, що Уільямс, який тривалий час до того проживав в Кантоні та Амої, був запрошений перекладачем до Кушинга і брав активну участь в переговорах з китайськими сановниками.

У книжці докладно описано процес переговорів, висвітлені головні протиріччя між сторонами, показано намагання англійців втрутитися у відносини між США та Китаєм.

Перебіг американської експедиції до Японії у 1853 р. під керівництвом Перрі розкривається у книжці відомого американського поета та мандрівника Б. Тейлора «A visit to India, China and Japan, in the year 1853» [43], який приєднався до походу тихоокеанської ескадри під час своєї мандрівки Індією. Тейлор був одним з багатьох науковців, художників та письменників, які були залучені кокомодором до детального вивчення країн, які відвідали його «чорні кораблі». Зокрема поет брав участь в дослідженні островів Лю-Чу, очолював одну з експедицій на острів Піль, який входив до архіпелагу Бонін. Крім того, він брав участь у церемонії передачі листа президента США японському імператорові та наступних переговорах між кокомодором та японськими сановниками щодо можливості укладання двостороннього договору у 1853 р. Усі ці події, а також багато інших детально описані в його книжці. Ці свідчення доповнюють офіційні дані щодо експедиції, значення якої для подальшої історії країн Східної Азії важко переоцінити.

Особливості підписання американсько-японського договору «Про дружбу та торгівлю» у 1858 р. описані у книжці «The Complete Journal of Townsend Harris First American Consul General and Minister to Japan» [44], яка була видана у 1895 р. за редакцією науковця В. Гріффітса. Основу видання становить щоденник першого американського консула в Японії Т. Харріса, який він вів з 1856 до 1860 р. – тобто в період свого перебування в Японії. В ньому дипломат докладно описував своє прибуття до Сімоди – одного з відкритих японських портів, перші переговори з місцевим префектом, який хотів добитися видворення консула з країни, свій візит до столиці – міста Едо, аудієнції у японських сановників і, нарешті, процес підписання договору між США та сьогунським урядом. Також Харріс розкрив обставини своїх зустрічей з впливовими чиновниками бакуфу, яких він лякав можливістю прибуття до військової столиці англо-французької ескадри і тим самим прискорив підписання угоди 1858 р.

Величезну роль при висвітленні американської політики щодо острова Тайвань (інша назва – Формоза) в 60-х рр. ХІХ ст. відігра-

ла книжка «How to deal with China» [37] консула США в Амої Ч. Лежандра. У 1867-1869 рр. він брав активну участь у процесі вирішення дипломатичного скандалу, який виник внаслідок вбивства тайванськими аборигенами екіпажу американського комерційного судна «Ровер», яке потрапило в корабельну аварію біля берегів острова. У виданні докладно описані обставини трагедії, дії американського представника, який намагався скористатися ситуацією та поставити Тайвань під контроль США. На відміну від більшості представників Сполучених Штатів, Лежандр був активним прихильником активної експансивної політики та намагався доказати необхідність анексії території, які не мав змоги контролювати ослаблений Китай.

Інцидент, пов'язаний із загибеллю екіпажу «Ровера», також детально описаний у книжці англійського комерсанта В. Пікерінга «Pioneering in Formosa» [39], який був найнятий Лежандром як перекладач під час свого візиту до вождя тайванських аборигенів Ток-е-тока у 1867 р. Він детально описав процес переговорів з тубільною верхівкою, в тому числі і залякування її за допомогою скляної кульки, яку американський консул носив замість ока, втраченого в громадянській війні. Як писав англієць, періодично Лежандр доставав її з пустої очниці, чим заставив опонентів повірити в те, що має надприродні сили.

У цілому, Пікерінг, як і Лежандр, був прибічником анексії Формози, оскільки вважав, що головною причиною загибелі екіпажу «Ровера» є неспроможність китайської влади навести лад на острові та забезпечити порятунком іноземців, які потрапляли у корабельні аварії біля його берегів. Саме тому він виступав за те, щоб Тайвань перейшов під контроль «цивілізованої» держави.

Японську військову експедицію на Тайвань у 1874 р. детально описав в своїй статті «The Japanese expedition to Formosa» [35] американський журналіст Е. Хауз. Він розкрив причини, перебіг операції та її головні результати. За його трактуванням, окупація почалася внаслідок того, що Китай, якому належав острів, знову проявив свою неспроможність забезпечити безпеку громадянам провідних держав у разі потрапляння їх у корабельну аварію біля тайванських берегів. Новою жертвою китайською недбалості стали рибалки з острова Лю-Чу, вбиті місцевими аборигенами. У зв'язку з цим Хауз закликав американське суспільство підтримати Японію, яка взяла на себе місію покарати винних в їх загибелі та на решті навести лад на острові, що, на думку автора, сприяло розвиткові міжнародної комерції в китайських морях.

Певну цінність становлять також мемуари «A lady captivity among Chinese pirates in Chinese seas» [36] підданої Франції Ф. Лафает, написані у 1856 р. Вона у 1854 р. здійснювала подорож в Китай на торговому судні «Кальдера», що належав американському

купцю та авантюристу М. Руні, який у 50-х рр. XIX ст. намагався розвивати комерційну діяльність на Формозі. У книзі описується напад на судно китайських піратів, в ході якого Лафает та Руні були захоплені в полон. Пізніше, вже в період другої «опіумної» війни цей інцидент використовувався американськими дипломатами для обґрунтування претензій на Тайвань.

До *третьої групи* джерел належать матеріали тогочасної преси. Зокрема, в дослідженні були використані статті з видань, що виходили друком як у відкритих для західної торгівлі портах Китаю, так і на території Сполучених Штатів. Це насамперед такі газети та журнали, як: «The Chinese repository» [51], «The timaru herald» [54], «The New-York Quarterly» [55], «The Sun» [56], «New York Herald» [48].

У цих виданнях публікувалися статті, в яких висвітлювався перебіг тих чи інших подій, пов'язаних з реалізацією американської політики відносно країн Східної Азії, наводяться аналітичні матеріали, в яких показано перспективи втілення зовнішньополітичних проектів США, розкрито потенціал торгівлі із Китаєм та Японією. Також у періодичних виданнях того часу можна побачити матеріали, в яких висвітлюються географічне положення, ресурси окремих територій тихоокеанського регіону, звичаї, традиції, релігія місцевого населення, особливості господарського та політичного устрою країн Східної Азії.

Зазначимо, що ця група джерел дає можливість простежити реакцію американського суспільства на дії Білого дому при реалізації східноазійської політики, виділити головні погляди, які побутували в середовищі правлячих кіл США щодо експансії в Тихому океані в досліджуваний період.

До *четвертої, особливої групи* джерел належать наукові роботи, авторами яких були сучасники подій, які досліджуються. Цінність даних праць пояснюється тим, що вони написані в контексті тих поглядів щодо східноазійської політики США та інших західних країн, які були поширеними в досліджуваний період.

Зокрема, на початку 60-х рр. XIX ст. китайські повстанці – тайпіни сприймалися як варвари та дикуни, які кинули виклик цінностям цивілізованого світу. Такі погляди простежуються в книжці англійського науковця А. Вілсона «The Ever-Victorious Army. A history the Chinese campaign» [69], яка була опублікована у 1868 р. У цьому виданні, серед всього іншого, розглядається діяльність відомого американського авантюриста Уорда, який створив «Армію, яка завжди перемагає» – нелегальне військове угруповання, яке боролось проти повсталих, водночас, також грабуючи місцеве населення.

Звичайно Вілсон зовсім не відобразив зворотний, кримінальний аспект діяльності Уорда, розхвалюючи його заслуги під час придушення «варварського» повстання тайпінів. Для автора цей

авантюрист, а також його наступник британець Гордон були героями, які обстоювали інтереси цивілізованого світу.

Разом з тим, у США скоро почали формуватися й інші погляди на китайську політику. У 60-х рр. XIX ст. ціла плеяда науковців доводила історичну близькість двох країн та необхідність у зв'язку з цим подальшого поглиблення дружби між ними. Вперше такі ідеї були викладені у праці «The oldest and the newest Empire: China and the United States» [66] американського історика В. Спіра, яка була опублікована у 1870 р. Він обстоював думку про історичну близькість обох держав, які пройшли через боротьбу проти посягань з боку колоніальних держав. Автор порівнював боротьбу США за незалежність з участю Китаю в двох «опіумних» війнах. Відповідно, він вважав, що союз «найстарішої» та «наймолодшої» держав є природним і рекомендував керівництву США розвивати дружні відносини з Цинською імперією. Проявом такої дружби та поваги до Китаю, Спір вважав те, що Сполучені Штати заборонили торгівлю опіумом в Піднебесній імперії, в той час, як інші західні держави в 40-50-х рр. тільки нарощували продаж цього наркотику.

До цієї ж групи джерел належать наукові праці таких науковців як Д. Булгер [60], Т. Вайл [70], С. Кеміш [63] та ін.

Таким чином, представлена джерельна база дає змогу досягти поставлених у роботі цілей та завдань. Зокрема, документальні матеріали, використані в дослідженні, дають можливість зрозуміти позицію офіційного Вашингтона щодо тих чи інших подій, які стосувалися реалізації політики США в Східній Азії, показати перебіг військових кампаній, переговорів, наукових експедицій та дипломатичних місій, які здійснювалися американцями в країнах Сходу та на острівних територіях Тихого океану.

Крім того, наявні джерела дозволяють скласти враження про суспільні настрої стосовно американської політики США в Східній Азії та показати реакцію суспільства на ті чи інші зовнішньополітичні акції в регіоні.

1.2. Історіографія дослідження

Історіографічна база дослідження вельми широка. Її складають наукові праці українських, радянських, російських, західних науковців. Використовувалися також окремі роботи китайських та японських вчених.

На жаль, представники української історіографії тільки приступають до вивчення різних аспектів історії міжнародних відносин у Східній Азії. Серед робіт, автори яких хоча б торкалися даної тематики, слід відзначити підручник для ВНЗ «Нова історія Азії та

Африки. Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.)» В. А. Рубеля [169]. І хоча це видання не є суто науковим, а призначене для підготовки студентів історичних спеціальностей, проте при його підготовці були задіяні фундаментальні роботи західних та східних науковців, що дало змогу створити досить оригінальний підхід до висвітлення досліджуваних подій.

Серед робіт, у сферу наукових інтересів авторів яких входить американська політика в Східній Азії, слід виділити монографію Н. Д. Городньої «Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.)» [88]. Разом з тим дана праця присвячена переважно висвітленню процесу формування східноазійського курсу Вашингтона після завершення «холодної війни», коли у зв'язку із змінами міжнародного порядку йому довелося спішно розробляти нову стратегію відносин з провідними країнами регіону, які Н. Д. Городня називає «регіональними центрами сили».

Серед невеликої кількості робіт, які останнім часом з'явилися в Україні, слід також виділити наукову статтю О. В. Мар'янка «Реставрація Мейдзі 1868 року: буржуазна революція чи формування абсолютистського режиму» [123], в якій досліджуються політичні процеси в Японії в період «війни Бошин» (1868-1869).

Слід зазначити, що останнім часом з'явилася ціла низка робіт та статей, в яких розглядаються різні аспекти історії міжнародних відносин в XIX-XX ст. в різних регіонах світу. Це, зокрема, праці М. Бур'яна [81], В. Манжолі [122], О. Машевського [124], З. Священко [171-173], М. Тарана [178], І. Тодорова [182], Л. Чекаленко [188] та ін.

Значно більший вклад у дослідження політики великих держав, у тому числі і США, в Східній Азії зробили радянські дослідники. Це пояснюється тим, що СРСР свого часу мав великі амбіції на регіональне лідерство в східноазійському регіоні, що в свою чергу, зумовлювало необхідність вивчення різноманітних аспектів історії міжнародних відносин у Тихому океані.

Зазначимо, що в умовах геополітичного протистояння зі США та їх західними союзниками в другій половині XX ст. головним завданням радянських науковців було викриття агресивної сутності політики цих держав відносно країн Східної Азії, яка пояснювалася бажанням, в кінцевому підсумку, включити їх у склад своїх колоніальних імперій, або створити там ринки для збуту товарів. При цьому вказувалося, що об'єктом домагань були не тільки Китай, Японія, Корея, а й далекосхідні володіння Росії. І тільки активна антизахідна боротьба спочатку Російської імперії, а потім і Радянського Союзу давала змогу зберігати незалежність країн цього регіону.

Що стосується американської політики у Східній Азії в досліджуваний період, то радянські науковці вважали головною її метою створення тихоокеанської колоніальної імперії. Але оскільки

Вашингтон з об'єктивних внутрішніх причин не встиг втрутитися в процес початкового колоніального розподілу, в другій половині XIX ст. він пішов на створення нової колоніальної моделі, спрямованої на економічне закабалення східних країн та підтримку проамериканських сил в їх прагненні до влади. Така стратегія в радянській історіографії отримала назву «неоколоніалізм», який традиційно пов'язувався з американською політикою в XIX-XX ст.

Незважаючи на певну упередженість та заідеологізованість робіт радянських науковців, вони внесли великий вклад в процес вивчення міжнародних відносин у досліджуваний період.

Зокрема, слід виділити фундаментальну працю О. Л. Нарочницького «Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке. 1860-1895» [158]. У ній докладно описаний процес формування східноазійської політики США, враховуючи всю сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливали на нього, серед яких автор виділив англійський тиск, негативні наслідки громадянської війни Півдня та Півночі, протиріччя між головними американськими партіями, за якими, в свою чергу, стояли різні угруповання великого капіталу.

Крім того, О. Л. Нарочницькому в цілому вдалося виділити два підходи правлячої верхівки США до вирішення справ у Східній Азії. Представники першого підходу, ідейним натхненником яких виступав комодор М. Перрі, на думку автора, виступали за захоплення територій у Тихому океані та створення там колоніальної імперії на зразок англійської. У свою чергу, їхні опоненти закликали до більш стриманої та обережної політики, заснованої на співробітництві з іншими провідними державами та поступовому перетворенні країн регіону на ринки збуту американських товарів.

У той же час О. Л. Нарочницький заперечував стійкість англо-американського союзу в Східній Азії, вважаючи, що кожна з держав намагалася реалізувати свої інтереси, в тому числі за рахунок потенційного союзника. Це, в свою чергу, вело до поглиблення протиріч між Лондоном та Вашингтоном. Крім того, автор зазначав, що бажання частини правлячих кіл США створити колоніальну імперію в Тихому океані за рахунок захоплення островів Тайвань, Лю-Чу, Бонін викликало занепокоєння Великої Британії і це також не сприяло взаєморозумінню між великими державами. Отже, американсько-англійські протиріччя в якійсь момент стали однією з головних ознак розвитку міжнародних відносин на Далекому Сході в новий час.

Подібні ідеї у своїй роботі «Борьба за Тихий океан» [71] обстоював також радянський науковець В. Я. Аварін. В цілому, він наголошував на агресивності політики США в Східній Азії, проявом чого були наміри комодора М. Перрі поставити під американський контроль острови Тайвань, Лю-Чу та Бонін. Таким чином комодор

заклав основи експансивного курсу, до якого Вашингтон повертався знову і знову в процесі втілення своєї зовнішньополітичної програми в Тихому океані. Проте всі ці спроби натикалися на супротив з боку Великої Британії, внаслідок чого вони так і не були реалізовані. Врешті-решт, Вашингтон під тиском Лондона в 60-70-х рр. XIX ст. був змушений відмовитися від претензій на дані острови на користь Японії. Крім того, автор підтримував думку про те, що в умовах наростання геополітичного протистояння з Російською імперією, в останній чверті XIX ст. оформився союз США, Великої Британії та Японії, спрямований проти російських посягань. Разом з тим, на думку В. Я. Аваріна, він не був підкріплений жодними довгостроковими угодами внаслідок існування глибинних протиріч між його учасниками.

Подібні ідеї обстоюються і в фундаментальній праці «Международные отношения на Дальнем Востоке (1870-1949)» [126] за редакцією Е. М. Жукова. Розглядаючи регіональний порядок, який склався у Східній Азії в 70-х рр. XIX ст., її автори говорили про те, що правлячі кола Великої Британії та США вміло підтримували агресивний курс Японії в Тихому океані, спрямовуючи його проти Російської імперії. Така геополітична стратегія була сформована внаслідок того, що цей період характеризується послабленням позицій обох західних держав, які вже не могли одноосібно вирішувати всі далекосхідні справи на свою користь. Як наслідок, Лондон та Вашингтон були змушені підтримати експансію Японії, в обмін на гарантії збереження своїх економічних позицій на тих територіях, які були завойовані нею. Перш за все, агресивний курс Токіо спрямовувався його західними партнерами на протистояння з Російською імперією, яку вони вважали головним конкурентом у Східній Азії.

Думку про антиросійську спрямованість політики Лондона на Далекому Сході обстоював у своїй праці «Английский колониализм в середине XIX века» [93] видатний радянський історик М. О. Єрофєєв. Серед іншого, в його праці розглядається процес наростання англійсько-російських протиріч у різних регіонах, в тому числі і на Далекому Сході. Саме суперництво Лондона та Санкт-Петербурга автор вважав ключовим фактором розвитку міжнародних відносин у досліджуваний період.

Окремі аспекти дослідження економічної експансії США в Китаї у XIX ст. розкриваються в роботі С. Є. Непомніна «Экономическая история Китая (1864-1894)» [161]. Зокрема, показано процес проникнення великих американських фірм у відкриті внаслідок двох «опіумних» війн китайські порти. Автор скрупульозно досліджує негативний вплив діяльності представників великого західного капіталу, в тому числі й американського, на господарський розвиток

Китаю, який в досліджуваний період поступово перетворився на ринок збуту для іноземних товарів та напівколонію провідних держав.

Також політику США та європейських держав в Китаї та Японії в XIX ст. досліджували такі радянські історики як М. П. Айзенштат [72], В. П. Дементьев [90], А. С. Єрусалімський [95], С. І. Зарецька [96], Л. Л. Заріна [97], М. П. Кліменко [108], В. С. Кузнєцов [110], П. П. Остріков [164], М. І. Сладковський [176-177], С. Л. Тихвінський [180] та ін.

Значний внесок у процес дослідження американської експансії на острові Тайвань зробила радянський вчений Ф. А. Тодер. У фундаментальній праці «Тайвань и его история (XIX в.)» [181] вона обстоювала думку про те, що наміри США захопити острів почали проявлятися ще у 1844 р., коли після укладення Вансяського договору з Китаєм посланець Вашингтона К. Кушинг заявив про необхідність анексії Формози, що мало стати відповіддю Великій Британії, яка двома роками раніше добилася від маньчжурського уряду передачі їй Гонконгу. Проявами цього бажання Вашингтона стала, зокрема, діяльність американського консула У. Лежандра, який у 1867 р., скориставшись трагедією, яка сталася з екіпажем судна «Ровер», домагався того, щоб американські війська на деякий час окупували частину Тайваню.

Значний внесок у дослідження політики США в Східній Азії в новий час зробили представники сучасної *російської історіографії*.

Спираючись на досягнення радянської історичної школи, російські історики, як правило, обстоюють думку про експансивний характер американської далекосхідної політики, яка була спрямована проти Росії. На їх думку, США вкупі з іншими провідними державами традиційно виступали проти розповсюдження російського впливу, вважаючи його головною небезпекою для своїх позицій в тихоокеанському регіоні.

Саме такі погляди викладені в роботі «Япония. Незавершенное соперничество» [190] О. Широкограда. На його думку, США та Велика Британія використовували всі засоби для того, щоб спрямувати Японію на конфлікт з Росією, тим самим змушуючи спочатку сьогунський уряд, а потім і мікадо реалізовувати вигідну їм політику, спрямовану проти поширення російського впливу в Східній Азії. Вперше ця тенденція проявилася ще на початку 60-х рр. XIX ст., коли західні країни підтримали позицію Ніххону у її конфлікті з Російською імперією щодо володіння островом Сахалін.

Подібні ідеї висловлює і В. Молодняков у своїй роботі «Россия и Япония: поверх барьеров» [132]. Автор вказує на те, що російсько-японські відносини з моменту прибуття до Японії експедиції графа Путятіна, характеризувалися взаємною недовірою та ворожістю. Не останню роль в цьому відіграв курс західних держав,

які вміло зіштовхували Токіо та Санкт-Петербург у боротьбі за першість у Східній Азії.

Важливу роль при розкритті політики США відносно Японії в 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. зіграла наукова стаття М. Г. Носова «Отношения между США и Японией в период заключения “неравноправных договоров” (1854-1867)» [163]. Значна увага автора приділена аналізу діяльності першого американського консула в «країні вранішнього сонця» Т. Харріса, якому у 1858 р. вдалося нав'язати бакуфу новий нерівноправний американсько-японський договір. На думку М. Г. Носова, це був найбільший успіх американської політики, який став можливим внаслідок того, що посланець Білого дому нажахав сьогунський уряд можливістю прибуття до японських берегів англо-французької ескадри і тим самим змусив його укласти угоду, згідно з якою США виступали гарантом незалежності Ніххону.

Також в роботі показано процес розвитку західної торгівлі у відкритих японських портах, зокрема в Йокогамі, діяльність першого японського посольства в США у 1861 р., з'ясовані причини поступової втрати лідерства Вашингтона у суперництві з Лондоном в Японії.

Спроби США захопити острів Тайвань в 50-х рр. XIX ст. розглядаються в науковій статті О. Л. Анісімова «Американский военно-морской флот в борьбе за Тайвань в середине XIX века» [78].

На думку автора, в середині XIX ст. Вашингтон перейшов до класичної форми колоніальної експансії – територіальних захоплень. Однією з ключових цілей цієї агресивної політики став острів Тайвань. О. Л. Анісімов зазначив, що головним інструментом в реалізації плану захоплення Формози став військово-морський флот. Проте супротив з боку Великої Британії, загострення політичного становища всередині країни, нестача військових сил та економічна слабкість заставили Вашингтон відмовитися від плану анексії острова.

Значний внесок у вивчення різних аспектів, пов'язаних із історією американської політики у Східній Азії в XIX ст. зробили представники *західної історіографії*. Це пов'язано з тим, що історики США та європейських країн розуміли необхідність дослідження теми, оскільки тихоокеанський регіон був у зоні особливої уваги провідних західних держав, починаючи з першої половини XIX ст. Саме тому всебічне та детальне дослідження різних аспектів цієї проблематики вважалось важливою умовою вироблення оптимального зовнішньополітичного курсу відносно країн Східної Азії.

Перші фундаментальні дослідження, в яких розглядалася історія американської політики в Тихому океані, почали з'являтися вже наприкінці XIX ст. – у першій чверті XX ст. Характерною ознакою розвитку історіографії того періоду було те, що процес оформ-

лення принципів східноазійської політики США ще був далекий до завершення і науковці намагалися не просто викласти історичні події, але і виробити власні рекомендації стосовно її оптимізації та подальшого розвитку. Досить часто лунала і критика зовнішньополітичних ініціатив Білого дому, оскільки не всі історики були, наприклад, готові визнати правильність відмови Вашингтона від активної експансіоністської політики на користь співробітництва з Великою Британією та Японією.

Саме в цьому контексті слід розглядати фундаментальну працю Тайлера Деннета «Americans in Eastern Asia» [200], яка вийшла друком у 1921 р. У книзі розглянута історія зовнішньої політики США починаючи від кінця XVIII ст. і закінчуючи проголошенням доктрини Хея у 1899 р. Значна увага приділена аналізу діяльності провідних політичних діячів та дипломатів США в Східній Азії, зокрема П. Паркера, М. Перрі, Дж. Ріда, А. Бурлінгейма, Т. Харріса, Ч. Де Лонга та ін.

Також досить докладно показані причини переходу від спроб створення колоніальної імперії за рахунок завоювання островів Тайвань, Бонін та Лю-Чу в 40-50-х рр. XIX ст. до більш обережної та поміркованої політики співробітництва з іншими західними державами в Японії та Китаї у 60-70-х рр. XIX ст. Деннет пов'язував такі тенденції зовнішньополітичного курсу Білого дому з громадянською війною 1861-1866 рр., яка змусила керівників США на час забути про проведення активних дій в Тихому океані, що дозволило конкурентам, насамперед Великій Британії, зайняти лідируючі позиції в регіоні. Натомість Вашингтон, незважаючи на протести деяких представників дипломатичного корпусу, таких як посол в Японії Т. Харріс, взяв курс на співробітництво з своїм найближчим конкурентом. Головним ініціатором проведення нового східноазійського курсу, на думку Т. Деннета, був Державний секретар США У. Сьюард, який добився відставки Харріса та призначив на його місце лояльнішого Р. Праяна. У Китаї послом США також став прибічник обережної політики та співробітництва з Великою Британією А. Бурлінгейм.

У той же час, на думку Т. Деннета, в США залишалися прибічники більш рішучого курсу, які намагалися реалізувати проект створення колоніальної імперії. Серед них був і американський консул в Амої Лежандр, діяльність якого також описується в книзі. Зокрема, у 1867 р. він намагався реанімувати ідею захоплення США острова Тайвань, вперше висловлену в 50-х рр. XIX ст. комодором М. Перрі та посланцем Вашингтона в Китаї в період другої «опіумної» війни П. Паркером. Проте, як зазначається в праці Деннета, в умовах панування обережних підходів до східноазійської політики в Білому Домі, ініціативи Лежандра не отримали належної уваги.

У цілому, хоча Деннет і виправдовував перехід до співробітництва з Великою Британією, а в кінці 60-х рр. XIX ст. – з Японією, при проведенні політики в Східній Азії, все ж, явно симпатизував прибічникам створення колоніальної імперії. Він багато уваги приділяв аналізу «втрачених можливостей» США у Східній Азії в досліджуваний період.

Деннет був змушений визнавати успіхи політичної лінії в Східній Азії, яка була визначена Сьюардом. Саме співробітництво з Великою Британією та Японією дозволило США отримати можливість для проникнення на корейський ринок, яку для них у 1876 р. відкрили японські війська. У цілому, саме цей науковець вперше висловив думку про те, що наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст. Білий дім підтримав претензії Японії відносно островів Лю-Чу, Тайвань та Кореї в обмін на безперешкодний доступ американського капіталу на ці території.

Слід також відзначити, що саме Деннет серед головних причин формування неформального геополітичного союзу США, Великої Британії та Японії в першій половині 70-х рр. XIX ст. виділив зростаюче протистояння з Російською імперією, яка в цей період стрімко нарощувала свою присутність у Східній Азії.

В цілому ж праця Деннета містить докладний аналіз американської політики в тихоокеанському регіоні, заснований на використанні великої кількості маловідомих джерел. Це зумовлює її велику цінність для проведення нашого дослідження.

Протилежні Деннету думки висловлює професор історії Далекого Сходу Стенфордського університету Р. Тріт у праці «The early diplomatic relations between the United States and Japan, 1853-1865» [236], яка була опублікована у 1917 р. У ній докладно описуються події, пов'язані із відкриттям Ніххону для західної торгівлі кокомодором Перрі у 1853-1854 рр., діяльністю першого американського представника в Едо Харріса та укладенням їм договору «Про дружбу та торгівлю» 1858 р. з бакуфу. Також розглядається участь США в боротьбі міжнародної коаліції проти антизахідного руху в Японії у 1863-1865 рр.

На відміну від Деннета, Тріт в цілому підтримував дії Державного секретаря Сьюарда та його ставленика в Японії Праяна, які були активними, але все ж таки незначними учасниками союзу західних держав, які в першій половині 60-х рр. XIX ст. виступили проти даймьо, які боролися за нове закриття Японії для іноземної торгівлі. Звичайно, на думку американського історика, це був вимушений крок, оскільки США навряд змогли б утримати свої позиції в Японії в умовах, коли більшість ресурсів була задіяна для перемоги над Конфедерацією у громадянській війні. Натомість, навіть надаючи тільки моральну підтримку діям Великої Британії,

Франції, Голландії у 60-х рр. XIX ст. в Японії, Вашингтон отримав максимум політичних дивідендів. Зокрема, йому вдалося обстояти зниження митних тарифів для імпорту американських товарів в японські відкриті порти – головної умови, яка саме за ініціативи Білого дому була включена в нові договірні документи, укладені із сьогунським урядом в цей період.

Деннет досить скептично ставився до досягнень Сьюарда та Праяна, а Тріт повністю схвалював позицію цих політичних діячів, яка, на його думку, була найоптимальнішою за конкретних історичних обставин. Також слід відзначити детальний аналіз наслідків укладення Праяном нових політичних угод з бакуфу у 1863-1865 рр., зроблений Трітом. Вони, на думку автора, значно зміцнили економічні позиції американських фірм у цей період та дозволили їм знайти достатньо великі ринки збуту для своїх товарів.

Американським спробам встановити своє панування на острові Піль в 50-х рр. XIX ст., серед іншого, присвячена книжка американського історика Л. Шолмонделея «The history of the Bonin islands from 1827-1876» [197], яка вийшла друком у 1905 р. У праці висвітлюється боротьба провідних держав, в тому числі і США, за володіння цією групою островів у Тихому океані.

Хоча автор і визнавав, що дана територія була відкрита англійським мореплавцем В. Бічі у 1827 р., все ж він ставив під сумнів англійські претензії на неї. Він цілком виправдовував дії комодора Перрі, який у 1853 р. фактично викупив невелику колонію, яка існувала на одному з островів архіпелагу – Піль, та проголосив її американською власністю. Вчений погоджувався з комодором в тому, що серед мешканців острова майже не було підданих британської корони, натомість саме американський громадянин Н. Сейворі фактично очолював колонію до прибуття сюди американської тихоокеанської ескадри. Саме діяльність останнього достатньо детально описана Шолмонделеєм для того, щоб довести законність американських претензій на острів. У той час, на думку автора, про англійську присутність на острові нагадувала лише невелика мідна табличка, яка була прибита Бічі до великого дерева.

У праці з'ясовано причини відмови американців у 70-х рр. XIX ст. від островів Бонін на користь японців. Це, на думку автора, було пов'язано з тим, що уряд мікадо гарантував збереження тут американських економічних позицій, що, в свою чергу, дозволяло не витратити ресурси, необхідні для того, щоб обстоювати належність колонії на острові Піль до США.

Таким чином, Шолмонделея виправдовував експансивну політику США в Східній Азії, вважаючи, що захоплення островів в Тихому океані є законним правом Вашингтона, оскільки інші держави були мало зацікавлені у «розповсюдженні цивілізації» на цих

територіях. Саме встановлення цивілізованих норм життя автор вважав головною причиною поширення американського впливу в східноазійському регіоні.

Аналізуючи розвиток західної історіографії щодо досліджуваної проблеми, слід згадати, що найбільш популярним героєм історичних досліджень в американських істориків був видатний політичний діяч та військовий – комодор Перрі, який у 1854 р. відкрив Японію для іноземної торгівлі. Перші його біографії з'явилися вже в останній чверті XIX ст. Проте і сьогодні в США проводяться та публікуються дослідження різних аспектів діяльності прославленого комодора.

Перша докладна біографія Перрі під назвою «Perry, Matthew Calbraith, 1794-1858.: a typical American naval officer» [207] була написана американським дослідником В. Гріффітсом ще у 1887 р. У книжці висвітлюється діяльність комодора в різні часи, його участь у війнах, які вели Сполучені Штати в першій половині XIX ст., зокрема у війні з Мексикою 1846 – 1848 рр., де майбутній відкривач Японії вперше проявив свої військові таланти, що в майбутньому дало йому можливість зайняти посаду комодора тихоокеанської ескадри. Звісно, що значна частина праці Гріффітса присвячена висвітленню походу американської ескадри в Японію в 1852-1854 рр. Автор повністю виправдовує дії Перрі, в роботі відсутній критичний підхід в аналізі діяльності великого комодора.

Такий підхід проявився і в роботі американського історика Дж. Шрьодера «Matthew Calbraith Perry: antebellum sailor and diplomat» [228], яка була опублікована у 1943 р. Враховуючи те, що праця написана в період Другої світової війни, коли США вели бойові дії проти японців, вона є панегіриком Перрі, що, на думку автора, надав Японії історичний шанс для цивілізованого розвитку, яким, однак, вона так і не змогла скористатися. Звичайно, що японці показані дикунами, а жорстке і часто неповажне ставлення до них з боку видатного американського дипломата пояснюється реакцією на їхню «природну» агресивність, варварство і хитрість.

Тільки наприкінці XX – на початку XXI ст. стали з'являтися численні історичні праці, в яких робляться спроби критичного аналізу діяльності комодора Перрі. Серед книг, які були опубліковані в цей період, відзначимо праці таких науковців, як В. Бізлі [194], Г. Фейфер [205], Дж. Міллер [220], Д. Вітнер [239] та ін.

Докладний аналіз подій, пов'язаних з американськими дослідженнями острова Тайвань, які були здійснені за наказом комодора Перрі у 1854 р., наводить у своїй праці «Yankees in the land of the gods: Commodore Perry and the opening of Japan» [238] американський вчений П. Вілей. В опублікованій у 1990 р. книжці показано спроби М. Перрі добитися приєднання острова до США, яким

прибічником чого він виступав. Для того, щоб доказати необхідність анексії острова, у 1854 р., за наказом комодора, там було проведено ряд експедицій, метою яких було дослідити перспективи використання Тайваня як бази, де військові кораблі могли б поповнювати запаси вугілля. Саме з цією метою, на думку автора, Перрі і намагався домогтися від Білого дому його відділення від Цинської імперії та подальшого включення у склад колоніальної імперії США в Тихому океані.

Участь США у придушенні тайпінського повстання в Китаї наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. проаналізована в статті американського історика Дж. Раппа «Clashing Dilemmas: Hong Rengan, Issachar Roberts, and a Taiping «Murder» Mystery» [225]. У праці увага автора зосереджена на висвітленні діяльності американського місіонера Іссахара Робертса, який на початку 60-х рр. XIX ст. перебував в Нанкіні – столиці тайпінської держави Тайпін-тянго. Коли ж він спробував покинути Нанкін, на священика був здійснений напад, організований прем'єр-міністром держави Хонг Женганом, який особисто зарубав хлопчика – помічника Робертса. Потім цей факт став для західної спільноти доказом варварства й жорстокості тайпінів та слугував моральним виправданням втручання США і європейських держав у придушення їх повстання.

На основі аналізу маловідомих джерел Рапп стверджує, що обставини нападу Хонг Женгана на Робертса були повністю вигадані місіонером, який був незадоволений тим, що останній заборонив йому проповідувати християнство в Тайпін-тянго. Все ж, історія про жорстоко вбитого хлопчика була використана великими державами для того, щоб виправдати військову кампанію проти тайпінів, яка розпочалася на початку 60-х рр. XIX ст.

Важливою для аналізу американської політики в 60-х рр. XIX ст. у Китаї є стаття американського дослідника Дж. Шрекера «For the Equality of Men – For the Equality of Nations»: Anson Burlingame and China's First Embassy to the United States, 1868» [229]. У ній висвітлюється діяльність А. Бурлінгейма – який з 1861 до 1867 р. був американським послом у Пекіні, а в 1868 р. – запрошений китайським урядом очолити китайську місію у США та провідних державах Європи. У 1868 р., під час перебування посольства в Вашингтоні, Бурлінгейму вдалося укласти нову американсько-китайську угоду, згідно з якою між країнами встановлювалися дружні та взаємовигідні відносини. Такий дипломатичний прорив, на думку Шрекера, був пов'язаний із тим, що керівник китайської місії мав великі зв'язки всередині республіканської партії США та був особистим другом Державного секретаря У. Сьюарда. Це і дозволило йому добитися від Вашингтона поступок, в той час як інші держави, які відвідало посольство Пекіна, відкинуло китайські ініціативи щодо перегляду нерівноправних договорів.

Все це, на думку автора, свідчить про те, що незважаючи на залежність США у китайських справах від Великої Британії, все ж Вашингтон намагався проводити самостійний курс, спрямований на розвиток дружніх відносин між «найстарішою та наймолодшою націями».

Відносини між США та Японією у 50-70-х рр. XIX ст. зокрема розглядаються і в праці французького вченого Ф. Луї «Повсякденне життя Японії в епоху Мейдзі» [119]. В ній, серед іншого, досліджується вплив західних країн на життя традиційного японського суспільства. В книжці показаний перебіг експедиції комодора Перрі та відкриття ним країни «вранішнього сонця» для американської торгівлі, проаналізована реакція японського суспільства на цю подію, розглянуте наростання антизахідної боротьби у 60-х рр. XIX ст. та участь у розгромі непокірних даймьо західних сил. Автор припускає, що саме іноземна армія була найнята імператором Муцухіто для придушення бунтівних князівств і це, врешті-решт, сприяло встановленню його одноосібної влади у 1868-1869 рр.

Значний внесок у дослідження політики США відносно країн Східної Азії в XIX ст. внесли *японські та китайські історики*. Знаменно, що в нашому дослідженні використано праці представників східної історіографії, перекладені європейськими мовами.

Зокрема, слід виділити книжки таких китайських істориків, як Лю Да Нянь [120], Фань Вэнь-Лань [183], Цинь Бень-лі [187], Шэн Ху [191]. Більшість з них написані у 50-60-х рр. XX ст., в період правління в Китаї комуністичної партії на чолі з Мао Цзедунем. Відповідно, для них характерна значна заідеологізованість, яка зменшує їх наукову цінність. Однак у вищезгаданих працях детально відображений процес закабалення Китаю західними державами під час першої та другої «опіумних» війн. США, на думку китайських істориків, виступали єдиним фронтом з іншими великими державами в процесі перетворення Цинської імперії на колонію Заходу.

Що ж стосується представників японської історіографії, то вони по-різному трактують політику США відносно своєї країни в період, який досліджується. Зокрема, слід згадати книгу Іназо Нітобі «The intercourse between the United States and Japan. An historical sketch» [213].

У згаданій праці автор в цілому позитивно оцінював роль Сполучених Штатів в історичному розвитку Японії починаючи із середини XIX ст. На його думку, відкриття країни в 1854 р. сприяло її переходу від традиційного, середньовічного устрою до широкої модернізації всіх галузей японського життя. Крім того, страх перед «людьми з заходу» нарешті заставив японців переглянути свої погляди на політичні процеси всередині країни. Замість розділеної на окремі князівства, на чолі з ослабленим сьогунатом, вона пе-

ретворилася на міцну промислову державу під керівництвом великого імператора-мікадо.

Крім того, Іназо Нітобі відзначив, що саме американці підтримували японців в приєднанні до Японії островів Лю-Чу, у розв'язанні кризи на Тайвані у 1874 р., а також у відкритті Кореї для японської торгівлі у 1876 р. США, на його думку, сприяли тому, що його батьківщина в останній чверті XIX ст. перетворилася на велику державу та приєднала нові території.

Водночас автор відзначив і негативний бік американського проникнення. Зокрема, під впливом Заходу занепала унікальна японська традиційна культура, яка також сприяла підйому Японії в досліджуваний період.

Вивченню обставин військової експедиції Японії до Кореї у 1876 р., яка була підтримана США, присвячена наукова стаття «“Lessons” of the Past: The Use and Misuse of History in Modern Japanese History» [241] наукового співробітника Токійського університету Йоко Н Като. Автор статті не став виправдовувати дії тогочасного японського уряду, який, на його думку, підтасовував факти для того, щоб виправдати втручання у корейські справи в досліджуваний період. Зокрема, він провів порівняльний аналіз звітів капітана корабля «Унуо», в яких описуються обставини нападу корейців на даний корабель у 1875 р. Вчений звернув увагу на те, що попередня інформація в них була викривлена, щоб показати мешканців Кореї варварами, які не визнають цивілізованих законів. Це і дало привід для військової експедиції, здійсненої у 1876 р.

1.3. Методологічні основи дослідження

Розвиток сучасної історичної науки України характеризується зокрема відсутністю єдиних методологічних підходів до вивчення історичних подій, явищ та тенденцій. Це пов'язано з тим, що після розпаду СРСР монополія марксистсько-ленінського (формаційного) підходу до проведення історичних досліджень була порушена. До сьогодні в науковому середовищі триває дискусія щодо методології історичного пізнання.

Саме тому в умовах теоретико-методологічного різноманіття дослідники, як правило, використовують комбінований підхід, поєднуючи формаційну, цивілізаційну, постмодерністську теорії, надбання французької «школи Аналів», концепції циклічного розвитку та ін. Кожен з істориків на свій розсуд визначає необхідний йому науково-методологічний інструментарій, за допомогою якого він досягає поставлених в роботі завдань. Це, в свою чергу, дає змогу проведення більш об'єктивного дослідження, оскільки дозво-

ляє не оглядатися на єдині норми аналізу історичних подій, наслідки яких часто виходять за будь-які встановлені рамки.

Разом з тим, відзначимо, що вищезгадане не відміння необхідності використовувати загальнонаукових підходів до проведення історичних досліджень.

Методологічною основою дослідження стали принципи наукового історизму та об'єктивності. Розвиток політики США в Східній Азії у досліджуваний період показаний як конкретно-історичний процес, в якому знайшли своє відображення цивілізаційні, формаційні та національні закономірності. Це, на наш погляд, є найоптимальнішим підходом, оскільки система прийняття рішень Білим домом щодо здійснення тих чи інших напрямів східноазійської політики була сукупністю багатьох елементів, починаючи від особистих поглядів американських керівників і закінчуючи баченням суспільства Заходу своєї ролі в тогочасних міжнародних процесах.

Дослідження спирається також на історичні й методологічні праці з проблем міжнародних відносин і будується на поєднанні проблемно-хронологічного та системного аналізу. З-поміж учених, чий погляд на розвиток світових процесів використано як методологічну основу, можна виділити У. Бека, Л. С. Васильєва, С. Я. Данилевського, П. Кальва-Коресі, Г. Кіссінджера, А. Мехена, З. Бжезинського та ін.

Важливим принципом, який був використаний в ході вивчення досліджуваної проблеми, був принцип історизму. Він, зокрема, передбачає досконале знання історичних реалій, в яких відбувався процес становлення та реалізації політики США в Східній Азії, без чого неможливо зрозуміти сутність сучасного міжнародного порядку в цьому регіоні.

Треба розуміти, що відносини Сполучених Штатів з ключовими державами Далекого Сходу (Китай, Японія, Корея) та народами, які населяли острівні території (Тайвань, Лю-Чу, Бонін) склалися між сторонами, які перебували не тільки на різних рівнях соціально-економічного та політичного розвитку, але і представляли різні цивілізаційні єдності, кожна з яких мала власні погляди на суспільний прогрес, свою систему міжнародного права, свої методи та прийоми ведення дипломатії. І в США, які представляли Захід, і в їх опонентів, які належали до далекосхідної цивілізації, були власні системи цінностей та бачення світових процесів, що не могло не викликати появу досить значних труднощів при зовнішньополітичних контактах, оцінки дій один одного. Слід пам'ятати, що до «опіумних» війн та відкриття Японії комодором М. Перрі в Східній Азії існували декілька моделей міжнародних відносин: європейська (західна), китаєцентрична, японоцентрична. Дві останні прийшли до поступового занепаду у 60-70-х рр. XIX ст. під тиском великих держав, в тому числі і США.

Зазначимо, що принцип історизму передбачає також врахування відмінності сучасного та тогочасного бачення подій, які вивчаються, оскільки в досліджуваній період існувала зовсім інша історична ситуація, інша логіка дій, інше розуміння прогресу, цивілізованості та сприйняття категорії справедливості.

Іншим принципом історичного пізнання, який застосовано в дослідженні, є принцип об'єктивності. Об'єктивний підхід до висвітлення політики США у Східній Азії в досліджуваній період формувалася завдяки поєднанню порівняльно-історичного методу та системного аналізу діяльності всіх учасників міжнародного процесу в цьому регіоні: США, Великої Британії, Франції, Російської імперії, Цинської імперії, Японії, королівства Лю-Чу, конфедерації тайванських племен, корейської держави Чосон. Це дало змогу виявити особливості східноазійської політики Вашингтона, її відмінність від курсу європейських держав і в той же час показати загальні цілі, методи та прийоми її реалізації відносно країн східноазійського регіону.

У дослідженні використано системний підхід, що дало змогу розкрити цілісність об'єкта дослідження, його системних елементів, сприяло виявленню різноманітних типів зв'язків, характерних для нього.

Зазначимо, що системний підхід, як науковий метод теоретичного аналізу, тісно пов'язаний з принципом історизму. Водночас при аналізі сутності, принципів функціонування та еволюції політики США у Східній Азії в досліджуваній період використання системного підходу викликало необхідність застосування різних загальнонаукових методів: логічного, індуктивного, дедуктивного, статистичного та ін.

З-поміж загальнонаукових методів були задіяні аналіз, синтез, абстрагування, аналогію, узагальнення, а з-поміж соціально-історичних та історіографічних – використано спеціально-історичний, сцієнтистський, метод історіографічного аналізу та синтезу, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та метод історико-культурної атрибуції.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз джерельної та історіографічної бази дослідження дав змогу дійти таких висновків.

Процес дослідження політики США в 30-70-х рр. XIX ст. у Східній Азії в Україні перебуває на початковому етапі. Активне вивчення даної тематики велося тільки в радянські часи. Проте сьогодні вчені отримали більший доступ до джерел, раніше практично не доступних для вітчизняних науковців. Це, в свою чергу, дозволяє більш повно та об'єктивно дослідити обрану тему та відійти від притаманних радянській історіографії поглядів про агресивну сутність американської політики в тихоокеанському регіоні, поява яких була зумовлена геополітичним протистоянням США та СРСР в роки «холодної війни».

Це завдання, без сумніву, необхідно виконувати за рахунок більш широкого залучення праць представників закордонної історіографії, оскільки, як показав аналіз західної історіографії, дослідження східноазійської політики Вашингтона в 30-70-х рр. XIX ст. англійськими, китайськими та японськими науковцями відбувалися досить динамічно. У той же час необхідно пам'ятати про необхідність критичного підходу при науковому аналізі даних робіт, оскільки часто їх головним завданням є виправдання політики західних держав відносно країн Східної Азії. Разом з тим вони дають можливість зрозуміти сутність підходу Заходу до міжнародних проблем в цьому регіоні.

Зазначимо, що наявна історіографічна та джерельна база достатня для досягнення поставлених цілей та завдань.

РОЗДІЛ II. ПОЧАТОК АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОНИКНЕННЯ В КРАЇНИ СХОДУ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX СТ.

2.1. Залежність американської політики на Сході від Великої Британії наприкінці XVIII – у першій чверті XIX ст.

Американське економічне та військово-політичне проникнення в східноазійський регіон розпочалося з останньої чверті XVIII ст.

Слід відзначити, що до закінчення Війни за незалежність від Великої Британії (1775-1783), мешканці 13 англійських колоній на східному узбережжі Північної Америки мало знали про азійські країни. Переважно інформація про них обмежувалася лише даними про східні товари, які зрідка доходили до Північної Америки. Мешканці колоній споживали китайський чай, який надходив у Бостон контрабандним шляхом з Голландії. Також у помешканнях деяких найзаможніших переселенців зберігалися відрізи китайського шовку або індійської бавовни.

Невідомо коли у північноамериканських колоніях Великої Британії з'явилися навігаційні мапи, за якими перші американські мореплавці та комерсанти прокладали собі шлях через тихоокеанські води до напівміфічних країн Сходу – Індії, Японії та Китаю [200, с. 4].

Першим американцем, який задумався про можливості організації торгівлі із східними країнами, був авантюрист, місіонер та дезертир, який колись здійснив зухвалу втечу з корабля англійського військово-морського флоту, Джаред Спаркс. У 1772 р. він, перебуваючи на службі в лавах британського флоту, продав хутра, куплені їм в Америці в китайському порту Гуанчжоу (Кантоні) за шалені тоді гроші – 100 дол. Пізніше, коли він став священиком в рідному Коннектикуті, куди втік від англійського закону, він у проповідях закликав парафіян розвивати торгівлю з Китаєм [200, с. 5].

Інший американець – Джон Лейард, який брав участь у останній навколосвітній подорожі Джеймса Кука у 1776 р., – також закликав співвітчизників розвивати комерційні відносини із країнами тихоокеанського регіону. Зокрема, з подібною пропозицією він звертався до торговців Нью-Йорка, Філадельфії та Бостона. Врешті-решт, піддавшись на його вмовляння, філадельфійський неогоціант Роберт Моріс спорядив торговельне судно «Імператриця Китаю» до Цинської імперії. У лютому 1784 р. судно прибуло до Кантона, проте ця експедиція не принесла бажаного комерційного результату [200, с. 5].

Наприкінці XVIII ст. об'єктом інтересу з боку американців стала також Японія. На початку 1791 р. два американські судна – «Ва-

шингтон» та «Леді Грейс» прибули до порту Кіі, де намагалися продати свої товари, проте цей рейс також не приніс прибутку. Це було пов'язано з тим, що з 1637 р. сьогунат заборонив перебування на території «Ніххону» іноземців, за виключенням голландців, китайців та корейців.

Тим не менш, в період з 1797 до 1808 р. біля японських берегів постійно курсувало 10 американських суден, які перевозили товари між Батавією та портом Нагасакі, найняті англійськими приватними купцями-приватірами [235, с. 497].

Зауважимо, що в ранній історії американського проникнення до країн Східної Азії можна виділити кілька етапів, початок і закінчення яких залежав від трансформацій існуючої тоді торговельної та політичної кон'юнктури в цьому регіоні.

Перший етап розпочався наприкінці XVIII ст. і закінчився приблизно в 30-х рр. XIX ст. Даний період характеризувався спробами американських неогоціантів діяти в рамках тієї системи колоніальної торгівлі, яку вже заклала британська Ост-Індська Компанія – провідний гравець того часу на торговельних шляхах, які поєднували країни Південної, Південно-Східної та Східної Азії. Після встановлення свого панування на території Могольської імперії в Індії ця компанія мала всі важелі для того, щоб диктувати свої умови численним купцям з інших країн, в тому числі і США. Ця залежність американців від британської політики на Сході в цей період була відзначена багатьма істориками. Зокрема, західний дослідник Б. Бадсон називав подібну тактику США «шакалячою дипломатією» [193, с. 6]. Американський науковець Д. Гедалесія вважав, що в цей період США «грали в малій лізі» в торгівлі зі східними країнами [206, с.19].

Після того як США проголосили незалежність від Великої Британії, Вашингтон намагався ліквідувати залежність своїх підданих від Ост-Індської Компанії, зробивши спробу створити перші дипломатичні служби в азійських країнах. Зокрема, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Цинській імперії з'явилося офіційне представництво США. В Кантоні була створена американська консульська служба. Першим консулом став майор Семюель Сноу, призначений у 1789 р. Протягом першої чверті XIX ст. США в Китаї представляли чотири консули: Дж. Керрінгтон, В. Уілкоккс, І. Гросновер та син першого посланця – С. Сноу. Разом з тим, слід зазначити, що в умовах коли Цинська імперія не бажала жодних офіційних контактів з іноземними країнами, становище консулів в Китаї мало відрізнялося від становища простих американців. У випадках непорозумінь, які час від часу виникали, китайці таки зверталися до них, проте не визнавали їхніх повноважень, оскільки не поважали жодних офіційних титулів інших країн [39, с. 116].

Зазначимо, що в Китаї американські неогоціанти були змушені діяти не тільки під егідою британської Ост-Індської Компанії. На них також розповсюджувалися правила, які накладалися на іноземних торговців спеціальною державною компанією Цінської імперії під назвою Кохонг (Гунхан). Серед них – високі ввізні мита та дозвіл на перебування в Кантоні тільки в певну пору року. До того ж чиновники Кохонгу вели торгові операції тільки з представниками Ост-Індської Компанії, тому американці намагалися отримати ліцензію останньої, оскільки без неї вони ризикували тим, що їх просто не допустять в Кантон.

Слід, однак, згадати, що в цей період Ост-Індська Компанія не чинила особливих перешкод для діяльності американських торговців. Вона встановлювала однакові умови для торгівлі із східними країнами для всіх неогоціантів, незалежно від їх національної приналежності. Відповідно, ті, хто бажав вести комерційну діяльність на Сході, мали визнати зверхність чиновників Компанії та займатися торгівлею від її імені. За лояльність Компанія надавала американцям такі самі права та пільги, якими користувалися і піддані Великої Британії. Зокрема, наприкінці XVIII ст. для громадян США була відкрита Індія, куди у 80-х роках XVIII ст. прибуло перше їх судно «Шекспір». Тоді, в знак особливої прихильності, бенгальська верховна рада звільнила американських купців від митних зборів [184].

Пізніше, британський лорд Корнвалліс, який у 1786-1793 рр. займав посаду генерал-губернатора Індії, спеціальним указом проголосив, що американці розглядатимуться як найбажаніші іноземці, на територіях, які контролюються Ост-Індською Компанією [185].

У 1794 р. був укладений спеціальний англо-американський договір («Угода Джея»), згідно з яким для громадян США встановлювався 6-відсотковий митний збір, у той час, як інші іноземці платили 8%. Крім того, передбачалася видача американцям спеціальних ліцензій на торгівлю в портах Індійського океану та Китаю [184].

Природно, що все вищезгадане сприяло розквіту американської торгівлі у східних морях, особливо в Індії, яку в той період громадяни США цінували більше ніж Маньчжурську імперію. Центром їх діяльності був порт Сейлем, в якому скуповувалися індійські товари та перевозилися на продаж в інші регіони. При цьому загальний тоннаж суден США в Індії був значно більшим, ніж тоннаж в Китаї.

Для захисту інтересів американських купців у 1793 р. в Калькутті було створено консульський пункт США, який на перших порах очолив Б. Джой [184].

У цей період американська присутність стала більш помітною і в Китаї. Як було відзначено вище, перша комерційна експедиція

до Кантона судна «Імператриця Китаю» закінчилася невдало. Організатору походу філадельфійському купцеві Роберту Морісу не вдалося розпродати свій товар. Проте він не впав у відчай, а навпаки, на кошти, які в нього залишилися, закупив китайського чаю, який вигідно продав в США [200, с. 14].

Протягом 1778-1782 років було здійснено ще дев'ять експедицій в Китай, в яких брали участь комерсанти з Нью-Йорка, Філадельфії, Сайлема та Балтімора [102, с. 126].

Незважаючи на всі заборони, американцям вдалося значно потіснити конкурентів, з кінця XVIII ст. стабільно демонструючи позитивне сальдо у торгівлі з Китаєм, в той час, як британська Ост-Індська Компанія, як правило, більше купувала, ніж продавала.

Капітани американських торговельних суден, отримуючи ліцензію від Компанії, вели власні комерційні операції, обмінюючи англійські промислові вироби у Мексиці на срібні долари (які згодом стали головним еквівалентом обміну в Цинській імперії), збираючи хутро тюленів з Орегону, сандалову деревину на Фіджі та Гавайях – вони везли все це в Китай, де, в свою чергу, закупували чай. Загрузивши трюми цим популярним на Заході тонізуючим напоєм, вони везли його в Канаду і навіть Велику Британію [102, с. 131].

Крім того, американці закупували більшу частину експорту перцю з Суматри, торгували з Сіамом, доставляли солонину в Індонезію, перевозили рис з Маніли до Кантону. Туди ж вони привозили з тихоокеанських островів трепанг – морський огірок, який дуже цінувався в Китаї [102, с. 131].

Проте найбільшу вигоду як британським, так і американським торговцям приносила торгівля опіумом, продаж якого дозволяв вирівняти негативний баланс західних країн в торгівлі з Цинською імперією. Цей наркотик знали в Китаї як медичний засіб починаючи з VIII ст. Вважається, що він був завезений до країни арабськими купцями. Однак як наркотична речовина зілля стало відомим з XVIII ст. завдяки поширенню його в період окупації голландцями Тайваню.

У XVIII ст. куріння опіуму розповсюджується серед жителів низки приморських провінцій Південного Китаю, а наприкінці XVIII ст. паління цього зілля стало серйозною суспільною проблемою, існування якої нарешті почали визнавати урядові кола. Характерно, що ця згубна пристрасть охопила в першу чергу верхи китайського суспільства – чиновництво, а також тих, хто входив до «восьми-знаменної армійської системи» Цинської імперії. Вже скоро опіум палили представники всіх верств китайського суспільства: маньчжурська аристократія, євнухи, чиновники, вчені, радники, секретарі при чиновниках, торговці, слуги, військовослужбовці, ченці, даоські проповідники. На вулицях крупних китайських міст мож-

на було часто зустріти людей, одягнених в лахміття, які мали виснажений вигляд. Їх багатство полягало в глиняній трубочці і невеликій сумі на чергову дозу.

Американці та англійці гідно оцінили перспективи торгівлі опіумом в Піднебесній. По суті, тільки цей продукт міг привернути увагу китайського споживача, інші потреби якого забезпечувалися місцевим сільським господарством і ремісничим виробництвом. Незважаючи на повну заборону на торгівлю і вживання в Китаї опіуму (імператорські декрети 1729 і 1799 рр.), західні негоціанти вперто везли його в китайські порти, оскільки така контрабанда приносила значні прибутки. Масштаби торгівлі наркотиком значно збільшилися починаючи з 1773 р., коли британська Ост-Індська Компанія отримала монополію на закупівлю бенгальського опіуму. У 1775 р. вона нелегально, але дуже вигідно для себе продала в Китаї 1,4 тонни опіуму. До 1830 р. обсяг продажів опіуму склав уже 1,5 тонн. Незважаючи на абсолютну незаконність цієї торгівлі, вона отримувала повну підтримку британського уряду, чия мета – позитивний торговий баланс з Китаєм – досягнута починаючи з 1833 р. [15, с. 103].

Свої позиції на ринку продажу опіуму в Китаї намагалися зміцнити і американці. Якщо, англійські конкуренти везли опіум переважно з Індії, то громадяни США на початку ХІХ століття почали закуповувати його в Туреччині.

Наприкінці ХVІІІ ст. Сполученим Штатам вдалося поставити під свій контроль опіумні ринки Леванту, який перебував під формальною владою Османської Порти. У цей період в місті Смірна діяло американське представництво, а на громадян США розповсюджувався принцип «найбільш сприятливої нації» [74, с. 130].

На початку ХІХ ст. в Туреччині з'явилися представництва великих заокеанських фірм, зокрема у 1811 р. в Смірні були засновані торгові дома Вудмеса та Девіда Оффлі [74, с. 130].

У цей період об'єми імпорту зілля, який здійснювали піддані США, постійно зростали. Якщо у 1805 р. ввіз опіуму з Туреччини в Цинську імперію склав 7 тонн, то у 1830 р. – вже 100 тонн [79]. У 1817 р. частка США в торгівлі наркотиком в Китаї становила 42% [102, с. 84].

У першій половині ХІХ ст. наркотик був важливою складовою частиною американського імпорту в Туреччині, займаючи перше місце за вартістю. Так, у 1829 р. загальна вартість товарів, яку США вивозили з Туреччини, складала понад 293 тис. дол., в той же час частка опіуму складала 93 тис. дол., або 30%. У 1830 р. з загальної вартості імпорту в суму 417 тис. дол. на опіум припадало 132 тис. дол. або 30% [74, с. 135].

Об'єми американської торгівлі опіумом в Китаї були настільки масштабними, що це викликало занепокоєння з боку британської

Ост-Індської Компанії. У 1808 р. Рада директорів наклала ембарго на американську торгівлю, що викликало скорочення комерційної діяльності підданих США в Цинській імперії. Проте дуже скоро ці обмеження були зняті, після чого імпорту опіуму зріс в рази. Особливо значними закупівлі наркотику були здійснені у 1810 р. капітанами суден «Експектейшен» та «Резолюшн» [74, с. 130].

Зміна торговельної кон'юнктури на китайському узбережжі закономірно викликала необхідність і змін тих правил, на яких базувалася комерційна діяльність. У зв'язку із збільшенням об'ємів американської опіумної торгівлі в Цинській імперії на початку ХІХ ст. все більше торговців – громадян США були незадоволені зверхністю Ост-Індської Компанії. Вони, як і англійські приватіри, більше не бажали діяти в рамках тієї системи, яку встановили для них Компанія та Кохонг в Кантоні. Натомість, починаючи з першого десятиріччя ХІХ ст. американці проводили активну розвідку на східному узбережжі Китаю, намагаючись налагодити контрабандну торгівлю через такі порти як Фучжоу, Шанхай, а також острів Тайвань. Користуючись корупцією серед місцевих китайських чиновників, вони, разом з такими британськими приватними компаніями як «Джардін, Маттісон» та «Дент», створили тут альтернативну торговельну трасу, на якій не діяли офіційні правила, встановлені як чиновниками Ост-Індської Компанії, так і Кохонгом.

Торговельний флот США в даному регіоні складався з кліперів – легких, невеликих суден, творцем яких був американський конструктор Д. Грифіт. Ці судна, які в роки англо-американської війни 1812 р. заслужили славу найбільш результативних каперських суден, ідеально підходили для торгівлі опіумом.

Слід відзначити, що на східному узбережжі, незважаючи на те, що в цій зоні не діяли правила, встановлені в Кантоні, американці не стали відходити від традицій «шакалячої» політики слідування в фарватері британців. Якщо в Гуачжоу вони діяли в рамках, окреслених Ост-Індською Компанією, то північніше правила нелегальної комерційної діяльності встановлював її найближчий конкурент – могутня та впливова британська фірма «Джардін, Маттісон». Саме під її егідою, а також у співробітництві з нею, проведення нелегальних торговельних операцій у закритих портах приносило найбільший прибуток. То ж варто зупинитися на діяльності цього гіганта більш докладно, тим більше, що значна частина провідних діячів американської дипломатії в Східній Азії так чи інакше була з нею пов'язана.

Засновники фірми – шотландці Уільям Джардін та Джордж Маттісон вже на початку ХІХ ст. встигли голосно заявити про себе, завдяки ініціативності та умінню успішно лавірувати в середовищі обмежень, які створювалися англійською Ост-Індською Компа-

нією та китайською владою. Перешкоди навчили талановитих комерсантів не тільки виживати, але й успішно функціонувати без «оранжерейних» монопольних переваг, і навіть всупереч їм. Вони були першими представниками того класу нуворишів, «self made man», які згодом прославили Велику Британію на всіх морях та континентах.

Безпосереднім творцем фірми був Джеймс Маттісон (1798-1878) – молодший син шотландського баронета, який розбагатів на торгівлі в Індії [135, с. 47]. Після закінчення Единбурзького університету він також вирішив присвятити життя комерційній діяльності на Сході. Свою кар'єру він почав, працюючи посильним у фірмі свого дядька в Калькутті. Не встигнувши одного разу доставити лист в призначений час, Маттісон був звільнений своїм родичем, який порадив недбайливому племіннику повернутися до Шотландії. Вже у дорозі молодий, але амбітний шотландець вирішив висадитися в Кантоні і спробувати почати власну справу. У китайському порту в 1818 р. він і зустрів Уільяма Джардіна (1784-1843), який мав репутацію «людини справи, яка ідеально підходить для того, щоб торгувати опіумом» [135, с. 47].

Уільям Джардін народився в 1784 р. в Шотландії. Після закінчення в 1802 р. медичної школи в Единбурзі, він вступив на службу в Ост-Індську Компанію на посаду корабельного лікаря. Його було направлено на торговельне судно «Брунвік». Тут, разом з виконанням своїх прямих обов'язків, він зайнявся комерцією. Ост-Індська Компанія дозволяла своїм службовцям використовувати свої судна для транспортування двох ящиків власних товарів. Цією можливістю і скористався Джардін, викупивши також це право у своїх товаришів по службі, не зацікавлених у розвитку власного бізнесу [135, с. 48].

Схильність до комерційної діяльності примусила його зробити остаточний поворот від медицини до торгівлі. У 1817 р. Джардін залишив службу в «Великому Джоні» (неформальна назва Ост-Індської Компанії) і став комерційним агентом і молодшим партнером в декількох торгових домах Бомбея, найбільш заможною з яких була фірма «Магніак і компанія», що спеціалізувалася на продажу опіуму в Китаї. Незабаром комерційні здібності шотландця були відмічені його керівництвом, що дозволило йому серйозно піднятися по кар'єрних сходах. Вже в 1820 р. він став співвласником компанії, яка відтепер називалася «Магніак, Джардін і компанія» [135, с. 48].

У 1827 р. Маттісон став молодшим партнером Джардіна. Вони заснували своє перше торгове підприємство з продажу опіуму, яке мало свої філії в Бомбеї і Калькутті. Справи йшли досить успішно, і вже скоро у їх фірми з'явилося нове представництво в Лондоні.

Цей період був найважчим в підприємницькій діяльності ініціативних шотландців. Організувавши свій приватний бізнес, вони були вимушені вступити в протиборство із всесильною Ост-Індською Компанією, яка, із зрозумілих причин, негативно ставилася до своїх конкурентів. Для приватних комерсантів навіть існувало презирливе прізвисько «інтерлопес», що в перекладі з англійської означає «Люди, що втручаються не в свою справу» [135, с. 49]. У таких умовах Джардіну і Маттісону доводилося йти на хитрощі. Вони реєстрували свої підприємства в консульствах інших європейських країн. Так, Маттісон реєструвався в голландському й іспанському консульствах.

У 1832 р. Д. Маттісон разом з У. Джардіном створили нове могутнє комерційне підприємство «Джардін, Маттісон і компанія» (китайська назва – «Іхе»), яке з часом перетворилося на провідну фірму, яка торгувала на китайському узбережжі. Англійські комерсанти опинилися на чолі справжньої торговельної імперії, що займала значні позиції як в Кантоні, так і на східному узбережжі. У її розпорядженні була навіть газета «Кантон Регістер», яка була створена Маттісоном ще в 1827 році [135, с. 49].

Оснoву діяльності «Іхе» складав продаж опіуму на східному китайському узбережжі, куди судна компанії доставляли свій товар контрабандним шляхом. У першій чверті ХІХ ст. новий торговий шлях був вже достатньо розвинений. Кліпери, трюми яких були наповнені опіумом, більш-менш регулярно здійснювали рейси на території від Намоа до Фуцзяні [135, с. 50]. Крайньою точкою нової торгової траси на східному і північному узбережжі Китаю став півострів Ліатунг. І хоча опіум продовжував поступати в Кантон, проте з 1825 р. торгівля наркотиком проводилася і в інших заборонених для входу європейців китайських портах, розташованих на східному узбережжі «Піднебесної імперії» (Фуцзянь, Чжецзян, Цзянсу, Шандун, Тяньцзінь).

Слід згадати, що американські кліпери складали основу опіумного флоту «Джардін, Маттісон». Англійці активно винаймали громадян США, які готові були йти на ризик і доставляти заборонений товар в закриті порти Цинської імперії.

Під впливом англійців на початку ХІХ ст. свої великі фірми та торговельні дома почали створювати американські комерсанти. Зокрема, слід згадати про фірму «Шоу, Рендал», представництва якої були засновані в Кантоні, на східному китайському узбережжі, а також компанія Томаса Перкінса [200, с. 71].

У зв'язку з цим протиріччя між Великою Британією, яку в той час уособлювала Ост-Індська Компанія, та США, виразниками якої були приватні торговці, тільки посилювалися та досягли апогею у 1812 р., коли розпочалася чергова війна між країнами.

Саме в період військових дій Тихий океан став ареною збройного протистояння, а американський військово-морський флот вперше увійшов до його вод. Річ у тім, що англійські військові судна змусили американські кліпери заховатися в портах та на деякий час перервати доставку товарів. Господарі цих суден, терплячи збитки, звернулися в Білий дім за допомогою. У відповідь уряд США відправив до Тихого океану фрегат «Ессекс», який прибув сюди весною 1813 р., обігнувши Магелланову протоку. Американці почали каральну акцію проти англійських китобоїв та комерсантів, збитки яких становили приблизно 2,5 млн дол. [71].

Крім цього, капітан «Ессекса» Портер наказав анексувати невеликий острів Нікахіва в групі Маркізових островів. Назвавши його острів Медісон, на честь тодішнього президента, 19 листопада 1813 р. він проголосив його власністю Сполучених Штатів. Проте вже на початку 1814 р. і сам капітан, і гарнізон в Медісоні потрапили в полон до англійців. США відмовилися від претензій на острів, проте це була їх перша спроба захопити опорний пункт в тихоокеанському регіоні [71].

Закінчення війни між Англією та США поразкою останніх на деякий час примусило американців відмовитися від планів широкого військово-політичного проникнення в Східну Азію. Вашингтон був зосереджений на встановленні свого домінуючого впливу в західній півкулі, проголосивши у 1823 р. «Доктрину Монро». Крім того, зусилля американців в цей період були спрямовані на підкорення та освоєння «Дикого Заходу» і все це відволікало сили від тихоокеанського регіону.

Разом з тим, американська приватна ініціатива залишалася досить помітною в регіоні. Зокрема, набирала все більших обертів нелегальна торгівля опіумом на східному узбережжі Китаю, переважно поблизу від Шанхая, а китобійні судна США все частіше з'являлися біля берегів російського Далекого Сходу, Кореї, Японії та Гавайських островів.

У цей період вперше досить серйозно загострилися протиріччя між Росією та США щодо володінь першої на північноамериканському континенті. Претензії Вашингтона на домінуючий вплив у західній півкулі призвів до зіткнення інтересів з Петербургом, який тоді володів Аляскою та мав поселення на західному узбережжі північноамериканського континенту.

У той час «російська Америка» являла собою територію, до якої входили Аляска та острови, які належали до Курільської та Алеутської гряди. Ці землі контролювалися Російсько-Американською Компанією, створеною урядовим наказом у 1799 р.

Основою економічного розвитку російських поселень у цьому регіоні складав хутрянний промисел морських звірів. Звідси цінні хутра йшли до європейської частини Росії, Західної Європи та США.

У другому десятилітті XIX ст. Вашингтон неодноразово висловлював своє незадоволення присутністю росіян на північноамериканському континенті. У 1819 р. Державний секретар Дж. К. Адамс (1767-1848) заявив, що інші держави мають змиритися з тим, що континент Північна Америка є законним володінням Сполучених Штатів. Він заперечував права росіян на Аляску, вважаючи, що рано чи пізно вона перейде під контроль США [76].

Прибічником завоювання Аляски був і конгресмен Дж. Флойд, який у 1820 р. створив у Конгресі спеціальний комітет для вивчення стану справ на тихоокеанському узбережжі.

У 1819 та 1820 рр. біля берегів «Російської Америки» була проведена морська розвідувальна експедиція під керівництвом капітанів Грея та Міка [70].

Крім того, американці організували біля берегів Аляски власний нелегальний хутряний та китобійний промисел.

Проте головним для американців залишався китайський напрям, де вони намагалися нарешті відійти від «шакалячої» покірності британській Ост-Індській Компанії, тим більше, що «Великий Джон» вже з другого десятиріччя XIX ст. переживав далеко не найкращі часи.

2.2. Ліквідація монополії англійської Ост-Індської Компанії в Китаї (1833) та американські інтереси в Східній Азії

На початку 30-х рр. XIX ст. незадоволення діяльністю Ради директорів Ост-Індської Компанії у Великій Британії досягло свого апогею. Посередницька торгівля, яку вона вела на торговельних шляхах на Сході, хоча і приносила Лондону прибуток до казни у розмірі 20-відсоткового акцизного збору, викликала роздратування як у великих фабрикантів, які прагнули нових ринків збуту, так і у приватирів, які не бажали більше миритися з монопольними правами окремої компанії. У Великій Британії розгорнулася широка компанія за ліквідацію виключних прав «Великого Джона».

Перший удар монополісту було завдано у 1813 р., коли парламент ліквідував його особливі права на торгівлю з Індією. І хоча на комерційну діяльність в Цинській імперії ця заборона не поширювалася, проте було зрозуміло, що найкращі дні Ост-Індської Компанії уже позаду.

В умовах, коли «Великий Джон» поступово втрачав свої права, в тому числі й монополію на політичні та економічні контакти з країнами Сходу, його функції поступово брала на себе держава. Проте цього було замало для тих, хто був зацікавлений у збільшенні масштабів іноземної комерції в тихоокеанському регіоні. Бри-

танські приватні торговці все більше вимагали від уряду встановлення офіційних контактів з Китаєм, відкриття країни для торгівлі, ліквідації Кохонгу, який брав на себе роль посередника у контактах між маньчжурською владою та англійськими торговцями. Саме така, офіційна і законна система відносин вважалася хазяями таких великих фірм як «Джардін і Маттісон і К» і «Дент» єдиною умовою їх подальшого зростання та збагачення.

Внаслідок цього, починаючи з кінця XVIII ст. уряд Великої Британії робив спроби встановити офіційні відносини з Пекіном та добитися відкриття портів для англійської торгівлі. Проте, як правило, всі його спроби закінчувалися невдачами. Дипломатичні місії лорда Макартнея (1793), лорда Амхерста (1816), які повинні були встановити офіційні стосунки між обома країнами, закінчилися повним провалом. За маскою нерозуміння і пихатості, з якою зустрічали британців в «Забороненому місті», ховалося чітке розуміння, що за меншими поступками доведеться зробити великі. Як було відмічено у маніфесті, прийнятому на одному з антианглійських мітингів в Кантоні в 1841 р.: «Під час правління імператорів Цяньлуна і Цзянцина ці англійські варвари покірливо благали про те, щоб бути допущеними до нас і одержати дозвіл вручити дань і подарунки. Пізніше вони самовпевнено просили про яку-небудь територію для поселення, але наші правителі, чудово розуміючи їх зрадницький задум, дали їм ясну відмову» [82, с. 387].

Ставлення китайців до відкриття своєї країни для англійської торгівлі також добре ілюструють слова імператора Цяньлуна, сказані ним в 1793 р. лорду Маккартні – послу короля Георга III: «Нам ніхто не потрібен. Повертайтеся до себе. Забирайте свої подарунки!» [82, с. 387].

У зв'язку з тим, що китайська влада ігнорувала всі офіційні місії, здійснювалися і озброєні спроби «відкриття» Китаю. Так, у 1808 р. англійці, під приводом небезпеки французького вторгнення до Макао (Амой), спробували захопити порт. Проте після втручання китайської влади британська ескадра була змушена покинути місто [97, с. 38].

Проте, домігшись значних успіхів у справі організації нелегальних торговельних шляхів в 20-30-х рр. XIX ст., приватні торговці вже мали вдосталь сил для того, щоб знову і знову вимагати від британського уряду реалізації власного сценарію «відкриття» Китаю. Насамперед вони були незадоволені політикою Уайтхоллу стосовно Піднебесної імперії та неспроможністю англійських урядовців ліквідувати «ізоляцію» країни. Незважаючи на всі зусилля англійської дипломатії, Китай залишався закритим для іноземної торгівлі. Англійська буржуазія, повністю усвідомлюючи неефективність і нерішучість дипломатії, висувала власні проекти.

У грудні 1830 р. в Палату общин була передана петиція, підписана 47 комерсантами, чиї інтереси були пов'язані з Китаєм. У ній указувалося на повний провал місій Амхерста і Макарнея, і у зв'язку з цим була викладена пропозиція захопити один з островів на китайському узбережжі, «щоб захистити англійську торгівлю від деспотизму і пригноблення» [96, с. 70].

Крім того, тривала боротьба проти монопольних прав Ост-Індської Компанії, яка особливо загострилася на початку 30-х рр. XIX ст.

Зокрема, критика «Великого Джона» розгорнулася на сторінках журналу «Орієнтал Геральд Колоніел Ревю», який залишався єдиним у той час органом друку радикалів – ярих прибічників «фрі треду» [72, с. 122]. Не вичерпувався і потік петицій з боку англійських фабрикантів. Всього було подано 257 петицій з крупних промислових центрів Великої Британії, а також з Калькутти і Кантону. Вони використовувалися для критики Ост-Індської Компанії з парламентської трибуни.

Завдяки спільним зусиллям в лютому 1830 р. в Палаті общин був створений Комітет з вивчення діяльності Компанії. До нього увійшли як прихильники компанії, так і її політичні супротивники.

Основні висновки комітету з питань продовження монополії компанії, що обговорювалися в Палаті общин весною і влітку 1833 р., були невтішними для прихильників Ост-Індської Компанії. Наголошувалося, що монополія погіршує розвиток торгових відносин з Китаєм, основні доходи Компанії ідуть на утримання її апарату. Рекомендувалося ліквідувати всі існуючі обмеження.

В цілому на обговорення висновків і рекомендацій комітету пішло 26 днів. Найрішучіше був налаштований вибраний в Палату общин Д. Бекінгем – радикальний журналіст, активний прихильник свободи торгівлі з країнами Сходу. Він прямо стверджував, що діяльність Компанії істотно підриває економічні засади Великої Британії. Депутат виступав проти самої системи, за якої рада акціонерної компанії керує багатомільйонною імперією, «знаходячись на Леаденхолл стріт, за десять тисяч кілометрів від держави, яку вона опікає» [72, с. 24]. Відносно комерційних відносин з Піднебесною, Бекінгем заявив: «Відкриття комерційних відносин між Великою Британією і Китаєм, включаючи вільний доступ до всіх багатих і населених регіонів Далекого Сходу, є міра вищої справедливості та здорової політики» [72, с. 34]. У відповідь прихильники продовження привілеїв, намагалися доказати, що Ост-Індська Компанія йде в руслі державних інтересів країни.

Проте їхні доводи не переконали парламентаріїв. Дебати в парламенті завершилися відміною монополії в торгівлі з Цинською імперією. Важливим чинником у відміні привілеїв відіграв новий закон про вибори, прийнятий в 1832 р. Завдяки цьому в Палаті

общин посилилася фракція депутатів, що підтримували принципи вільної торгівлі.

Після того, як «Великий Джон» втратив монополію на торгівлю з Китаєм, питання про встановлення офіційних відносин між Великою Британією та Цинською імперією стало ще більш актуальним. Відкриття Китаю розглядалося як першочергове завдання, навіть якщо його виконання потребувало б розпочати військові дії проти маньчжурів.

Влітку 1834 р. на територію англійської факторії під Гуанчжоу прибув лорд Вільям Непір, призначений головним інспектором англійської торгівлі в Китаї. Англійський дипломат повинен був, з одного боку, вивчити перспективи британської торгівлі в Китаї і поступово налагодити дипломатичні відносини з Пекіном, а з іншого – продовжити розвідку узбережжя на випадок війни, не втручаючись у справи опіумної контрабанди. Незважаючи на те, що Велика Британія направила Непіра як свого торгового та дипломатичного представника, з китайської точки зору він був усього лише представником англійських купців, тобто володарем занадто невисокого рангу, щоб зноситися безпосередньо з імператором, який вважався «намісником Сина Неба». Це багато в чому визначило невдачу місії Непіра. Його лист до намісника Лянгуана було повернуто, а у відповідь на відмову переробити листа до прохання маньчжурська сторона зажадала видалення «зухвалого варвара» з Кантона.

Небажання Непіра підкоритися спричинило відкликання в серпні та вересні 1834 р. з англійської факторії китайського персоналу, припинення підвезення продовольства та торговельне ембарго. Конфлікт швидко наростав. Коли цинські війська блокували факторію з суші, англійці висадили туди десант і ввели в гирло річки Сіцзян два фрегати, на що китайські берегові батареї відкрили загороджувальний вогонь. Однак твердість Пекіна, боязнь викликати збройний конфлікт і тим самим надовго зірвати комерцію своїх співвітчизників змусили Непіра покинути китайську територію, після чого влада Лянгуана відновила торгівлю [97, с. 112].

Усі вищезгадані трансформації китайської політики Великої Британії не залишалися без уваги з боку як приватних американських торговців, так і офіційних представників США. Ліквідація монополії Ост-Індської Компанії, під егідою якої довгий час торгували американські неогоціанти, викликала їх занепокоєння, оскільки ніхто не розумів, якими будуть нові правила діяльності як в Кантоні, так і в інших портах Східної та Південно-Східної Азії. Для цих побоювань були певні підстави, оскільки в умовах краху старої торговельної системи, заснованої на домінуванні британської Ост-Індської Компанії, значно знизилися обсяги американської комерції в Батавії [206, с. 22].

Не краще було зі справами американців і в Китаї. Вже з другої половини 20-х рр. XIX ст. обсяги торгівлі США в Цинський імперії поступово скорочувалися. Про негативні тенденції американської торгівлі в Кантоні можна довідатися з листів англійського чиновника лорда Альторпа, який в одному з них навів наступні дані. Спираючись на американські джерела, він відзначав, що у 1825-1826 рр. американці мали 42 торговельні судна в Китаї, а обсяг їх імпорту складав 7700 тис. дол., експорту – 8900 тис. дол.; у 1826-1827 рр. кількість кораблів знизилася до 26-ти, імпорт склав 3800 тис. дол., експорт – 4300 тис. дол.; у 1827-1828 рр. кількість суден становила 20 одиниць, імпорт – 6200 тис. дол., експорт – 6000 тис. дол.; у 1828-1829 рр. було 12 суден [1, с. 21].

Значне занепокоєння у американців викликала і місія Непіра. Як і у випадку з дипломатичними візитами Макартнея та Амхерста, піддані США побоювалися, що дії Великої Британії зокрема спрямовані й на те, щоб остаточно монополізувати торгівлю з Цинською імперією і виключити з неї комерсантів з іншого боку Атлантичного океану [200, с. 55].

Першими на сполох забили чиновники, які представляли Вашингтон у східних країнах. Серед них був і консул Джон Шилабер, який у 1834 р. надіслав президентові два листи, в яких описував становище в Китаї та закликав Білий дім активізувати свою політику в цьому регіоні [206, с. 19].

Шилабер, уродженець штату Массачусетс, з 1825 до 1832 рр. служив американським консулом в Батавії. У 1826 р. він безуспішно намагався отримати повноваження від імені США підписувати офіційні угоди з урядом Сіаму. У 1831 р. на прохання Державного департаменту він підготував проект американсько-японського договору. У 1833 р. дипломат виступив ініціатором спрямування до китайських та філіппінських морів військово-морського флоту з метою протидії піратству та організації умов для вільної комерції [206, с. 19].

У тому ж році Шилабер написав кілька депеш у Вашингтон, в яких закликав активізувати політику у східних країнах. Крім того, він просив призначити його американським консулом в Кантон. Мотивом для написання цих листів було те, що дипломат досить швидко відчув, що в умовах, коли Велика Британія приступила до реалізації нового зовнішньополітичного курсу відносно Цинської імперії, всі головні події відбуватимуться не в Батавії, а в Кантоні.

У своїх посланнях до Вашингтона він відзначав, що у зв'язку із втратою Ост-Індською Компанією монополії на торгівлю з Китаєм і погіршенням відносин між Великою Британією та Цинською імперією, через дії британців можуть постраждати і піддані США. «Великі зміни внаслідок розпаду монополії Компанії та нові національні обов'язки, які прийняли на себе англійці, без сумніву, впли-

нуть на американські інтереси» [206, с. 21], – писав він. Перш за все його турбувала безпека підданих США в Китаї. «Оскільки китайці дивляться на всіх іноземців, як на варварів – американці розглядатимуться і розглядаються вже зараз, як піддані британської корони у випадку виникнення конфліктів та наступних військових дій», – відзначав Шилабер [Цит. по 206, с. 27].

Проте найбільше Шилабера непокоїло те, що ініціативи Лондона можуть привести до погіршення умов для комерційної діяльності інших націй в Кантоні. На його думку, головна небезпека полягала в тому, що «торгівля може бути припинена для всіх іноземців внаслідок спорів між англійцями та китайцями». Тому він наполягав на окремому американському представництві в Китаї, що дасть можливість відрізнити громадян США від підданих британської корони [206, с. 29].

У зв'язку з цим він рекомендував Білому Домові збільшити повноваження консулів у відносинах з китайською владою та у справі захисту прав та власності американських громадян. Також він вимагав збільшення зусиль для того, щоб добитися відкриття кількох портів Цинської імперії для торгівлі та тримати в регіоні військові кораблі на випадок можливого загострення ситуації [206, с. 20].

Також Шилабер рекомендував уряду Сполучених Штатів ввести до китайських вод військово-морські кораблі, які «мають допомагати американському консулу в забезпеченні виконання законів США і підтримки нейтралітету в спорах між Китаєм та Великою Британією» [206, с. 29].

Військовий флот, на думку дипломата, буде найкращою умовою для захисту американських громадян, в умовах коли китайський уряд не йшов на будь-які дипломатичні контакти з Вашингтоном. «Солдати та військово-морські офіцери підходять найбільше для переговорів з китайським та іншими урядами, які мають агресивні наміри у Східній Азії» [205, с. 32], – зазначав він.

Крім того, військово-морські сили США, на думку консула, спроможні розширити зону американської комерційної присутності в північних районах Китаю, де вже на той час існували контрабандні траси, якими забезпечувалися поставки опіуму та інших товарів. Зокрема, серед портів, де було бажано закріпити вплив США, він називав Фучжоу, Німбо та Шанхай. Переорієнтація американської торгівлі на північ, з точки зору Шилабера, була зумовлена і тим, що англійці робитимуть спроби монополізувати комерційну діяльність в Кантоні [206, с. 33].

Завершується лист прогнозом щодо можливості захоплення англійцями одного чи кількох островів у китайських морях з метою «концентрації там всієї торгівлі» [206, с. 36].

25 вересня 1834 р. Шилабер надіслав нового листа в Білий дім, цього разу на ім'я Державного секретаря Е. Лівінгстона (1764-1836).

Цей лист він також почав з побоювання щодо погіршення становища громадян США на китайському узбережжі внаслідок ліквідації монополії британської Ост-Індської Компанії. Зокрема, він вважав, що функції головних торговельних агентів «Великого Джона» – суперкарго тепер перейдуть до британських чиновників, що «приведе до драматичних поворотів в Китаї» [206, с. 39].

Наступні декілька сторінок американський консул присвятив опису дипломатичної місії Непіра до Китаю. Він був достатньо обізнаний в цих подіях, оскільки його сестра Керолайн Шилабер була дружиною особистого хірурга англійського лорда і консул мав безпосередній доступ до інформації, в тому числі приватного характеру [206, с. 39].

На думку Шилабера, місія Непіра закінчилася невдало у зв'язку з небажанням китайського уряду встановлювати офіційні відносини з Великою Британією. Проте наполегливість англійського посланця на вищому рівні дипломатії призвела до гальмування торгівлі в Кантоні та до початку безсистемних військових дій [206, с. 41].

Серед причин, чому місія Непіра зазнала невдачі, Шилабер виділив те, що англійський дипломат порушував встановлені правила у відносинах з Китаєм. Зокрема, «намагаючись захистити честь своєї місії», він звертався не до службовців Кохонгу, а до китайських чиновників, що було його головною помилкою.

У цих умовах, за думкою Шилабера, можливий англо-китайський військовий конфлікт, спричинений бажанням Великої Британії захистити права своїх підданих в Кантоні. У зв'язку з такою перспективою, він знову рекомендував Лівінгстону посилити американську військово-морську присутність в регіоні [206, с. 45].

У подальшому, в зв'язку з поразкою китайської армії у разі війни з англійцями (а в цьому Шилабер не сумнівався), флот мав стати гарантією того, що США вдасться забезпечити такі самі права для себе, які спроможна вибити з Пекіна Велика Британія.

Ще одна причина для посилення військової присутності США вздовж китайського узбережжя полягала в тому, що, на думку Шилабера, чиновники Кохонгу неспроможні забезпечити захист американців від «капризів політики китайського уряду».

Лист Шилабера до президента Джонсона показує ступінь занепокоєння американців тими змінами, які відбулися у відносинах між Великою Британією (у фарватері політики якої раніше слідували США) та Цинською імперією у зв'язку із ліквідацією монополії Ост-Індської Компанії та провалом місії Непіра.

Як зазначив американський дослідник Д. Гедалесія: «В цілому лист Шилабера до президента Джонсона відображає настрій кризи, яка наближалася у відносинах між Китаєм та Заходом і розуміння необхідності для Сполучених Штатів самотійно захищати

та проводити комерційні інтереси політичними та військовими методами» [206, с. 38].

Проте, незважаючи на те, що Лівінгстон багато в чому розділяв погляди Шилабера на процеси, які відбувалися в Східній Азії, він відсторонив консула від подальшого процесу прийняття ключових рішень.

Разом з тим, головні тези, сформовані в листах Шилабера, досить скоро почали втілюватися в життя. Насамперед це стосувалося посилення американської військово-морської присутності США в Східній Азії. Так, у 1835 р. з метою захисту прав американців була створена постійно діюча Ост-Індська ескадра, яка здійснювала рейди в Індійському океані.

Також була створена і Тихоокеанська ескадра у складі п'яти військових кораблів, на чолі з фрегатом «Брендівайн» [184].

Крім того, уряд США взяв курс на встановлення офіційних дипломатичних відносин з країнами Азії, вимагаючи для себе тих самих привілеїв і прав, які східні володарі надавали Великій Британії. У 1826 р. Лондону вдалося укласти перший міждержавний договір з Сіамом (Таїланд) та відкрити для своєї торгівлі Бангкок. Подальші американські спроби встановити міждержавні контакти з країнами Східної та Південно-Східної Азії були пов'язані з ім'ям видатного дипломата Е. Робертса (1784-1836).

2.3. Місія Е. Робертса в Східну Азію у 1833-1834 рр.

Першим офіційним договором, який США підписав з країнами Південно-Східної Азії, стала угода про відкриття торговельних відносин з Таїландом. Занепокоєні тим, що англійці монополізують торгівлю з цією країною, американці також поспішили укласти договір з нею.

У 1833 р. до Бангкоку прибув американський посол Е. Робертс, який, як зазначено вище, був обраний головним посланцем Вашингтона в Азії, замість Шилабера. Майбутній дипломат походив з міста Портсмут в Н'ю-Гемпширі, проте більшу частину свого життя провів у мандрівках країнами Азії та Африки. Займаючись бізнесом, він відвідав у 1827 р. Занзібар, а у 1831 р. – різні частини Індії. У 1832 р. його призначено спеціальним агентом уряду США для укладання угод з країнами Сходу. Саме тоді він знову побував в Занзібарі, а також в Мускаті, Кочінчині (В'єтнам) і, нарешті, в Сіамі, де досяг першого значного дипломатичного успіху [227, с. 260].

20 березня 1833 р. він від імені адміністрації президента Джексона підписав перший в історії Сполучених Штатів офіційний договір з країною тихоокеанського регіону, тим самим виводячи схід-

ну політику своєї держави на новий якісний рівень. У подальшому пункти даної угоди стали стандартом при укладанні подібних договорів з іншими державами Східної та Південно-Східної Азії.

Американсько-сіамський договір складався з 10-ти пунктів, які здебільшого регулювали статус та торгівлю американців в Таїланді.

Перша стаття угоди проголошувала «вічний мир» між США та Сіамським королівством.

Другий пункт передбачав право американців на вільний доступ у всі порти Сіаму, а також безперешкодний доступ товарів та вантажів, які привозилися сюди для торгівлі. Наступний пункт встановлював певні митні збори з боку королівського уряду на американські товари.

У п'ятій статті проголошувалося, що «якщо судно Сполучених Штатів потрапить у корабельну аварію в будь-якій частині володінь короля, люди, яким вдасться врятуватися, мають бути гостинно прийняті за рахунок короля, аж поки не знайдуть можливість для повернення в свою державу» [51, с. 386].

Крім того, уряд Сіаму взяв на себе зобов'язання, що в разі укладання міжнародних угод з іншими державами, поширювати такі самі права, зумовлені даними договорами, на США.

Також американці отримали право винаймати на території Таїланду житло та склади для товарів та могли розраховувати на захист від місцевих піратів. Крім того, в країну призначався консул для захисту інтересів громадян США [51, с. 386].

Після підписання договору з сіамським королівським урядом Робертс попрямував далі в Тихий океан, з метою глибинної розвідки можливостей утвердження позицій Сполучених Штатів в цьому регіоні. Серед всього іншого, в цей час йому вдалося укласти офіційний договір з Мускатом – князівством в Індонезії [71].

Наступною його метою стала Японія, яку він також намагався відкрити для іноземної торгівлі. Американський посланець мав намір відправитися до Нагасакі (єдиний порт, куди допускалися іноземні судна) і навіть надіслав до Вашингтона запит, в якому просив згоди на ці дії. Проте Білий дім був, мабуть, не у захваті від ініціативи дипломата. У відповіді Робертсу Державний секретар Лівінгстон зазначив, що «планується проведення окремої місії в Японію, проте якщо ви вважаєте за потрібне, ви можете спробувати вручити імператорові вірчі грамоти та запропонувати відкриття торгівлі» [30, с. 278].

Проте в цьому випадку Лівінгстон не рекомендував йти до Японії на американському судні, на якому Робертс здійснював свою місію, а винайняти судно під прапором іншої держави. Це було необхідно, тому що судно військово-морського флоту США

при входженні до японського порту може бути роззброєним, що Державний секретар вважав «приниженням» [28, с. 279].

Крім того, він радив Робертсу не йти на надмірні зусилля для реалізації даної мети, якщо той не має «розумної перспективи для остаточного успіху», і не займатися даною проблемою, аж поки не будуть реалізовані вже намічені плани [30, с. 279].

Вірогідно, що Робертс послухав свого куратора та відмовився від місії до Японії та повернувся в Китай. У 1836 р. він помер в китайському місті Макао.

Таким чином, на початку 30-х рр. ХІХ ст. «шакаляча» політика США в Східній Азії, яка була заснована на користуванні тією системою, яку сформували в регіоні британці, зазнала досить серйозного удару. Ліквідація монополії Ост-Індської Компанії на торгівлю з Китаєм в 1833 р. порушила існуючу систему взаємодії між західними комерсантами та китайською владою, яка існувала раніше та в яку були задіяні негоціанти зі США. В цих умовах Білий дім взяв курс на встановлення офіційних відносин із країнами Сходу та вже у 1833 р. досяг перших успіхів у відносинах з Сіамом. Проте в Китаї ця стратегія не приносила бажаних результатів. Вашингтон не мав сил для того, щоб пробитися скрізь ізоляцію від зовнішнього світу, яку впроваджувала маньчжурська влада.

Відзначимо, що аналіз листування американського дипломата Шилабера з Білим домом показує, що у випадку військового конфлікту між Великою Британією та Цинською імперією американці збиралися слідувати у фарватері англійської політики, добиваючись для себе таких самих привілеїв та прав у торгівлі з Китаєм, на які розраховували англійці в разі своєї перемоги. Багаторічний симбіоз двох західних держав, який склався ще на початку ХІХ ст., продовжував існувати і США напередодні першої «опіумної» війни 1839-1842 рр. як і раніше, знаходилися в тіні тихоокеанської політики Лондона.

2.4. Позиції США Східній Азії в період першої «опіумної» війни в Китаї (1839-1842)

Перші серйозні наслідки ліквідації монополії британської Ост-Індської Компанії на торгівлю з Китаєм для західних держав проявилися наприкінці 30-х рр. ХІХ ст. З одного боку, приватні англійські та американські фірми, швидко оговтавшись від зламу старої торговельної системи, різко збільшили постачання опіуму на китайське узбережжя. З іншого – ніхто з них більше не хотів співпрацювати з Кохонгом – компанією, яка могла діяти тільки у зв'язці із «Великим Джоном». Тепер приватіри доставляли наркотик, ви-

плачучи взятки корумпованим представникам китайської влади, в обхід діючим з кінця XVIII ст. обмеженням і заборонам.

Слід зазначити, що внаслідок збільшення масштабів контрабанди опіуму соціальна та демографічна ситуація в Цинській імперії в 30-х рр. XIX ст. стала катастрофічною. Це призвело до зростання ненависті до іноземців та стихійних бунтів проти їх присутності. Вже в грудні 1838 р. в Кантоні розпочалася стихійна боротьба проти опіумної торгівлі. Місцеві мешканці громили склади англійської, французької та американської факторій та жорстоко розправлялися з їх господарями. На знак протесту купці приспустили прапори своїх країн та зажадали суворої кари для винуватців [200, с. 115].

На початку 1839 р. для боротьби з наркоторгівлею в Кантон був направлений імператорський ревізор Лінь Цзесюй, який 10 березня 1839 р. віддав наказ вилучати опіум, який контрабандним шляхом потрапив до країни. Всі торговельні судна з нелегальним вантажем були перехоплені на підході до порту, іноземні купці були заарештовані. Слуги Лінь Цзесюя палили конфіскований опіум протягом 22 днів.

У той же час імперський чиновник намагався вирішити проблему мирно та цивілізовано. Як компенсацію за знищений товар Лінь пропонував західним комерсантам заповнити трюми їх суден чаєм, який так цінувався в Європі та США. Єдиною умовою була повна відмова купців займатися контрабандною торгівлею в майбутньому.

22 березня всі вулиці в Кантоні, окрім головної, були перекриті. Іноземці були заблоковані в їх резиденціях, а джонки перекрили вхід для їх кораблів на річку Вампоа, яка протікала біля Кантона. 25 березня Лінь заявив, що всі спірні питання відтепер вирішуватимуться з консулами західних країн.

28 березня китайський чиновник звернувся до іноземних консулів Сноу (США), Ван Базеля (Голландія), Ван Лоффельта (Франція) з наказом підготувати «повний звіт про кількість опіуму в розпорядженні торговців своїх країн» [5, с. 647]. Проте американський уповноважений Сноу відмовився виконувати ці вимоги заявивши, що не має відповідних повноважень і буде діяти тільки після затвердження його дій Вашингтоном [200, с. 96].

Крім того, Лінь зобов'язав консулів розповсюдити серед підданих вищезгаданих країн інформацію про те, що вони мають взяти на себе добровільне зобов'язання не торгувати опіумом в Кантоні. Він попередив про покарання у разі відмови, зокрема арешт суден та вантажу. Китайський сановник також зазначив, що в Гуанчжоу не допускати вантажі, завернуті у пресовану вату, оскільки в даний матеріал зазвичай завертали опіум.

Американці були змушені погодитися з умовами Ліня. Проте вони явно були роздратовані його діяльністю, оскільки понесли значні збитки. Так, найбільша американська фірма «Рассел і компанія» втратила 1540 ящиків наркотичного зілля [202, с. 286].

Не бажаючи миритися з діями китайської влади, президент компанії Роберт Форбс, а також сім інших представників родини Расселів підписали петицію в Конгрес США, в якій закликали зробити все для захисту життя та власності американських громадян в Китаї. Пізніше, в січні 1840 р., він повторив свій заклик до законодавчого органу Сполучених Штатів. У квітні 1840 р. Расселів підтримали негоціанти Бостона та Салема, які також мали комерційні інтереси в Китаї. Вони запропонували направити до Цинської імперії кілька кораблів військово-морського флоту.

Слід відзначити, що вже 9 січня 1840 р. Конгрес розглянув перші петиції американських торговців в Китаї і задовольнив їх [200, с. 124]. Під тиском комерційних кіл Вашингтон, який особливо не хотів втручатися в конфлікт між китайцями та англійцями, врешті-решт, погодився направити в китайські моря ескадру під керівництвом комодора Лоренса Керні (1789-1868) [226, с. 346].

До китайських берегів було направлено 42-гарматний фрегат «Констелейшен» та шлюп «Бостон», які 22 березня 1842 р. досягли Макао. Їх завданням було забезпечення захисту майна та життя американських громадян на всьому узбережжі Китаю.

Крім того, окремо Керні було наказано «попереджати та наказувати випадки торгівлі опіумом американцями та авантюристами, які прикриваються прапором США» [226, с. 346].

Слід відзначити, що для такого рішення були певні підстави. Річ у тім, що контрабандисти опіуму, враховуючи те, що США зайняли нейтральну позицію у війні між Англією та Китаєм, часто вивішували американський прапор на своїх суднах, тим самим підриваючи престиж країни. Крім того, їх дії провокували конфлікти з маньчжурською владою [200, с. 124].

На думку американського дослідника Деннета, вищезгадана проблема дійсно стояла достатньо гостро. Історик зазначав, що в цілому американці врешті-решт погодилися з умовами Ліня та відмовилися ввозити опіум до Китаю, на відміну від англійців, які відхрестилися від своїх добровільних зобов'язань вже через три дні. Піддані британської корони продовжували везти опіум в Кантон, часто прикриваючись нейтральним американським прапором. На доказ своїх слів, історик у книзі наводить свідчення капітана фрегату «Колумбія» Дж. Ріда, викладені в листі до секретаря військово-морського флоту в Макао від 31 березня 1839 р. У документі, зокрема, зазначалося: «на англійських суднах знаходиться багато опіуму, який ніхто не збирається повертати в країну, звідки

він був доставлений. Я не буду здивований, якщо дізнаюся, що його доставка та продаж на узбережжі здійснюватиметься під кольорами американського прапора. Якщо така незаконна торгівля продовжиться, судна мають бути виявлені на місці злочину, незважаючи на всі труднощі та небезпеки» [200, с. 123].

Слід зазначити – Керні вважав боротьбу проти тих, хто своїми незаконними діями паплюжив честь американського прапора справою честі. У березні 1842 р., перебуваючи в Макао, він надіслав листа в американське консульство, в якому зазначив, що йому стало відомо, що деякі американські судна займаються контрабандою опіуму. «У зв'язку з цим я прошу довести до китайської влади, що уряд Сполучених Штатів не санкціонує контрабанди під американським прапором всупереч законам Китаю» [20, с. 139], – писав комодор.

Майже одразу після прибуття до Макао Керні направився в Кантон, де в умовах англійсько-китайського конфлікту існував ризик, що він зачіпатиме інтереси американських громадян. Проте комодор не мав наміру порушувати суверенітет Китаю, виступаючи на боці однієї зі сторін. Він підкреслював мирний та гуманітарний характер своєї місії. Зокрема, 27 квітня 1842 р. він надіслав листа губернатору Гуанчжоу, в якому повідомляв про цілі свого візиту, серед яких він виділив такі: «захист життя та власності своїх співвітчизників, боротьба проти піратів в навколишніх водах та на Вампоа, підтримка громадян, які зазнали корабельної аварії біля китайських берегів, а також запобігання торгівлі опіумом [20, с. 140].

Разом з тим, він відзначив, що війна таки зачіпає інтереси громадян США, і навів кілька прикладів, коли американські комерсанти зазнали побоїв з боку китайських солдат або були затримані ними. За інформацією Керні, не обійшлося і без трагічних випадків, в результаті яких кілька його співвітчизників загинули.

У зв'язку з цим комодор вимагав від губернатора докладного розслідування кожного з випадків та покарання винуватців. «Ми просимо його світлість, зробити все для того, щоб знайти та покарати винних, а також забезпечити ремонт пошкодженої власності громадян США» [20, с. 140], – вимагав він.

У своїй відповіді китайський губернатор, певно, наляканий прибуттям американських військових кораблів, запевняв Керні в дружніх почуттях, наполягаючи на тому, що «наша Небесна династія завжди проявляла дружнє ставлення та турботу до іноземців». Він також запевнив, що не має жодних претензій стосовно того, щоб американські судна заходили в порти провінції, якою він керував. Єдиним його проханням було те, щоб комерсанти – громадяни США, після прибуття в Китай для торгівлі, повідомляли про це консулів, а ті, в свою чергу, направляли необхідну інформацію

представникам Кохонгу [20, с. 141]. Що ж стосується причетності громадян США до торгівлі опіумом, то губернатор дав зрозуміти Керні, що ознайомлений із ситуацією, коли американський прапор використовують різні авантюристи і не має претензій до США. «Я вважаю, що американські купці діяли зі всією шанобливістю та слухняністю. Їхні судна належать комерсантам, які займаються законною та почесною професією і не мають відношення до імпорту опіуму», – писав він [20, с. 141].

Незважаючи на висловлену губернатором довіру, Керні всіма силами намагався захистити престиж США в питанні торгівлі опіумом. Він залишався біля берегів Китаю близько року і увесь цей час його судна активно патрулювали узбережжя в пошуках контрабандистів, які прикривалися американським прапором. Йому навіть вдалося захопити та конфіскувати торговельне судно «Аріель», хазяїн якого здійснював незаконну торгівлю опіумом, прикриваючись американським нейтралітетом. Комодор наказав купцю залишити судно разом із вантажем в Макао [200, с. 125].

Окремо слід розглянути такий важливий аспект американсько-китайських відносин, як підготовка та підписання договору між США та Цинською імперією після завершення першої «опіумної» війни.

Розвиваючи попередні військові успіхи, в травні 1842 р. англійська армія почала вирішальний наступ. На початку серпня англійці підійшли до південної столиці Китаю – Нанкіна, погрожуючи йому штурмом. Врешті-решт китайці не встояли перед їх тиском. Під стінами міста британський посланець Г. Поттінгер фактично продиктував заляканим надзвичайним імператорським емісарам ганебні умови миру. 29 серпня 1842 р. на борту військового корабля «Корнуеллс» був підписаний так званий Нанкінський договір.

Згідно з угодою, порти Гуанчжоу, Сямень, Фучжоу, Нінбо і Шанхай оголошувалися відкритими для торгівлі та поселення англійців. Корпорація Кохонг ліквідовувалася. Острів Гонконг (Сянган) переходив у «вічне володіння» Великої Британії. Пекін повинен був сплатити Лондону відшкодування за конфіскований Лінем опіум, борги купців Кохонгу і контрибуцію – всього 21 мільйон доларів. Цинська імперія позбавлялася митної автономії, а ввізні мита не повинні були перевищувати 5% вартості товару. Договір став першим нерівноправним договором у новій історії Китаю [97, с. 136].

Розвиваючи досягнутий успіх, Велика Британія в жовтні 1843 року в місті Хумень нав'язала Пекіну «Додаткову угоду про торгівлю в п'яти портах». Остання встановлювала для англійських підданих право екстериторіальності і вводила консульську юрисдикцію, тобто підсудність англійців консулам, а не китайському суду. Піддані британської корони отримували можливість створи-

ти в «відкритих» портах свої поселення-сетльменти. Великій Британії надавалося також право «найбільшого сприяння», тобто всі привілеї, які в майбутньому могла отримати інша держава в Китаї, автоматично поширювалися на неї [97, с. 143].

Зазначимо, що Вашингтон також намагався укласти з Пекіном договір, аналогічний Нанкінському. Як зазначалося вище, Білий дім в цілому сприйняв стратегію Шилабера та Робертса, згідно з якою США мали робити все для встановлення офіційних відносин з країнами Сходу, які вже були відкриті Великою Британією для західної торгівлі. На початку 40-х рр. XIX ст. настала черга Китаю. Необхідність укладення спеціальної американсько-китайської угоди пояснювалася і тим, що її відсутність означала б розвиток американської комерції під егідою Великої Британії.

У 1843 р. Конгрес схвалив рішення про направлення до Цинської імперії спеціальної дипломатичної місії. Перед тим, як остаточно сформулювати вимоги до Китаю, з Білого дому були розіслані циркулярні листи до комерсантів Бостона, Салема, Нью Йорка та в інші міста, де займалися китайською торгівлею, з проханням надати свої пропозиції щодо майбутнього договору [200, с. 135].

Серед торговців, які відгукнулися на прохання Білого дому, найбільш активними були комерсанти Бостона, неформальним лідером яких був вже згадуваний власник компанії «Рассел і компанія» Форбс, який спільно з іншими торговими домами підготував меморандум, в якому були сформульовані умови до Китаю. На думку бостонських неогоціантів, місія мала супроводжуватися значною кількістю військових кораблів. Крім того, Форбс наполягав на тому, щоб послы вели себе максимально тактовно та дружньо, оскільки китайці традиційно сприймають іноземців, як ворогів. Отже, було б важливо показати дружність намірів та відсутність бажання ворогувати з ними.

Крім того, неогоціанти рекомендували розпочати місію з відвідин Макао та Кантона, при цьому китайська влада в містах мала бути заздалегідь попереджена про прибуття послів. Вони не рекомендували одразу ж йти в столицю – Пекін, оскільки це могло викликати дипломатичний скандал. Форбс як перекладач місії рекомендував взяти місіонера, доктора-офтальмолога П. Паркера, який за час свого перебування в Китаї досконало вивчив китайську мову. Також рекомендувалося проявляти «необмежену» обережність під час поїздки в Цинську імперію [200, с. 136].

Меморандум завершувала думка про те, що американці вже неформально користувалися всіма необхідними їм привілеями, оскільки всі пункти Нанкінського договору автоматично розповсюджувалися і на янкі. Тому послы, укладаючи угоду з Китаєм, мають сповідувати принцип «не нашкодъ» – тобто офіційний дого-

вір не має привести до скорочення існуючих торговельних прав для громадян США [200, с. 137].

Керівником місії був призначений відомий політичний діяч Калєб Кушинг (1800-1879). Він походив із штату Массачусетс, з родини, яка займалася будівництвом суден. У 1813 р. він вступив на юридичний факультет Гарварду та закінчив його у віці 17 років. У 1825 р. юнак був обраний конгресменом і до 1834 р. працював у законодавчому органі США, де очолював комітет із закордонних справ.

У 1843 р. президент Джон Тайлер (1790-1868) призначив його спеціальним уповноваженим для укладання договору з Цинською імперією. Інструкції для Кушинга готував особисто Державний секретар Деніел Вебстер (1782-1852). Основним завданням місії було забезпечення доступу американських суден та вантажів у такі порти, як Сямень, Нїмбо, Фучжоу та Шанхай, які були вже відкриті Великою Британією для торгівлі згідно з договором, укладеним в Нанкіні.

Вебстер закликав Кушинга бути максимально тактовним при контактах з китайською владою, для того щоб сформувані у китайців переконаність у дружніх намірах американців. Крім того, посланець мав довести до китайського уряду інформацію про те, що Білий дім не підтримує контрабандистів опіуму, незалежно від їх громадянства, і якщо громадяни США будуть спіймані китайською владою під час заняття цією діяльністю, то Вашингтон не втручатиметься у вирішення їх подальшої долі [200, с. 138].

У той же час Державний секретар закликав Кушинга зберігати авторитет його країни і відмовитися проходити принизливі обряди поклоніння перед китайським імператором. У Пекїна не мало скластись традиційне для китайської дипломатії враження, що США є данником великої китайської імперії та її «заморським васалом». Тактовність та дружелюбність, на думку Вебстера, мали поєднуватися з демонстрацією гідності нації, яка послала Кушинга на переговори.

Перед відправкою Кушинг також отримав доручення передати листа від президента США Тайлера китайському імператору. Документ починався з преамбули, в якій Тайлер запевняв маньчжурського володаря у «вічній дружбі двох найвеличніших держав у світі». Також він давав рекомендації своєму посланцеві Кушингу, якого характеризував як «одного з наймудріших та освічених людей нашої країни» [200, с. 140].

Загалом лист був написаний відповідно до інструкцій Кушингу – в тактовному та дружелюбному стилі, що мало подолати почуття ворожості до американців з боку китайців. Тайлер буквально вмовляв імператора заключити договір, запевняв його в тому, що США не мають ворожих намірів щодо Цинської імперії та не беруть участі в ганебній контрабанді опіумом [47, с. 585].

Остаточна сформована місія складалася з К. Кушинга, секретаря Ф. Вебстера, хірурга та відомого дослідника Арктики Е. Кейна та групи молодих людей – волонтерів. Перекладачем було обрано П. Паркера, раніше рекомендованого Форбсом, який в той час обійняв посаду консула в Кантоні.

Слід також нагадати, що відправці місії Кушинга передувала серія переговорів на рівні консулів. Ще в жовтні 1843 р. новопризначений консулом в Кантоні П. Форбс кілька разів зустрічався з генерал-губернатором провінцій Квантунг та Гуансі. Вони обговорювали місце проведення переговорів. Нарешті, зійшлися на тому, що Кушингу немає потреби направлятися в столицю Пекін, оскільки імперський комісар, уповноважений підписувати міжнародні договори, перебував в той час в Кантоні [200, с. 146].

Американська делегація прибула в Макао 24 лютого 1844 р. Згідно з інструкцією Вебстера, Кушинг одразу ж попередив про свій приїзд місцевого китайського губернатора Цзиня. Дипломат заявив, що «має необхідність пробути кілька тижнів в Макао, перш ніж продовжить свою подорож рікою Пий-хо» [200, с. 147].

Саме в Макао почалися перші переговори, поки що з представниками місцевої влади. Проте губернатор їх явно затягував, заявляючи, що має попередити імператора про їх початок та наполягаючи на тому, що вже існуюча торговельна система і без міждержавної угоди передбачає надання американським комерсантам всіх можливих привілеїв. Переговори між Кушингом та місцевою китайською владою тривали майже три тижні. Врешті-решт, американському посланцеві набридло очікування і він вирішив переїхати в Пекін, щоб продовжувати переговори вже з китайським урядом. Це викликало протести з боку губернатора Цзина. Він покликався на розпорядження імператора, який наказував американцям залишатися в Макао та називав їх можливий похід до Пекіну «нецивілізованим актом».

Активним учасником переговорів був також командувач тихоокеанською ескадрою, комодор Ф. Паркер, який відповідав за доставку делегації до Макао. Ведучи переговори в Макао, Кушинг відправився і в Кантон, де хотів зустрітися з місцевим губернатором. Проте старий китайський чиновник відмовився від запрошення комодора. Разом з тим Паркер доставив в американське консульство спеціально виготовлені прапор та флюгер [55, с. 353]. Спочатку їх мали встановити в Макао, але побоюлися конфлікту з португальцями, які тоді володіли містом, тому відправили символи американської присутності в Кантон.

Остання подія неочікувано призвела до серйозного інциденту, який міг поставити під загрозу підписання нового договору. Річ у тім, що напередодні прибуття Паркера в Кантоні почалася

епідемія. Коли ж американці встановили над будівлею консульства флюгер, його незвичайна форма змусила китайців думати, що це знак темних сил і що «білі варвари» спеціально привезли його зда- леку, щоб накликати хвороби на місцеве населення. Через кілька днів розлючений натовп увірвався на територію консульства, зі- рвав флюгер та прапор. Були жорстоко побиті співробітники аме- риканського представництва.

Для того щоб зупинити нападників, Форбс віддав наказ стріля- ти з вогнепальної зброї на ураження. Кривава сутичка відбулася в місті, де американці, захищаючи себе, вбили кілька китайців. У відповідь, китайський губернатор зажадав видачі вбивць, щоб су- дити їх за місцевими законами. Форбс, який мав право судити своїх співвітчизників, заявив, що вони ні в чому не винні, оскіль- ки застосували зброю виключно для самооборони. Все ж було ви- рішено обговорити цю справу під час переговорів Кушинга та ім- перського уповноваженого.

У цей час американський посланець продовжував неофіційні переговори з Цзинем і навіть, роздратований очікуванням, яке все більше затягувалося, вирішив повчити китайського чиновника правилам міжнародного етикету. В одній з бесід він зокрема за- явив, що затримка західного посольства «в інших країнах сприй- мається як образа та є приводом для війни» [200, с. 150].

Кушинг висловлював претензії стосовно того, що він вже дов- гий час перебував в Китаї, а уповноважений вести переговори ім- перський комісіонер так і не виїхав на зустріч з ним. На це губер- натор Цзинь заявив, що китайський переговорник вже призначе- ний і треба терпляче чекати на його прибуття. Роздратований американець зауважив, що такі тривалі очікування «грубо обража- ють національну гідність», проте він «проковтне всі образи», але сподівається на відшкодування у майбутньому.

Через кілька днів Кушинг вирішив налякати Цзиня, повідо- мивши йому, що уряд Сполучених Штатів вирішив посилити свою тихоокеанську ескадру і фрегати «Сент-Луїс» та «Перрі» вже прохо- дять мис Доброї Надії і скоро прибудуть в китайські води.

У відповідь Цзинь заявив, що 4 травня спеціальний імперсь- кий уповноважений Куїнг, який мав вести переговори, вже поки- нув Пекін і його прибуття очікується 5-го червня.

Почувши цю новину, Кушинг на якийсь час заспокоївся, оскіль- ки був задоволений тим, що китайську сторону представлятиме саме комісіонер Куїнг, відомий тим, що саме він підписав Нанкін- ський договір з Великою Британією. Він поспішив офіційно відмо- витися від права йти на Пекін, зазначивши, однак, що якщо в май- бутньому будь-який представник іноземної країни буде прийнятий в столиці, то США повинні мати такі ж привілеї.

Імперський уповноважений прибув тільки 17 червня та оселився в храмі за межами Макао, в селищі Ванся. Наступні кілька днів були присвячені проведенню взаємних церемоніальних візитів. 18 червня Кушинг направив на ім'я Куїнга листа, в якому були викладені всі попередні умови договору. Зокрема, американський уповноважений писав: «Сер, я маю честь представити Вашій Високоповажності пункти пропонованого договору, які охоплюють всі питання, за винятком двох або трьох, які я хотів би обговорити з Вами особисто» [53, с. 413].

Серед цих статей, можна виділити такі:

- встановлення миру між Сполученими Штатами та Китаєм на основі «сердечної дружби»;

- відмова США від територіальних захватів на території Китаю;

- розвиток та поглиблення комерційних відносин між країнами. Кушинг відзначав, що всі порти Сполучених Штатів відкриті для зовнішньої торгівлі і на імпорт не накладається жодного мита. Проте уряд США розуміє бажання імператора обмежити зовнішню торгівлю п'ятьма портами і погоджується прийняти дану умову;

- зазначення різниці між умовами, які пропонували американці, та пунктами Нанкінського договору, укладеного з Великою Британією. Зокрема, ще раз підкреслювалося, що США не мають жодних територіальних претензій до Китаю, в той час як англійці анексували острів Гонконг;

- договір, який передбачається укласти між сторонами містить почесні умови як для США, так і для Китаю [53, с. 414].

Наступного дня Куїнг надіслав Кушингу відповідь, в якій висловив в цілому задоволення пунктами договору, наполягаючи, що спірні аспекти обговорюватимуться при особистій зустрічі.

Заочний обмін поглядами на розвиток американсько-китайських відносин тривав. Так, 22 червня 1844 р. Кушинг надіслав Куїнгу нового листа, в якому порушив проблему ввізного мита. Він писав: «Сер, я відчуваю себе зобов'язаним щиро заявити Вашій Високоповажності, що тарифи, які нещодавно були встановлені під час переговорів з Англією, здебільшого помірні та розумні. Тому в питанні тарифів в цілому я не роблю жодних заперечень» [53, с. 417].

В той же час Кушинг наполягав, що необхідно переглянути тарифи на товари, які надходять у Китай переважно із Сполучених Штатів. Американський посланець хотів обговорити цей пункт детальніше в особистих переговорах.

Нарешті, 3 липня, досить швидко, оскільки Кушинг мав підготовлену резолюцію договору, угода була підписана. Крім того, сторонами був обговорений інцидент в Кантоні. Куїнг був змушений погодитися з рішенням консульського суду та визнати амери-

канців безвинними. Проте сторони погодилися, що американській стороні необхідно надати грошове відшкодування родинам загиблих. Власне, ця справа була дуже важлива для Кушинга з політичної точки зору. Вона на практиці показувала принцип екстериторіальності, який був включений в підписаний ним договір окремим пунктом. Також даний інцидент дав американському послу змогу вимагати від китайської сторони гарантій для безпеки громадян США [200, с. 154].

Після підписання договору Кушинг подарував Куїнгу кілька пістолетів та книжок з військово-морської тактики, висловивши надію, що інформація, наявна в них, буде корисною для Цинської імперії в майбутньому. Мабуть, бажаючи зробити приємне своєму візаві, китайський представник заявив, що у разі, якщо в майбутньому Китай опиниться на порозі війни, то мешканці країни запросять американців допомогти їм.

Загалом договір, укладений у Ванся, передбачав поширення на американців всіх тих привілеїв та пільг, які отримали англійці згідно з Нанкінським договором 1842 р.

Поширеною у вітчизняній історіографії є думка про те, що договір, підписаний Кушингом в Ванся, був повністю тотожний з угодою, яку двома роками раніше підписала Велика Британія з Китаєм в Нанкіні. Це не зовсім так, оскільки американцям вдалося виторгувати у китайської сторони ряд додаткових важливих привілеїв. Зокрема, громадяни США отримали право будувати у відкритих портах торгіві та житлові будинки, церкви, цвинтарі та лікарні. Також китайці, яких раніше жорстоко карали за будь-які контакти з іноземцями, тепер могли вільно найматися до американців як викладачі або помічники місіонерів. Крім того, громадяни США отримували можливість вчити китайську мову та купувати китайські книжки, що раніше також заборонялося [66, с. 419].

У свою чергу, Кушинг погодився з тим, що правила екстериторіальності не поширюватимуться на тих американців, які займатимуться контрабандою опіуму на китайському узбережжі, і в разі, якщо вони будуть спіймані, їх долю мав вирішувати маньчжурський суд.

Слід зазначити, що підписання Вансяського договору, який гарантував громадянам США більшу кількість привілеїв ніж іншим іноземцям, на думку деяких західних науковців, було свідченням того, що в Китаї американці сприймалися як дружня нація, яка не заплямувала себе в ганебній торгівлі опіумом. Подібні ідеї висловлює, зокрема, В. Спір у своїй фундаментальній праці «Найстаріша та найновіша імперії: Китай і Сполучені Штати» [66, с. 421].

Проте подальші події в Кантоні доводили, що ці твердження були далекі від істини. Незабаром після того, як Вансяський дого-

вір був підписаний і імперський уповноважений Куїнг вже повертався в Пекін, до нього дійшли слухи про нові заворушення в місті. Влітку 1844 р. група американців під час прогулянки в саду зазнала нападу з боку розлюченого натовпу китайців, які прорвалися в іноземний селямент, розтрощивши браму. Іноземців закидали камінням. У відповідь громадяни США застосували вогнепальну зброю та вбили одного з нападників. Жертвою конфлікту став мешканець Кантона, сирота Су Амон. Консульський суд проголосив вбивство виправданим, оскільки було визнано, що американці захищали своє життя. Натомість Куїнг і вся місцева китайська влада не зробили нічого задля припинення заворушення. Ситуацію почала налагоджуватися тільки тому, що вбитий Су Амон був сиротою і ніхто з китайців не захотів мститися за нього, що могло б стати приводом для нового нападу на американське поселення в місті. Однак американці направили до Вампоа корвет «Сент-Луїс», десант якого остаточно придушив народні виступи проти іноземців [46, с. 584].

І все ж, незважаючи на вищезгадані інциденти, наступні роки в цілому характеризувалися посиленням американської комерційної присутності в Цинській імперії. Зокрема, ще в період «опіумної» війни значно посилити свої позиції ті підприємці, які спеціалізувалися на здійсненні комерційних рейсів з Китаю в різні регіони світу. В той час як більшість британських суден були задіяні у військових діях, американські каботажні компанії отримували їх контракти і в той період навіть возили чай до Великої Британії [200, с. 179].

Крім того, саме в 40-50-х рр. ХІХ ст. відбулося епохальне технологічне переоснащення як торговельного, так і військово-морського флоту. На зміну швидким парусним кліперам прийшли пароплави. Важливо відзначити також, що даний період, серед всього іншого, характеризується відкриттям та активним видобутком золота в Каліфорнії, що в свою чергу зумовило подальший розвиток транспортного сполучення між Китаєм та Новим Світом.

Відкриття портів дало змогу збільшити масштаби християнської проповіді в Китаї, що було вельми важливим напрямом американської зовнішньої політики. Зокрема, у 1851 р. до Цинської імперії прибуло 150 місіонерів, які, у свою чергу, стали потужним інструментом «м'якої експансії» США в цій країні.

Однак офіційне американське представництво у відкритих китайських портах залишалося на низькому рівні. Існуюча консульська служба не могла забезпечити інтереси зростаючої кількості комерсантів. Зарплатня консула залишалася настільки низькою, що мало хто погоджувався виконувати ці обов'язки. Дійсно за свою працю американські дипломатичні представники в китайських портах отримували 5-1 тис. дол. на рік, в той час, як їх британські колеги могли розраховувати на 30-10 тис. дол.

Тривалий час з ситуації виходили за рахунок того, що на посаду представника США призначали найбільш авторитетного купця в сетльменті, якому не треба було платити зарплатню [200, с. 186]. Це, в свою чергу, породжувало корупцію, оскільки «купець-консул» використовував свою посаду передусім для того, щоб збільшити власні капітали.

Низька оплата праці призвела до того, що жоден з призначених дипломатів не втримався в Китаї надто довго. У 1845 р. на посаду комісіонера (посла) в Цинській імперії було призначено Олександра Еверета (1792-1847). Через хворобу він прибув в Китай тільки через 19 місяців, 29 жовтня 1846 р. Це був досвідчений дипломат та політик. Свого часу він обіймав посаду особистого секретаря посла в Російській імперії Дж. Адамса, а потім служив послом в Іспанії. Проте він не встиг нічого зробити, оскільки через рік помер у Кантоні. Його наступником став Дж. Девіс (1799-1859), призначений на посаду 3 січня 1848 р. Проте через два роки, у 1850 р. він також покинув пост комісіонера в Китаї. Наступним комісіонером став депутат Конгресу від штату Кентукі Х. Маршалл (1812-1872), який зголосився на цю роботу тільки після того, як особисто американський президент пообіцяв йому збільшити зарплатню. Він прибув до Китаю у січні 1853 р. Проте його перебування в Китаї тривало також менше двох років [200, с. 191]. Наступний комісіонер – Р. Маклейн (1815-1898) прибув в Цинську імперію у березні 1854 р. та пробув там до грудня.

Останнім комісіонером напередодні другої «опіумної» війни став С. Вільямс (1812-1884) – колишній американський місіонер, який працював в Китаї з 1834 р.

Висновки до другого розділу

Американська політика в Східній Азії почала поступово оформлюватися наприкінці XVIII – в першій чверті XIX ст. Проте в той період вона не мала самостійного характеру і не можна навіть говорити про її специфічний, національний характер. Можна цілком погодитися з деякими західними науковцями, які називали курс США в тихоокеанському регіоні в цей період «шакалячим» відносно дійсно провідного гравця в тихоокеанському регіоні, яким тоді була британська Ост-Індська Компанія.

Американська політика в східноазійському регіоні не була спрямована на реалізацію будь-яких державницьких завдань, і держава як політичний інститут, однією з функцій якого є здійснення зовнішньополітичної діяльності, майже не була представлена тут. Але те саме можна сказати і про Велику Британію, уособленням якої в цьому регіоні було не міністерство іноземних справ, а Рада директорів Ост-Індської Компанії. Саме «Великий Джон» був основою тієї міжнародної системи, яка склалася в Східній Азії, і американці, бажаючи вести комерційну діяльність з країнами регіону, були змушені пристосовуватися до правил, які встановлювала Компанія. Таке становище існувало, наприклад, в Цинській імперії, влада якої в період, який розглядається в даному розділі, дозволяла іноземцям вести комерційну діяльність тільки в порту Гуанчжоу (Кантон).

В свою чергу, торговельна система, яка склалася в місті, була заснована на домовленостях, що були встановлені між британською Ост-Індською Компанією та китайською компанією Гоконг (Кохонг). Всі інші гравці, в тому числі й американці купці, які прагнули проникнути на китайський ринок, залежали від цих двох гігантів. Саме тому американці, діючи за тими ж правилами, що і англійці, мали купувати ліцензію на комерційну діяльність у Компанії, а вже потім здійснювати її. Вони були скоріше частиною того наднаціонального конгломерату, який складався з комерсантів, піратів, контрабандистів, торговців опіумом різних національностей, які жили за рахунок масштабної торгової системи, яку уособлювала британська Ост-Індська Компанія. На взаємозв'язки між учасниками цієї системи майже не впливали офіційні відносини між США та Великою Британією. Зокрема, війна 1812 р. між двома країнами мало що змінила у становищі, яке склалося тут.

Ситуація почала змінюватися лише на початку 30-х рр. XIX ст., коли Компанія зазнала першого серйозного удару. Ліквідація її монополії у 1833 р. на торгівлю з Китаєм означала крах старої торговельної системи та початок формування нових підходів до реалізації зовнішньополітичних завдань як Великої Британії, так і США. Нові потужні гравці – такі англійські фірми, як «Джардін, Матті-

сон» та «Дент», не змогли налагодити відносини з Кохонгом та вимагали від уряду Великої Британії офіційного відкриття Китаю для західної торгівлі.

І саме в цей період офіційний Вашингтон, все ще рухаючись у фарватері британської політики, заявив про свій намір самостійно встановлювати двосторонні відносини з країнами Сходу, через підписання відповідних договорів. Перший такий договір був укладений дипломатом У. Робертсоном з князівством Сіам в 1833 р. У цілому він був подібний до договору, який уклали англійці з цією країною роком раніше.

Подібною до англійського Нанкінського договору 1842 р. була угода про відкриття Цинської імперії для американської торгівлі, підписана у 1844 р. в містечку Ванся К. Кушингом. В черговий раз американські дипломати скористалися британськими військовими та політичними досягненнями для того, щоб отримати всі привілеї, які гарантували їм доступ та право займатися комерційною діяльністю в п'яти відкритих портах. Однак, слід зазначити, що незважаючи на подібність двох міжнародних документів, існували і певні розбіжності, виникнення яких пояснюється специфікою того курсу, який США проводили в Китаї. Насамперед, Вашингтон, неодноразово заявляючи про «дружні почуття» до китайців, добровільно відмовився від таких болючих для Пекіна питань, як анексія китайської території, а також заявив, що жодним чином не підтримуватиме контрабанду опіуму. У відповідь Білий дім добився зменшення митних тарифів для американських товарів, а також першим з західних держав отримав право на створення повноцінного сел'менту для громадян США. Таким чином, незважаючи на те, що вищезгадані досягнення не стали вирішальними для здобуття лідерства в Східній Азії, тим не менш, вони мали певне значення для поступового утвердження американських позицій в даному регіоні. Заслуга в тому, що американцям таки вдалося налагодити офіційний діалог з Пекіном, належить К. Кушингу та командору Керні. Останній командував ескадрою, яка була направлена в китайські води за проханням громадян США, які займалися торгівлею опіуму в Кантоні та були нажахані діяльністю китайського комісіонера Ліня. Проте, прибувши в Китай у 1842 р., Керні зосередив свої зусилля саме на боротьбі проти поширення контрабандної торгівлі наркотиком.

Наступною країною, з якою США прагнули встановити офіційні дипломатичні відносини та відкрити її для іноземної торгівлі, була Японія. На реалізацію цього завдання були кинуті всі сили у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. XIX ст.

РОЗДІЛ III.

ВІДКРИТТЯ ЯПОНІЇ ДЛЯ ЗАХІДНОЇ ТОРГІВЛІ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ ВПЛИВУ США У СХІДНІЙ АЗІЇ

3.1. Спроби США відкрити Японію у 40-50-х рр. ХІХ ст.

Як відомо, на початку 50-х рр. ХІХ ст. Японія була насильницьким шляхом «відкрита» для іноземної торгівлі. У 1854 р. під прицілом палубної артилерії «чорних кораблів» американського комодора М. Перрі (1794-1858) японська верхівка, на чолі із головою уряду Абе Масахіро (1819-1857), була змушена підписати принизливий договір про «мир та дружбу».

У зв'язку з цим саме Перрі у вітчизняній та зарубіжній історіографії, вважається засновником тихоокеанської американської політики, зокрема і стосовно Японії. Дійсно, його книжка «Хроніка експедиції американської ескадри у Китайські моря та в Японію у 1852, 1853 та 1854 рр. під командуванням М. К. Перрі» [65], являє собою план розгорнутої експансії в далекосхідний регіон. При цьому японським островам відводилося далеко не останнє місце в геополітичних розрахунках комодора.

У той же час аналіз опублікованих офіційних документів зовнішньої політики США, дозволяє стверджувати, що головні цілі, завдання та напрями тихоокеанської стратегії Вашингтона, а також його плани відносно Японії почали оформлюватися ще до славнозвісної експедиції Перрі. Зокрема, слід згадати про експедиції капітана Джеймса Бідла (1783-1848) та комодора Джеймса Глінна (1800-1871). Діяльність та погляди цих мандрівників та дипломатів досить слабо відображені у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Інтерес до Японії з боку Білого дому почав оформлюватися ще в першій чверті ХІХ ст. Це було пов'язано із рядом обставин. Насамперед, слід згадати про динамічний розвиток американського китобійного промислу в 20-х рр. ХІХ ст. Саме в цей період в японських водах почали з'являтися китобійні судна з Нантукіта, Нью-Бетфорда та інших портів Нової Англії.

Вже в 30-х рр. в Тихому океані постійно діяло близько 200 китобоїв, що плавали під американським прапором. Їх головною базою були Сендвічеві (Гавайські) острови. Проте представники цього промислу були зацікавлені у «відкритті» одного з японських островів поблизу від Берингового та Охотського морів, де були їх головні місця для полювання [121, с. 209].

Іншою обставиною, що спонукала Вашингтон добиватися «відкриття» Японії, стало завершення процесу колонізації американського континенту та захоплення в 40-х рр. ХІХ ст. Каліфорнії та

Орегону. Активні підкорювачі просторів «Дикого Заходу» не вважали Тихий океан значною перешкодою для продовження експансії, тим більше, що розширення торгівлі з Китаєм та Японією відкривало нові перспективи для комерційних кіл США.

Запорукою успіху вважався розвиток інфраструктури. Якщо безкраї прерії були підкорені за допомогою залізниць, то океан американці намагалися освоїти завдяки створенню пароплавного сполучення. Для цього потрібні були поклади вугілля, що знаходилися в Японії, а також на островах Бонін, Лю-Чу та Тайвань.

Ідеологічною основою тихоокеанської експансії США стала доктрина «визначеної долі» (Manifest Destiny), за допомогою якої американці виправдовували свої завоювання як на континенті, так і в Тихому океані. Вважаючи місцеві народи, в тому числі і японців, «дикунами», вони вірили, що несли їм благо у вигляді власних політичних та комерційних традицій, а також християнства [121, с. 211].

Таким чином, в 30-40-х рр. XIX ст. США захопили Каліфорнію та вийшли до берегів Тихого океану. Багато з колишніх підкорювачів прерій зовсім не збиралися зупинятися на досягнутому, вважаючи, що треба йти далі, ставлячи під свій контроль всю західну півкулю, та мали намір дійти до берегів Китаю. Саме тому в орбіті інтересів США опинилися Японія, Тайвань, острови Лю-Чу та Бонінський архіпелаг.

Білий дім розумів, що отримані у 1844 р. привілеї все ж не дадуть можливість США позбутися британської зверхності в Китаї, а Вансяський договір не дозволить реалізувати всі амбіції в східноазійському регіоні. Зокрема, частина правлячої еліти країни була незадоволена тим, що Кушинг не домогся від цинського уряду права на володіння островом біля берегів Китаю, які, однак, отримала Велика Британія. Без цього, на думку окремих політиків, США не могли сповна реалізувати свої експансивні плани на Далекому Сході.

У цій ситуації ставка була зроблена на комерційне та військово-політичне освоєння земель, розташованих на схід від Китаю. Зокрема, починаючи з кінця 40-х рр. XIX ст., Білий дім робив неодноразові спроби добитися від японського уряду відмови від «самоізоляції».

Зазначимо, що в умовах загострення військово-політичної ситуації в тихоокеанському регіоні у зв'язку з початком першої «опіумної» війни японський уряд намагався будь-що зберегти свою незалежність та не допустити західного проникнення на свою територію. Зокрема, сьогодні видав вказівку про посилення укріплень на морських кордонах Ніххону.

Комісаром з питань укріплення морської оборони був призначений чиновник Такшима Шихан – ярий прибічник збереження політики «самоізоляції». Зокрема, напередодні свого призначення,

він сидів у в'язниці в Едо, оскільки наказав переплавити на гармати дзвони в місцевих буддистських храмах.

Призначенець сьогуна почав спішно будувати систему фортів на морі в Синегаві, які обладнував гарматами великого калібру. Одночасно він був ініціатором створення артилерії за європейським зразком. Для цього чиновник неодноразово зустрічався з голландськими спеціалістами, які мали право перебувати в Нагасакі [215, с. 2].

Однак американці наполегливо шукали можливостей для відкриття Японії для західної торгівлі. Після того, як у 1834 р. Е. Робертс відмовився від візиту до цієї країни, США деякий час не направляли туди жодних дипломатичних місій. Лише одного разу, в 1837 р., американський корабель «Моррісон» підійшов до берегів Ніххону і, одразу ж потрапивши під вогонь японської берегової артилерії з бухти Урага, був змушений повернути.

Цей епізод достатньо слабо висвітлений у вітчизняній, російській та радянській літературі. Проте, якщо проаналізувати опубліковані офіційні документи США, зокрема доповіді американської Ради уповноважених іноземних місій, то можна зробити висновок, що «Моррісон» опинився біля берегів Японії не випадково, як це часто ставалося із західними суднами, які збивалися з курсу. Інформація, яку ми отримали з джерел, дозволяє стверджувати, що ця місія переслідувала або дипломатичні, або навіть розвідувальні цілі. Річ у тому, що на кораблі «Моррісон», який належав компанії «Оліфант» до Японії пливли зовсім не випадкові пасажери. Зокрема, серед них був американський місіонер та доктор-офтальмолог П. Паркер – в майбутньому консул США в Китаї та ярий прибічник завоювання острова Тайвань в період другої «опіумної війни» [29, с. 104]. Про його діяльність більш докладно говоритиметься в наступних розділах.

Коли «Моррісон» проходив через острови Лю-Чу (Рюкю), до екіпажу приєднався також Карл Гутслав (1803-1851) – особистість дуже відома всередині того міжнародного співтовариства, яке в той час сформувалося в Китаї. Він був першим протестантським місіонером в Цинській імперії і першим з європейських мандрівників, хто досконало вивчив кілька діалектів китайської мови. Спочатку він працював на Яві та в Сіамі, де здійснив перший переклад Біблії тайською мовою. Як експерт брав участь в дипломатичній місії лорда Амхерста, а в 1831-1833 рр. – як лікар та перекладач – в експедиції британської Ост-Індської Компанії до східного китайського узбережжя. Пізніше він працював секретарем у британських дипломатичних службах та мав розгалужену мережу інформаторів серед китайців, яких йому вдалося вмовити прийняти християнство [208].

На наш погляд, візит Гутслава в Японію, на фоні зростаючих амбіцій великих держав щодо її відкриття для іноземної торгівлі, був також зовсім не випадковим.

31 липня 1837 р. «Моррісон» увійшов до бухти японської столиці – міста Едо і підняв білий прапор, закликаючи японців до переговорів. Офіційно місія мала на меті визволення сімох полонених західних матросів, які потрапили в корабельну аварію біля японських берегів, а також встановлення «християнських» взаємовідносин [29, с. 105]. Проте вночі гармати з форту почали обстрілювати корабель. Було кілька прямих влучень, після чого капітан корабля Інгерсол наказав підіймати якір.

Мандрівники вирішили здійснити ще одну спробу налагодити відносини з японцями. 10 серпня «Моррісон» зайшов в бухту Кагосіма. Японський офіцер, який прибув на корабель з берега, заявив, що дана територія належить князю з роду Сацумо і що тут ніколи до цього не бачили європейських кораблів. Він наказав прибульцям чекати повідомлення від князя [29, с. 105]. Наступного ранку до корабля підійшов рибацький човен і його власник повідомив, що його співвітчизники збираються обстрілювати судно. Коли сонце остаточно вийшло з-за обрію, військові приготування на березі були помічені і на «Моррісоні». У цій ситуації Інгерсол вирішив повернутися до Макао, оскільки було зрозуміло, що наказ обстрілювати іноземців був відданий князем Сацумо [29, с. 106].

Обстріл «Моррісона» на деякий час зупинив американців, які були змушені пристосовуватися до нової геополітичної реальності в Східній Азії, яка формувалася в умовах першої «опіумної» війни.

Ситуація змінилася тільки після підписання Вансяського договору з Цинською імперією. Вашингтон вважав, що настав слушний момент і у 1846 р. направив до японських берегів невелику ескадру, яка складалася з двох військових кораблів – «Колумбус» і «Вінсен». Очолив експедицію талановитий капітан та дипломат Джеймс Бідл, який до цього брав участь в процесі підписання договору у Ванся.

Бідл народився у 1783 р. у Філадельфії. Після закінчення університету в Пенсільванії, у 1800 р. майбутній мореплавець поступив на службу у військово-морські сили США. У 1830 р. він разом із американським консулом Девідом Оффлі брав участь в процесі підписання угоди з урядом Османської Туреччини, який гарантував громадянам Сполучених Штатів право екстериторіальності. Імовірно, за ці заслуги його і ввели у склад дипломатичної місії К. Кушинга до Китаю. Через два роки він вже очолив власне дипломатичне посольство.

У червні 1846 р. невелика ескадра на чолі з Бідлом, увійшла до гавані порту Едо. Про перебіг його місії в Японії можна дізнатися з рапорту в Білий дім, складеного після завершення експедиції. Бідл розпочав звіт з того, що описав труднощі, з якими стикнувся в процесі налагодження контактів з японцями. Він зазна-

чав, що мешканці Японії «завжди були жорстокими до іноземців і робили виключення лише для китайців та голландців з Батавії, яким було дозволено торгувати в одному порту та надсилати до Японії один корабель» [20, с. 63].

Згідно з інформацією Бібла, іноземні судна не допускалися в жодний японський порт, за виключенням Нагасакі. Проте «будь яка спроба проникнути в Японію через цей порт призведе до конфлікту з голландцями, які будь-що намагаються не допустити порушення їх монополії» [20, с. 64].

Важливим, на думку Бібла, було і те, що японські офіцери в Нагасакі не мають прав для ведення переговорів з іноземцями; вони уповноважені передавати вимоги останніх в столицю Едо, на розгляд військового правителя – сьогуна.

Далі в рапорті докладно розкривається перебіг місії. Бібл зазначив, що як тільки американські кораблі стали на рейд в Едо, на борт піднявся японський морський офіцер, разом з голландським перекладачем. Американець намагався пояснити йому, що він прибув з дружніми намірами і має дізнатися про умови, за яких можлива організація зовнішньої торгівлі з Японією, і чи готові японці відкрити свої порти для західної комерції, як це зробив вже Китай. У відповідь японський чиновник запропонував Біблу написати всі його прохання на папері, для того щоб передати їх сьогуну. Він також заборонив американцям висаджуватися на берег.

Під час перших переговорів американські судна були оточені великою кількістю японських човнів. Багато японців проникли і на борт, проте Бібл, намагаючись доказати свої дружні наміри, не перешкоджав їх вільному пересуванню [20, с. 64].

Наступного ранку корабель відвідав чиновник більш високого рангу, який вимагав повного роззброєння американців. Біблу ледве вдалося переконати його в тому, що такі правила розповсюджувалися тільки на торгові судна і що американці мають добрі наміри [20, с. 64]. Бібл запитав японця, чому американські кораблі були оточені човнами, на що останній відповів, що це робиться на випадок того, що доведеться буксирувати судна до берега. «Це, звичайно, не так; я вважаю, що це робилося для того, щоб не допустити наше сполучення з берегом» [20, с. 65], – зазначив американський капітан. Він намагався передати японському чиновнику копії договору з Китаєм, написані французькою, китайською та англійською мовами, проте той відмовився їх приймати, заявивши, що не має на це повноважень від свого імператора. Всі подальші спроби американця надіслати дані документи в Едо сьогунському урядові, також були невдалими з тієї самої причини.

25 червня, не отримавши жодної відповіді від японської влади на запропоновані умови протягом 5 днів, Бібл звернувся до

японського офіцера з проханням нагадати губернатору Едо про себе і зазначити, що він якнайшвидше хоче дізнатися результати розгляду його пропозиції щодо відкриття торгівлі.

27 червня японська делегація з восьми чоловік, нарешті, доставила американцям відповідь імператора. Вона полягала в тому, що згідно з законами, японці не мають права торгувати з іноземцями, за виключенням голландців та китайців. Саме тому договір між США та Японією не може бути укладений. «Також не допускається прибуття до наших земель іноземних суден, які не були зареєстровані в Нагасакі, саме тому ви маєте як найшвидше відійти від берегів Японії», – зазначалося у відповіді [20, с. 66].

Бідлу залишалося тільки змиритися з невдачею. Він заявив японцям, що Сполучені Штати прагнуть укласти договір з Японією тільки в разі згоди останньої на це. Також він додав, що його тільки цікавила інформація про можливість встановлення офіційних американсько-японських відносин і тепер їм з'ясовано, що Японія поки не готова відкрити свої порти для зовнішньої торгівлі, і саме тому він наступного дня покине японські береги.

Під час обміну офіційними документами трапився неприємний епізод, який показав увесь рівень напруги у відносинах між американцями та японцями. Для отримання листа імператора Бідл був змушений перейти на японський корабель. Під час слідування до нього на човні, він випадково штовхнув японського офіцера і ледь не втратив голови, оскільки розлючений самурай із злістю замахнувся на капітана мечем [20, с. 66]. Інцидент ледь вдалося залагодити.

29-го червня Бідл нарешті покинув негостинні береги Японії. Чергова дипломатична місія США в Ніххон завершилася провалом. Лист, який він отримав від японського імператора, був пересланий на ім'я американського консула в Макао Еверетта. Він здійснив докладний переклад послання, а також додав до нього свої власні враження про результати експедиції Бідла. Зокрема, Еверетт зазначив: «схоже, що наші пропозиції відкинуті, а комодор був принижений ставленням до нього представників японської влади... Все це доводить небажання японців входити у торгові відносини з іноземцями, оскільки навіть розгляд такої можливості вже вважався злочином і жорстко відкидався. Наше прохання було складено в християнському, дружньому та поважному тоні, в той час, як відповідь імператора ігнорує всі правила ввічливості. До того ж на документі немає ані підпису, ані дати та місця написання» [20, с. 66].

Врешті-решт послання імператора через Китай було відправлено до Білого дому. Вважаємо за потрібне навести його повний текст, оскільки це був перший документ в історії американсько-японських відносин і він раніше не публікувався в українських наукових виданнях.

У листі японського імператора зазначалося, що «метою даного послання є пояснення причин, чому ми (японці – *О. Н.*) не торгуємо з іноземцями, які приїждять в нашу країну через океан з цією метою. Це було традицією нашого народу з давніх часів. У всіх подібних випадках ми рішуче відмовляли у торгівлі. Іноземці, які приїждять до нас з різних сторін, завжди отримували одну і ту ж відповідь. Проводячи подібний курс стосовно вашої країни, ми лише продовжуємо нашу традиційну політику.

Ми не робимо різниці між різними іноземними державами – ми ставимося до всіх однаково; і ви, американці, отримаєте таку ж відповідь, як і інші. І ви не матимете ніякої користі від того, що здійсните ще одну спробу, всі вони будуть відкинуті.

Ми розуміємо, що наші традиції в цьому відношенні відрізняються від традицій деяких інших країн, проте кожний народ має право розпоряджатися своїми справами на свій власний розсуд.

Торгівлю, яка ведеться з голландцями в Нагасакі, не слід розглядати як прецедент для торгівлі з іншими зарубіжними країнами. Це невелике місто, об'єми торгівлі незначні і вся ця історія не має жодного значення.

Насамкінець, ми зазначаємо, що імператор відмовляється від позитивного вирішення питання, на якому ви наполягаєте. Він щиро радить вам відійти одразу і задля вашої безпеки більше не з'являтися на нашому узбережжі» [20, с. 67].

Проте, незважаючи на відмову, американці продовжували проявляти наполегливість у питанні відкриття Японії для іноземної торгівлі.

У 1849 р. до берегів Ніххону біло відправлено військове судно «Пребл», під командуванням комодора Дж. Глінна. Формальним приводом для експедиції став арешт 18 американських моряків в Нагасакі, які зазнали корабельної аварії біля японських берегів 5 червня 1846 р.

Цього дня американці, які займалися китобійним промислом, були змушені висадитися на японський берег, щоб не загинути у корабельній аварії. Там вони були схоплені японськими військовими, які, згідно з наказом імператора, доставили їх до Нагасакі – єдиного порту, в якому можна було перебувати іноземцям.

Там всі вони були поміщені до в'язниці. Не маючи надії на законний шлях на визволення, моряки здійснили кілька невдалих спроб втечі, проте кожного разу були схоплені. Зокрема, першу втечу здійснили Джон та Роберт Маккої, пробивши стіну в камері. Вони побігли в гори, проте через деякий час були схоплені. Через кілька днів матроси намагалися втекти знову. Вони робили отвори у солом'яних стінах та в даху в'язниці, проте японці були готові до такого розвитку подій і завадили їм.

27 серпня 1846 р. невгамовний Роберт Маккой, який був ініціатором більшості втеч, знову втік і знову був схоплений. Цього разу його посадили в одиночну камеру. Кілька разів його водили на допит до японських офіцерів, які постійно питали моряка про причини його втеч, оскільки, на їхню думку, він мав такий добрий прийом у губернатора Нагасакі. Нарешті його попередили про неприпустимість його поведінки, а потім помилювали та відвели до товаришів. Маккой пообіцяв більше не здійснювати втеч [30, с. 43].

Проте втечі продовжувалися. Все той же Роберт Маккой разом зі своїм братом Джоном та матросом Яковом Бойдом здійснили нову спробу втечі, зробивши підземний лаз. Та їх схопили й помістили окремо від інших полонених.

Між тим моряки почали хворіти. Вони часто зверталися по допомогу до японців та скаржилися на гарячку, біль в животі та зубний біль. Усі вони отримали допомогу та одужали, за винятком Елайзи Голдзвейта та Джеймса.

Обидва вмерли від лихоманки. Не вдалося врятувати і матроса на ім'я Морі, який 12 листопада 1846 р. закінчив життя самогубством. Полонені отримали дозвіл на поховання всіх загиблих за християнським звичаєм [30, с. 43].

«Пребл» відправився з Гонконга 12 лютого 1849 р. Прямуючи до японських берегів, Глінн також відвідав острови Лю-Чу, китайські порти Шанхай та Амой. Врешті-решт, 17 квітня 1849 р. він прибув до японських берегів, в гавань Нагасакі, де перебували їх співвітчизники [30, с. 43].

Незважаючи на те, що комодор мав розпорядження не вступати в конфлікт із місцевим населенням та намагатися встановити дружні відносини, всюди до нього ставилися з недовірою. Вже на островах Лю-Чу, при висадці американців, місцеві жителі були настільки налякані, що сховалися в своїх домівках і не хотіли торгувати з прибульцями.

Ще більш негостинно Глінна зустріла Японія, яка будь-що намагалася зберегти власну самоізоляцію. Коли «Пребл» входив до гавані Нагасакі, до корабля підплив човен. Люди, що були в ньому, без зайвих слів кинули на борт судна бамбукову палицю, всередині якої знаходився лист-попередження. У ньому місцеві чиновники вимагали від Глінна зареєструвати свій корабель, перш ніж він увійде до гавані Нагасакі [30, с. 29]. Проте американець, обурений такою неповагою, наказав викинути листа в море і продовжив свій шлях.

Коли він нарешті досяг місця призначення, на корабель прибула група японських службовців, уповноважених вести переговори. Вони мали ознайомити комодора із законами Японії, а також вказати йому місце в порту, куди він мав перевести корабель для стоянки. У свою чергу, Глінн вимагав від них зустрічі із губерна-

тором Нагасакі, з яким хотів обговорити питання про визволення американських моряків. Крім того, він хотів закупити вугілля для того, щоб продовжувати подорож.

Нарешті комодор добився від прибулих чиновників відповіді на питання про долю своїх співвітчизників. Йому повідомили, що в Нагасакі дійсно знаходилося шістнадцять моряків. Двоє з них померли від місцевих захворювань, незважаючи на те, що «отримали необхідне лікування та піклування» [3, с. 30].

Коли ж Глінн запитав – чи має губернатор повноваження для того, щоб вирішити подальшу долю американців, або йому потрібно звернутися безпосередньо до імператора, японці відповіли, що не мають права відповідати на це запитання. Вони пообіцяли, що проінформують губернатора про всі його вимоги та повернуться пізніше [30, с. 30].

Через два дні, 19 квітня, на «Пребл» прибули чиновники, уповноважені вести переговори від імені губернатора. Той, хоча особисто і не прибув на корабель, проте передавав свої вітання. Японців насамперед турбувало те, що для визволення американських громадян Вашингтон направив військове судно. В цьому вони вбачали прояв ворожості та агресивності. Глінн поспішив заспокоїти їх, заявивши, що «у мого уряду є багато причин для того, щоб посилати воїнів по всьому світу. Скрізь, де знаходяться наші торговельні судна і громадяни, він посилає воїнів, щоб захистити їх від несправедливості або утисків. Моя місія також полягає в тому, щоб звільнити моїх нещасних співвітчизників» [30, с. 32].

Того ж дня комодор написав губернаторові листа, в якому зазначав: «Сер, моє командування направило мене в ваш порт Нагасакі для того, щоб надати допомогу та захист моїм співвітчизникам, що зазнали корабельної аварії біля японських берегів... Я прошу вас дозволити їм повернутися на батьківщину. Крім того, я наполягаю на тому, щоб ви повідомили моїх співвітчизників про те, що за ними прийшло судно флоту Сполучених Штатів» [30, с. 42].

Японці, однак, відмовлялися відповідати на запитання – коли нарешті американці будуть звільнені. Губернатор затягував переговори і не відповідав на запитання Глінна. 22 квітня японці знову заявили американцю, що він ще не вирішив цього питання і запропонували йому зачекати ще «деякий час». Це викликало незадоволення комодора, який заявив: «Я знову питаю, як трактувати слова губернатора “деякий час”? Якщо це місяць, або навіть тиждень, то це занадто довго. Я вважаю що 3 дні достатньо для того, щоб він відповів» [30, с. 33]. У разі, якщо у встановлений термін губернатор не знайде часу для того, щоб відповісти на послання, Глінн пообіцяв направитися в столицю – місто Едо – для переговорів з сьогунським урядом.

Проте місцеві чиновники продовжували тягнути час, не даючи ніяких конкретних відповідей. Вони відмовлялися навіть назвати час, за який можна морським шляхом добратися з Нагасакі до Едо. Це знову викликало роздратування комодора. «Ви, людина, що народилася в цій країні, не знаєте скільки часу займе перехід до Едо та назад» [30, с. 34], – незадоволено заявив він одному з японських посланців під час його чергового візиту на «Пребл».

Емоційні заяви Глінна ще більше затягували переговори. На одній із зустрічей японці повідомили його, що залучили до переговорів голландського посла Левінзона, проте він не зміг прибути у зв'язку із хворобою і тому американцям знову треба зачекати.

У той же час на «Пребл» прибув голландський чиновник – містер Беллс, який був уповноважений вести переговори від імені Левінзона. Він вручив комодору звіт про перебування полонених американців у японській в'язниці. Це був перший успіх у переговорах з японцями.

Нарешті 26 квітня капітан отримав від губернатора Нагасакі обіцянку випустити на волю його співвітчизників. Разом з тим, була поставлена умова, що після того, як полонені будуть доставлені на «Пребл», американський корабель негайно покине японські береги [30, с. 39].

Усі спроби Глінна встановити контакти з японською владою або хоча б з голландцями натикалися на супротив. Не маючи повноважень уряду США діяти силою, він змушений був погодитися на умови своїх візаві. Того ж дня, через півгодини після завершення переговорів, на судно було доставлено американських бранців. Місія була закінчена.

Таким чином, експедиція комодора Глінна в Японію в 1849 р. мала гуманітарну місію, метою якої було визволення американських громадян з японського полону. Одночасно зазначимо, що її проведення дало змогу американським правлячим колам отримати необхідні знання про японську політичну та військову організацію, які в майбутньому були використані для масштабного проникнення в країну «вранішнього сонця».

Зауважимо також, що Глінн був автором першого докладного плану широкомасштабної американської експансії в тихоокеанському регіоні. Після завершення своєї експедиції, 24 лютого 1851 р., він підготував меморандум до уряду США. Викладені там ідеї необхідно розглянути більш докладно.

«Протягом двох років, – писав він в преамбулі, – я постійно мандрував у північній частині Тихого океану і відвідав майже кожен порт, який мав комерційне значення. Скрізь, не виключаючи Японію, я побачив перспективу встановлення постійного пароплавного сполучення між Азією та Америкою» [30, с. 55].

Глінн пропонував розділити питання широкого економічного та військово-політичного проникнення в тихоокеанській регіон на кілька пунктів.

У першому пункті він наголошував на необхідності визначення місць в Тихому океані, які підходили для поповнення пароплавами запасів палива – вугілля.

Другий пункт передбачав створення найбільш оптимального маршруту американських торговельних та військових суден через океан.

І, нарешті, згідно з третім пунктом, необхідно було визначити кінцевий і головний пункт, навколо якого буде формуватися система американської присутності в Тихому океані.

Кінцевим пунктом американської торговельної та політичної присутності в тихоокеанському регіоні, на думку Глінна, мав стати або Кантон, або Шанхай, хоча комодор вважав, що кращим для реалізації інтересів США є останній порт. «Після того, як я відвідав обидва порти, – писав він, – я віддаю перевагу Шанхаю. Це найдоступніший пункт на просторі від Каліфорнії до Китаю, розташований в центральній частині всієї імперії і, відповідно, більш пристосований для створення тут комерційних складів для концентрації та розподілення торгівлі» [30, с. 55].

Серед інших переваг Шанхая американській комодор також називав відсутність кліматичних перепон для постійного проживання та торгівлі іноземців, а також сприятливі для навігації природні фактори. «Вельми важливою перевагою у порівнянні з Кантоном є те, що в сусідніх водах немає великих штормів, підходи до порту зручніші, клімат сприятливіший для іноземців, а поширені хвороби не є фатальними», – зазначив він.

Крім того, Глінн писав, що з-поміж усіх відкритих в Китаї портів Шанхай розвивався найдинамічніше та найшвидше, а Кантон втратив свої ексклюзивні привілеї, які зробили цей порт важливим для іноземної комерції [30, с. 56]. «Усі ці причини, разом взяті, мені здаються достатніми для того, щоб віддати перевагу Шанхаю, аніж іншому порту в Китаї, як головного порту для пароплавів в Тихому океані» [30, с. 55], – писав комодор.

Питання поповнення запасів вугілля для пароплавів Глінн пропонував вирішувати за рахунок освоєння островів, де були розвідані поклади цієї корисної копалини. Зокрема, він наполягав на збільшенні американської присутності на острові Тайвань, який знаходився під владою Цинської імперії. Він писав: «Я знаю, що вугілля прекрасної якості можна отримати в необмеженій кількості в північній частині острова Формоза. Торік я закупив зразки цього вугілля в Гонкозі, яке було імпортоване туди на китайських джонках як баласт. Він був проданий там за 7 дол. за тонну і я

знав, що його можна купити дешевше. Капітан пароплаву, який курсує між Гонконгом та Гуанчжоу використовував це вугілля і заявив, що воно не поступається за якістю паливу, імпортованому з Англії» [30, с. 59].

Спираючись на свідчення мешканця острова, якого Глінн зустрів в Нагасакі, а також на розповіді моряків, які перебували в японському полоні, комодор дізнався, про те, що кількість вугілля, яке видобувається на Тайвані, достатня для задоволення потреб пароплавного флоту. «Я впевнений, що на цей момент необхідно домагатися втручання нашого уряду, щоб здобути дозвіл на постачання вугілля з острова» [30, с. 60], – зазначив він.

Проблему налагодження регулярного пароплавного сполучення в Тихому океані Глінн пропонував вирішувати за рахунок освоєння островів, де можна було б організувати зручні стоянки для кораблів.

Насамперед він наполягав на створенні стоянки в Гонолулу на Сендвічевих островах (Гаваї). Наступною територією, де американська присутність була б бажана, були острови Бонін, розташовані в 1500 милях від Шанхая. «Пасати та попутні вітри навколо островів могли б прискорити перехід на захід» [30, с. 60], – відзначав він.

В цілому, використання тихоокеанських островів, на думку Глінна, дозволить розділити довгий шлях до Шанхая на п'ять етапів. Серед таких проміжних пунктів він, як зазначалось, називав Сендвічеві острови, Бонін, а також Формоза та Потр-Мелвілл на архіпелазі Рюкю, де також були раніше розвідані поклади вугілля.

Також комодор пропонував і інші варіанти створення транстихоокеанічного шляху, який поєднав би Америку та Азію. Серед іншого, він розглядав можливість створення північного шляху, який і так досить активно освоювався американськими китобоями. З цією метою Глінн пропонував встановити контроль над островом Фокс, розташований недалеко від Аляски. Проте, він все ж надавав перевагу південним шляхам. Крім того, Глінн, мабуть вперше в американській історії згадав про ідею, яка через кілька десятків років стане головною в геополітичній стратегії США – створення Панамського каналу та панамської ескадри. Проте час для реалізації даного проекту ще не настав.

Таким чином, всі спроби американців добитися від Японії її відкриття для західної торгівлі, здійснені наприкінці 30-40-х рр. XIX ст. виявилися невдалими. В уявленні громадян США, мешканці Ніххону представлялися дикунами, яким не відомі принципи християнської моралі. За їх поглядами, японці були неспроможні оцінити вигоди від включення в систему світової комерції та навіть не намагалися створити умови для безпечного пересування пароплавів, які були рушійною силою розвитку тихоокеанської торгівлі.

Як зазначив американський вчений XIX ст. Френсіс Хоук – редактор книжки «Відкрита Японія», яка була видана у 1858 р.: «В роки, які передували 1852 р., увага західних торговельних націй в Східній Азії була спрямована на недружнє ставлення до них з боку Японської імперії» [61, с. 48].

Як доказ недружності Японії, автор вказував «невдачу значної кількості спроб, здійснених в першій половині нинішнього сторіччя з метою включення її у співтовариство націй. Дійсно, здавалося, що японська влада має намір протистояти всім перевагам соціального та торговельного взаємопроникнення, без всякого обґрунтування справедливості своїх претензій» [62, с. 48].

У свою чергу, уряд США, «зрозумівши важливість гаваней та вугільних складів для кораблів, які перетинають дані моря, вважав, що прийшов час для того, щоб шляхом дружніх переговорів або навіть за допомогою сили, відмінити ці абсурдні та застарілі закони проти вільного спілкування націй» [62, с. 48].

Операцію з насильницького примусу Японії вступити до співтовариства «вільних націй» було доручено провести провідному американському військовому діячеві, комоодору Метью Перрі (1794-1858).

3.2. Спроби М. Перрі поставити під американський контроль острови Лю-Чу та Бонін у першій половині 1853 р.

Метью Келбрейт Перрі народився 10 квітня 1794 р. в невеличкому місті Південний Кінгстаун у штаті Род-Айленд, в родині військових. Його батько та старший брат були офіцерами флоту США.

Природно, що майбутній комодор також обрав для себе подібну долю. У 1809 р. він став гардемарином та почав службу на кораблі «Помста», під керівництвом свого старшого брата.

Під час війни з Великою Британією 1812 р. за заслуги він отримав звання лейтенанта та був переведений на фрегат «Сполучені Штати». Після війни М. Перрі служив у складі американської військово-морської ескадри на Середземному морі. Був учасником війни проти берберів в Алжирі (1815), а протягом 1819-1820 рр. проходив службу біля берегів Ліберії.

На початку 20-х рр. XIX ст. молодий офіцер флоту повернувся у західну півкулю, в Карибське море, де боровся проти піратства та работоргівлі. Саме там і формувалися основи його стилю вирішення міжнародних проблем, який він продемонстрував у Східній Азії через тридцять років. Зокрема, він брав участь в анексії острова Західний, який до того належав Іспанії. У 1822 р. на ньому було встановлено американський прапор, а саму захоплену територію перейменували на острів Томпсона.

У 1830 р. Перрі був призначений капітаном шлюпа «Конкорд». У 1837 р., перебуваючи на посаді другого офіцера Нью-Йоркської військової верфі, він особисто спостерігав за будівництвом другого фрегата США на паровій тязі – «Фултон», а також виступив ініціатором створення першого корпусу морських інженерів. За його реформаторські новації у 1840 р. йому було присвоєно звання комодора і він очолив Нью-Йоркську військову верфь.

У 1843 р. Перрі було призначено командувачем африканської ескадри США, яка мала протидіяти торгівлі рабами. У 1845 р. як керівник військового корабля «Міссісіпі» він брав участь у війні США проти Мексики. Саме в ході цього військового конфлікту він показав усі свої здібності. Під керівництвом комодора було захоплене мексиканське місто Фронтера, зруйнована військова фортеця Табаско. Він також показав себе у битві за Тамауліас.

Завоювання в ході військових дій Каліфорнії ще більше актуалізувало проблему створення пароплавного сполучення через Тихий океан. Саме тому після завершення війни з Мексикою Перрі приступив до створення плану широкомасштабної американської експансії США в тихоокеанському регіоні, ключовим елементом якого мало стати відкриття Японії для іноземної торгівлі. Врешті-решт, його ініціативи було добре сприйняті у Білому Домі і почався процес створення японської ескадри та виділення головних пунктів на шляху до країни «вранішнього сонця», які вона мала відвідати [62, с. 49].

Слід згадати, що план Перрі, розроблений та надісланий Державному секретареві США Джону Клейтону (1796-1856) у 1849 р., серед іншого, містив детальне обґрунтування необхідності відкриття Японії та введення її у «співтовариство вільних націй». Свій аналіз японських справ комодор розпочав з опису жахливих умов, в яких перебувають американці (як правило – матроси-китобої), які внаслідок корабельних аварій були змушені висаджуватися на японські береги і після цього потрапляли в полон до місцевої влади. «За останній час, – писав він у Білий дім, – ми втратили кораблі «Ладога» та «Лоуренс». У випадку з «Лоуренсом» ті, кому вдалося вижити у корабельній аварії, висадилися на одному з Курильських островів. Вони були схоплені, і їх протягом 17-ти місяців утримували в тісних в'язницях, у нелюдських умовах. Одного з матросів, який намагався втекти, схопили та по-варварськи стратили.

Подібна історія трапилася також із екіпажем китобійного судна «Ладога», який був змушений висадитися у південно-західній частині острова Таракай і та був захоплений японськими військовими.

Таке становище, на думку Перрі, є неприпустимим, оскільки «шторми час від часу змушують наші китобої та торговельні судна шукати порятунку в Японії. При цьому, за винятком голландців та китайців, усі іноземці, незалежно від того, за яких небезпечних

обставин вони висадилися в Японії, потрапляють під арешт. Потім їх відправляють до в'язниці найближчого порту, де утримують під вартою, дають бідну їжу, яка складається з рису, риби та води. Вони зазнають принижень, їх змушують топтати хрест та плювати на розп'яття» [11, с. 4].

Всі згадані вище обставини, на думку комендатора, «не мають терпіти вільні нації» [11, с. 5]. У зв'язку з цим Перрі вимагав від Білого дому «не гаяти часу і звернутися до сьогуну Японії, а також до місцевої влади з письмовим зверненням, в якому необхідно наполягати на тому, щоб кожен моряк, зайнятий в китобійному промислі, на службі у військово-морському флоті, або комерсант, які змушені висадитися тут внаслідок поганої погоди, мали змогу здійснити ремонт свого корабля, отримати для цього все необхідне, а внаслідок корабельної аварії – отримати лікування; і при першій нагоді вони мають бути передані під захист консула США в Батавії» [11, с. 6]. У разі, якщо ці вимоги не будуть прийняті, на думку Перрі, необхідно було блокувати бухту міста Едо та порт Матсмай. Для цього комендатор рекомендував виділити два фрегати, які мали постійно курсувати біля японського узбережжя [11, с. 6].

Заклики комендатора не залишилися поза увагою офіційного Вашингтона. Почався процес підготовки військової експедиції до японських берегів, яку комендатор мав очолити.

Що ж стосується формулювання інструкцій Перрі Білим домом щодо цілей та завдань експедиції в Тихий океан, то безпосередньо цим займалися Держсекретарі Д. Вебстер (1782-1862), який обіймав цю посаду у 1850-1852 рр. та Е. Еверет (1794-1865), який перебував у Білому Домі в 1852-1853 рр.

Перша редакція була підготовлена Вебстером 10 червня 1851 р. і за духом була схожа на інструкції, які свого часу надавалися Кушингу під час його місії до Цинської імперії.

Вебстер вимагав від Перрі добитися вибачень та сатисфакції від японського уряду з приводу неприємних епізодів з екіпажами кораблів «Моррісон», «Бідл» та «Ладоба». Також Білий дім наполягав на тому, що необхідно було вимагати від японців можливості для закупівлі вугілля в Японії в разі необхідності; захист тих, хто потрапив у корабельну аварію, а також забезпечення згоди Едо на укладання торговельної угоди [200, с. 261].

5 листопада 1852 р. свої інструкції Перрі надав і Еверет. Вони були більш чіткі в деталях. Він наполягав на захисті американських моряків на японській території, відкритті кількох портів для західної торгівлі, на організації безперешкодної закупівлі вугілля в Японії [200, с. 261].

Що ж стосується Перрі, то він був не зовсім задоволений підходом Білого дому до вирішення міжнародних проблем в Тихому

океані. Будучи за політичними поглядами імперіалістом, він наполягав на тому, що США мають спрямовувати зусилля на створення колоніальної імперії в Східній Азії, за рахунок захвату таких територій, як Тайвань, Лю-Чу, Бонін. Усі ці острови він відвідав в ході своєї експедиції, проте, як показує аналіз подій, робив він це на свій страх та ризик, без згоди Білого дому.

Про прихильність Перрі проекту завоювання одного з островів Тихого океану свідчить його депеша міністру ВМФ США від 14 грудня 1852 р. В ній він писав: «Слід зазначити, що Велика Британія вже знаходиться у важливих пунктах в Східній Індії та китайських морях. Це, насамперед, Сінгапур та Гонконг... На щастя, багато островів Тихого океану ще залишаються вільними і тому я вважаю велими важливим для Сполучених Штатів, не витрачаючи часу, вжити активних заходів для забезпечення достатньої кількості портів... для подальшого успіху нашої торгівлі у цьому регіоні» [14, вип. 2, с. 119].

Між тим масштабна підготовка військової експедиції в Тихий океан тривала. Для відкриття Японії було виділено десять військових кораблів («Міссісіпі», «Саскуеханна», «Повхатан», «Македонія», «Саплай», «Саратога», «Вандалія», «Лексінгтон», «Саутгемптон», «Плімут»), серед яких – чотири пароплави, три шлюпи та три кораблі, які мали виконувати функцію складів.

Перрі було доручено вручити японському імператору листа президента Філмора. У цьому документі зазначалося: «Мій добрий друже! Я маю честь відправити цього відкритого листа через Метью Перрі – офіцера високого рангу у військово-морському флоті і командувача ескадри під час його появи у володіннях Вашої імператорської величності» [62, с. 115].

Філмор запевняв хазяїна «хризантемного трону» в найдобриших почуттях до нього, а також до японського уряду. Він зазначав, що у Білого дому «немає ніяких інших цілей, окрім встановлення дружніх відносин між Сполученими Штатами і Японією» [62, с. 115]. Важливою складовою цієї «дружби» були, на думку Філмора, комерційні відносини. Далі в документі йшлося про конкретні переваги, які відкривала перед країнами торгівля та офіційні дружні відносини. «Сполучені Штати Америки простягаються від океану до океану. Американські території – Орегон та Каліфорнія розташовані напроти володінь Вашої імператорської Величності. Наші пароплави в змозі перейти від Каліфорнії до Японії за 18 днів, – писав президент. – Наш штат Каліфорнія виробляє товарів на суму 60 млн дол. Японія також багата країна, з родючими землями, яка виробляє багато цінних товарів. Я б хотів, щоб наші дві країни торгували на благо як Сполучених Штатів, так і Японії» [62, с. 115].

Далі Філмор вказував на наявність в країні «вранішнього сонця» законів, які не дозволяли розвивати зовнішню торгівлю, проте,

як він зазначав «світ змінюється, змінюються уряди і було б мудрим вчинком час від часу вводити нові закони... Якщо Ваша імператорська величність ліквідує стародавні закони, які забороняють зовнішню торгівлю, то це пішло на користь обом націям» [62, с. 115].

Розуміючи, що імператор не наважиться змінити стародавні уклади життя, Філмор пропонував йому відмінити обмеження в торгівлі в окремі частині японській території на 5-10 років. Він був упевнений, що японці побачать переваги відкритості в цей проміжок часу.

Крім того, Білий дім намагався добитися від японців цивілізованого прийому для громадян США, які потрапляли в корабельні аварії біля берегів Ніххону. «Багато наших суден щороку проходять через Тихий океан з Каліфорнії до Китаю. Іноді так трапляється, що якимось з цих суден потрапляє в корабельну аварію біля японських берегів. У таких випадках ми просимо, щоб ці нещасні люди були забезпечені притулком та лікуванням, а також мали можливість покинути Японію на першому ж судні, яке заходить у Ваші порти» [62, с. 116].

Цікавило Філмора і японське вугілля, яке американці планували використовувати як паливо для своїх пароплавів. Він просив імператора розглянути можливість закупівлі цієї корисної копалини за ціною, встановленою японським урядом. Президент також просив відкрити для цих цілей один з японських портів в південній частині імперії [62, с. 117].

Аналізуючи лист Філмора, відзначимо, що більшість його пунктів були складені на основі тих рекомендацій, які раніше вносив Перрі. Але його думка щодо захоплення островів в Тихому океані з їх подальшим використанням як опорних баз, вірогідно, залишилася поза увагою Білого дому.

Зазначимо, що підготовка до місії трималася в таємниці. Було заборонено надавати інформацію пресі щодо можливого маршруту ескадри, дисципліни та внутрішнього розпорядку на суднах. Усі журнали та записи, які стосувалися експедиції, вважалися власністю уряду Сполучених Штатів. Такі заходи пояснюються побоюваннями, що, дізнавшись про місію, інші держави могли завадити її реалізації [62, с. 49].

Нарешті, 24 листопада 1852 р. Перрі зайшов на борт свого флагмана – фрегата «Міссісіпі» – та відплив у море, наказавши капітанам інших суден його ескадри приєднатися до нього.

Маршрут ескадри пролягав через Мадейру, острів Святої Олени, мис Маврикій, Сінгапур. У Гонконзі, якого американці досягли у квітні 1853 р., до ескадри нарешті приєдналися військові судна «Плімут» та «Саратога», які тривалий час здійснювали патрулювання в китайських водах, вишуковуючи контрабандистів та піратів. У

британській колонії, де Перрі залишався протягом двох тижнів, до експедиції були прикріплені співробітники американської дипломатичної місії в Цинській імперії. Серед них, зокрема, був В. Вілсон, відомий тим, що раніше брав участь у переговорах між К. Кушингом та китайським уповноваженим у Ванся в 1844 р.

Після цього комодор взяв курс до Шанхая, який розглядався як важливий опорний пункт на шляху слідування ескадри. До міста американці прибули 4 травня 1853 р. [62, с. 52].

Першою японською територією, до якої прибула експедиція Перрі, була острівна гряда, відома під назвою Лю-Чу (Рюкю). Вперше ця група острівних територій згадується в китайських джерелах танської епохи ще в 605 р. Саме тоді правителі Лю-Чу були змушені визнати себе васалами Китаю.

У досліджуваній період політичний статус цих островів визначався досить умовно. Тривалий час вони були об'єктом суперництва між Китаєм і Японією. Історія острова, який дав назву всьому архіпелагу, складалася переважно з громадянських воєн і конфліктів. У 1372 р. тут утворено три царства, які вели війни між собою. Уже тоді сюди прибула значна кількість китайських торговців, які принесли свою культуру та звичаї. Наприкінці XIV ст. місцеве королівство визнало номінальну васальну залежність від Мінської імперії (1368-1644). Що два роки у Китай відправлялося посли з даниною. Відповідно місцеві правителі отримували грамоту на управління з китайською і монгольською печаткою [33, с. 186].

На початку XVII ст. на Лю-Чу стали претендувати японці. У квітні 1609 р. озброєний загін, що складався з трьох тисяч чоловік і ста військових джонок, прибув сюди з порту Кагосіма, який знаходився в південній частині острова Кюсю. Місцеве населення не чинило опору, підкоряючись наказу свого короля, який заявив, що «життя є головним скарбом» [63, с. 97]. З тих пір правителі Лю-Чу платили данину відразу двом імперіям.

На початку XIX ст. острів відігравав значну роль у міжнародній торгівлі в тихоокеанському регіоні. Саме тут на зовнішній ринок вільно продавалися японські та китайські товари, в той час, як сюзерени закрилися від світу політикою «самоізоляції». За цих обставин острів почав привертати увагу західних держав, одним із пріоритетних завдань яких було утвердження на транстихоокеанських торговельних шляхах.

Першими іноземцями, які намагалися створити на острові постійно діючий анклав, були англійські місіонери. Ініціював цей проєкт лейтенант британської армії Герберт Джон Кліффорд, який свого часу був членом британського посольства в Китаї під керівництвом лорда Амхерста. Протягом 15 років він домагався створення тут християнської місії і нарешті в 1845 р. на Лю-Чу прибули місіонери

на чолі з лікарем-угорцем Беттельгеймом. Слід зазначити, що китайці та японці по-різному ставилися до прибулих. Японська влада в цілому прихильно прийняла місіонерів. Беттельгейму і його родині надали житло, будівлю місії забезпечили охороною. Однак китайці перешкоджали діяльності місіонерів і домагалися від Великої Британії їх усунення [50, с. 124].

У 40-х рр. XIX ст. у зв'язку із зростаючими амбіціями США в Тихому океані островом зацікавилися американці. Насамперед це пов'язане з тим, що китобійний флот потребував надійних острівних баз, де можна б здійснювати поточний ремонт суден. Саме тому обстеження островів архіпелага Лю-Чу та виявлення можливостей для їх подальшого використання стало одним із головних завдань експедиції комодора М. Перрі, який, як зазначено вище, був прибічником його захоплення.

26 травня 1853 р. ескадра прибула до гавані Наха – головного порту острова Великий Лю-Чу. Місцеві жителі були налаштовані дружелюбно і навіть прислали послів з подарунками у вигляді квітів і свійських тварин. Не встигли судна стати на якір, як до флагмана підійшов човен з двома представниками місцевої влади. Це були типові смуглошкірі азіати з довгими чорними бородами, вдягнуті у жовті шляпи, сині халати та білі сандалії. Американці довго не могли виявити мету їх візиту, оскільки на той час ще не прибув перекладач. Тільки згодом китаєць, один із слуг комодора, нарешті зміг порозумітися з мешканцями острова [62, с. 52]. Після нетривалої бесіди вдалося з'ясувати, що їх візит мав формальний характер, вони мали лише привітати американців. Комодор у відповідь відмовився від церемоній і заявив, що бажає зустрітися з місцевим регентом, який представляв інтереси чотирнадцятирічного короля. Перрі також підозрював посланців, що вони мають розвідувальну мету. Ті були змушені повернутися на берег.

Не встигли представники місцевої влади відплисти, а до судна на власному човні підплив британський посланець – доктор Беттельгейм, який радісно привітав американців. Офіційна бесіда у каюті комодора тривала понад дві години [62, с. 53].

Наступного дня на флагман прибуло нове посольство від місцевої влади. Посланці привезли з собою подарунки (кілька корів, поросят, птахів, овочі та яйця), які були розміщені на чотирьох великих човнах. Однак Перрі, який мав жорсткий характер, безапеляційно заборонив їм підійматися на борт, ще раз заявивши, що вимагає аудієнції у регента.

Проте зустріч на високому рівні все не відбувалася. Вірогідно, влада Лю-Чу не знала як поводитися з прибульцями і прагнула poradитися зі своїми володарями з Японії та Китаю. З американських кораблів спостерігали, як на північ, в бік японського берега

відплило кілька човнів. Перрі зробив припущення, що вони поплили до Едо [62, с. 53].

Очікуючи офіційних представників місцевої влади, Перрі вирішив дослідити острів та гавань. Через кілька днів після прибуття до Нафи, під час сніданку, на якому був присутній Беттельгейм та духовенство з американських кораблів, він виділив три напрямки розвідки – два на морі, один на березі. Необхідно було зібрати мінерали, свідчення про місцеву флору та фауну. Для проведення досліджень Перрі викликав з одного з кораблів художника та виділив дагеротипний апарат [62, с. 53].

Наступні кілька днів були присвячені дослідженню місцевості, в яких активну роль відіграв відомий американський поет Бейард Тейлор (1825-1878), який довго мандрував у Єгипті та Індії і приєднався до місії Перрі під час зупинки суден ескадри у Калькутті.

Тривалий час мандрівникам забороняли висаджуватися на берег. Вони були змушені задовольнятися лише спостереженнями з моря. Лише 30 травня, коли Перрі нарешті зустрівся з місцевим регентом Лю-Чу, це питання було вирішене позитивно. Можновладець у супроводі восьми слуг прибув на флагманський корабель американської ескадри. На честь його візиту американці дали залп із трьох гармат, а деякі з царедворців, налякані пострілами, впали на коліна.

Після цього американські капітани Б'юкенен та Адамс, які зустрічали делегацію (сам Перрі знаходився у своїй каюті), провели регента оглянути судно. Проте ані найновіша західна техніка, ані гра оркестру не викликали у можновладця жодних емоцій. Врешті він запитав американців, коли вже зустрінеться з комодором. Його запросили до його каюти. Результати конференційної бесіди Перрі та регента полягали в тому, що вони запевнили один одного в добрих намірах та домовилися, що американець найближчим часом відвідає палац з офіційним візитом [62, с. 55].

Комодор домігся від місцевого володаря дозволу для своїх підлеглих зійти на берег з метою нового обстеження острова. Цим вони скористалися того ж дня. Швидко був організований невеликий загін, до якого приєднався Бейард Тейлор. Саме він і залишив письмові свідчення про перебіг цієї розвідувальної експедиції.

Мандрівники зійшли на берег вранці 30-го травня. У його загін входили художник Гейне, мічман Лоуренс, помічник інженера Гемптон, стюарт Сміт, матрос Террі. Їх супроводжувало ще чотири моряки для охорони та чотири китайці-кулі, які несли намети та все необхідне для подорожі. Загін був добре озброєний та готовий відбити будь-який напад [43, с. 357].

Тейлор насамперед обстежив північно-західне узбережжя Лю-Чу, шукаючи зручні бухти і джерела прісної води. Також американ-

ця цікавили місцеві ґрунти, рослини і, зрозуміло, деревина – для можливого ремонту китобійних суден [43, с. 346].

Детальне вивчення місцевості тривало майже тиждень. Американці повернулися на судна 4 червня в другій половині дня, обстеживши більшу частину острова.

Спершу Перрі не попередив місцеву владу про подорож, тож не встиг загін пройти й півмилі, як до нього приєдналася місцеві чиновники. Упродовж усього походу вони супроводжували прибульців та спостерігали за всіма їхніми діями [43, с. 357]. Проте мандрівники з цього приводу не виявляли жодного занепокоєння. Один з матросів навіть змайстрував з бамбука древко для американського прапора, яке потім встромив у ствол свого мушкета.

Зауважимо, що підданим США не вдалося налагодити контактів з місцевими мешканцями. Кожне поселення, до якого вони входили, виявлялося опустілим. Усі – і діти, й дорослі – при наближенні прибульців спішно покидали оселі та ховалися в джунглях.

Тейлор в розмові з мандарином, який повсюди супроводжував американців, заявив про бажання йти вглиб острова. Чиновник, який розраховував, що мандрівники після невдалої спроби налагодити контакти з місцевими повернуться на свої судна, був явно незадоволений. Однак разом із своїми підлеглими продовжував супроводжувати експедицію [43, с. 358].

Подорож тривала. Американці з цікавістю оглядали місцеві красоти. Одного разу вони натрапили на руїни старовинного замку. Як з'ясувалося, у період трьох царств він належав одному з володарів Лю-Чу. Усі поселення на шляху експедиції виявлялися опустілими. Стало зрозуміло, що чиновники, які супроводжували іноземців, через слуг попереджали місцевих про наближення і наказували відходити в джунглі [42, с. 359].

Намагаючись перехитрити «опікунів», американці неочікувано змінили маршрут подорожі, проте, як зазначено в мандрівних нотатках Тейлора, «шпигуни все одно були раніше від нас у тих місцях, куди ми йшли» [43, с. 359].

Нарешті американцям вдалося випередити місцевих чиновників, і вони знайшли поселення, з якого ще не встигли втекти мешканці. Побачивши іноземців, вони оточили їх, проявляючи цікавість та дружелюбність. Зовнішність прибульців настільки вразила тубільців, що вони впали на коліна і постійно кланялися, б'ючись лобами об землю.

Незважаючи на всі неприємності, поетична душа Тейлора, все ж таки не могла не відзначити красу місцевих краєвидів. Під впливом побаченого поет написав: «Острів є одним з найкрасивіших у світі, і на ньому можна побачити різноманітні пейзажі. Поля в долинах обробляються з такою турботою та старанністю, що їй

можуть позаздрити навіть китайці. Пагорби увінчані мальовничими соснами... У захищених від вітру долинах ми спостерігали скупчення пальм та бананових дерев, які додають чарівності місцевим тропікам. А пагорби, покриті сосновими лісами, нагадують пейзаж помірної зони» [43, с. 376].

Після повернення експедиції Перрі вирішив, що настав час для нової зустрічі з регентом. Зауважимо, що комодор вже неодноразово пропонував знову зустрітися з місцевим володарем, проте його прохання ігнорувалися. Місцеві чиновники йшли на хитрощі. Зокрема, американця запрошували на святкування, яке, однак, призначалося на той день, коли комодор був зайнятий відправкою корабля до Китаю і саме тому він змушений відповісти відмовою. У відповідь чиновники надсилали йому вишукані блюда, які подавалися на бенкеті. Всі ці лестиві прояви мнимої поваги Перрі сприймав як особисту образу, проте продовжував наполягати на черговій зустрічі з регентом.

У понеділок, 6 червня, давно очікувана аудієнція Перрі нарешті відбулася. Він організував свій візит з особливою пишністю. Для проведення церемонії комодор зібрав велику купу народу. Його супроводжувало 215 осіб, серед яких були 32 офіцери, 122 морські піхотинці та 30 музикантів. Шестеро китайців-кулі несли подарунки малому королю острова, його матері та регенту. То були переважно американські промислові товари [43, с. 377].

Місію супроводжував великий натовп тубільців. Святковий марш тривав майже годину. Перед королівським палацом оркестр завзято загравав марш «Хай Колумбія!». Делегацію зустрів чиновник, якій ще кілька днів тому супроводжував експедицію Тейлора на Лю-Чу. В його компанії Перрі увійшов в зал для аудієнцій. Там його вже чекав старий регент, разом із своїми трьома радниками. Слід згадати, що ані король, ані вдова-королева не вийшли привітати комодора. Регент пояснив це недугою правительки, яка ніяк не оговтається після візиту англійського корабля «Сфінкс», що відбувся рік тому. У відповідь, комодор люб'язно запропонував послуги американських лікарів, проте цю пропозицію було відхилено [43, с. 383].

Вірогідно, ця пишна процесія була нічим іншим, як візитом ввічливості. Ніяких далекоглядних планів сторони не обговорювали. Перрі запросив регента відвідати його на судні. Він також попередив місцевого володаря, що збирається на кілька днів від'їхати з острова. Згодом регент запропонував Перрі полишити королівський палац і перебраться до його дому, який знаходився неподалік. Там на американців очікував обід з дев'ятнадцяти блюд. Серед тостів, які проголошував комодор, був і за «поглиблення дружби між США та Лю-Чу» [43, с. 383].

Закріпивши таким чином свої дипломатичні позиції у відносинах з владою Лю-Чу, через кілька днів після аудієнції у регента Перрі відправився дослідити острови архіпелагу Бонін.

Зазначимо, що англійці на Лю-Чу насторожено слідкували за переговорами між американцями й місцевою владою. Британського офіцера, який прискіпливо спостерігав за суднами експедиції Перрі, помітили біля будинку, в якому знаходилася місія Беттельгейма. Ще двох англійців з телескопом – біля підніжжя гори у північній частині порту [62, с. 53].

Проте Перрі на надавав значення їх діям. Він добре усвідомлював, що його експансивні плани викликають у британців занепокоєння. Спостерігаючи за діями конкурентів, він не відмовився від планів відправитися на Бонін, який також бачив у складі майбутньої колоніальної імперії США.

Група островів Бонін, або Огасавара, являє собою архіпелаг з понад сорока островів, які знаходяться у Тихому океані, між Маріанськими островами та Японією. Тривалий час ця, майже незаселена територія, не викликала жодного інтересу у мореплавців, і тільки з приходом в тихоокеанський регіон західних держав острови почали фігурувати у планах створення колоніальних імперій.

Першими з європейців, хто намагався закріпитися на островах, були іспанці. Зокрема, в 1543 р. з ініціативи віце-короля Нової Іспанії Педро Мойя де Контрераса на архіпелаг було організовано морську експедицію, метою якої був пошук легендарних островів Ріка-де-Оро («Багатих на золото»). Проте іспанський вплив був нетривалим та епізодичним.

Прихід у Тихий океан таких потужних держава, як Велика Британія та США, на початку ХІХ ст. різко змінив значення цього архіпелагу в системі міжнародних відносин у регіоні. Спроби Лондона та Вашингтона створити надійні форпости та бази для комерційного та військово-морського флоту змінювали історичну долю цих островів, які поступово перетворюються на об'єкт суперництва між західними колоніальними імперіями.

Англійці перші висловили свої претензії на Бонін. У 1827 р. островів досяг видатний британський мореплавець, полярний дослідник Фредерік Вільям Бічі (1796-1856). 8 червня 1827 року він, рухаючись від островів Лю-Чу, помітив гряду островів, яка тягнулася з півночі на південь [51, с. 431]. Капітан проголосив їх «власністю британського уряду», встановивши на одному з островів мідну табличку з надписом: «Гавань названа Порт-Ллойд з поваги до покійного єпископа Оксфорда», а острів отримав назву Піль на честь тодішнього британського прем'єр-міністра Роберта Піля [51, с. 431].

Бічі пробув на нововідкритому острові до 15 червня, вивчаючи його географію та природні багатства. Зокрема, він дослідив

північну гірську грядку острова, а вже потім продовжив свою мандрівку.

Ще якийсь час острів Піль залишався незаселеним, лише через три роки англійці зробили спробу організувати тут постійне поселення. Першими колоністами стали Джон Мілліншамп та Матео Мазарро, які заявили британському консулу на Гавайях Річарду Чарлтону про своє бажання відправитися на незаселений острів Тихого океану. Саме чиновник і порекомендував їм висадитися на острові Піль, надавши британський прапор для встановлення там. У 1830 р. вони відплили в компанії ще кількох білих переселенців та гавайських туземних робітників, взявши із собою будівельні матеріали, насіння корисних рослинних культур [197, с. 56].

Протягом наступних років маленьке поселення процвітало. Колоністи тримали свиней та кіз, вирощували кукурудзу, інші овочі та тропічні фрукти. Саме останнє приносило непоганий прибуток. Переселенці продавали овочі та фрукти екіпажам китобійних суден, які доволі часто заходили в місцеву гавань [197, с. 57].

Політично невелика колонія на острові Піль була залежною від Великої Британії та підпорядковувалася безпосередньо Р. Чарльоту. Британський консул призначив на посаду генерал-губернатора М. Мазарро, якого називав «тверезою та стриманою людиною» [197, с. 57]. Проте Мазарро, якого можна було вважати англійцем тільки наполовину, бо був родом з Італії, недовго утримував владу над колонією. Йому було кинуте виклик з боку американця Натаніеля Сейворі (1794-1874), біографія якого заслуговує на особливу увагу, оскільки саме йому довелося відіграти значну роль в подальшій історії маленької колонії на острові Піль. Він народився 31 липня 1794 р. в Бредфорді, штат Массачусетс, у родині фермера. У 1814 р., в двадцятирічному віці він став матросом і назавжди покинув батьківський дім.

У 1829 р. Сейворі, перебуваючи на службі на англійському комерційному судні, яке здійснювало рейс до Гонолулу, зазнав травми – втратив палець правої руки. Для лікування його залишили в портовому місті Оаху на Гавайях. Там він і дізнався про приготування експедиції Мазарро. Врешті він домігся того, що став одним з чотирьох білих людей, які відправилися на острів Піль [197, с. 61].

Серед поселенців він виділявся своїми комерційними здібностями. Сейворі швидко розбагатів, продаючи овочі на китобійні судна та сусідні населені острови. Його успіх багато в чому зумовлений тим, що мав зв'язки серед китобоїв з Бредфорда та Гонолулу. Капітани суден, які знали його та його батька, залюбки приїжджали на острів Піль, поповнюючи свої запаси провізії. Потім він поступово відсторонив від влади Мазарро та проголосив себе новим генерал-губернатором. Його позиції ще більше укріпилися, коли

інший керівник експедиції – англієць Джон Мілліншамп у 1842 р. повернувся до «Туманного Альбіону» [197, с. 62].

З посиленням позицій Н. Сейворі ставали спірними претензії Великої Британії на володіння колонією на острові Піль. Річ у тому, що єдиний англієць покинув острів, інший підданий – втратив владу, а колонію очолив американець. Цим і скористалися співвітчизники Сейворі, які саме намагалися розширити свою присутність в цій зоні Тихого океану.

Про американські претензії на Бонін можна довідатися з рапорту Конгресу вже згаданого комодора Джеймса Глінна, який наприкінці 30-х рр. XIX ст. здійснив експедицію до Японії, намагаючись домогтися її відкриття для американської торгівлі. Як зазначалося вище, після повернення в США він склав рапорт, в якому запропонував план широкої американської експансії в тихоокеанському регіоні. Бонін і острів Піль його цікавили з точки зору організації там вугільної бази для пароплавів та безпечної стоянки для суден. Він писав: «острови Бонін відвідують досить нечасто і вони, можливо, зовсім незаселені. В той же час, там мають бути поклади вугілля, постачання якого вважається досить зручним» [25, с. 60].

Першим, хто, користуючись невизначеністю ситуації з національною приналежністю поселення на острові Піль, намагався приєднати його до США, став М. Перрі. Комодор, бажаючи дослідити і архіпелаг Бонін, 9 червня 1853 р. на фрегаті «Саскуеханна» відправився до острова Піль. Плавання тривало 5 днів.

«Нам сприяв південно-західний мусон, який дозволив нам здійснити чудову п'ятиденну прогулянку. Розміреність морського життя жодним чином не порушувалася, за виключенням смерті китайського секретаря містера Вільямса, внаслідок практики куріння опіуму. Ліки на нього не діяли, і він впав у кому. Його тіло було схоже на скелет», – так описав цю подорож один з її учасників, вже згадуваний американський поет Тейлор [43, с. 361].

Напередодні візиту комодора, острів Піль населяло близько 30-ти мешканців; з них троє або четверо були корінними американцями, приблизно стільки ж англійців, один португалець, а всі інші походили з Сендвічевих островів. У гавані в цей час стояли три західні судна; два – американські й одне англійське.

14 червня «Саскуеханна» кинула якір в гавані острова Піль. Американських мореплавців зустрів місцевий мешканець, метис з португальсько-гавайської родини перших переселенців, який доплив до фрегата на туземній пирозі. Він був одягнутий у пошарпаний солом'яний капелюх, синій піджак, панталони та ходив босоніж [43, с. 362].

Увечері американські представники були вже в поселенні, де й зустрілися з Сейворі. Слід зазначити, що Перрі одразу ж оцінив

вигідне географічне становище острова, який знаходився на приблизно рівній відстані від Каліфорнії та від Китаю. Англійські претензії на острів його не турбували, а англійського мореплавця Бічі він вважав «випадковим гостем» [197, с. 104].

Ставлення комодора до приналежності Бонін англійцям яскраво відображено у його мандрівних нотатках. Він не визнавав прав Великої Британії на острів. Зокрема, визнаючи заслуги капітана Бічі, він згадував про якогось американського капітана, який раніше за англійця відвідав частину архіпелагу й назвав острови Балей. Крім того, Перрі вважав, що місцеві мешканці вже давно відхрестилися від свого «англійського батьківства» [14, с. 243].

Комодор відзначав також, що коли англійці заволоділи островом Бонін, вони прибили до дерева мідну пластинку, якою заявили свої права. Проте під час візиту американців ані таблички, ані навіть дерева, до якого вона було прибита, їм знайти не вдалося. Англійський прапор підіймається тільки в разі прибуття нового судна в місцеву бухту. Все це, на думку Перрі, вказувало, що місцеві мешканці не сприймали приналежності острова Великій Британії. У зв'язку з цим він відзначав, що «жоден уряд не може на в'язуватися жителям, які заявляють, що не мають ніякої потреби в іноземному контролі, оскільки й самі можуть піклуватися про себе» [14, с. 244]. На думку американця, першовідкривачами острова були японці, які, однак, відмовилися від права володіння ним.

Зацікавленість островом з боку американців була зумовлена кількома обставинами. Насамперед, тут можна було поновити запаси деревини для ремонту суден та прісної води, яка має «дуже хорошу якість». Тут також можна було б поповнювати запаси продовольства, зокрема рибою, «яку можна ловити як на гачок, так і сіткою» [14, с. 245].

Одразу після прибуття на острів комодор наказав підготувати дві розвідувальні групи, які мали дослідити територію, зібрати зразки місцевої флори та фауни, корисних копалин. Одну з груп очолив помічник корабельного хірурга, доктор Фахс; іншу – досвідчений мандрівник, який вже брав участь у розвідці на Лю-Чу – поет Б. Тейлор. Обидві групи були забезпечені карабінами, набоями та запасами провіанту [43, с. 399].

Острів Піль був невеликим – шість миль завдовжки – і вважалося, що дві групи легко дослідять його протягом одного дня. Доктор Фахс направився в північну частину, а Тейлор вирішив іти в центр та на південь. Він також розраховував дослідити місцеву затоку й гавань [43, с. 399]. Його загін складався з художника Гейне, мічмана Бродмая, помічника інженера Лоуренса, моряків Террі й Сміта та китайських кулі. Вирушили в мандрівку 10 червня вдовсвіта. Тейлор наказав розділити багаж на рівні частини, тому кожен учасник заgonу ніс досить невеликий вантаж.

Протягом дня йшли місцевими пагорбами й долинами, вкритими пальмами, а в деяких містах – густою тропічною рослинністю. Острів Піль виявився майже безлюдним. За час мандрівки зустріли тільки одну людину – нащадка перших переселенців. Він був одягнений у грубу сорочку та штани з бавовни. Половину його обличчя прикрашало татуювання, зроблене світло-блакитним кольором. Себе тубілець назвав Суддею.

Суддя разом із хлопчиком-таїтянином, з яким він мандрував, стали провідниками експедиції, оскільки американці ризикували заблукати в місцевих хащах. Під час мандрівки Тейлор знайшов зарості тютюну, брав участь у полюванні на дикого кабана, який збагатив пікнік, на якому поет покуштував печінку вбитої тварини. «Ми смажили печінку кабана на шматку карала. М'ясо розбавило наш корабельний раціон з солонини та сухарів. А кілька пригоршень помідорів зробили нашу трапезу ще більш приємною» [43, с. 342], – писав він.

Увечері обидва загони зустрілися й разом вийшли до бухти, де стояли американські судна. Її Тейлор вважав ідеально пристосованою для стоянки.

Поки Тейлор ласував місцевими блюдами, Перрі зосередився на переговорах з Сейворі. Американці досить швидко знайшли порозуміння і результатом стало підписання ряду документів, які фактично закріплювали перехід колонії Піль під владу США. Згідно з домовленостями, Сейворі продав значну ділянку землі, яку він вважав своєю власністю, комодору Перрі за 50 доларів. Таким чином, юридично колонія на острові Піль ставала власністю навіть не США, а американського посланця [197, с. 105].

У відповідь Перрі підписав ще один документ, яким призначив Сейворі генерал-губернатором острова Піль – «для того, щоб піклуватися про комфорт та інтереси тих, хто може дістатися до островів, а також взяти на себе відповідальність за власність, яка належить Сполученим Штатам». Під «власністю» він розумів 6 голів великої рогатої худоби та 6 овець, яких американці привезли із собою з Шанхая. Новий хазяїн острова отримував регулярну зарплату та привілеї офіцера військово-морського флоту США.

Крім того, для допомоги Сейворі був призначений радник, офіцер флоту Джон Сміт. В інструкціях Сміту Перрі писав: «Сер, ви маєте залишитися в цьому місці з метою надання допомоги пану Натанієлю Сейворі, і ви маєте діяти таким чином, щоб залишити після себе добре враження». Термін перебування Сміта залежав від того, наскільки довго ескадра пробуде біля берегів Японії – від трьох до шести місяців. Він мав реєструвати назви суден, які заходять та виходять з порту, відмічати кількість вантажу. Крім того, Сміт мав затримувати дезертирів з армії та флоту США. Формально він був заступником Сейворі [197, с. 106].

Протягом двох останніх днів, коли Перрі перебував на острові Піль, він радився з переселенцями стосовно нових умов їх перебування тут. Для них була створена рада – магістрат, на чолі з головним магістром – Сейворі [197, с. 107].

Таким чином, Перрі створив першу тихоокеанську колонію Сполучених Штатів, зовсім не врахувавши позиції Великої Британії. Як писав з цього приводу Б. Тейлор: «Капітан Бічі оволодів островом Бонін від імені Великої Британії, проте я не вважаю справедливими його дії і він не може претендувати на право його відкриття. Якщо і були спроби організувати колонію тут, то напевно англійці відмовилися від цієї ідеї. Про англійські права на острів свідчив лише старий, рваний прапор, який був переданий Мілліншампу англійським консулом в Гонолулу і який підняли тільки напередодні нашого візиту» [43, с. 373].

Звичайно, англійцям не подобалися дії Перрі, хоча вони дійсно майже не втручалися у справи колишньої колонії. Довідавшись про махінації американців на острові Піль, один з британських чиновників в Гонолулу – Олександр Сімпсон – написав листа міністру іноземних справ Великої Британії лорду Кларендону, в якому повідомив про купівлю острова Піль комодором Перрі [197, с. 107].

Лондон, у свою чергу, наказав розібратися у справі губернатору Гонконга Джону Бонему. Той після повернення американця з Японії викликав Перрі на бесіду, під час якої й виклав сутність англійських претензій. У відповідь комодор заявив, що купівля острова Піль – це його приватна справа, яка, проте, дозволила забезпечити вугільні запаси для пароплавів та надійну стоянку для суден, які курсували між Каліфорнією та Китаєм. Він твердив, що це зроблено в інтересах як США, так і Великої Британії, і обом державам необхідно зробити все для того, щоб перетворити острів Піль у першокласний порт. Разом з тим, він направив капітана Келлі, який керував одним з кораблів ескадри, на Бонін, щоб той проголосив його американським володінням, вже від імені уряду Сполучених Штатів. Той так і зробив, за прикладом Бічі, прибивши мідну табличку з відповідним текстом до дерева. Як не дивно, англійці змирилися з такими діями [197, с. 109].

Завершивши справи на острові Піль, 23 червня Перрі повернувся до гавані острова Великий Лю-Чу. Одразу ж дізнався про головну політичну новину, яка сталася за його відсутності – кілька днів тому старого регента, з яким комодор налагоджував та розвивав зв'язки, було відсторонено від влади. Було багато чуток про його подальшу долю. Хтось казав, що старий можновладець зробив собі характері. Доктор Беттельгейм наполягав на тому, що регент знаходиться у вигнанні на одному з островів. Американці мали тверде переконання, що зміна влади відбулася внаслідок при-

буття на острів ескадри Перрі. Проте керівник місії вважав, що це сталося, бо старий регент вирішив передати владу молодій людині.

Перрі не звертав уваги на політичні бурі маленького острова, а вирішив розвивати добрі відносини з новим правителем і запропонував йому обід на «Саскуеханну». Новий володар, значно молодший за свого попередника, з радістю погодився.

У визначений день три човни доставили запрошених гостей на фрегат. Біля трапу їх зустрічав капітан Б'юкенен, який провів для регента екскурсію кораблем. Морські піхотинці вишикувалися уздовж борту, грав оркестр. Через якийсь час прибулих запросили на обід в кают-компанію, де їх вже чекав комодор [14, с. 264].

Після обіду гості та господарі перейшли до курильної кімнати. Тривала неспішна бесіда. Перрі намагався з'ясувати особливості політичного статусу острова. Його дуже цікавила практика подвійного васалітету Лю-Чу. Ймовірно, він з'ясовував можливості, щоб користуючись невизначеною приналежністю острова, США заявили і свої права на нього. Регент відповідав досить розпливчасто, але в рамках дипломатичного етикету.

Таким чином, перший етап боротьби за приєднання Лю-Чу до американських острівних володінь не приніс очікуваних результатів. Звичайно, що Перрі не зустрів на острові традиційної ворожості до іноземців, яку демонстрували японці. Навпаки, йому вдалося встановити досить активні контакти з місцевою владою. Проте добитися підписання хоча б якогось договору, який би надав американцям привілеї в торгівлі, йому не вдалося. Обидва місцеві регенти будь-що намагалися зберегти існуючий стан речей і досить розпливчасто відповідали на ініціативи комодора.

Нарешті, 2 липня 1853 р., отримавши всю необхідну інформацію про острів, Перрі відплив до Японії. Однак питання про можливе затвердження інтересів США на Лю-Чу став одним з ключових у подальшій діяльності американських дипломатів.

3.3. Відкриття Японії для західної торгівлі комодором Перрі (1853-1854)

На початку липня 1853 р. ескадра комодора Перрі взяла курс у напрямку до японських берегів. Зазначимо, що на початку цього етапу експедиції кількість суден, які відійшли від Лю-Чу, становила чотири одиниці, інші ж стояли в китайських портах і приєдналися до ескадри вже під час походу до Ніххону.

Маршрут американців пролягав біля невеликого острова Пребл, названого так на честь корабля, на якому кілька років потому комодор Джон Глінн дістався «країни вранішнього сонця». Цей клап-

тик суші був незаселеним і, ймовірно, не являв для Перрі особливої цінності, оскільки той наказав швидко оминати його.

Нарешті, вранці 8-го липня флагман ескадри – фрегат «Саскуеханна» першим увійшов в гавань міста Едо – на той час столиці японської імперії. Незважаючи на те, що стояв густий туман, американські кораблі були помічені з човнів, які у великій кількості плавали в бухті. Піддані США побачили, як кілька з японських джонок різко змінили курс і швидко попливли до берегового форту. Слід згадати, що пароплави, які, незважаючи на відсутність попутного вітру, рухалися зі швидкістю вісім-дев'ять вузлів, справили належне враження на японців. Мабуть, саме тоді і з'явилася легенда про «чорні кораблі», які рухалися завдяки диму та вогню. Як зазначив Б. Тейлор: «Швидкість нашого руху проти вітру, без сумніву, призвела до розгубленості перед тією невидимою силою, яка нас рухала» [43, с. 411]. Кілька японських човнів намагалися наздогнати пароплави, проте швидко відстали.

Одразу після прибуття в бухту Едо капітанам кораблів були розіслані інструкції – привести в повну бойову готовність палубні гармати та стрілецьку зброю на випадок спротиву з боку японців. Ці приготування не були безпідставними, оскільки американці побачили міцний, укріплений форт з могутньою артилерією, який прикривав столицю з моря.

Невдовзі американські судна нарешті кинули якір у західній частині гавані. До цього жодне західне судно не наближалося так близько до японських берегів. Саме в цей час з берегових укріплень в сторону «чорних кораблів» пролунали два попереджувальні залпи, після чого до них попрямували японські човни, в яких знаходилися представники місцевої влади. Проте Перрі наказав не пускати чиновників на борт, заявивши, що розмовлятиме тільки з сановником високого рангу. Після того, як з'ясувалося, що в одному з прибулих суден знаходиться віце-губернатор невеликого міста Урага – передмістя Едо, навпроти якого і стали американські кораблі, йому дозволили піднятися на борт [43, с. 412].

Сам комендор не став зустрічатися з чиновником, бо вважав його ранг недостатньо високим. Усі переговори наказав вести своєму помічникові – лейтенанту Конті, а сам закритися в салоні та спілкувався з японцями тільки через своїх ад'ютантів [62, с. 92].

Конті поінформував японського посланця про мету візиту ескадри та надав тому копію листа президента Сполучених Штатів до імператора. Він попросив визначити день, коли американці зможуть отримати відповідь. У свою чергу, японець намагався довести прибульцям, що їм необхідно слідувати до Нагасакі, де знаходився єдиний порт, куди можна було заходити іноземцям. Природно, що він отримав відмову. Лейтенант відповів на це, що ес-

кадра навмисно прибула в Едо, де знаходився військовий правитель – сьогун, щоб найшвидше встановити відносини між країнами. Він запевнив, що наміри підданих США були мирними, а дії не спрямовані на те, щоб принижувати японців.

Також Конті попередив, що в разі, якщо японські судна, які оточили американську ескадру не відійдуть, їх будуть відганяти силою. Коли це переклали японському можновладцю, той негайно дав наказ відійти від американських кораблів. Через деякий час він покинув «Саскуеханну», заявивши, що в нього немає повноважень прийняти лист президента, але пообіцяв докласти по цілі американців у більш високі інстанції [62, с. 92].

Наступного ранку близько восьмої години на «Саскуеханну» прибув губернатор Ураги. Як і напередодні, Перрі відмовився зустрічатися з ним, доручивши вести переговори капітанам Б'юкенену, Адамсу та лейтенанту Конті. Губернатор, хоча і погоджувався прийняти листа від президента, однак, наполягав на тому, щоб ескадра покинула Едо та відправилася в Нагасакі та чекала на відповідь там. У американців склалося враження, що він, розраховуючи, що Перрі не погодиться на такий розвиток подій, просто зніметься з якоря та покине Японію. Вони продовжували наполягати на своєму.

Невдовзі сторони погодилися, що губернатор повернеться через чотири дні з остаточною відповіддю щодо організації церемонії передачі імператору листа президента. Перрі, розуміючи, що японці затягують переговори, все ж вирішив зачекати [62, с. 98].

Наступні кілька днів були присвячені підготовці до можливих військових дій. Зокрема, була проведена розвідка місцевої бухти, на безпечній відстані досліджувалися також і берегові укріплення. Крім того, американці шукали фарватер, вимірюючи глибини навколо стоянки кораблів.

Для проведення рекогносцировки був сформований спеціальний загін, який очолили лейтенант Груест з «Саскуеханни», лейтенант Болх з «Плімуту» та лейтенант Медіген з «Саратоги». Всі матроси були добре озброєні, проте на знак добрих намірів вони вивісили на шлюпці білий прапор. Крім того, Перрі наказав, щоб група не заходила за кордони сектора обстрілу палубної артилерії.

Головним завданням загону був замір глибин в бухті. А в цей час корабельний художник Гейне зробив кілька панорамних ескізів берегової батареї [43, с. 420].

Розвідка порадувала американців. Виявилось, що берегові форти та укріплення були недосконалими. Нарахували всього чотирнадцять гармат. Гарнізон фортеці становив близько чотирьохсот людей, значна частина яких була озброєна списами. Такий форт піддані США мали можливість штурмувати з будь-якого боку, при цьому ризик, як вони вважали, був мінімальним [42, с. 420].

Розвідувальні дії американців викликали роздратування японців. Губернатор Ураги направив Перрі протест, заявивши, що прибульці своїми діями грубо порушують японські закони. У відповідь комодор заявив, що він підкоряється тільки законам своєї країни [62, с. 100].

12 липня сплив термін оголошення японцями свого рішення. Губернатор прибув о 10-й годині ранку з новими умовами. Він заявив, що імператор погодився прийняти листа від президента США, проте це треба зробити в Нагасакі, де Перрі матиме можливість передати його через голландських або китайських посередників.

Природно, що комодор, який продовжував ігнорувати губернатора, через своїх помічників відповів відмовою. Японський чиновник поспішив на берег, пообіцявши невдовзі повернутися. Знову він приплив на «Саскуеханну» в другій половині дня. Цього разу японський чиновник погодився з тим, що Перрі вручить лист президента в Едо. Однак прохав зачекати ще два дні, щоб у місто прибув можновладець, рівний за рангом комодору.

У призначений час, з деяким запізненням, він привіз із собою короткий лист від імператора в коробці з сандалового дерева. У посланні зазначалося, що «небесний господар» погоджується прийняти листа американського президента і направляє для цього спеціального уповноваженого. Його вручення відбудеться в Едо, де для цього вже будують спеціальне приміщення [62, с. 107].

Цей варіант повністю вдовольняв Перрі, однак, через побоювання нападу з боку японців він наказав ще раз дослідити фарватер в гавані. У разі неприємностей американці могли ближче підійти до Едо та почати обстріл.

Церемонію призначили на четвер, 14 липня. О 8-й годині ранку шлюпки з «Саскуеханни» та «Міссісіпі» повільно попливли в бік порту. Для візиту комодора на берег в караул було відібрано 300 офіцерів, морських піхотинців та матросів, одягнутих в парадну форму.

Коли човни дісталися берега, першим американцем, який ступив на японську землю не як полонений, був капітан Б'юкенен. Після прибуття комодора, караул вишикував подвійну лінію уздовж пристані й він пройшов між рядами озброєних співвітчизників. Попереду крокували два високі матроси з прапорами Сполучених Штатів та два хлопчика-юнги, які тримали в руках накриті червоною тканиною коробки з вірчими грамотами й листом президента Філмора [62, с. 107].

Для більшого ефекту вся ця пишна процесія кілька разів обійшла палац, де мала відбутися зустріч з представниками японської влади. Коли нарешті американці дісталися до місця призначення, їх зустріли пишно одягнені охоронці, які стояли біля двох старовинних латунних гармат європейського виробництва. У при-

бульців, які були оснащені за останнім словом тодішньої військової техніки, вірогідно викликали посмішку ці наївні спроби японців показати свою військову міць за допомогою старих гармат та кремнієвих рушниць, які тримали охоронці палацу [62, с. 113].

Комодор разом з японськими охоронцями та своєю свитою рішуче увійшов до зали палацу, який побудували спеціально для цієї церемонії. Там його зустріли пристарілі японські чиновники Тода Ідзійосі та Ідо Хіроміті, які за час церемонії не промовили жодного слова. Комодор у повній тиші, зачитував послання президента Філмора до японського імператора. Після цього він передав оригінал документа, написаний на пергаменті, а також його китайський та голландський переклади японським посланцям [62, с. 119].

Якийсь час японці знову намагалися відмовитися брати лист президента Філмора, наполягаючи на тому, що подібні церемонії треба було проводити не в Едо – закритому для іноземців порту, а в Нагасакі, куди їм дозволено було прибувати. Проте Перрі не звертав уваги на ці звичні для нього відмовки японської сторони й рішуче стояв на своєму. Врешті представники імператора погодились прийняти документ. У залі запанувала тиша. Через кілька хвилин мовчання, зрозумівши, що більшого від японців йому не домогтися, комодор повідомив перекладачам, що має намір відбути від японських берегів, спочатку до Лю-Чу, а потім – до Кантона. Проте він попередив, що збирається знову відвідати Едо весною. Коли ж представники імператора запитали його про кількість суден, якими має намір повернутися до Японії, він погрозово відповів, що зараз прибув лише з частиною ескадри [62, с. 120].

Перрі покинув зал прийому. Уся церемонія тривала не більше півгодини. Піднявшись на борт, для посилення враження про військову міць США комодор наказав головним кораблям ескадри стати в бойовий порядок та пройти повз берегових укріплень Едо. Перша частина місії була завершена. Через кілька днів ескадра покинула японське узбережжя та попрямувала на схід [62, с. 132].

25-го липня 1853 р. американці знову підійшли до берегів острова Лю-Чу. Втоmlений від важких та затяжних переговорів з японцями, Перрі більше не хотів чекати та витрачати час на довгі церемонії та одразу зажадав зустрічі з регентом. Без сумніву, що досвід, який він надбав в Японії, а саме рішучій тиск з метою досягнення своїх цілей, визначив його стратегію дій і у відносинах з місцевою владою. Перрі вимагав негайної аудієнції з правителем острова, а також сформулював низку умов, яких він збирався добиватися від нього. Попередню, організаційну зустріч доручив своєму помічникові – капітану Адамсу, який мав зустрітися з градоначальником міста Наха та викласти головні тези для обговорення [62, с. 135].

Серед питань, які американці прагнули вирішити, – отримання в оренду будівлі на острові терміном на один рік. Там мало роз-

міститися американське представництво. При цьому, платити за оренду Перрі збирався зі своєї кишені. Також комодор вимагав права закуповувати місцеве вугілля. Об'єм поставок при цьому встановлювався на рівні 600 тонн. Якщо ж господарство Лю-Чу не зможе забезпечити такої кількості, він вимагав створення на острові спеціального підприємства за допомогою американських спеціалістів. Комодор вимагав від регента відкриття вільної торгівлі й права придбання всього необхідного для екіпажів суден, які заходять у місцевий порт. І найголовніше – Перрі виставив умову, щоб усі його пропозиції були розглянуті найближчим часом, протягом двох місяців.

Проте американцям знову довелося втягуватися у перипетії зтяжної східної дипломатії. Зокрема, місцевий градоначальник заявив, що не має повноважень для вирішення таких питань і пообіцяв передати їх регенту. Вдалося тільки визначити місце переговорів. Врешті, коли умови Перрі були розглянуті регентом і він отримав відповідь, то комодор ошаленів. З ним знову намагалися грати. Як зауважив Б. Тейлор: «Відповідь регента була хорошою ілюстрацією нещирої східної дипломатії. Він ні на що не погоджувався і ні від чого не відмовлявся» [43, с. 453].

Американці просто не помічали істини, яка полягала в тому, що як японці, так і мешканці Лю-Чу не хотіли жодних контактів з іноземцями і, вірогідно, розмовляли з прибульцями тільки тому, що боялися палубної артилерії «чорної» ескадри США. Особливо крихкими в цій ситуації виглядали позиції регента, який змушений оглядатися в своїх діях на Пекін та Едо. Саме тому він відповів комодору, що він не проти закупівлі вугілля американцями, проте воно видобувається на південних островах, де тоді вирував тайфун і це унеможливлювало організацію там постійних підприємств. Що ж стосується відкриття торгівлі, то він заявив, що це неможливо, тому що тубільці побоюються прибульців і розбігаються. У цій ситуації у влади не має важелів впливати на населення [43, с. 453].

Після того, як Перрі прочитав листа регента, він наказав повернути його назад, заявивши, що незадоволений такою відмовкою. Він зажадав більш детальних відповідей і попередив про можливі негативні для Лю-Чу наслідки в разі, якщо не отримає їх.

Проте Перрі не чекав нового листа, а наступного дня, опівдні, американський загін чисельністю 200 чоловік захопив королівський палац. Комодор заявив, що таке становище речей зберігатиметься доти, доки регент не згодиться на реалізацію всіх пунктів, які йому нав'язував Перрі [62, с. 137].

Під тиском військової сили регент був змушений капітулювати. Наступного дня, близько 10-ї години ранку, місцевий градоначальник прибув на «Саскуеханну» і заявив, що його володар при-

йняв всі умови американців [61, с. 137]. Б. Тейлор назвав такий вид дипломатії Перрі «здоровим глуздом, підкріпленим добрим запасом фізичної сили» [43, с. 454].

Згідно з новим договором, американці отримали право висадитися на берег вже наступного ранку. Багато з них скористувалися цим. Серед них був і Б. Тейлор, який докладно описав свій перший візит. Одразу після висадки прибульці направилися на місцевий ринок. Хоча магазини були ще зачинені, на площі йшла торгівля традиційними для тубільців товарами: овочами, сиром, свининою, фаянсом, папером, бавовняними тканинами.

Коли американці з'явилися на площі, юрба почала розсіюватися так, ніби «осколочна бомба впала серед них» [43, с. 455]. Старі жінки, які не мали можливості швидко покинути площу, закривалися від прибульців парасольками, жахаючись навіть дивитися на них.

Саме в цей момент, Тейлор помітив шпигуна, який стежив за діями іноземців. Молодий мічман, який стояв поруч з ним, кинувся в погоню. Вони бігли через ринок і люди, які залишалися там, швидко розбігалися зі страху перед прибульцями. Нарешті мічман схопив шпигуна і вдарив його. Вражені таким неприємним прийомом, американці повернулися на судна.

Того ж дня було віднайдене місце видобування вугілля, яке запримітили ще в ході першої експедиції на Лю-Чу. Одразу ж почалося будівництво шахти. На берег для організації робіт зійшов офіцер з двома матросами та запасом харчування. Від можливої загрози з боку місцевих жителів загін захищав шлюп «Плімут», залишений в порту столиці Лю-Чу [62, с. 139].

На цьому перебування Перрі на острові Лю-Чу закінчилося. Він домогся чого хотів. Місцева влада погодилася відкрити острів для західної торгівлі, тут будувалася вугільна станція. Мореплавці США могли користатися правом вільного сходження на берег. Проте комодора цікавили події, які відбувалися в Цинській імперії. Тайпінське повстання (1850-1864), активізація великих держав, які вимагали від Пекіна нових поступок, змусили комодора повернутися до Піднебесної. Протягом наступних п'яти місяців (з першої половини серпня до грудня) Перрі провів в Гонконзі, Макао та інших китайських портах.

Ескадра прибула до Гонконга 7 серпня 1853 р. Оскільки наближався сезон тайфунів, Перрі наказав поставити кораблі на ремонт і не виходити в море без особливої потреби. Матроси отримали довгоочікуваний відпочинок.

У Китаї в той час вирувало тайпінське повстання. Комодор для захисту американських купців та їх майна віддав наказ відправити до Кантона судно, яке в разі небезпеки уможливило б евакуацію громадян США. Іншу частину ескадри було відправлено

на острів Кумсінг між Гонконгом та Макао, де в зручних гаванях здійснювався ремонт суден [200, с. 176]. А сам Перрі подався в Макао, де на нього чекала найнята американським консульством резиденція. З собою він узяв художників та геодезистів експедиції. Тут вони мали завершити гідрографічні звіти, мапи та креслення.

За наказом Перрі в Макао було створено першу західну лікарню, бо влітку 1853 р. тут вирувала епідемія малярії [200, с. 176].

Перрі швидко освоївся в Макао, налагодив зв'язки з кількома впливовими родинами західних комерсантів, які працювали в Кантоні, але в літній сезон переїжджали до Макао з прохолоднішим кліматом. Він підтримував контакти з військово-морськими та дипломатичними представниками інших західних країн.

Зазначимо, що головну мету перебування в Китаї Перрі вбачав у тому, щоб захищати життя та власність американських громадян в умовах політичної нестабільності, яка настала після початку повстання тайпінів. 18 серпня 1853 р. до нього звернулася група американських комерсантів, які торгували в Кантоні. У листі вони із великою вдячністю відзначали той факт, що американська ескадра знаходилася в китайських водах, оскільки розраховували на захист своїх інтересів в наступні шість місяців – «період невизначеності і повної дезорганізації, які царюють в імперії» [7, с. 59]. Американські комерсанти просили комодора захистити їх майно, яке могло бути розкрадене в умовах «буйства агресивного натовпу або змагань ворогуючих сил». Вони прохали відправити в нижню течію ріки Вампоа, поруч з Кантоном, фрегат «Міссісіпі» [7, с. 61].

Листа до комодора підписали такі впливові в Китаї комерсанти, як Дж. Пурдон, У. Хантер, Д. Люїс, Л. Мозес, Т. Волш, а також представники фірм «Августін Хед і компанія», «Мор і компанія», «Кінг і компанія», «Рассел и компанія» «Ней, Перкінс і компанія».

У відповіді комерсантам від 24 серпня 1853 р. Перрі запевнив, що зробить все для безпеки життя та збереження майна американських громадян в Китаї. Він згодився відправити в нижнє русло ріки Вампоа фрегат «Міссісіпі», посиливши його екіпаж допоміжним загоном морських піхотинців [7, с. 63]. Перрі віддав накази капітанам суден ескадри відправитися в ті частини Китаю та Східної Азії, де, на його думку, американські інтереси могли бути зачеплені. Зокрема, «Похатан» – в Гонконг, «Вандалію» та «Саратогу» – в Шанхай. «Плімут» стояв у Лю-Чу та здійснював дослідницькі рейси до острова Піль [7, с. 64].

Незважаючи на те, що повстання тайпінів могло призвести до загибелі громадян Сполучених Штатів, комодор мав власний погляд на події в Китаї. Він вважав, що американцям слід оберегатися не від повсталих, а від тієї атмосфери хаосу, який охопив країну. В умовах подальшого розгортання тайпінського повстання, Перрі все більше підтримував налагодження контактів з інсурген-

тами, вважаючи, що рано чи пізно вони скинуть Цинську династію, послабшу настільки, що вона вже не спроможна навести елементарний порядок. Це, на думку комендатора, відкривало перед США нові перспективи. У депеші від 31 серпня 1853 р. секретарю військово-морського флоту Сполучених Штатів Дж. Доббіну (1814-1857) Перрі писав: «Існуюча ситуація складається на користь повстанців, яких прийнято називати революціонерами. До тепер останні проявляли повагу до іноземців, що проживають тут. Вони скоріше змирилися з існуванням місіонерів, які поодиночки входять з ними в контакти. Дійсно вони сповідують віру, в чомусь аналогічну до християнства. Останнім часом тайпінський табір відвідали американські місіонери містер Тейлор та містер Робертс, де зустрілися з одним з впливових керівників революційної партії» [7, с. 59].

У цьому ж документі Перрі зазначив, що йому складно відслідковувати перебіг військових дій, проте він вважає, що Пекін рано чи пізно опиниться в руках тайпінів. Одночасно комендатор розумів, що «пройдуть роки, перш ніж з'явиться твердий уряд, спроможний діяти рішуче». Тому рекомендував політичному керівництву США і Великої Британії (двом країнам, які мали найбільші комерційні відносини з Китаєм) залишатися спокійними та чекати відповідного моменту для дій, метою яких має бути «збільшення національних прав та торговельних привілеїв» [7, с. 60].

Білий дім у цілому підтримував ініціативи комендатора, проте рекомендував йому бути стриманим та обережним. Так, у листі секретаря флоту США комендатору Перрі від 18 листопада 1853 р. зазначається: «В нашому відділі раді дізнатися, що під вашим командуванням робиться все необхідне для того, щоб не допустити участі наших громадян в заворушеннях у Китаї, і ви робите все можливе для того, щоб покращити позиції нашої країни в умовах революції» [7, с. 66].

Проте комендатору не довелося довго насолоджуватися красою Макао та бути провідником китайської політики Вашингтона. З газет та листів він довідався, що в суперництво за відкриття Японії вступила інша велика держава – Російська імперія, яка мала власні амбіції в Тихому океані.

У Санкт-Петербурзі з великим інтересом слідкували за місією Перрі, успіх якої сприймався як загроза російським інтересам в Тихому океані. Врешті царський уряд прийняв рішення відправити до Японії власну ескадру у складі флагмана фрегата «Паллада», шхуни «Схід», барки «Князь Меншиков» та корвета «Олівуца». Точкою збору було визначено острів Бонін, який, як було зазначено вище, Перрі вважав американською територією.

Командувачем ескадри призначено віце-адмірала Є. В. Путятіна (1803-1883), який раніше брав участь в навколосвітній подо-

рожі, а також мав досвід дипломатичної роботи у Великій Британії та Персії. Йому було доручено укласти з японським урядом договір про вільну торгівлю.

Росіяни буквально дихали в спину американцям. Російська місія почалася 7 жовтня 1852 р., коли з Кронштадта вийшов у плавання фрегат «Паллада», в екіпажі якого, серед інших, перебував і відомий російський письменник І. О. Гончаров (1812-1891), який став літописцем експедиції. Ще раніше Путятін в приватному порядку відправився до англійського Бристоля, де купив парову шхуну «Схід», капітаном якої призначено лейтенанта В. А. Римського-Корсакова (1822-1871) [188].

Без сумніву, за перебігом російської експедиції з насторогою спостерігав Перрі. Не бажаючи втратити першість у відкритті Японії для іноземної торгівлі, він майже не переймався китайськими справами. Вже восени 1853 р. Перрі вважав, що наказ, який він виконував в Цинській імперії, – захист майна та життя американських громадян – не є нагальним та вкрай необхідним. Тим більше, він не хотів тримати свою ескадру розпорошеною в портах китайського узбережжя. Приводом для подібних думок стало захоплення Шанхая тайпінами у вересні 1853 р. Інсургенти із завзяттям грабували китайську частину міста, проте зовсім не чіпали іноземний сетельмент. У жовтні 1853 р. Перрі написав Доббіну чергову депешу в якій зазначав, що «небезпека життю та майну іноземців в Китаї сильно перебільшена... повсталі скоріше шукають примирення та дружби». Цю думку підтверджує й те, що під час захоплення Шанхая американці та інші іноземці, які ходили вулицями в самий розпал метушні, не зазнали жодних образ або перешкод.

У зв'язку з цим Перрі зазначав, що «завжди готовий задовольнити вимоги торговців щодо охорони їх майна, проте вважає, що мають бути введені певні обмеження на такі вимоги» [7, с. 77]. Він висловлював думку, що використання суден для захисту комерсантів має «сумнівну доцільність» і може призвести до вичерпання запасів вугілля, які він збирав з «великим клопотом». Перрі наполягав, що перебування в Китаї протягом тривалого часу ставить під сумнів реалізацію головного завдання – відкриття Японії [7, с. 77].

У гонитві за першість у відкритті Ніххону Перрі отримав картбланш. Наприкінці липня 1853 р. російська ескадра зібралася біля острова Піль, а звідси вже відправилася до японських берегів. Коли Перрі 9 серпня 1853 р. повертався до Гонконга, Путятін увійшов до гавані Нагасаки, як вже зазначалося, – єдиного порту, куди дозволялося входити іноземцям.

Здавалося, що росіяни мають всі шанси випередити американців, проте вони потрапили в традиційні лещата східної дипломатії, чого свого часу так опасався Перрі. Тільки через три дні від-

булася церемонія зустрічі Путятіна з губернатором Нагасакі. Російська делегація традиційно була прийнята з недовірою, а самі переговори під різними поводами затягувалися [189].

У січні 1854 р. російська ескадра покинула Нагасакі і Перрі побоювався, що росіяни направляться до Едо. Тому він не став очікувати більш сприятливого для навігації весняного сезону і 14 січня 1854 р. відправся до Японії, маючи намір зайти і до Лю-Чу [200, с. 190].

20 січня американці прибули на острови. Здавалося, що цього разу місцеві мешканці змирилися з їх присутністю. Перрі без особливого труда закупив усі необхідні товари за фіксованими цінами. Люди вже більше не жахалися та не тікали, коли бачили західних мандрівників.

3-го лютого на честь комодора регент організував банкет. Під час бесіди сторони обговорили нагальні питання, зокрема курс американських монет щодо японських, якими розраховувалися місцеві мешканці. Перрі хотів заpastися японською валютою на острові, проте регент відмовив йому, заявивши, що кількість японських монет на острові строго фіксована і він не має можливості обмінювати їх на американські гроші. Комодор повірив такому поясненню. Річ у тому, що майже всі комерційні угоди між Лю-Чу та Японією проводилися на основі бартера. У країні «вранішнього сонця» діяли суворі правила, які забороняли вивіз власної валюти, яку дозволялося використовувати тільки на японській території. Саме тому американці могли здійснювати закупки лише за долари, які не мали особливої цінності на Лю-Чу. Регент навіть хотів повернути їх американцям, тим самим «подарувавши» їм всі закуплені товари, проте Перрі відмовився приймати гроші [200, с. 192].

Одночасно американці здійснювали подальші дослідження ресурсів острова. Перш за все, вони проводили тут експертизу геологічних формацій, вивчали характер місцевого ґрунту, з'ясовували перспективи використання мінералогічних та сільськогосподарських ресурсів. Для постійних дослідницьких експедицій було створено спеціальний загін, до якого увійшли корабельний капелан та лікарі з суден – всі ті, у кого були хоча б зачатки наукового мислення [68, с. 193].

Успіх останнього візиту Перрі на Лю-Чу був настільки значним у порівнянні з попередніми, що численні хронікери експедиції заговорили про перспективи його «звільнення» від «японської деспотії» та поступової переорієнтації на більш глибоку взаємодію зі Сполученими Штатами [67, с. 193].

Зокрема, у книзі Р. Томеса «Американці в Японії: скорочені урядові нотатки про місію комодора Перрі» йдеться: «Цілі комодора відносно острова Лю-Чу ефективно здійснювалися. Будівля для

зберігання вугілля була майже побудована, у храмі було виділено приміщення для розміщення хворих, всі необхідні для ескадри припаси були закуплені... Дружні відносини між американцями та місцевими жителями, без сумніву, пішли останнім на користь. Зокрема, все більше проявлялося невдоволення репресивним свавіллям їх абсолютних правителів, що в майбутньому може стати основою для звільнення від японського деспотизму» [68, с. 212].

У цей час Перрі, якого затримували постійні переговори з регентом, вирішив відправити в бік Японії повільніші вітрильники, розраховуючи наздогнати їх на швидких пароплавах. 1 лютого 1854 р. до берегів Ніххону відправилися «Вандалія», «Лексінгтон» та «Саутгемптон». Через сім днів вслід за ними вирушили пароплави «Саскуеханна» (на якій знаходився комодор), «Потаван» та «Міссісіпі» [68, с. 212].

На п'ятий день після відбуття з Нахи американські пароплави досягли гавані Едо. Наступного дня, 13 лютого 1854 р., ескадра стала на якір у вже знайомій американцям частині гавані, навпроти японського міста Урага.

Ще на підході до стоянки до американських суден приєдналися японські джонки. Ще лише кинули якорі, а на «Саскуеханну» прибули представники японської влади. Вони висловили побажання зустрітися з комодором, проте, як і раніше, Перрі заявив, що вестиме переговори тільки з сановниками більш високого рангу.

З японцями провів бесіду капітан Адамс, який завжди займався організацією переговорів на більш високому рівні. Вони повідомили, що метою їх візиту є запрошення комодора до міста Ураги, де, за їх словами, вже чекали сановники, призначені імператором для переговорів з ним.

Комодор, однак, відмовився висаджуватися в Ураго, натомість через Адамса запропонував провести спеціальну зустріч, присвячену організації церемонії передачі відповіді імператора на лист президента Філмора в Едо. Це було пов'язано з тим, що ще в липні 1853 р. помер старий сьогун Токугава Іейосі (1793-1853) і його наступником був проголошений Токугава Іесада (1824-1858). Про зміни у вищому ешелоні влади в Японії Перрі дізнався в Китаї, у приватній бесіді з генерал-губернатором голландської Індії. Не бажаючи зустрічатися з японськими чиновниками одразу після прибуття, він, з одного боку, намагався упевнитися, що нова влада залишається вірною тим домовленостям, які були досягнуті півроку тому; а з іншого – мав надію домогтися нових поступок.

Саме тому комодор запропонував направити до Ураги капітана Адамса, який мав зустрітися з одним з впливових даймьо, який входив до світи нового сьогуну. На це японська сторона погодилася і помічник Перрі відправився на берег задля зустрічі з

принцом Хаясі-Дай-Гаку. В ході бесіди сторони дійшли згоди щодо місця проведення дипломатичної церемонії. Після десятиденної дискусії для передачі відповіді на лист американського президента було обрано Йокогаму [68, с. 219].

Велично, в повній бойовій готовності «чорні» кораблі Перрі пройшли повз берегові укріплення Едо на місце своєї нової стоянки. В Йокогамі комендор, сповнений рішучості зберігати свій статус, знову відмовив японським переговорникам у зустрічі. Він не дозволив їм піднятися на «Саскуеханну», натомість наказав слідувати до «Похатану», де їх вже чекав Адамс.

Знову почалися переговори. Японці запропонували своїм візаві повернутися в Урагу і там провести церемонію передачі листа імператора. Вірогідно, це була їх особиста ініціатива, оскільки Адамс відмовив, заявивши, що зустріч відбудеться там, де її вже призначив імперський уряд. Погрожуючи, він також відзначив, що у разі, якщо дане питання і надалі буде ставитися, то американці почнуть рухатися далі в затоку, навіть до самої столиці, якщо такі дії будуть необхідні [68, с. 221].

Нарешті, сторони дійшли згоди. Місцем передачі відповіді імператора була остаточно визначена Йокогама, тоді невелике селище, яке знаходилося на відстані дев'яти миль від Едо. Для проведення церемонії тут була побудована тимчасова дерев'яна будівля. Датою проведення заходу було обрано 8 березня.

У призначений час у супроводі великої кількості офіцерів, матросів та морських піхотинців, які склали караул комендора, а також оркестра Перрі прибув на берег [68, с. 227].

У палаці прийомів Перрі, його офіцери та перекладачі сіли ліворуч від трону з даймьо, уповноваженим передати відповідь імператора. Навпроти американців сиділи японські чиновники. Кілька хвилин тривали обов'язкові в таких випадках церемоніальні дії. Намагаючись показати свою ввічливість, японці питали про здоров'я комендора, про обставини його плавання. Гостям запропонували чай в порцелянових чашках та маленькі тістечка на дерев'яних, покритих лаком лотках [67, с. 230].

Комендор у супроводі Адамса, двох перекладачів та секретаря був запрошений до іншої кімнати, відділеної від основної зали синім шовковим покривалом. Там йому був переданий довгий рулон паперу – відповідь імператора на лист президента.

Сторони обмінялися подарунками. Американці привезли із собою діючий телеграфний апарат, кілька книжок, пістолети Кольта, шампанське, віскі та парфумерію. Японці ж подарували комендору кілька відрізів шовку, собаку чау-чау, лакований посуд, парасольку, а також різні зразки місцевого гардеробу. Американцям передали і вироби японської кулінарії, зокрема «шматочки риби, обгорнуті в водорості» – суші [68, с. 231].

Спеціально для американського президента японською стороною було передано сто мішків рису, доставлених підводами на пірс. Там для гостей організували змагання японських борців сумо. Зазначимо, що дика бійня, розіграна японськими велетнями, викликала в американців огиду. Натомість вони вирішили показати своїм візаві всі переваги цивілізованого світу, зокрема, ознайомити японців з принципами дії телеграфного сполучення. З берега в палац для прийомів протягли телефонний дріт і були передані повідомлення англійською, голландською та японською мовою. Японці вперше стикнулися з цією технічною новинкою і були шоковані. На цьому офіційна частина зустрічі закінчилася і Перрі зі своїм ескортом повернувся до «Саскуеханни» [68, с. 232].

Що ж стосується відповіді імператора на ініціативи президента США Філмора, то головні її тези полягали в такому. По-перше, «небесний володар» наполягав на тому, що «неможливо задовольнити всі пропозиції вашого уряду, оскільки багато з них суворо заборонені законами наших імперських предків. Проте ми розуміємо, що давні закони не відповідають духу нинішнього часу і тому ми керуємося у своїх діях необхідністю» [7, с. 137]. Це означало, що імператор погоджувався з основними вимогами Білого дому, «стосовно забезпеченням вугіллям, водою, провізією, а також у питанні, пов'язаному із порятунком суден та екіпажів, які потрапили в корабельну аварію» [7, с. 137].

Японський уряд погоджувався відкрити торгівлю та врегулювати проблеми, пов'язані з відкриттям комерційних зв'язків.

Таким чином, шлях для підписання американсько-японського договору та встановлення офіційних двосторонніх відносин був відкритий. Нажахана можливістю війни проти «чорних кораблів» Перрі, японська верхівка прийняла більшість вимог американців.

Протягом наступних днів відбулися кілька бенкетів, присвячених вищезгаданій події. Першим гостей приймав Перрі, згодом японці запросили американську делегацію в палац, де раніше відбулася церемонія передачі імператорського послання. У цей час комодор продовжував вести переговори, зокрема, йому вдалося добитися права виходу на берег для своїх підлеглих, проте в досить жорстких межах [68, с. 247].

Контакти між сторонами не переривалися. Кожного ранку до американських кораблів підпливали човни з японськими сановниками нижчого рангу, що привозили з собою провізію та прісну воду. Перрі зазвичай не виходив до них, залишаючи право вести переговори своїм молодшим офіцерам.

Не обходилося і без неприємних інцидентів, які могли поставити під загрозу процес налагодження відносин. Деякі з матросів, яким було дозволено висаджуватися на берег, проявляли неповагу

до місцевих правил, чим ображали гордовитих японців. Так, під час одного з візитів на американський флагман, 14 березня, японській чиновник, який прибув на борт, надзвичайно хвилюючись, повідомив американському офіцерові про те, що один з його співвітчизників порушив кордони встановлених меж, де можна було йому знаходитися, і спішно йде в бік Едо.

Це було грубою неповагою до японських законів, і сановник боявся, що такі дії можуть призвести до дуже негативних або навіть трагічних наслідків. Коли ця інформація дійшла до комодора, він відправив листа до японської префектури з вибаченнями за дії свого підлеглого. Через деякий час з'ясували і ім'я порушника. Їм виявився капелан «Саскуеханни» Бітгінгер, який вийшов на п'ять миль за встановлені межі. Він впевнено йшов до міста Канагава, розташованого за три милі від гавані, де стояла ескадра. Коли місцеві чиновники наказали йому повернутися, він не послухався та продовжив свою мандрівку. У місті він намагався умовити місцевих човнярів переправити його через річку, проте ті відмовили, незважаючи на погрози та спробу дати хабар. Спеціальний посланець поспішив до нього з приказом Перрі найскоріше повернутися. Тільки тоді порушник, який вже встиг посваритися з місцевою поліцією та навіть погрожував її співробітникам кортиком, попрямував назад. Конфлікт було вичерпано [68, с. 251].

Вирішувалися і більш складні питання, пов'язані з конкретизацією умов, викладених у відповіді імператора та вироблення пунктів майбутнього американсько-японського договору. Вища японська влада хоча і погоджувалася з відкриттям торгівлі та дозволом іноземцям висаджуватися на берег, проте не визначила конкретні місця, де діятимуть нові правила. З листування між Перрі та сановників Ніххону стає зрозуміло, що останні намагалися зберегти існуючий стан, не відкривати нових портів та направляти американців у Нагасакі, де діяли певні поступки стосовно голландців та китайців.

Такий формат відносин між місцевими та прибульцями зберігався до квітня 1854 р. Перрі прагнув підписати офіційний договір з Японією про відкриття торгівлі і не квапився відходити від її берегів. Він чекав. Іноді, вірогідно для того, щоб нагадати японцям про військову міць своєї ескадри, наказував деяким кораблям увійти углиб бухти Едо. Пароплави наближалися настільки, що з них можна було бачити будинки простих мешканців. Проте, погравши японцям на нервах, вони поверталися на звичне місце стоянки.

У березні 1854 р. японська влада нарешті заявила, що готова підписати угоду. 31 березня 1854 р. між сторонами було підписано Каганавський договір, який складався з 17-ти статей.

Перший пункт декларував встановлення «вічного миру» та дружби між обома народами.

Другим пунктом проголошувалося, що Японія надавала суднам США право заходити в такі порти, як Сімода (провінція Ідзу) та Хакодате (острів Хоккайдо). Перший порт відкривався для іноземців з 31 березня 1854 р., а другий – з квітня 1855 р. Відкритим портом віднині вважалася і столиця островів Лю-Чу – місто Наха. Японці пообіцяли також забезпечувати американців водою, вугіллям та провізією.

Третім пунктом Японія зобов'язувалася надавати допомогу американцям, які зазнали корабельної аварії біля її берегів. Врятовані, а також їхня власність мали доставлятися в Сімоду або Хакодате.

Четвертий пункт передбачав режим найбільшого сприяння для громадян США, які перебували в Японії.

П'ятим пунктом передбачалося право вільного пересування в Сімоді та Хакодате та у передмісті в радіусі семи миль.

Інші пункти встановлювали правила ведення торгівлі між Японією та США. Японський уряд мав повну монополію на торгівлю із Сполученими Штатами, приватні торговельні зв'язки заборонялися. Також встановлювався режим найбільшого сприяння в торгівлі двох країн. США отримували право відкрити консульство в Сімоді [7, с. 89].

Після укладання договору Перрі у квітні 1854 р. наказав зніматися з якоря та слідувати в Сімоду [68, с. 263]. Тепер його перебування в Йокогамі суперечило існуючим домовленостям і він поспішав у відкритий порт, де мав намір на практиці перевірити дію встановлених домовленостей.

Відкрите японське місто не дуже радо зустріло американців. Їм дозволялося виходити на берег тільки під наглядом місцевої поліції. При появі прибульців, як і на Лю-Чу, місцеві мешканці розбігалися, а торговельні лавки спішно закривалися. Останнє, на думку американців, відбувалося за наказом влади Сімоди.

Ці факти викликали роздратування комодора. Він вважав, що вищезгадані обмеження у пересуванні його підлеглих є порушенням існуючих домовленостей. Врешті-решт, він заявив японському префектові Сімоди, який прибув на «Саскуеханну» з черговим візитом, що якщо такі порушення продовжаться, він направить свою ескадру в Едо і там чекатиме пояснень.

Японець, почувши ці слова, заявив, що голландці в Нагасакі виходять на берег тільки у супроводі дванадцяти або чотирнадцяти місцевих солдатів і що ця норма поширюється і на американців [68, с. 291].

Невдовзі префект заявив, що звернеться до свого керівництва в Едо, щоб остаточно з'ясувати тлумачення американсько-япон-

ського договору. А до того часу він учергове рекомендував американцям здійснювати прогулянки Сімодою тільки у супроводі японських офіцерів. Перрі ж заявив, що правила перебування голландців на японській території неприйнятні для американців, оскільки останні уклали «договір про дружбу» з Японією. Він зазначив, що вони прийшли в Сімоду як друзі, і комодор наполягатиме на додержанні тих привілеїв, які гарантувала їм угода [62, с. 224].

Рішучість комодора змусила префекта Сімоди поступитися. Він заявив, що не був присутнім при укладанні договору і тому не знав про його окремі умови. Він пообіцяв звернутися до свого керівництва з проханням розтлумачити, як поводитися з американцями, та відмінити наказ про охоронний супровід для прибульців. Також дав слово, що магазини не закриватимуться при їх появі [62, с. 225].

Результатом переговорів стало те, що американці могли вільно пересуватися Сімодою та вступати в контакти з місцевим населенням. Проте міські околиці так і залишилися недосяжними для громадян США.

Через кілька днів стався ще один інцидент, скоріше курйозний, але він викликав занепокоєння Перрі. Однієї ночі до борта «Міссісіпі» підплив японський човен з двома багато вбраними молодими людьми. Вони заявили, що прагнуть нових знань та прохали американців забрати їх з собою у Сполучені Штати. Коли їх доставили до комодора, той сказав, що йому дуже приємно бачити японських громадян, які цікавляться культурою та наукою його батьківщини, проте змушений відмовити їм у зв'язку з тим, що не має законних прав вивезти їх з Японії.

Перрі дійсно був приємно вражений вчинком юнаків, проте підозрював, що це провокація, оскільки знав, що японцям під страхом смертної кари заборонялося покидати береги Ніххону. Виконуючи прохання втікачів, він автоматично ставав їх спільником, що могло призвести до ускладнень у відносинах з місцевою владою. Тому юнаки всупереч бажанню були відправлені на берег.

Коли префект Сімоди дізнався про цю подію, він поспішив вибачитися перед Перрі, запевнити його, що нічого не знав про наміри молодих людей (які належали до поважних родин міста) і надалі обіцяв робити все, щоб не допустити подібних проникнень на американські судна [62, с. 229].

Загалом американська ескадра пробула на рейді біля Сімоди 25 днів, протягом яких вдалося дослідити гавань, зібрати знання про місцевість та мешканців міста, а також зміцнити більш-менш дружні відносини з префектом та іншими представниками влади. Далі Перрі наказав вирушати у другий відкритий порт – Хакодате, який знаходився на північ від Сімоди, на острові Йессо.

17 травня 1854 р. американська ескадра прибула до нового місця призначення. Як і в інших портах, через кілька годин після прибуття в місцеву гавань, до пароплавів підійшли човни з представниками японської влади. Їх прийняли на «Потавані», де один з послів запевнив американців у тому, що вони прибули для задоволення всіх їх потреб, надання яких передбачено підписаним договором між Японією та США. Посланці дозволили американській делегації прибути до палацу префекта Єдзо Матзаїмона наступного ранку.

18 травня американські представники (Перрі не зійшов на берег) здійснили цей офіційний візит. Їх зустрів особисто префект, разом із двома слугами зі своєї світи. Це був чоловік середніх років, з доброзичливим обличчям та м'якими чемними манерами. Американців приймали в великому залі палацу, куди були подані напої та їжа, а також набиті тютюном трубки.

Посланці почали пояснювати, що метою їх візиту є імплементація американсько-японського договору, натякаючи, що його невиконання може призвести до серйозних негативних наслідків.

Як і в Сігоді, американці вимагали безперешкодного доступу американців на берег, право купувати та продавати товари в місцевих магазинах та на ринку. Вони забажали винайняти три будинки для відпочинку матросів, які висадяться на берег, а також закупівлі необхідних для мандрівки припасів за фіксованими цінами [62, с. 239]. Почувши це, префект попросив часу для узгодження їх з Едо, куди, за його словами, вже направляються посланці. Він також надіслав таке прохання у письмовій формі Перрі.

Наступного ранку від префекта надійшло інше послання, в якому він повідомляв, що не зможе повною мірою забезпечити необхідні американцям поставки, бо люди, в тому числі купці, злякавшись вигляду «чорних» кораблів, заховалися по домівках і не бажають торгувати з прибульцями. Проте він дозволив екіпажам кораблів зійти на берег та контактувати з місцевим населенням, прохаючи тільки бути чемними з наляканими людьми.

Префект покликався на бідність свого міста, що також не давало змоги зібрати необхідну американцям кількість товарів. «Наше місто невелике та не виробляє практично нічого. Всі необхідні товари ми закупаємо в інших князівствах, зокрема, в Сігоді та Уразі» [62, с. 240], – писав він.

Не хотів префект і виділяти приміщення для американців. «Якщо ви так вимагаєте три будівлі, то як це можна поєднати з тими дружніми почуттями, про які говорите», – писав він. Японський чиновник наполягав на тому, що в укладеній угоді не було жодного натяку щодо умов, виконання яких вимагають від нього тепер американці [62, с. 240].

З тексту послання зрозуміло, що місцевий японський чиновник явно показував іноземцям, що не збирається виконувати їхні умови. Проте остаточне рішення залежало не від префекта, а від високого сановника з Едо, прибуття якого очікували обидві сторони. У цей час Перрі продовжував вести переговори з представниками міської влади, які досить часто відвідували його флагман. Японці охоче контактували з американцями, для яких особливу цінність представляла інформація про долю західних кораблів, які раніше зазнали аварій біля берегів Ніххону. Перрі дізнався, що за період з 1847 до 1851 р. в цій місцевості загинуло п'ять іноземних суден. Усі ті, кому пощастило врятуватися, були направлені до Нагасаки, звідси голландці допомагали їм повернутися на батьківщину. Проте комодор не довіряв японцям, вважаючи, що певна кількість тих, хто потрапив в корабельну аварію, могла і досі перебувати в японському полоні [62, с. 273].

Вранці 31 травня комодор наказав «Македонії» відправитися до Сімоди, а «Вандалії» слідувати до Шанхая. Сам він продовжував перебувати в Хакодате та очікував посланця з Едо.

Нарешті, 1 червня 1854 р. йому було надіслано послання від чиновника із столиці, який просив ще три дні для врегулювання окремих пунктів договору. Було зрозуміло, що японці не бажали присутності американців в Хакодате і використовували будь-яку можливість для того, щоб затягнути переговори.

Проте цього разу Перрі вирішив і далі очікувати на рішення. У визначений час 4-го червня він направив до палацу префекта свого представника для отримання остаточної відповіді. Той застав японських можновладців за обідом. Після години очікування американець побачив, що чиновники повільно продовжували пити чай та палити люльки. Він увічливо нагадав слугам про себе, проте японці продовжували його ігнорувати [62, с. 275].

Не домігшись нічого, посланець повернувся назад. Через годину до «Потована» підплив японський човен з довгоочікуваними делегатами. Вони просили вибачення за затримку, заявляючи, що довго не могли обрати подарок для комодора. У каюті Перрі були проведені короткі переговори, в ході яких, однак, не вдалося досягти жодного результату.

Перрі прийняв рішення відкласти подальші переговори з владою Хакодате та 7-го червня відбув до Сімоди. Перед початком походу на березі відбулася прощальна церемонія, в ході якої японці подарували американцям блок граніту для пам'ятника Джорджу Вашингтону, який тоді будувався у США [62, с. 276].

У Сімоді комодор одразу ж вступив у переговори з місцевою владою. Як тільки «Міссісіпі» став на якор у місцевій гавані, на судно прибули посланці від префекта, який пропонував Перрі зустрітися вже наступного ранку.

8 червня зустріч відбулася в місцевому храмі. Комодору повідомили, що планується масштабне будівництво нових берегових укріплень і необхідно узгодити порядок висадки американців на берег. Префект запевнив, що нове будівництво жодним чином не зачепить прав громадян США вільно перебувати в Сімоді. У свою чергу, комодор зазначив, що не має жодних намірів втручатися в плани японської сторони, якщо вони не порушують умов договору. І все ж було вирішено виділити кілька американських спостерігачів, які контролюватимуть хід будівництва [62, с. 276].

Жваву дискусію викликало питання про межі перебування американців в Сімоді та Хакодате. Вірогідно, Перрі розраховував вирішити питання з перебуванням на території останнього міста, розраховуючи, що переговірники з японської сторони мали повноваження для цього обговорення. Проте, коли йому було заявлено, що це питання не входить в компетенцію чиновників Сімоди, комодор відклав його вирішення до кращих часів. Що ж стосується Сімоди, то американці підтвердили своє право вільно перебувати на березі; крім того, комодор отримав можливість поховати свого співвітчизника, який помер під час чергового морського переходу, на території місцевого храму. На цьому офіційна частина зустрічі була закінчена, переговірникам були подані прохолодні напої. Під час неофіційної частини зустрічі Перрі розважав японців, розказуючи їм новини з США, Європи та Росії [62, с. 277].

Переговори були продовжені наступного ранку. Серед головних питань, які обговорювались, було узгодження курсу японської та американської валют. Обговорення різноманітних питань тривало до 17 червня. У ході переговорів Перрі вдалося добитися остаточного вирішення кількох ключових проблем. Рішення зафіксовано у формі дванадцяти статей, які доповнювали вже підписаний американсько-японський договір. Зокрема, були закріплені межі та порядок перебування американських громадян на території Сімоди та Хакодате, їм були надані приміщення для відпочинку.

Був узгоджений і порядок закупівлі вугілля для пароплавів. Американцям нарешті надали зразки корисної копалини високої якості. Це був, по-суті, перший серйозний прорив у переговорах з питання пального, оскільки раніше японці ігнорували прохання або надавали вугілля низької якості. Ще перебуваючи біля японських берегів Дж. Глінна корабельний коваль намагався закупити вугілля для своєї роботи. Проте місцеві мешканці заявили, що не мають жодного уявлення про таке паливо і удавано дивувалися, коли американці «палили камінь». Під напором Перрі, японці змінили свою позицію і навіть встановили «справедливу» ціну – 5-10 фунтів за тону [62, с. 278].

Перрі вважав свою місію виконаною. 28 червня 1854 р. американська ескадра відійшла від японських берегів. 1 липня досягла

Нахи на островах Лю-Чу – останнього з портів, який згідно з договором з японським імператором відкривався для західної торгівлі. Перебуваючи на Лю-Чу, Перрі довідався про наростання ворожості між місцевим населенням та громадянами США, що залишилися тут. Одного американця тубільці навіть убили. Йому нанесли кілька ударів по голові, а тіло викинули в океан [62, с. 281].

Комодор вивчив подробиці інциденту й зрозумів, що американець сам був винний у загибелі: грубо поводився з тубільцями, без дозволу вривався в їх помешкання і навіть згвалтував місцеву жінку. На її крики прибігли люди й до смерті забили баламута. Регент, побоюючись гніву Перрі, вигнав убивць з Нахи на сусідній острів. Сторони зійшлися, що конфлікт вичерпано [62, с. 281].

Поступливість Перрі у вищезгаданому інциденті, можливо, пояснювалася тим, що він все ще плекав надію не просто відкрити Лю-Чу для західної торгівлі, але й перетворити острови на військово-морську базу США. 8 липня він учергове зустрівся з регентом та запропонував підписати меморандум, згідно з яким Лю-Чу проголошувалися незалежною від Японії та Китаю державою. На це, однак, місцева влада не погоджувалася, остерігаючись гніву як Пекіна, так і Едо. У всьому іншому регент був готовий йти на поступки. 10 липня підписано черговий договір, який передбачав типові умови: право безперешкодного доступу американців на берег, вільного ведення комерційної діяльності іноземцями, допомога тим, хто потраплятиме в корабельні аварії, надання громадянам США приміщень для відпочинку та місця для поховань померлих [62, с. 283].

Після підписання угоди, сторони обмінялися подарунками, серед яких американцям був переданий черговий гранітний блок для монумента Вашингтону.

14 липня 1854 р. Перрі дав прощальний банкет, а через три дні останні судна ескадри покинули гавань Нахи, «залишивши місто в тиші, в якій вони перебували до приходу сюди збройних суден від західного світу» [62, с. 284].

Таким чином, місія Перрі, яка тривала два роки, була завершена. Проте залишалася ще одна територія, яку комодор не міг залишити поза увагою.

3.4. Американська експедиція на острів Тайвань (Формоза) у 1854 р.

Влітку 1854 р., відкривши Японію для іноземної торгівлі, Перрі не вважав свою місію виконаною повністю. Як було зазначено вище, він був послідовним прихильником завоювання одного з островів Тихого океану. Так, в своїй депеші міністру ВМФ США від 14 грудня 1852 р. він писав: «Слід зазначити, що Велика Британія

вже знаходиться у важливих пунктах в Східній Індії та китайських морях. Це, насамперед, Сінгапур та Гонконг... На щастя, багато островів Тихого океану ще залишаються вільними і тому вельми важливим для Сполучених Штатів, не витрачаючи часу, вжити активних заходів для забезпечення достатньої кількості портів... для подальшого успіху нашої торгівлі в цьому регіоні [14, вип. 2, с. 119].

Як зазначалося, весною 1853 – на початку 1854 рр. за наказом Перрі були досліджені острови Лю-Чу та Бонін, які розглядалися для можливості створення там американських форпостів. Влітку 1854 р. об'єктом його інтересу став острів Тайвань.

Для того щоб зрозуміти суть американських претензій на Тайвань у середині XIX ст. необхідно коротко розглянути історію західного проникнення на цей острів.

Зростаюче значення острова Тайвань в торговельній політиці західних фірм стало визначатися ще на початку XIX ст. Ініціаторами його економічного освоєння виступили англійські приватні компанії, що торгували опіумом на китайському узбережжі. Діючи в обхід монополії на торгівлю з Китаєм, яку мала британська Ост-Індська Компанія, вони намагалися затвердитися на тих територіях, де вплив їх конкурентів був незначним.

Тому, починаючи з 20-х рр. XIX ст. британськими приватними комерсантами було організовано ряд торговельних експедицій до північно-східного узбережжя Китаю [136, с. 123].

Уже в 20-30-х рр. XIX ст. англійці почали проникнення в приморські провінції Намоа, Фуцзянь, Амой, Німпо, а також на острови Рюкю і Тайвань. Ці території стали центрами нелегальної торгівлі опіумом, яка здійснювалася такими фірмами, як «Джардін, Маттісон і компанія», «Дент і компанія».

Тайвань розташований на перетині важливих торгових шляхів і розглядався британськими підприємцями як перевалочний пункт на шляху наркотика до Китаю.

У січні 1834 р. в авторитетному журналі «The Chinese Repository» опубліковано велику статтю, в якій розглядалося географічне розташування острова та аналізувалися можливості його економічного використання. Однією з головних тез було твердження про те, що: «Позиція Формози є ідеальною для можливого використання острова в наших торговельних інтересах. Острів розташований на відстані 30-ти ліг від Китаю і 150-ти ліг від Японії. Приблизно на такій же відстані від нього знаходяться Філіппіни [51, с. 420].

У 1840 р. значення вигідного географічного розташування Тайваня відзначав англійський мандрівник і чиновник В. Берnard. У книзі «Нотатки про подорож і службу на "Немесіді". 1840-1843» він писав: «Формоза є важливим торговельним центром не лише провінції Фуцзянь, але і всього китайського узбережжя» [149, с. 280].

Закінчення першої «опіумної» війни і підписання нерівноправного Нанкінського договору між Великою Британією і Китаєм змінило акценти британської торговельної політики відносно Тайваня. Острів розглядався англійськими комерсантами те тільки виключно як опорний пункт в торгівлі опіумом. Особливий інтерес тепер викликали окремі експортоорієнтовані галузі тайванського господарства, а також корисні копалини. В. Бернард, в згадуваній вище роботі писав: «Формоза виробляє величезну кількість цукру, камфари, тютюну. Ці товари експортуються в Амой» [149, с. 280].

Важливе економічне значення острова відзначав у доповіді уряду і член англійського консульства в Гонконзі Р. Монтгомері. Він, зокрема, вказував: «На Формозі видобувається золото, срібло, кіновар, мідь і вугілля, зразки якого передані до Англії. Використання цієї території безумовно принесе комерційний успіх» [149, с. 281].

Велика увага приділялася й запасам тайванського вугілля, актуальність видобутку якого визначалася розвитком пароплавного сполучення в Тихому океані. Уже в 1846 р. була здійснена перша експедиція, метою якої був пошук вугільних родовищ. Вони були знайдені в східній частині острова, в декількох милях від узбережжя. За попередніми оцінками, цього вугілля було достатньо для забезпечення потреб як торговельного, так і військового флоту Її Величності. Як відзначав голова англійського екологічного товариства Р. Тейлор, в опублікованій у 1848 р. роботі «Статистика вугілля у різних частинах світу»: «Знахідка вугілля на Формозі є дуже важливим відкриттям. Його має вистачити як для суден королівського військово-морського флоту, так і для торговельних суден, що відпливають і прибувають до Китаю» [149, с. 281].

Проте на шляху до проникнення англійців до Тайваню стали американці, які в цей період також нарощували свою комерційну присутність на китайському узбережжі. Треба зазначити, що можливість захоплення острова почала розглядатися американськими комерсантами одразу після укладення американсько-китайської угоди 1844 р., який був подібним до англо-китайського Нанкінського договору. Незважаючи на те, що згідно з цією угодою Вашингтон отримував такі ж самі права в Китаї, як і Лондон, тим не менш, англійці випереджали своїх конкурентів за рівнем присутності в Цинській імперії. Це було пов'язано з тим, що Велика Британія отримала в управління Гонконг. У свою чергу американці намагалися наздогнати її, захопивши Тайвань.

До того ж, розвиток комерційного пароплавного сполучення в Тихому океані в 40-50-х рр. XIX ст. заставляв американців шукати альтернативних джерел забезпечення вугіллям в цьому регіоні. Розглядалися три можливі варіанти вугільних поставок – з Японії, з материкового Китаю та з Формози. При цьому саме Тайвань роз-

глядався як найоптимальніший варіант. Ще у 1847 р. американські та британські чиновники дослідили можливості видобутку вугілля на острові. Деякі зразки було відправлено для аналізу в Морське міністерство США.

Але тоді американців знову випередили англійці. Того ж року британська пароплавна компанія «Пенінсула анд Орієнтал», не повідомляючи пекінський уряд, уклала з мешканцями Тайваню угоду про закупівлю 7 тисяч тонн вугілля на рік за ціною 7 доларів за тону [149, с. 284]. Усього за цим контрактом було отримано близько 300 тисяч тонн вугілля.

Успіхи конкурентів тільки розпалювали апетити американців. У кінці 40-х – в першій половині 50-х рр. ХІХ ст. вони раз за разом намагалися закріпитися на острові та проникнути у вугільну галузь. У червні 1849 р. до тайванських берегів прибув американський бриг «Долфін». Метою експедиції було дослідження копалень Цзілунгу (Кілунгу) – міста, розташованого на північно-східному узбережжі Формози. Проте китайські чиновники не дозволили провести розвідку і керівник екіпажу капітан Огден був змушений задовольнитися лише деякими зразками вугілля для аналізу [149, с. 284].

Наступна спроба захоплення Тайваню була здійснена під час місії Перрі. Наприкінці травня 1854 р. він вирішив направити до берегів Тайваню два судна – «Македонія» та «Саплай» – під командуванням свого помічника Д. Еббота.

30 травня 1854 р. Перрі написав депешу Міністру ВМФ США Джеймсу Даббіну (1853-1857), в якій зазначав: «Згідно з інструкціями від 26 жовтня 1852 р., 16 травня та 11 червня 1853 року, стосовно долі наших співвітчизників, що загубилися в цих морях або знаходяться в полоні на Формозі, або на японських островах..., я направляю “Македонію” у супроводі “Саплайя” на Формозу для проведення розслідування, а також для розвідки вугільних регіонів цього острова» [14, вип. 2, с. 152].

На початку червня 1854 р. почалася підготовка експедиції. 18 червня Перрі склав детальну інструкцію капітану Ебботу, який очолив похід. В ній висвітлив мету та завдання мандрівки свого заступника: «Сер, коли дозволять погодні умови, ви маєте відправитися до порту Кілунг (Цзілунг – О. Н.) на острові Формоза. Метою Вашого візиту на цей острів є виконання інструкції Морського міністерства, яка передбачає розслідування долі американців, захоплених на Формозі або на японських островах» [14, вип. 2, р. 137]».

Перрі наказував Ебботу вивчити можливості закупівлі тайванського вугілля, а також майбутньої організації його промислового видобутку. Він зазначав: «Разом зі справою розслідування долі співвітчизників, Ви маєте детально дослідити вугільні копалини Формози, способи організації поставок вугілля, обсяги вугільного ви-

робництва, а також вартість видобування та завантаження» [14, вип. 2, с. 138].

В інструкції давалися і вказівки щодо закупівлі партії тайванського вугілля. Якщо ціна становитиме від 15 до 20 доларів за тонну, то треба закупити 50-100 тонн. Якщо ж ціна буде нижчою, то Перрі наказував закупити 300 тонн, які мали бути завантажені в трюм «Саплая» [14, вип. 2, с. 138]. Для проведення наукових досліджень до екіпажу був включений капелан Г. Джонс.

Перрі зазначав, що «ця інструкція не обмежує Ваших дій виключно портом Кілунг на Формозі. Якщо ви вважатимете необхідним та безпечним, то можете дослідити й інші порти острова. Будь-яка інформація є бажаною» [14, вип. 2, с. 138].

Вранці 26 червня Еббот відправився до північно-східних берегів Тайваню. 11 липня «Македонія» прибула до Кілунга. Під час морського переходу «Саплай» відстав від флагмана та досяг місця призначення тільки через 10 днів.

Про хід експедиції на Тайвань та її головні результати можна дізнатися з рапортів на ім'я Перрі написаних Ебботом та капеланом Джонсом, який, як зазначалося вище, займався науковими дослідженнями, пов'язаними із видобутком тайванського вугілля.

Що стосується рапорту американського капітана, то він значною мірою присвячений розкриттю ходу розслідування долі американських громадян, в той час, як Джонс зосередив свою увагу на висвітленні дослідження вугільної галузі Тайваню.

У депеші Перрі від 26 серпня 1854 р. Еббот повідомляв комодора про те, що його місія із розслідування долі співвітчизників зазнала невдачі внаслідок небажання місцевої влади співпрацювати з американцями. «Мені не вдалося провести розвідку, яка б дозволила дізнатися про долю тих, хто зазнав корабельної аварії біля берегів Формози. Я також намагався дізнатися про корабельні аварії американських, англійських та європейських суден в різних частинах острова у місцевих мандаринів. Але вони заявили, що ніколи не чули про кораблі, що загинули біля острова. Я все ж таки покинув Кілунг, коли один з мандаринів розповів, що 6 або 7 років тому в 40-50-ти милях від міста, у західній частині острова загинув корабель, на борту якого було багато чорношкірих. Також він розповів, що білі члени команди врятувалися, досягнувши на шлюпці сусіднього острова, а всі чорні загинули» [14, вип. 2, с. 143], – писав Еббот у рапорті.

Однак, на думку капітана, вся ця історія сфабрикована китайською владою для того, щоб заманити американців на західне узбережжя Тайваню, де вони були б змушені надати китайцям допомогу в розправі над «бунтівниками». Вірогідно, йшлося про тайпінів, повстання яких саме розпочалось в Китаї (1850-1864).

Незважаючи на провал гуманітарної місії, яка, можливо, і не відіграла визначальної ролі, Еббот високо оцінював результати експедиції. Перш за все, американцям вдалося детально дослідити вугільну галузь. У депеші від 22 липня він писав Перрі: «Наша місія тут була досить успішною, якщо не враховувати невдачу із отриманням інформації щодо долі співвітчизників. Невпинні пошуки вугілля преподобним Джонсом дозволили знайти 8 чи навіть 10 шахт...» [14, вип. 2, с. 142].

Пізніше, в рапорті від 26 серпня, Еббот також зазначив: «Є серйозні підстави вважати, що вугілля багато і в інших частинах острова, де можна видобувати значно більше ніж біля Кілунга. Шахти, які ми бачили, були б дуже цінними, якщо передати їх американським гірничими компаніям. Вони розташовані так, що вугілля було б неважко доставляти шляхом будівництва короткої залізниці. Це не має коштувати дорого. Приблизно в трьох милях від Кілунга, в безпосередній близькості до шахт, є невелика гавань, захищена від північно-східних вітрів. Залізниця могла б проходити від шахт до цієї гавані» [14, вип. 2, с. 145].

У свою чергу Джонс, який безпосередньо займався пошуками та закупівлею тайванського вугілля, залишив детальніші свідчення про хід американської експедиції.

За повідомленням капелана, «Македонія» підійшла до північно-східних берегів Тайваню в понеділок, 10 липня. Наступного дня, скориставшись послугами китайського лоцмана, судно увійшло до гавані Кілунга. Висадившись на берег, Джонс приступив до пошуку вугілля та шахт. Того ж дня він познайомився з місцевими торговцями, що були готові продати кілька тонн корисних копалин. Також за дві милі на схід від міста він знайшов шахту. Задоволені успіхом, учасники вилазки повернулися на корабель.

Проте наступного дня, 12 липня, члени експедиції стикнулися з труднощами. Китайські комерсанти відмовилися продавати вугілля американцям. На думку Джонса, це було пов'язано з тим, що місцева влада заборонила їм вести справи з прибульцями.

Після візиту Еббота та Джонса до місцевого мандарина на ім'я Ле Чунг-оу, проблему вдалося владнати, проте місцева влада і надалі намагалася чинити перешкоди американцям.

13 липня Джонс разом із чотирма моряками почав дослідження шахт, знайдених раніше. За допомогою лише молотка та долота йому вдалося набрати стільки вугілля, скільки могла взяти з собою його команда. Єдина перешкода, на думку Джонса, могла б завадити видобуванню корисної копалини – глиниста (а отже, досить м'яка) стеля шахти. Проте цю проблему він збирався ліквідувати за допомогою дерев'яних підпорок. Знайдене вугілля без труднощів було доставлене в Кілунг на найнятій туземній пірозі [14, вип. 2, с. 156].

У цей час продовжувалися важкі переговори з місцевою владою щодо закупівлі вугілля. Американцям вдалося знайти продавця, але втручання китайського префекта знову не дозволило Ебботу реалізувати свої плани.

Не відмовляючись на словах від співпраці, китайці саботували будь-які спроби закупити необхідне вугілля. Цим вони викликали роздратування у командирів експедиції. Джонс у своєму рапорті від 22 липня 1854 року писав: «Місцеві мандарини досить дружньо та прихильно ставилися до нас. Проте їх панічний страх перед начальством перешкоджав отриманню необхідної нам інформації. До цього можна додати постійне бажання головного чиновника обманути нас, чого не зустрінеш в інших районах Китаю. Усі наші дослідження ускладнювалися у зв'язку з постійними спробами місцевих жителів ввести нас в оману або скрити необхідні факти» [14, вип. 2, с. 146].

15 липня Еббот та Джонс знову відвідали резиденцію префекта ніби з метою вручення подарунків. Американці ж намагалися домогтися від чиновника згоди на розвідку вугільних копалин на східному узбережжі Тайваню за 100 миль від Кілунга. Ле Чунг-оу, однак, не дозволив розпочати експедицію, мотивуючи це тим, що територія, яка цікавила американців, була «дикою» і заселена канібалами.

Не домігшись нічого від китайської влади, Еббот вирішив діяти самостійно. Наступного дня він познайомився із двома місцевими жителями, які за добру плату погодилися таємно показати американцям поклади вугілля на східному узбережжі.

Вранці 17 липня невелика експедиція на чолі з Джонсом відправилася на заборонену територію. Пропливши всього три милі, вони, на велику втіху капелана, побачили нові поклади вугілля. З'ясувалося, що і в цьому питанні мандарини обманювали, говорячи, що найближчі запаси корисної копалини знаходяться за 100 миль. Проведена розвідка на березі показала, що вугілля тут було «прекрасної якості» [14, вип. 2, с. 158].

Наступний день (вівторок, 18 липня) був присвячений спробам закупити вугілля в Кілунзі. Проте торговці знову і знову відмовлялись мати справу з американцями, мотивуючи це тим, що для продажу свого товару їм потрібна письмова згода від чиновників. Коли ж Джонс звернувся до одного з них, той відповів, що не може видати її, оскільки печатка в колеги, якого нема в місті. Тоді американці спробували вмовити його дати усну згоду, але мандарин не погодився, сказавши, що за це його покарають.

Тільки в п'ятницю 21 липня американцям вдалося вмовити Ле Чунг-оу. Він встановив ціну 20 доларів за тонну, проте Джонс «збив» її до 16-ти. Закуплене вугілля завантажили на «Саплай», який того дня нарешті прибув до Кілунга.

Через два дні «Македонія» покинула Тайвань, відправившись до Філіппін [14, вип. 2, с. 162]. Незважаючи на всі труднощі, експедиція закінчилася вдало.

Обидва звіти – Еббота та Джонса – лягли на стіл Перрі. Без сумніву, вони зіграли певну роль у формуванні поглядів комодора щодо необхідності захоплення Тайваню та створення тут американської військово-морської і комерційної бази. Деякі західні історики вважали, що він не мав ніяких агресивних намірів щодо Формози і головною причиною відправки на острів експедиції Еббота була нестача вугілля на зворотний шлях. Так, американський науковець Дж. Шрьодер вважав, що Перрі був незадоволений ціною в 30 доларів за тону в японському порту Сімода і саме тому віддав свій наказ Ебботу, сподіваючись купити на Формозі за 15 доларів [227, с. 243]. А далекою планів на Тайвань комодор, ніби, не мав.

Аналіз особистих паперів та мандрівних нотаток комодора не дозволяє погодитися з цією точкою зору. У 1855 р. видано книжку Перрі під назвою «Хроніка експедиції американської ескадри у Китайські моря та в Японію у 1852, 1853 та 1854 роках під командуванням М. К. Перрі». Це видання, редактором якого був історик Ф. Хоукс, складалося із свідчень самого комодора, а також його офіцерів, й упродовж тривалого часу залишалося чи не єдиним джерелом з історії американської політики у Тихому океані.

Саме в цій фундаментальній праці, серед всього іншого, Перрі виклав свої погляди відносно майбутнього Тайваню. Він писав: «Встановлення американського домінування на Формозі поступово збільшувало б соціальну та політичну владу США в цій частині земної кулі, а відповідно і їхнє багатство. Жоден з європейських урядів не мав би чого заперечити цьому. Навпаки, їх політика мала сприяти американському домінуванню, оскільки воно принесло б вигоду і їхній торгівлі» [14, вип. 2, с. 119].

Перрі окреслив і головні вигоди від оволодіння Тайванем. На його думку, «географічне положення Формози робить її ідеальною перевалочною базою та складом для американської торгівлі, оскільки через острів проходять комунікації з Китаєм, Японією, островами Лю-Чю, Коксінсінгою, Камбоджею, Сіамом, Філіппінами і всіма островами, розташованими в цих морях» [14, вип. 2, с. 180].

Комодор відзначив і важливість тайванського вугілля для американського флоту у Тихому океані. Зауважимо, що після повернення в США він направив на експертизу зразки цієї корисної копалини інженерам Дж. Гею та У. Еверету. Ті підтвердили високу якість тайванського вугілля, яка не поступалася аналогічним зразкам з Японії та Англії [14, V. 1, с. 491]. Саме тому Перрі твердив у книзі, що «з точки зору використання парових двигунів велике значення у східній торгівлі має тайванське вугілля. Сьогодні більшість

вугілля, яке споживають численні військові та торгові судна, прибуває з Англії за умов величезної вартості фрахту» [14, вип. 2, с. 180].

Таким чином, після завершення експедиції Перрі, в 50-х роках XIX ст. в американських правлячих колах з'явилася та поступово почала утверджуватись ідея про необхідність захоплення острова Тайвань. На думку прибічників ідей комодора, це мало зміцнити американські політичні та економічні інтереси в тихоокеанському регіоні. Саме тому після закінчення другої «опіумної» війни Китаю з Великою Британією у 1856-1860 рр. питання про приєднання Формози до США стало одним з ключових.

Окремо слід згадати й інші острівні території, які Перрі бачив частиною американської колоніальної імперії, активним прибічником створення якої він був. Зокрема, йдеться про куплену комодором колонію на острові Піль, який входив у склад Бонінського архіпелагу. 23 травня 1854 р. Білий дім схвалив створення вугільної станції на острові Піль. Разом з тим Боніни були проголошені спірною територією. Вашингтон відмовився від подальших кроків щодо їх захоплення. Бонінські острови так і залишилися в становищі об'єкта, на який одночасно претендували США та Велика Британія аж до 70-х рр. XIX ст., коли обидві сторони погодилися передати його Японії.

Не реалізувалися плани Перрі щодо захоплення островів Лю-Чу. США не наважилися на це й острови далі перебувати під владою Японії. Причину такої політики Вашингтона у Тихому океані частково можна пояснити тим, що ще на початку 40-х рр. XIX ст. США офіційно відмовилися від практики територіальних захоплень. Докладніше це питання розглянемо в наступних розділах дослідження.

Висновки до третього розділу

У 40-50-х рр. ХІХ ст. Сполучені Штати у своїй політиці в Східній Азії слідували курсом, спрямованим на встановлення офіційних відносин з країнами регіону. Така стратегія, розроблена в умовах краху монополії англійської Ост-Індської Компанії десятиріччя раніше, складалася з кількох елементів.

По-перше, американці домагалися від, як правило, ізольованих країн Тихого океану їх відкриття для західної торгівлі та домагалися всіх можливих привілеїв для себе.

По-друге, американська стратегія передбачала відкриття для комерційної діяльності якщо не всієї території, то кількох важливих портів, у яких, зокрема, можна було б запасатися паливом, провізією та прісною водою.

По-третє, американці домагалися від урядів східних країн гарантії безпеки та належний прийом екіпажів суден, які зазнали аварії біля морських кордонів цих держав. Дотримання виконання таких умов лягало на американських консулів, які назначалися у всі без винятку відкриті порти.

Зазначимо, що така стратегія була розроблена на основі британської моделі, яка успішно діяла після закінчення першої «опіумної» війни – Нанкінським договором з Китаєм від 1842 р. Ще знаходячись під домінуючим впливом Великої Британії, американці у 1844 р. Вансяським договором забезпечили собі такі ж права, які мали й англійці, за винятком анексії китайської території.

Окремі провідні діячі США також ратували за захоплення острова поблизу Цинської імперії, як це зробили британці з Гонконгом, проте, як показує аналіз офіційних документів Білого дому за цей період, таке завдання серйозно не розглядалося.

Укладання Вансяського договору з Китаєм було лише пробою сил. У 40-50-х рр. ХІХ ст. головним об'єктом американської тихоокеанської політики стала Японія. Це зумовлювалося рядом факторів.

По-перше, в умовах панування британців у Китаї, а також в морях, які омивали цю державу, американцям перепало хоча й почесне, але друге місце. Вони не мали підстав для першості в цьому регіоні й були змушені діяти в орбіті комерційних та колоніальних інтересів Великої Британії. Таким чином, активізуючи зусилля в західній частині Тихого океану, де британська присутність не була настільки помітною, вони розраховували створити власну зону впливу, щоб не озиратися постійно на всемогутній Лондон.

По-друге, активізація американської політики в західній частині Тихого океану, перш за все щодо Японії, пояснюється перетворенням Сполучених Штатів у тихоокеанську державу внаслідок

захоплення Орегону та Каліфорнії. Здавалося, що само провидіння наказувало США продовжувати поширювати свій вплив, під яким вони розуміли утвердження чесних правил комерції, цивілізації та християнської релігії. Величезний океан з островами, населеними народами, культура яких вважалася американцями варварською, ідеально підходив для реалізації такого надзавдання.

Експедиція комодора М. Перрі стала, хоча і не першою, проте найвдалішою спробою США розповсюдити свій вплив у тихоокеанському регіоні. Комодору вдалося раніше за представників інших західних держав домогтися відкриття країни «вранішнього сонця» для торгівлі, що давало переваги перед конкурентами у встановленні свого домінування в тихоокеанському регіоні. Американська стратегія була повністю реалізована: для них були відкриті порти Сімода та Хакодате, в яких з'явилися консульства США, вони отримали режим найбільшого сприяння, а також гарантії безпеки для матросів-янки, які зазнали корабельної аварії біля берегів Ніххону.

Окремо зауважимо, що США не вдалися до захоплення островів у Тихому океані, як це зробили англійці з Гонконгом. Дійсно, і в ході експедиції Перрі, і в попередній період подібні проекти існували і мали впливових прихильників. Зокрема, прибічниками анексії навіть не одного, а кількох островів були комодори Дж. Глінн та Перрі. Вони пропонували захопити острови Тайвань, Лю-Чу, Бонін, які планували використовувати як надійні стоянки та вугільні склади для пароплавів. У ході експедиції Перрі робив усе, щоб Білий дім звернув увагу на цю проблему і навіть за свої кошти купив права на володіння островом Піль. Проте, у цьому питанні він діяв на свій страх та ризик. Офіційний Вашингтон, як показує аналіз джерел, не проявляв особливого інтересу до такої ідеї. Саме тому проекти Перрі з захоплення тихоокеанських островів так і залишилися на папері.

Однак у майбутньому саме ідеї Перрі щодо створення колоніальної імперії США в Східній Азії знаходили все більше прихильників. Перші спроби реалізувати такий проект, зокрема, захоплення Тайваню, були реалізовані американцями вже в ході другої «опіумної» війни (1856-1860).

РОЗДІЛ IV.
АМЕРИКАНСЬКІ ПОЗИЦІЇ В СХІДНІЙ АЗІЇ
В ПЕРІОД ДРУГОЇ «ОПІУМНОЇ» ВІЙНИ (1856-1860)

4.1. Дипломатична місія П. Паркера в Китай та спроби США захопити Тайвань в період другої «опіумної» війни

Вранці 24 січня 1856 р. з американського пасажирського судна «Вандалія», що прибув до китайського міста Макао, зійшов поважний джентльмен. На той час йому виповнилося 52 роки, і його волосся та великі бакенбарди були вкриті сивиною.

Його звали Пітер Паркер (1804-1888). Треба зазначити, що це був далеко не перший візит до Китаю. Він народився в штаті Масачусетс у родині фермерів. У 1831 р. закінчив Йельський університет та став дипломованим медиком. У 1834 р. як медичного місіонера Ради спеціальних уповноважених для іноземних місій його направили до Китаю.

Через рік Паркер заснував першу в Цинській імперії офтальмологічну клініку, в якій лікував як західних дипломатів та комерсантів, так і китайців, що наважувалися на це. Він був одним з перших лікарів, що використовували наркоз під час операцій.

Дуже скоро доктор став досить авторитетною та поважною людиною не тільки в межах іноземного селяменту, але і в дипломатичних колах США. Разом з виконанням своїх обов'язків, він цікавився культурою та історією Китаю, вивчив китайську мову, тому заслужив славу головного експерта у китайських справах і американські дипломати активно користувалися його послугами. Так, у 1844 р. Паркер був запрошений на посаду перекладача в місію Кушинга, який домігся від маньчжурського уряду відкриття Китаю для американської торгівлі. Через рік доктора призначили секретарем американської дипломатичної місії в Цинській імперії [200, с. 279]. У травні 1855 р. він повернувся до США для лікування, але вже через кілька місяців був змушений знову виїхати до Китаю.

Це було пов'язано з рядом обставин, насамперед з тим, що на початку 50-х рр. ХІХ ст. відносини між західними державами та маньчжурською династією в Китаї знову значно погіршилися. У 1850 р. в Пекіні помер старий імператор Дао Гуан (Сюанцун) (1782-1850), якому судилося пережити принизливість поразки у першій «опіумній» війні (1840-1842). Його син, новий імператор Сян-Фен (Ічжу) (1831-1861), вирішив взяти реванш, наблизивши до себе радників, що були прибічниками повернення до старих традицій.

У відкритих для іноземців портах почався масовий антизахідний рух, ініційований пекінським керівництвом. Проти західних

комерсантів, дипломатів та місіонерів були налаштовані і тайпіни, які у 1850 р. підняли повстання проти Цинської династії.

Переслідування християн, порушення китайцями деяких статей торговельних угод та смути були використані західними державами для втручання у внутрішні справи Китаю. Були значно посилені їх ескадри в китайських морях [82, с. 184]. До того ж одна із статей англо-китайського Нанкінського договору 1842 р. передбачала можливість перегляду угоди через 10 років, і Велика Британія стала першою з західних держав, яка намагалася добитися збільшення власних привілеїв на китайській території.

Тільки Лондон звільнив свої сили після Кримської війни (1854-1856), британці стали шукати приводу для розв'язування військового конфлікту в імперії Цин. Такий привід швидко знайшовся. Це було затримання китайською владою англійського судна «Ерроу», екіпаж якого займався контрабандною торгівлею.

8 жовтня 1856 р. китайські чиновники зійшли на борт «Ерроу» – китайського судна (порт приписки – Гонконг), яке плавало під прапором Великої Британії. Існувала підозра, що екіпаж цього судна займався піратством, контрабандою і торгівлею опіумом. Дванадцять чоловік було заарештовано і, незважаючи на вимоги Лондона, вони не були випущені на свободу. Після цього інциденту Велика Британія оголосила війну імперії Цин.

Ця війна отримала назву другої «опіумної» і розтягнулася на чотири роки (1856-1860). У її історії можна виділити два великі періоди: осінь 1856 – весна і літо 1858 рр. та літо 1858 – літо 1860 рр. Перший з них завершився підписанням Тяньцзинських угод, в результаті другого було укладено Пекінські договори.

Восени 1856 р. почалися військові зіткнення між англійськими військовими суднами і китайською береговою охороною. Перший напад англійського флоту на укріплення супротивника відбувся наприкінці жовтня. Увесь цей час англійці вели переговори, які постійно переривалися новими спалахами військових дій. Незабаром до конфлікту приєдналися французи. Приводом для їх участі в подіях послужило вбивство місцевим населенням французького місіонера в провінції Гуансі.

Китайська сторона зайняла на переговорах ухильну позицію, намагаючись відтягнути час. У відповідь війська західних держав блокували Кантон і в грудні 1856 р. захопили місто, після чого воно залишалося під їх контролем майже чотири роки. Місцевий губернатор Е Мінчень був заарештований і засланий англійцями до Калькутти, де незабаром помер. Проте розвинути досягнутий успіх англійцям завадили події, пов'язані з повстанням сипаїв в Британській Індії (1857-1859), яке поставило під сумнів їх володарювання в Південній Азії.

Услід за Великою Британією та Францією у боротьбу за розширення присутності в Цинській імперії вступили Росія та США. І саме Паркера 16 серпня 1855 р. було назначено спеціальним уповноваженим Сполучених Штатів у Китаї. Це був перший американський дипломат, який знав китайську мову [200, с. 279].

У супровідному листі до китайського імператора американський президент Франклін Пірс (1853-1857) писав: «Мій великий та добрий друже, я обрав Пітера Паркера – одного з найвидатніших наших громадян, як спеціального уповноваженого Сполучених Штатів Америки. Він має повне уявлення про інтереси наших двох країн та про значення добрих відносин між нами. Знаючи його відданість та чесність, я впевнений, що він зробить все, щоб наші відносини і надалі поглиблювалися в інтересах двох держав» [42, с. 303].

Разом із президентськими рекомендаціями Паркер отримав інструкції та завдання, реалізація яких могла б тільки зашкодити інтересам маньчжурського імператора – «великого та доброго друга» президента. Насамперед, американський уповноважений мав домогтися перегляду укладеного в 1844 р. договору між США та Китаєм та змусити Пекін надати нові привілеї (постійне перебування американського консула в столиці, безмежне розширення торгівлі, ліквідація обмежень для пересування американців).

Паркер мав також досягнути покращання відносин з Великою Британією та Францією.

І нарешті, його третім завданням було домогтися від китайської влади права на встановлення американського домінування на Тайвані [200, с. 280].

Зазначимо, що після завершення експедиції М. Перрі, який був причіником захоплення Тайваню, ця ідея захопила уми багатьох провідних політичних діячів США, серед яких найбільш виділялися ті, хто мав безпосереднє відношення до формування американської політики в Китаї. Паркер також не був винятком і саме він активно пропонував захопити Тайвань, що, на його думку, дозволяло досягнути паритету в суперництві з Великою Британією у Східній Азії. Реалізуючи такий курс, Паркер спирався на плеяду американських комерсантів, які на свій страх та ризик уже кілька років освоювали Формозу та виступали за її анексію.

Першими намагалися втілити в життя плани американського проникнення до Тайваню комерсанти Вільям Робіне та його компаньйон Гедеон Ней. Зауважимо, що останній мав давні дружні стосунки з Паркером, а отже мав можливість впливати на погляди майбутнього уповноваженого посла щодо політики США в Китаї.

Наприкінці 40-х рр. XIX ст. фірма Нея в Кантоні збанкрутувала і він шукав можливостей для відновлення свого статусу успішного бізнесмена. Саме в цей час він звернув увагу на Тайвань, у

берегів якого, за його словами, загинув його брат Томас. Дійсно, в 1847 р. американське торговельне судно «Келлі» зазнало аварії біля берегів Формози. Екіпаж, у складі якого перебував і брат комерсанта, був змушений висадитися на берег, де потрапив у полон до дикунів. Про подальшу долю американських матросів інформація була відсутня. Саме їх порятунок став офіційною метою вже згадуваної експедиції «Долфіна» [200, с. 285].

Завершення подорожі командора Перрі, в ході якої були розвідані поклади вугілля поблизу Цзілунга, змусило Нея разом із своїм компаньйоном – американцем перуанського походження – Робіне, активізувати зусилля щодо проникнення на Тайвань. Вони розраховували не тільки здобути особливі права у добуванні вугілля, але й отримати монополію на торгівлю місцевою камфорою. Взамін вони пропонували тайванській владі захист від піратів.

У травні 1855 р. Робіне винайняв корабель «Луїзіана» для виявлення можливостей комерційної діяльності на південно-західному узбережжі Тайваню (місто Такао – Гаосінг). Пізніше він направив туди судно «Сантьяго». Обидві торгові експедиції були успішними. Після цього в Такао було відкрито офіційне представництво фірми Робіне.

У липні 1855 р. Ней, що приєднався до свого партнера, направив в Такоу судно «Саєнтс» і саме в ході цієї експедиції американцям вдалося заключити з тайванською владою перший офіційний договір. 27 липня 1855 р. між місцевим таотаєм та представником Нея було підписано угоду про встановлення торговельних відносин з Формозою. Згідно з нею, таотай надавав власникам корабля «Саєнтс» торговельні привілеї на таких умовах:

1. Власники судна «Саєнтс» зобов'язуються надавати допомогу у боротьбі проти піратів. Вони мали за першої вимоги китайської влади забезпечувати все необхідне для переслідування морських розбійників.

2. Американці зобов'язуються виплачувати спеціальний податок в 50 доларів з кожному щоглу судна, яке буде вести торговельну діяльність на острові.

3. Таотай надавав американцям право на комерційну діяльність на Формозі, у тому числі й монополію на торгівлю камфорою.

4. Американцям дозволялося побудувати на острові факторію та склади для зберігання закуплених товарів.

5. У разі неврожаю рису китайська влада встановлювала заборону на його вивіз, американці ж мали виконувати ці укази [26, с. 995].

Висвітлюючи обставини американського проникнення до Тайваню в цей період, необхідно також зазначити, що згадана вище угода була укладена не тільки в обхід Пекіна, але і порушувала умови договору США з Китаєм від 1844 р., оскільки тайванські порти залишалися «закритими» для іноземної торгівлі.

Комерсанти не звертали уваги на незаконність своїх дій і, користуючись привілеями, закріплювали свої успіхи. За період з 1855 до 1856 р. торговельний оборот фірми Нея і Робіне становив 1654 тисячі доларів [26, с. 995].

За допомогою озброєних матросів свого торгового флоту комерсанти встановили контроль над портом Такао і протягом року були фактичними господарями прилеглої до міста території. У відповідь, обурені свавіллям прибульців, місцеві жителі відмовилися торгувати з американцями.

Ця подія змусила Нея та Робіне звернутися до Паркера з власним планом захоплення Тайваню. По суті, після прибуття до Китаю уповноважений представник американського уряду став головним виразником їх інтересів.

12 грудня 1856 р. Паркер направив Державному секретареві США Вільяму Марсі (1786-1857) пропозиції щодо необхідності встановлення протекторату над Формозою. Він зазначав: «Представники Англії, Франції і Америки... погодилися з тим, що французький прапор має бути встановлений в Кореї, англійський – в Чусані, американський – на Формозі» [232, с. 241]. У листі він також наполягав, щоб це питання серйозно розглянув президент.

Проте Вашингтон не поспішав з відповіддю. Вірогідно, це було пов'язано з тим, що там вважали, що Паркер, який впевнено писав щодо згоди Великої Британії на захоплення США Тайваню, видавав бажане за дійсне. Марсі, який більше за свого підлеглого розумів сутність англо-американських відносин на Далекому Сході, намагався спочатку побачити реакцію Лондона на ініціативи американців.

Очікуючи відповідь з Вашингтона, Паркер не сидів склавши руки. Навпаки, в умовах загострення відносин з Китаєм він намагався якомога скоріше забезпечити військово-морську присутність США біля берегів Тайваню. Він звернувся за допомогою до командувача американським військовим флотом у китайських морях комендатора Джеймса Армстронга (1794-1868), з яким від листопада 1856 р. провів кілька конфіденційних бесід. Але на початку нового року Паркер вирішив прискорити вирішення проблеми, вірогідно, побоюючись того, що острів окупують англійці. Зазначимо, що для цих міркувань у нього були певні підстави. Аналіз американської преси того періоду засвідчує, що американське суспільство знало про таку можливість. Так, у квітні 1857 р. видання «Мемфіс дейлі» повідомляло: «Інформація, отримана з останнім пароплавом з Європи, дозволяє стверджувати, що британський уряд має наміри захопити острів Тайвань біля берегів Китаю» [49, с. 2].

Відчуваючи загрозу з боку англійців, 22 лютого 1857 р. спеціальний уповноважений надіслав Армстронгу листа, в якому зазна-

чав: «У мене є безспірні докази того, що це дуже цінний острів (Тайвань – О. Н.), багатий на мінеральні та сільськогосподарські ресурси, викликає серйозну зацікавленість у інших держав... Тому я не безпідставно побоююсь, що в разі, якщо Сполучені Штати швидко не вживатимуть необхідних заходів щодо окупації острова, то така можливість буде втрачена назавжди» [26, с. 1204].

Обидва американці мали спільні погляди на проблему Формози, вважаючи, що необхідно направити військові кораблі до берегів острова, навіть не очікуючи санкції Вашингтона. Приводом для цієї акції, яку без сумніву можна назвати початком військових дій проти Китаю, став порятунок американських матросів, що внаслідок корабельної аварії потрапили в полон до місцевих аборигенів. Неспроможність китайської влади визволити їх давала підстави для американського втручання.

Як радник, що мав забезпечувати необхідну інформацію в контексті мети американського військового флоту на Формозі, був запрошений Ней. Той намагався скерувати американські зусилля на південно-східне узбережжя острова, де він мав комерційні інтереси і де, на його думку, загинув брат.

10 лютого 1857 р. він написав листа Паркеру, в якому рекомендував висадитися саме в цьому регіоні. По-перше, це було найбільш ефективним з точки зору запобігання розправ над моряками, що зазнали корабельної аварії. По-друге, «ці землі заселені кровожерливими та жорстокими дикунами, і їх покарання є боргом перед цивілізацією та людством». По-третє, як відзначив Ней: «Я би був задоволений, якщо б ми зайняли ту частину острова, що було б зроблено в інтересах людства та торгівлі, а також принесло б вигоду також і Китаю».

Підсумовуючи викладені в листі аспекти, він зазначив: «Східний берег Формози..., через який проходить прямий торговельний маршрут, що поєднує Китай, Каліфорнію і Японію, а також Шанхай та Кантон, має бути захищений Сполученими Штатами, і я залюбки надам допомогу цій колонізації, якщо отримаю гарантії того, що мої права будуть захищені» [26, с. 1203].

У відповіді Нею, Паркер повідомив, що його дуже зацікавили ідеї комерсанта відносно необхідності окупації Формози з точки зору інтересів людства, торгівлі та навігації. Він запевнив свого друга, що «ця проблема отримає необхідну увагу з боку цивільних та військово-морських чиновників Сполучених Штатів у Китаї та з боку уряду у Вашингтоні, а всі необхідні законні заходи будуть вжиті».

Паркер і надалі просив Нея інформувати «відносно Формози та суміжних островів, їх жителів, продукції, мінерального та сільськогосподарського виробництва» [26, с. 1204].

На початку 1857 р. до узбережжя Тайваню були направлені кораблі військово-морського флоту США. Вони допомагали Нею вести торговельну діяльність.

Активність Паркера не залишилася непоміченою англійськими представниками у Китаї. Поява американських військових суден біля Формози викликали різку негативну реакцію британської адміністрації в Гонконзі. Губернатор британської колонії Джон Боурінг (1792-1872) направив протест Паркеру, а до Такао в березні 1857 р. увійшли судна британського військово-морського флоту. Командувач англійською ескадрою контр-адмірал Майкл Сеймур (1802-1887) особисто зустрівся з Робіне та зажадав від комерсанта пояснень.

20 березня о 15 годині він прийшов до американського бізнесмена у супроводі своїх помічників – капітана Холла та лейтенанта Ферулера. Насамперед його цікавила інформація про порти, ресурси та виробництво на Формозі.

Але Робіне заявив, що не в змозі відповісти на всі запитання англійця, оскільки його діяльність обмежена лише районом Такао. Він виклав Сеймуру лише ті факти, які й так були відомі адміралу, згадавши при цьому, що на острові виробляються цукор, рис та ще деякі продукти.

Тоді британець заявив, що Тайвань «не може знаходитися під владою таких людей, які не в змозі керувати навіть канібалами в східній частині». Після цього він запитав Робіне, чи не заперечує він проти того, щоб у факторії оселився британський чиновник, який буде збирати інформацію щодо Формози для флоту Її величності. Американець уник відповіді, пообіцявши обговорити це питання з Паркером [26, с. 1248]. Того ж дня він написав листа спеціальному уповноваженому, який був дуже стурбований інцидентом, що стався. 21 березня він надіслав Боурінгу послання, в якому звинуватив англійців у втручанні у внутрішні справи Тайваню і заявив про американські претензії на острів. Він писав: «Спираючись на цілком надійне джерело, я стверджую, що чиновники уряду Її британської Величності проявляють серйозну зацікавленість до острова Формоза, незважаючи на заяви Вашої милості відносно того, що британський уряд не має намірів домагатися виключних прав та привілеїв у Китаї... Від імені уряду Сполучених Штатів, я виступаю проти ведення такої політики, яка проявляється в намаганнях заволодіти островом Формоза або окремою його частиною» [26, с. 1249].

Водночас Робіне заявив, що США мають усі права на Тайвань, оскільки вже близько року «тут піднято американський прапор», а американські громадяни діють згідно з угодою з місцевою владою [26, с. 1249].

Рішучість змусила англійців відступити. 24 березня Паркер отримав листа від Боурінга, в якому висловлено подив з приводу заяви американця, що на Формозі «піднятий американський прапор, а американські громадяни діють згідно з угодою з місцевою владою». Однак англієць не став поглиблювати конфлікт, зазначивши, що він спокійно сприймає розширення американської торгівлі в цьому регіоні та схвалює зусилля Паркера, спрямовані на підтримання тут законності і справедливості [26, с. 1250].

Поступливість Боурінга Паркер розцінив як власну дипломатичну перемогу. 26 березня він направив листа Державному секретареві Марсі, в якому поділився своїм «тріумфом». Він писав: «Відповідь Джона Боурінга була настільки задовільна, наскільки я і очікував. Це доводить мудрість та вчасність мого протесту». Намагаючись таки вмовити Вашингтон прийняти пропозицію щодо Тайваню, він навіть пішов на певне перекручування фактів. Так, він заявив, що Боурінг погодився з необхідністю американської анексії Формози, а насправді губернатор Гонконга не заперечував тільки проти торговельної діяльності [26, с.1251].

Комодор Армстронг не міг без санкції Вашингтона розпочати захоплення Тайваню, тому наполягав, щоб провести нову «рятувальну» операцію, яка, на його думку, є «необхідною для майбутньої окупації Формози» [26, с. 1254]. Він запропонував Паркеру призначити спеціального чиновника, який проведе розслідування долі загиблих на острові американських моряків.

У відповіді Армстронгу від 26 березня Паркер погодився з тим, що «доля на співвітчизників, які зазнали корабельної аварії біля берегів Формози та потрапили в полон до дикунів, тривалий час не мала належної уваги» [26, с. 1256]. Він підтримав пропозицію відправити на острів спеціального уповноваженого і вважав, що його дії зіграють важливу роль у майбутньому.

Відповідь Вашингтона, зовсім неочікувана для Паркера, змусила ініціаторів захоплення Тайваню відмовитися від своїх планів. 27 лютого 1857 р. Державний секретар Марсі написав спеціальному уповноваженому листа, в якому зазначав, що президент розглянув можливість окупації Формози і відкинув її, заявивши, що така акція «не гарантує добрих відносин з Китаєм». Він також зауважив, що військове втручання у справи Піднебесної можливе лише у разі, коли життю американських громадян там буде загрожувати небезпека. Але США ніколи не використовуватимуть свій флот в агресивних цілях [200, с. 290].

Наступне випробування очікувало Паркера у квітні 1857 р., коли його усунули з посади спеціального уповноваженого в Китаї. На його місце був призначений Вільям Рід (1806-1876).

Отже, політика Пітера Паркера зазнала краху. Серед причин цього можна виділити протидію американським спробам окупува-

ти Тайвань з боку Великої Британії. Ця обставина, можливо, не мала особливого значення в розрахунках спеціального уповноваженого, але серйозно сприймалася у Вашингтоні, який вбачав у Лондоні свого потенційного союзника на Далекому Сході. У подальшому американські правлячі кола не відмовлялися від експансії на острів, але намагалися робити це разом з англійцями.

Незважаючи на те, що Вашингтон під тиском Великої Британії відмовився від ідеї анексії Тайваню, вона продовжувала відігравати важливу роль в американській політиці у Китаї в період другої «опіумної» війни.

Як відомо, важливою складовою експансії західних держав у Китай в середині XIX ст. було використання як приводу для початку збройного конфлікту фактів, пов'язаних із загибеллю іноземців від рук місцевих піратів, бандитів і аборигенів. Те, що представники кримінальних спільнот мали китайське підданство, давало підстави виставити претензії до Пекіна і звинуватити його в нездатності самостійно гарантувати безпеку для громадян західних країн.

Іншим формальним приводом для початку бойових дій слугували спроби китайської влади зупинити незаконну діяльність іноземних комерсантів, які незмінно сприймалися в столицях провідних держав як показник ворожості і свавілля. Наочним прикладом служить скандал, пов'язаний з арештом команди судна «Ерроу» – китайського корабля, який плавав під британським прапором. Як зазначалося вище, 8 жовтня 1856 р. екіпаж був схоплений представниками маньчжурської влади за підозрою в піратстві і контрабанді опіуму. У відповідь Велика Британія оголосила війну Цинській імперії.

Таку тактику у відносинах з Китаєм використовували і американці. Зокрема, як виправдання претензій на Тайвань у період другої «опіумної» війни був використаний скандал, пов'язаний із захопленням у 1854 р. місцевими піратами корабля «Кальдера», який належав британцеві американського походження Метью Руні (приб. 1819 – приб. початок 60-х рр. XIX ст.).

Вважаємо вкрай важливим висвітлення цього епізоду, який проливає світло на сутність політики американських комерційних кіл щодо Тайваню і практично зовсім невідображений у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Детальна біографія М. Руні не відома. Він побіжно згаданий в фундаментальній праці американського історика Гарольда Отнесса «Одна тисяча представників західних країн на Тайвані до 1945 року». У праці, зокрема, зазначається, що капітан Метью Руні (іноді його називали Муні) був американцем ірландського походження, який першим домігся від китайської влади права на торгівлю в тайванському місті Гаосюн у 1855 р. [224, с. 101].

Це був авантюрист і торговець опіумом, представник нелегального міжнародного співтовариства нечистих на руку комерсантів, які активно торгували наркотиком, незважаючи на всі заборони маньчжурської влади. Те, що Тайвань в період між двома «опіумними» війнами не входив до списку територій, відкритих для іноземної торгівлі, його, мабуть, абсолютно не цікавило.

Завдяки своїй комерційній хватці Руні вдалося закріпитися в Гаосюні. Він практично контролював усю гавань і мав велику факторію на березі. Основу його діяльності становила торгівля тайванським цукром і камфорою і, звичайно, опіумом. При цьому назвати його американським бізнесменом можна було тільки умовно, оскільки офіційно він був представником британської фірми «Джардін, Маттісон і компанія». Судно ж, на якому він перевозив свій товар, було зареєстровано в Чилі [36, с. 55].

Ірландець заробляв і на перевезенні пасажирів, які мандрували через Тихий океан. Завдяки цьому й дізнаємося про епізод, пов'язаний з пограбуванням китайськими піратами його судна «Кальдера» в тайванській протоці у 1854 р. У тому злощасному поході його супроводжувала леді Фані Лафает. Вона була француженкою, яка після початку «золотої лихоманки» переселилася в Сан-Франциско. Пізніше вона вирішила переїхати в Гонконг і звернулася до Руні за сприянням. Той узяв її на борт «Кальдери» як пасажирку.

Отже, у тайванській протоці судно було захоплене китайськими піратами. Лафает потрапила в полон, а згодом звільнена британськими військами. У 1856 р. вона написала книжку «Захоплення леді китайськими піратами», з якої можна почерпнути подробиці.

У спогадах француженки «Кальдера» – трищоглове судно, прекрасно зроблене і оснащене. Команда корабля складалася із 17-ти осіб, вихідців з різних країн. Судно везло у Китай каву, цукор і опіум. Власником вантажу був китаєць, виходець з Кантона Чин Пень, який мав торговий дім в Сан-Франциско.

На думку Лафает, капітан Руні був людиною вельми люб'язною, вільно володів китайською та французькою мовами. У перші дні мандрівки він охоче розповів жінці про небезпеки плавання в китайських морях, насамперед – про загрозу з боку піратів. Мореплавець повідомив, що два роки тому на його корабель вже було скоєно напад. Уся його команда тоді загинула, а він пробув три місяці в піратському полоні, перш ніж вдалося втекти [36, с. 61]. Він ще не здогадувався, що йому, а також його пасажирці доведеться пережити цей жах знову.

Коли судно наближалось до китайських берегів, на нього було скоєно піратський напад. Три джонки, на яких знаходилося тридцять-сорок розбійників, оточили «Кольдери». За допомогою абордажних гаків вони залізли на судно й почали грабіж. Руні приготу-

вався стріляти в нападників, але Лафает переконала його не пручатися, побоюючись різанини. Її і справді ледь не вбили, приставивши ніж до горла, але Чин Пеню вдалося переконати розбійників узяти жінку в полон з метою мати за неї викуп. «Двері каюти були виламані, а я спостерігала, як мої речі переміщалися у джонку. Було вкрадено все, навіть птахів у клітці, зробленої з вербових прутів» [36, р. 69], – з гіркотою писала вона. Протягом наступних днів, Руні вдалося втекти, а Лафает провела в піратському полоні кілька місяців, перш ніж її звільнили британці.

Достеменно невідомо, наскільки швидко про інцидент дізналися представники США в Китаї. Однак перші конкретні кроки, спрямовані на отримання від китайської влади компенсації за напад, було здійснені лише влітку 1858 р., в розпал «опіумної» війни, коли тиск західних держав на китайський уряд різко посилювався.

17 червня 1858 р. Руні надіслав листа американському представникові в Китаї У. Ріду, в якому попросив сприяння в питанні виплати компенсації від китайського уряду за шкоду, заподіяну в результаті захоплення піратами «Кальдери». Загальна сума, яку розраховував отримати потерпілий, становила 6840 доларів. До звернення був прикладений список того, що було викрадено розбійниками. За товар, який знаходився на судні, Руні мав намір отримати 1500 доларів, решту грошей вимагав за особисті речі, захоплені китайцями – столове срібло, книжки, одяг, меблі, навігаційні прилади і т. п. Звернення Руні до Ріда було підписано американським віце-консулом у Китаї О. Е. Робертсоном, до якого капітан звернувся напередодні. Лист дістався до адресата тільки в середині жовтня 1858 р. У посланні до Руні від 15 жовтня Рід повідомив, що приєднав вимоги капітана до загального списку претензій до китайського уряду [9, с. 194].

У зв'язку з цим виникає питання, пов'язане з мотивами Руні, який звернувся зі своїми вимогами через кілька років після того, як «Кальдера» була пограбована китайськими піратами. З одного боку, його дії, ймовірно, були продиктовані бажанням скористатися моментом, і все-таки отримати компенсацію. У той час не виключено, що торговець опіумом намагався вчергове привернути увагу уряду США до питання про придбання Тайваню, що було б вигідно з точки зору його комерційних інтересів.

Однак надії Руні не справдалися. Ймовірно, що Рід, прихильник зваженішого підходу у відносинах з Китаєм і противник анексії Формози, не став роздмухувати скандалу, пов'язаного з нападом піратів. У грудні 1859 р. вимоги Руні були передані раді спеціальних уповноважених, які розглядали подібні випадки.

Компенсацію за збитки в розмірі 3040 доларів вдалося отримати тільки на початку 60-х рр. XIX ст., коли капітан уже помер.

Сума виплати була зменшена у зв'язку з неможливістю встановлення точного громадянства Руні [224, с. 166].

9 грудня 1864 р. всю суму компенсації отримав спадкоємець капітана – його брат Майкл Руні, який також брав участь у нелегальній торгівлі опіумом на Тайвані, а в досліджуваний період проживав у Дубліні. Гроші були вручені американським віце-консулом в Ірландії В. Вестом [224, с. 189].

Таким чином, спроби нелегальних торговців опіумом, зокрема М. Руні, домогтися від американського уряду анексії острова Тайвань також закінчилися безрезультатно. Спеціальний уповноважений у Китаї в період другої «опіумної війни» У. Рід не став використовувати пограбування «Кальдери» як привід для висадки американських військ на острів. Усе це підтверджує тезу, що, незважаючи на всі зусилля прихильників окупації Формози, Вашингтон відмовився від цієї авантюри, дотримуючись зваженішого підходу у відносинах з Цинською імперією.

4.2. Роль США в процесі укладення Тяньцзінського (1858) та Пекінського (1860) мирних договорів. Вашингтон у боротьбі проти тайпінського повстання

Незважаючи на те, що спроби анексії американцями острова Тайвань, а також їх претензії та Лю-Чу та Бонін призводили до посилення протиріч з Великою Британією, однак, в цілому американсько-британські відносини в Східній Азії в період другої «опіумної» війни розвивалися досить активно. Більш того, видатні західні історики, зокрема Деннет, вважають, що саме в період загострення конфлікту між Цинською імперією та західними державами у відносинах між Вашингтоном та Лондоном проходив процес формування спільної позиції щодо міжнародних процесів, які відбувалися в східноазійському регіоні.

Звичайно, що і раніше Білий дім був змушений діяти в орбіті британської політики, оскільки нічого не міг протиставити переважаючому впливу Великої Британії в цьому регіоні. Проте після масштабних подій у Східній Азії в середині XIX ст., в яких брали активну участь американці, орієнтація США на Велику Британію більше не нагадувала «шакалячу» політику, характерну для американців в раніші періоди. Вашингтон сподівався на більш-менш рівноправне партнерство. І тепер для таких сподівань були певні підстави.

Зокрема, успішна експедиція комодора Перрі в Японію у 1853-1854 рр. істотно підвищувала міжнародний авторитет США та їхню роль в Східній Азії. Лондону так чи інакше доводилося

враховувати позицію Вашингтона, оскільки вплив останнього в країні «вранішнього сонця» – другий за стратегічним значенням у регіоні після Китаю – був домінуючим.

Змінилося і становище Великої Британії у Східній Азії. Як значив впливовий британський політичний діяч, депутат Палати громад Бенджамін Дізраелі (1804-1881) на засіданні нижньої палати парламенту у 1857 р.: «Колись лорд Гастінгс заявляв, що з 20-ма тисячами чоловік він завоює Китай. Але з тих пір, як наші громадяни заснували нашу велику індійську імперію на Сході, становище нашої держави там змінилося. Сьогодні баланс сил там складають також Російська імперія та Американська республіка, і ми маємо бути дуже обережними у своїй політиці в Китаї, оскільки розширення нашої торгівлі може викликати ревності цих держав і ми будемо змушені вступити у військові дії з країнами не нижчими за розвитком за нас» [200, с. 298].

Дійсно, вступаючи у новий конфлікт з Цинської імперії, в Уайтхоллі пам'ятали про те, що це був далеко не єдиний конфлікт, в якому були задіяні британські військові сили в той період. Зокрема, в 1853 р. розгорілася Кримська війна з Росією і хоча перевага була на боці англо-франко-турецької коаліції, все ж військові дії забирали значну кількість матеріальних та людських ресурсів.

Слід також згадати, що у 1857 р. в самому серці британської колоніальної імперії – в Індії – розгорілося наймасштабніше з часів підкорення імперії Великих моголів повстання сипаїв. Вести одразу три затяжні війни Велика Британія не могла. Саме тому і виникла ідея створення союзу із Францією та США в Східній Азії. Росію, з якою в той період велися військові дії, в рахунок не брали.

Перші спроби активізації англо-американських відносин в тихоокеанському регіоні припадають на 1854 р., коли губернатор Гонконгу Дж. Боурінг став натякати американському комісіонеру в Китаї Роберту Маклейну (1815-1898), що Велика Британія має намір переглянути характер відносин зі США. В обмін на підтримку Білого дому у конфлікті з Китаєм, англійський дипломат обіцяв більші привілеї американцям для комерційної діяльності у Східній Азії [200, с. 299].

Політика зближення з Великою Британією мала досить багато прихильників у Сполучених Штатах. Зокрема, активно підтримував зближення з Великою Британією був П. Паркер, який напередодні свого другого візиту до Китаю побував у Лондоні, де провів кілька бесід з британським міністром іноземних справ лордом Кларендоном (1800-1870), в ході яких були обговорені перспективи створення англо-американського союзу та співробітництво в Китаї. Він рекомендував Білому Дому взяти участь у спільному з британцями поході проти маньчжурів [71].

Вірогідно, Паркер і розраховував, що США за участь у конфлікті на боці Великої Британії отримають Тайвань, оскільки такий територіальний розподіл йому вважався справедливим. Після прибуття в Китай американський комісіонер підтримував дружні відносини з Боурінгом. Проте розрахунки американського посланця, як було зазначено вище, не справилися.

Зауважимо, що в умовах наростання ворожості між Великою Британією та Цинською імперією в середині 50-х рр. XIX ст. формально нейтральні США були також змушені вступити у локальні військові дії проти Китаю. Інцидент, відомий як битва під фортом Жемчужної ріки (Вампоа) поблизу Кантона у жовтні 1856 р., показував всю хиткість американського нейтралітету. Річ у тому, що ненависть до прибульців із Заходу, яка побутувала в Китаї у початковий період другої «опіумної» війни, стосувалася й американських комерсантів у п'ятьох відкритих портах, у тому числі і в Кантоні. У цій ситуації в жовтні 1856 р. американський консул запросив до Гуачжоу 22-гарматний шлюп «Портсмут», який мав захистити майно та життя американських громадян.

Удосвіта 23 жовтня невеликий загін з 78-ми морських піхотинців та п'ятьох офіцерів висадився на берег та був розміщений у форті, спеціально побудованому біля американського сел'менту. Для посилення американської присутності 27-го жовтня у Вампоа увійшов 20-гарматний шлюп «Левант». Американський десант неодноразово вступав у збройні сутички з китайськими солдатами, проте ніхто не постраждав.

Нарешті, 12 листопада з Шанхаю прибув і «Портсмут», на якому перебував командувач американської ескадри в Тихому океані Дж. Армстронг. Він заявив, що бере на себе всю відповідальність за захист американських громадян у Кантоні. До форту він направив підкріплення, яке складалося з 28-ми морських піхотинців під командуванням капітана Джона Д. Сіммса. Такими діями Армстронг ризикував спровокувати війну проти Цинської імперії. Були й тактичні причини, які змушували його нервувати. Річ у тому, що в гирлі Жемчужної ріки, де знаходився і Кантон, було кілька китайських фортів, які у разі початку військових дій могли легко блокувати тут американські сили. Саме тому оснащення захисних укріплень, де знаходилися громадяни США, відбувалося вночі, на невеликих човнах [231].

Однак військовий конфлікт так і не розгорівся на повну силу завдяки місцевому китайському префекту, який у переговорах з американцями надав гарантії недоторканості для громадян Сполучених Штатів. Після цього Армстронг вирішив зняти з бойового чергування більшу частину морських піхотинців.

15 листопада ситуація знову загострилася, оскільки з китайського форту обстріляли американський човен, а одного матроса

важко поранили [231]. Обурений такими діями, Армстронг вирішив помститися за образу американського прапора. Наступного дня «Портсмут» підійшов до ворожого форту та відкрив вогонь. Під час обстрілу було випущено 230 снарядів. Після цього настало триденне затишся. Американці проводили незначний ремонт «Портсмута», який постраждав в ході перестрілки. Тим часом Армстронг проводив переговори з китайською владою та готував план подальших дій. Він вирішив сам атакувати форт супротивника, наносячи тим самим превентивний удар по його позиціях. Вранці 20 листопада «Портсмут» та «Левант» атакували одразу два китайські форти. З тилу на китайців напав американський десант з 287 солдатів, який уночі таємно висадили на берег [231].

Американці досить швидко захопили один з фортів та навколишні села. У сутичках загинуло близько 50 китайців. Залишки місцевого гарнізону панічно відступили.

Не встигли морські піхотинці закріпитися на нових позиціях, як близько тисячі китайських солдатів почали контратаку з Кантона. Сіммс, який командував десантом, наказав відкрити біглий вогонь по супротивнику. Завдяки тому, що американці мали далекострільні нарізні рушниці, вони тримали китайців на відстані 200 ярдів. Врешті ця атака була відбита.

Наступного дня за підтримки палубної артилерії морськими піхотинцями був захоплений ще один китайський форт. Фактично всі берегові укріплення поблизу Кантона перейшли до американців. Залишалася центральна цитадель на протилежному від Кантона березі ріки Жемчужної. Її штурм почався наступного дня. Для артилерійської підтримки використовувалися гармати, захоплені у двох зруйнованих фортах. З ріки та з суші почався масований обстріл китайських укріплень. Проте супротивник не відповідав. Коли закінчилася артпідготовка і почався штурм, виявилось, що китайці втекли з центрального форту. Відступаючи, вони замінували порохований склад, сподіваючись таким чином заманити морських піхотинців у пастку. Американцям вдалося погасити бікфордів шнур та врятуватися [231]. Справу було зроблено. Під час сутичок загинуло близько 500 китайців. Американці втратили 7 чоловік і ще 32 були поранені.

Ця військова операція мала і міжнародні наслідки. Зокрема, англійці побачили в ній прояв рішучості США воювати проти Цинської імперії. Лорд Кларендон поспішив звернутися до президента США Джеймса Б'юкенена (1791-1868) з проханням про укладання троїстого союзу (Англія, Франція, США) у боротьбі проти Китаю.

14 березня 1857 р. британський посол у США Непір надіслав у Білий дім меморандум з проханням приєднатися до англо-французької коаліції. У цьому документі англієць розкрив плани Вели-

кої Британії в Китаї. Зокрема, передбачалося повне руйнування китайських військових укріплень в районі відкритих портів, блокада судноплавства річкою Янцзи, а також Великого каналу, перегляд існуючого договору в сторону розширення привілеїв іноземців, виділення місця для проживання в Пекіні дипломатичних представників, скасування податків на транзит територією Цинської імперії та ін.

Переговори між Непіром та Державним секретарем Л. Кассом (1782-1866) тривали протягом місяця. 30 березня 1857 р. англійський чиновник передав президенту Б'юкенену новий меморандум. Насамперед акцентував на слабкості Цинської імперії та вичерпаності її фінансових ресурсів. У цій ситуації важливо так скорегувати спільні дії, щоб надмірно не ослабити маньчжурський уряд, зокрема, не домагатися від Китаю нових територіальних поступок. Усі зусилля західних держав мають бути спрямовані на встановлення офіційних дипломатичних відносин, ліквідації перепон для торгівлі, піратства, а також утвердження терпимості до християнської релігії з боку китайської влади.

Непір констатував, що в цьому військовому конфлікті Велика Британія та Франція ведуть військові дії, а Росія та США дотримуються нейтралітету. Тому англійський посланець висловив надію, що Вашингтон не влаштує така роль, яку для себе обрав Санкт-Петербург, оскільки Сполучені Штати мають у Китаї інтереси, які відрізняються від російських. Він наполягав на прийнятті англійської політики, яка в перспективі відкриє перед США великі можливості. Зокрема, на думку Непіра, потенційний союзник міг би збільшити обсяги торгівлі з Цинською імперією до британського рівня [200, с. 300].

Саме тому він пропонував Білому Дому призначити спеціального уповноваженого, який мав бути присутнім на засіданнях спільної англо-французької військової ради для координації зусиль у війні проти маньчжурів.

Крім того, Непір рекомендував Кассу збільшити американську військову ескадру в китайських морях [200, с. 301].

І все ж англійцям не вдалося втягти Вашингтон у антикитайську коаліцію. 10 квітня Касс відповів на таку пропозицію, що «справжня мудрість диктує нам дотримуватися помірності та обережності у справі відкриття Китаю для торгівлі» [200, с. 301]. Також він зазначив, що згідно з Конституцією США, війну може проголошувати лише Конгрес, а без його згоди не може бути й мови про початок американської військової експедиції.

У той же час Касс погодився з пропозицією призначити спеціального уповноваженого для участі у розробці нового мирного договору з Китаєм. Насамперед його функція полягала у тому, щоб

домогтися від китайського уряду відшкодування втрат, яких зазнали у період військового конфлікту американські громадяни [200, с. 301]. У травні 1857 р. таким спеціальним уповноваженим та представником США у Китаї призначено уже згадуваного дипломата У. Ріда. Його ранг був вищим ніж у П. Паркера, який займав посаду комісіонера. 5 листопада 1857 р. на фрегаті «Міннесота» новий посланець Білого дому прибув у місто Сянган.

Зазначимо, що Рід мав досить невеликий дипломатичний досвід. Походив зі штату Пенсільванія. Двадцятирічним вступив на службу особистим секретарем посла США в Мексиці Дж. Поісетта і займав цю посаду протягом 1825-1827 рр. Крім того, Рід – юрист за освітою, брав активну участь у політичному житті країни. За шість років до призначення у Китай займав посаду професора американської історії в університеті Пенсільванії.

Перед від'їздом до Цинської імперії Рід отримав від Б'юкенена інструкції, в яких були зазначені цілі та завдання, які він мав обстоювати. Президент радив перш за все розвивати співробітництво з англійськими та французькими уповноваженими, узгоджувати свої дії з ними. По-друге, господар Білого дому наказував підкреслювати у кожній бесіді з представниками маньчжурського уряду той факт, що США не знаходяться в стані війни з Китаєм і відносини між обома державами визначаються раніше укладеними договорами. Відповідно, Рід мав дати зрозуміти Пекіну, що Сполучені Штати не мають територіальних претензій до Цинської імперії, а також принципово виступають проти легалізації торгівлі опіумом. Усе, чого прагне Вашингтон, – це захист життя і майна американських громадян та відшкодування їм збитків, нанесених війною. Загалом Б'юкенен хотів, щоб Рід був миротворцем та посередником у переговорах між ворогуючими сторонами [200, с. 303].

У цей же час своїх уповноважених вести переговори з Цинською імперією визначили й інші великі держави. Зокрема, у квітні 1857 р. головним комісаром та повноважним послом Великої Британії у Китаї призначено лорда Елгіна (1811-1863). Згідно з інструкцією, яку йому надіслав лорд Кларендон 20 квітня 1857 р., посланець мав відстоювати ряд вимог, зокрема: компенсацію збитків, яких зазнали в Китаї британські піддані, право відкрити англійське посольство у Пекіні.

Призначений британським урядом посол мав привілеї контактувати з вищими китайськими сановниками. Разом з тим, англійці наполягали на перегляді існуючих договорів з метою отримання нових пільг у торгівлі та відкритті нових портів [117].

Франція, яка мала спільні з Великою Британією вимоги до Китаю, направила туди барона Жана Батіста Луї Гро (1793-1870).

Росію на переговорах представляв граф Є. В. Путятін.

Китайська сторона зайняла ухильну позицію, намагаючись відтягнути час. У відповідь, англо-французькі війська блокували Кантон і в грудні 1857 р. захопили місто, після чого він залишався під їх контролем майже протягом чотирьох років. Місцевий губернатор Е Мінчень був заарештований і засланий англійцями до Калькутти, де незабаром помер. Проте розвинути досягнутий успіх англійцям завадили події, пов'язані з повстанням сипаїв в Британській Індії (1857-1859), яке поставило під сумнів їх володарювання в Південній Азії [126, с. 275].

Усі вищезгадані обставини тільки затягували мирний процес а місце ведення переговорів постійно переносилося. Навесні 1858 р. вони черговий раз були перенесені до Шанхаю. Однак дискусії знову ні до чого не привели, і в результаті англо-французький флот з'явився біля узбережжя північного Китаю. Щоб підтвердити серйозність своїх намірів, західні союзники зайняли форти р. Дагу, які прикривали рух по р. Байхе. По суті, для англо-французької ескадри шлях на Пекін в цей період був відкритий [126, с. 277].

Враховучи небезпеку для столиці, на черговому раунді переговорів цинська сторона була змушена прийняти всі вимоги західних держав. Це призвело до укладання в травні-червні 1858 р. серії Тяньцзінських угод між Китаєм і цілим рядом іноземних держав – Англією, Францією, Росією, США.

Новий англо-китайський договір, підписаний маньчжурським урядом, за висловом англійського представника лорда Елгіна, з «пістолетом, поставленим до горла», містив цілий ряд нових і важливих умов. Для іноземної торгівлі були відкриті ще сім портових міст, що надавало західним державам всі можливості для масштабного проникнення на китайський ринок.

Крім того, іноземці придбали право свободи пересування по китайській території та вільної місіонерської діяльності. Також західні держави отримали компенсацію за організацію військової експедиції в розмірі 4 млн. лянів срібла. На наступний день був підписаний договір французів з китайською стороною, положення якого повторювали в деталях зміст англо-китайської угоди.

Зайве говорити, що американсько-китайський договір передбачав поширення на США прав, отриманих іншими країнами Заходу (за винятком пункту про контрибуції) [126, с. 280].

Для того щоб отримати всі привілеї та зберегти обличчя перед Пекіном, американський посланець прикладав максимум зусиль. Рід, як міг, намагався зберігати добрі стосунки з усіма уповноваженими. Проте це не завжди виходило, оскільки і Елгін, і Гро вимагали від нього більш рішучої та жорсткої позиції. Їм явно не подобалося те, що Вашингтон не брав участі у війні і при цьому намагався отримати все те, на що розраховували переможці. У свою чергу, Рід, перебуваючи у Шанхаї, отримав нову інструкцію від

Держсекретаря Касса, який продовжував наполягати на нейтралітеті і змушував уповноваженого постійно заявляти про те, що США проти Китаю не воюють і діють в рамках існуючих домовленостей. Подібну тактику для себе обрав і російський посланець Путятін, що зближувало його з Рідом. Ця узгодженість в деяких питаннях Росії та США також викликала різке роздратування англійського та французького представників [200, с. 314].

Нейтралітет, про який постійно говорили американський та російський посланці, врешті-решт допоміг їм завоювати більшу довіру серед китайських дипломатів, які вели переговори. Зокрема, в травні 1857 р. Ріду і Путятіну вдалося встановити прямі контакти із одним з переговорників, імперським комісаром Таном. У конфіденційній бесіді він повідомив їм, що імператор готовий зробити ряд поступок, зокрема відкрити сім нових портів (п'ять на узбережжі, два – на Тайвані), проголосити повну терпимість до християн, зменшити митний та корабельний збори та встановити режим найбільшого сприяння для іноземців. Проте маньчжурський володар категорично відмовлявся допускати західних послів у Пекін, сприймаючи таку умову як особисту образу. Дізнавшись про це, емісар США вирішив виступити посередником.

Завдяки Ріду в питанні, яке так турбувало цинського можновладця, сторони нарешті дійшли компромісу. Згідно з 4-ю та 5-ю статтями Тяньцзінського договору, хоча іноземці і не отримали право на постійне проживання в Пекіні, проте мали вільний доступ в місто і могли потрапити туди в будь-який час, якщо мали комерційні справи у столиці [200, с. 315]. Врешті з подібним формулюванням погодилися і Елгін, і Гро, і Путятін. Були задоволені і китайці, які розглядали створення постійних дипломатичних представництв у Пекіні як удар по престижу імператорської влади.

Таким чином, роль Ріда у тяньцзінських переговорах полягала в тому, що завдяки нейтралітету США він виступав посередником між китайською та англо-французькою сторонами. Китайські сановники охочіше йшли на контакт з американським представником, ніж з Елгіном та Гро, які займали рішучішу позицію та наполягали на жорсткішому курсі стосовно Пекіна. Рід, у свою чергу, змушував їх збавити емоції й шукати компромісу. Це давало можливість досягати прогресу у переговорах.

У процесі вирішення питань, які зачіпали стратегічні інтереси США, Рід міг проявити рішучість. Так, важливим для американської сторони пунктом Тяньцзінського договору з Китаєм було відкриття для іноземців вільного судноплавства у внутрішніх річках Цинської імперії, особливо на Янцзи. Крім того, Ріда цікавила можливість вільного пересування громадян США у внутрішні райони Китаю та право займатися там комерційною діяльністю.

Ці питання викликали багато спорів з китайською стороною, яка розглядала даний пункт як абсолютно неприйнятний. Проте американський посланець твердо стояв на своєму і врешті домогся того, щоб право вільного судноплавства китайськими ріками, а також право пересування для іноземців у внутрішні райони китайської імперії були прописані у 4-му та 5-му пунктах Тяньцзінського договору.

Саме реалізація даних пунктів на практиці застала Білий дім змінити своє ставлення до повстання тайпінів. Як відзначалося раніше, на початку повстання американці досить терпимо сприймали інсургентів. Достатньо згадати позицію коменданта Перрі, який вважав, що повсталі не загрожують ані життю, ані власності громадян західних держав, говорив про їх релігійну близькість з християнами.

Після підписання Тяньцзінського та Пекінського (1860) договорів ситуація докорінно змінювалася. Тайпіни панували на величезних просторах Китаю, що обмежувало доступ американцям до внутрішніх районів Китаю. У цій ситуації США, та інші західні держави були готові надати допомогу маньчжурському уряду у боротьбі проти повсталих. Проте прямої військової підтримки в той час Сполучені Штати, охоплені громадянською війною Півдня та Півночі (1861-1865), надати не могли. Більш того, у цей період Вашингтон був змушений вивести з китайських вод свою ескадру [200, с. 368].

У цілому ж в політиці США відносно тайпінського повстання, на думку російського вченого О. Л. Анісімова, можна виділити два етапи. На першому етапі (1850-1859) американці намагалися дотримуватися нейтралітету. У цей період представники США, місіонери та комерсанти не визначили своєї позиції щодо тайпінів та зайняли вичікувальну позицію. Вашингтон, спостерігаючи за військовими удачами повсталих, змушений був зважати на це та розглядати їх як реальних претендентів на владу [79, с. 146].

Другий етап, як було зазначено вище, – від початку 60-х рр. XIX ст., коли США виступили проти тайпінів, проте діяли не на пряму, а опосередковано. Так, Пекін дав згоду на створення приватних армій, які мали за гроші вирішити проблеми, пов'язані з тайпінами. Одним з таким військових угруповань, яке мало «навести лад» у внутрішніх районах Китаю, стала «Армія, яка завжди перемагає» під керівництвом американського авантюриста Фредеріка Тоусенда Уорда (1831-1862).

Уорд народився у 1831 р. (за іншими даними – у 1828 р.) в місті Салем, штат Массачусетс. Вірогідно, він походив з бідної родини, оскільки у його батька не вистачило грошей для того, щоб віддати сина в військову академію Вест-Поїнт [69, с. 63].

Змалку Уорд вирізнявся авантюристичним характером, який вперше яскраво проявився, коли юнаку виповнилося 15 років. Саме тоді він здійснив втечу з дому заради того, щоб узяти участь у війні з Мексикою. Коли він повернувся додому, то батько пристроїв його на кліпер, який вів комерційні справи в Китаї. З цього часу і почалося життя справжнього авантюриста. Він плавав китайськими морями, нелегально перевозив китайців до Сполучених Штатів, копав золото в Каліфорнії, служив в армії пірата Уокера в Нікарагуа. Уорд також служив техаським рейджером, військовим радником в Мексиці, а ще брав участь у Кримській війні як офіцер французького десанту. У 1859 р. він знову повернувся до Китаю, в Шанхай. Там американець вступив на службу в цинську армію як артилерист. Одночасно займався контрабандою опіуму та зброї, які продавав тайпінам. Ті охоче купляли старий мушкет часів наполеонівських війн за величезну тоді суму – 100 дол. [234].

Після закінчення другої «опіумної» війни Уорд знову змінив роботодавця. Він став помічником капітана на приватному канонерському човні, який боровся проти піратів на річці Янцзи. Нарешті, у травні 1860 р. авантюрист та шукач пригод звернувся до представника китайських підприємців в Шанхаї з пропозицією створити збройний загін для того, щоб звільнити від тайпінів передмістя. За свої послуги він отримував шалені на той час гроші. Рядовий в його приватній армії отримував 100 дол., а офіцер – 600 дол. За кожну важливу перемогу його військо могло розраховувати на премію від 45 до 133 тисяч дол. [234].

За такі гроші (зарплатня робітника в США тоді становила 30-40 дол.), він легко знайшов необхідну кількість людей. У його приватну армію охоче йшли дезертири-моряки, якими був наповнений Шанхай, тоді вже космополітичне місто. Усього він зібрав 300 чоловік, переважно американців, англійців та французів.

Свою діяльність Уорд почав з нападу на місто Сунгкіанг, розташоване за сорок кілометрів від Шанхаю. Дізнавшись, що більшість тайпінів озброєні тільки бамбуковими списами та старими мушкетами, добре озброєнні головорізи зарано почали святкувати перемогу і вже сп'янілі штурмували укріплення інсургентів. Проте скоро нашттовхнулися на шалений вогонь і за кілька хвилин усі нападаючі загинули, а це понад сто чоловік.

Повернувшись до Шанхая Уорд почав ретельніше відбирати добровольців, надаючи перевагу тим, хто мав військовий досвід. У липні 1860 р. його загін з двохсот чоловік знову напав на Сунгкіанг. Незважаючи на шалений опір тайпінів, йому вдалося його подолати, втопити місто у крові. У Шанхаї він отримав премію в розмірі 133 тис. дол., якими значно поповнив скарбницю свого загону й без того набиту сріблом, награваним у Сункіанзі.

Багаті трофеї зробили Уорда популярним серед злочинців та дезертирів, які тепер охоче вступали до його загону. Він вирішив напасти на більш укріплене місто Тсінгпу. Його не злякала навіть артилерія, яку обслуговували колишні британські військовослужбовці. У першій же сутичці 2 серпня 1860 р. підлеглі Уорда потрапили у засідку. Загін зазнав великих втрат та був розсіяний. Уорд кинувся до Шанхая, де спішно найняв грецьких та італійських моряків, у яких не було військового досвіду. З цим військом він зробив ще одну спробу атакувати Тсінгпу, проте був важко поранений в щелепу та втратив третину своїх солдат, човнів та гармат [234].

Не встиг Уорд оговтатися від ран, як був заарештований британським адміралом Хоупом.

Тим часом тайпіни вирішили контратакувати й напали на Шанхай. Захоплення міста вдалося уникнути тільки завдяки палубній артилерії британської військово-морської ескадри. Активізація інсургентів змусила Хоупа звернутися до свого бранця. Уорд запропонував брати в свій загін лише китайців. Британський адмірал, хоча і вважав таку ідею божевільною, проте змушений був погодитися. Всупереч очікуванням, військові навчання китайців принесли позитивний результат. Вони виявилися дисциплінованішими солдатами, ніж західні дезертири, старанно навчалися стріляти з рушниць та гармат. Крім того, вони коштували Уорду значно дешевше, ніж білі. Китайський солдат отримував 8 дол., сержант – 20 дол., молодший офіцер – 150 дол.

Завдяки своїм старанням Уорду вдалося зібрати новий загін чисельністю в 3 тисячі чоловік. В його розпорядженні були також кілька гармат та канонерських човнів [234].

Після завершення комплектування нового складу «Армії, яка завжди перемагає», він продовжив боротьбу проти тайпінів, звільняючи від них невеличкі містечка в провінції Цзянсу, яку перетинали тисячі каналів. Саме це надавало Уорду перевагу перед ворогом – в розпорядженні мав оснащений новітньою зброєю канонерський човен. Палубна артилерія без особливих проблем руйнувала середньовічні стіни міста, за якими ховалися тайпіни.

Військові дії знову активізувалися на початку 1862 р. Цього разу західні держави, серед яких були і США, вирішили назавжди покінчити з проблемою тайпінів. Прошло два роки з моменту укладення Пекінського договору, який гарантував іноземцям всі привілеї, затверджені ще в Тяньцзині. Тепер повстанці погрожували порушити той порядок, який був вигідний західним комерсантам. І великі держави, зацікавлені у встановленому статус-кво, виступили на боці маньчжурського уряду.

У цей період знову стала актуальною проблема нападу на Шанхай тайпінів, які вже заповнили долину річки Янцзи. Командува-

чі англійської та французької ескадр у квітні 1862 р. виступили проти повстанців, а Уорд із загоном в 500 дисциплінованих китайців приєднався до західного війська [69, с. 83].

Військові дії продовжувалися ще рік і не приносили жодній із сторін рішучого успіху. Незважаючи на всі зусилля іноземної коаліції, тайпінці поступово підбиралися до Шанхая. В одній із сутичок в районі Німбо 21 вересня 1862 р. Уорд був смертельно поранений. Він хотів, щоб після його загибелі загін очолив філіппінець Маканая, проте спільне військове керівництво вирішило призначити наступником Уорда американця Генрі Бйоджевана (1836-1865).

Цей уродженець штату Північна Кароліна тривалий час був заступником Уорда і, на думку його роботодавців – Хоупа та цинських генералів, як ніхто інший підходив для того, щоб очолити «Армію, яка завжди перемагає». Проте надії не справдилися. Бйоджеван дуже скоро зрадив маньчжурів і перейшов на бік тайпінського генерала Лі Шисіня. В свою чергу, загін найманців очолив британець Чарльз Гордон (1833-1885). Саме він зіграв вирішальну роль у розгромі тайпінців у 1864 р.

Для того, щоб зробити аналіз неформальної боротьби США проти тайпінців у 50-60-х рр. XIX ст. більш повним, необхідно розглянути також діяльність американських місіонерів, які відіграли в ній достатньо помітну роль. Слід зазначити, що саме представники американських протестантських церков в Китаї повідомили Вашингтон про початок масштабного повстання в Цинській імперії у 1850 р. Зокрема, американський священик Френч ще 27 вересня 1850 р. писав про повстання в провінції Гуансі, а інший пастор – доктор Бріджмен – тоді ж відзначав, що маньчжурська імперія стоїть на краю своєї загибелі [79, с. 146]. У початковий період повстання, як повідомляв комодор Перрі, місіонери співчували тайпінам, багато аспектів вчення яких перетиналися з християнством.

Після того, як було створено тайпінську державу – Тайпінтянго зі столицею в місті Нанкін, її лідер Хун Сюцюань (1814-1864) почав запрошувати західних проповідників для проповіді християнської релігії. Зокрема, 11 травня 1854 р. він запросив в Нанкін американського місіонера Іссака Робертса (1802-1871).

Діяльність Робертса, якому історія відвела певне місце в процесі боротьби західних держав проти тайпінського повстання на початку 60-х рр. XIX ст., слід розглянути докладніше. Він народився у 1802 р. у штаті Теннессі. За своє життя він не отримав систематичної освіти, проте зміг закінчити чотиримісячні місіонерські курси в Фурманівському теологічному інституті у Південній Кароліні. Деякий час він займався бізнесом на річці Міссісіпі і навіть заробив достатньо великий капітал – 30 тис. дол. – на той час величезні гроші. Пізніше він вклав всі свої статки в організацію Фонду

Робертса та Товариство китайської місії, які мали займатися проповіддю християнства в Цинській імперії. У 1837 р. Робертс відправився в Китай, спочатку в Макао, а згодом – у Кантон, де приєднався до баптистської місії. У 1846 р. він став співробітником Південної Ради баптистських іноземних місій. У 1844 р. місіонер став першим з білих іноземців, хто постійно жив за межами західного селяменту та носив китайський одяг [240, с. 55].

Вірогідно, живучи серед простих китайців він і познайомився з майбутніми керівниками тайпінського повстання, які через десять років запросили його до Нанкіна. Відомо, що Хун Сюцюань вперше відвідав Робертса у 1847 р. та прожив кілька тижнів в його резиденції, бажаючи охреститися. Проте місіонер чомусь відклав проведення таїнства [70, с. 92]. З тих пір Робертс мав на тайпінського духовного володаря певний вплив. Учив він і брата правителя, досить впливову фігуру при тайпінському дворі, прем'єр-міністра Женгана.

Незважаючи на заборону з боку американської консульської служби в Шанхаї, Робертс намагався прорватися в Тайпін-тянго. Він вважав, що в нього є всі підстави для того, щоб проповідь християнства в Нанкіні була успішною. До того ж у нього не складувалися справи на батьківщині. У 1860 р. Робертс повертався в США, де дізнався, що його місія в Китаї під загрозою закриття. Річ у тому, що Південна Рада баптистських іноземних місій – релігійна організація, на яку працював Робертс, була незадоволена результатами його діяльності в Цинській імперії. Ще на початку 50-х рр. XIX ст. його звинувачували у привласненні коштів, завищенні кількості християн серед китайців, грубій поведінці. Врешті у 1855 р. Рада звільнила його з посади керівника місіонерської місії в Кантоні. Репутація Робертса серед духівництва була підірвана. Йому потрібен був великий успіх, щоб повернути колишні позиції. Саме тоді він і згадав про свого колишнього учня – Хун Сюцюаня, який тепер був «Небесним імператором» тайпінів [225, с. 34].

У 1861 р. священик таки досяг столиці тайпінської держави, де прожив 15 місяців [78, с. 147]. Досить швидко він став впливовою фігурою при дворі Хун Сюцюаня, який у лютому 1861 р. проголосив Робертса міністром іноземних справ. У зв'язку з цим тайпінський володар закликав іноземні держави обрати консулів для роботи в Нанкіні разом з новим сановником. Згідно з наказами володаря, американський місіонер мав право судити прибульців з Заходу на території Тайпін-тянго. З-поміж іноземців також обирали суддю, який був заступником Робертса і мав розслідувати злочини, скоєні представниками інших країн.

Крім того, згідно з указом Хун Сюцюаня, новопризначений міністр іноземним справ мав регулювати торговельні відносини з

західними державами. Кожна з країн, зацікавлена у розвиткові відносин з Тайпін-тянго, мала призначити консула, щоб разом з Робертсом відстежувати іноземні справи. Проте дуже скоро відмовився від пропонуваної йому високої посади [79, с. 147].

Робертс виявився не готовим для державницької роботи, натомість його дратувало, що Хун Сюцюань перешкоджав йому займатися місіонерською діяльністю та проповідувати Євангеліє [79, с. 148]. Ідеологічні та релігійні догмати тайпінів він вважав ерессю. Зокрема, він виступав проти того, що тайпінський світський та духовний володар по-своєму трактував Писання, зокрема закликав «безжально вбивати своїх ворогів, як Давид, та наповнювати свій гарем жінками, як це робив цар Соломон».

Розчарувавшись у можливості розповсюдження християнської віри серед тайпінів, наприкінці 1861 р. Робертс вирішив виїхати з Нанкіна. Покидати тайпінську столицю йому довелося поспіхом, оскільки, повстанці, дізнавшись про його наміри, поводитися агресивно і навіть напали на слугу місіонера. За версією священика, брат тайпінського володаря Женган разом із слугами 13 січня 1862 р. увірвався в резиденцію місіонера та вбив його слугу-хлопчика, мечем відрубавши йому голову. Потім китаєць накинувся на Робертса, скинувши його з лави, на якій той сидів. Женган також ударив місіонера в обличчя та плеснув на нього залишки чаю, який за хвилину до початку інциденту пив священик. І все ж таки Робертсу вдалося втекти на британський канонерський човен, який стояв на рейді в гавані Нанкіна. Саме тоді він назвав Женгана злочинцем та злодієм (той забрав у місіонера багаж) та проголосив тайпінський рух гріховним [225, с. 29].

На початку 1862 р. священику вдалося дістатися Шанхая, звідки він повернувся до Кантона [79, с. 148].

Уже скоро почали спливати подробиці цієї історії, які спростовували версію, озвучену Робертсом. Виявилось, що Женган через деякий час повернув багаж його власникові. Також з-під арешту були відпущені помічники місіонера, а «жорстоко вбитого» хлопчика-слуги бачили в Нанкіні живим та здоровим. Тим не менш, версія, озвучена місіонером, на думку американського вченого Дж. Раппа, була сприйнята західним суспільством як черговий доказ агресивності та варварства тайпінів: «Іноземні уряди, особливо англійці, ухопилися за версію Робертса, для того щоб дискредитувати тайпінів, що було необхідним в умовах переходу від офіційного нейтралітету до активного втручання у китайський конфлікт на боці правлячої династії Цинь. Вони віддали перевагу слабому, корумпованому цинському режимові, яким вони могли маніпулювати, відмовившись співпрацювати з потенційно сильним тайпінським режимом, навіть відкритим для іноземців» [225, с. 32].

Проте, досліджуючи діяльність Уорда та Робертса, які по суті були авантюристами, слід пам'ятати, що вона формально не мала відношення до офіційної політики США в Китаї. Звичайно, що подвиги «Армії, яка завжди перемагає», не залишилися непоміченими Білим домом, проте політична верхівка намагалася відсторонитися від них і діяла максимально обережно. У свою чергу, офіційні представники Сполучених Штатів в Цинській імперії займалися іншими справами, зокрема організацією постійно діючого представництва в Китаї, оскільки в цьому питанні неочікувано виникли певні проблеми.

4.3. А. Бурлінгейм та американська політика в Цинській імперії в 60-х рр. XIX ст.

У 1861 р. першим американським послом в Пекіні було призначено Ансона Бурлінгейма (1820-1870). Він походив з Бостона, штат Массачусетс, де мав свою юридичну практику. У 1855 р. його було обрано депутатом Палати представників Конгресу США. Депутатський мандат він зберігав до 1861 р. У Конгресі він працював в комітеті з іноземних справ.

Показовим є випадок, який стався з Бурлінгеймом у 1856 р. Саме тоді депутат від південних штатів Брукс, який був прибічником збереження рабства, жорстоко побив одного з аболіціоністів-конгресменів. Не чекаючи офіційного засудження Брукса з боку Палати представників, Бурлінгейм викликав його на дуель. Зі зброї обрали новітні на той час гвинтівки, місцем поєдинку мав стати Ніагарський водоспад з боку канадського кордону в містечку Дір Арленд. Проте Брукс швидко відмовився від поєдинку, заявивши про небезпеку з боку канадців, які також ненавиділи прибічників рабства. Цей епізод дозволив Бурлінгейму завоювати популярність на Півночі.

На початку 1861 р. його було призначено послом США в Австрійську імперію, проте ще до його прибуття у Відень австрійський уряд висловив Бурлінгейму недовіру, внаслідок того, що той замолоду висловлював підтримку борцю за угорську незалежність Лайошу Кошуту (1802-1894) [200, с. 365].

14 червня 1861 р. президент Лінкольн (1809-1865) призначив Бурлінгейма послом США в Цинській імперії. Дипломат прибув у Китай у жовтні 1861 р., а постійно почав проживати в Пекіні з літа 1862 р. Слід зазначити, що під час свого перебування в Шанхаї, коли посол тільки збирався до китайської столиці, Бурлінгейм зустрівся з Уордом і висловив йому свою підтримку, хоча конкретної допомоги уряд США авантюристу не надав [200, с. 370].

Головним завданням новий американський представник вважав досягнення остаточного порозуміння з іншими великими державами в Китаї. Він писав: «Відразу після прибуття в Пекін я проаналізував свої погляди стосовно китайської політики і дійшов висновку, що вони багато в чому тотожні до поглядів представників Англії та Росії. Після попереднього знайомства з ними, ми вирішили проводити консультації та розвивати співробітництво в усіх питаннях» [200, с. 373].

Найнагальнішою проблемою для Бурлінгейма на перших порах стала організація діяльності підпорядкованої йому служби. Дійсно, питання формування системи американського дипломатичного представництва в Китаї стояло тоді достатньо гостро. У США йшла громадянська війна і фінансування зовнішньополітичної діяльності було різко скорочено Вашингтоном. Бурлінгейм стикнувся з нестачею коштів – бракувало грошей навіть на зарплатню консулам у відкритих китайських портах.

У вересні 1862 р. посол написав Державному секретареві У. Сьюарду (1801-1872) листа, в якому описав катастрофічне становище китайської дипломатичної служби США. Він зазначав: «Сил у Шанхаї явно не вистачає для виконання необхідної роботи. Зокрема, бракує перекладачів, без допомоги яких консули не можуть ефективно виконувати свою роботу». Цю проблему Бурлінгейм пропонував вирішувати за рахунок залучення студентів до вивчення китайської мови та місцевих звичаїв... Таке становище, яке принижує наш національний престиж, може бути виправлено тими ж методами, як це роблять інші іноземні держави – необхідно направити чотирнадцять студентів у три дипломатичні місії, які сьогодні діють, як помічників консулів у портах» [24, с. 45].

Проблему нестачі консулів, яким держава мала платити зарплатню, Бурлінгейм закликав вирішувати за рахунок призначення на ці посади американських комерсантів, які мають торгові інтереси у відкритих китайських портах.

Головним опонентом американського посла в Пекіні в цей час став принц Гун (1835-1898), призначений в листопаді 1861 р. першим міністром та регентом Цинської імперії. Незважаючи на те, що китайський сановник був змушений проводити політику потурання західним державам, кожен конкретний крок нового посла США натикався на його численні протести. Зокрема, зауваження Гуна викликали спроби американців призначити на посади консулів у відкритих портах комерсантів. Ще більшу критику викликали спроби окремих американських громадян торгувати з тайпінами.

Як зазначав Бурлінгейм у депеші Державному секретареві У. Сьюарду: «Востаннє я писав вам про мій візит до принца Гуна, який проходив у дружній та відвертій формі... Перше питання для

обговорення полягало в особливостях призначення консулів у догвірних портах Ханькоу, Цзецзян, Ньючанг та Тяньцзін... Інше питання, яке непокоїть принца, полягає в тому, що він отримав інформацію від губернатора провінції Кансі, що повстанці намагаються купити в американських громадян пароплав за 500 тисяч таелів» [15, с. 830].

Саме ці питання стали головними в переговорах між Бурлінгеймом та Гуном у серпні-жовтні 1862 р. Зокрема, 29 серпня посол надіслав китайському сановнику листа, у якому повідомляв, що американський уряд має намір призначити консулів у відкриті китайські порти. У Цзецзян у січні 1862 р. було призначено У. Брока, а в Ханькоу – Ч. Вільямса [15, с. 831].

У відповіді від 3 вересня 1862 р. принц Гун висловив зауваження щодо кадрових рішень американського дипломатичного відомства в Китаї. Його не влаштувало, що більшість призначених консулів були комерсантами і займалися торгівлею у відкритих портах. Він зазначав: «У своїй депеші від 10 листопада 1858 р. посол США У. Рід відзначав, що вважає неприпустимим, що консул займається торгівлею. В той же час, призначений в Цзецзян пан Брок, призначений в Ханькоу пан Вільямс, а також діючий в Тяньцзіні американський консул пан Форбс є комерсантами і, згідно з законом не мають права займатися торгівлею. Крім того, за отриманими мною даними, виконуючий обов'язки консула Сполучених Штатів, містер Найт в Нічвангу відкрив торговельний дім під назвою «Тунгчінгхонг», що також порушує інструкції пана Ріда» [8, с. 832]. Він просив Бурлінгейма розібратися в ситуації та зробити все, щоб не допустити, аби громадяни США поєднували консульську службу з комерційною діяльністю.

У листі від 24 жовтня посол США намагався виправдати своїх співвітчизників, наполягаючи на тому, що поєднання консульської служби та комерції характерно не тільки для американців, але і для представників інших держав, зокрема Франції та Росії. Він зазначив, що у черговий раз «перечитав існуючі договори і не знайшов пункту, який забороняв поєднувати консульські функції та торгівлю» [8, с. 833].

Бурлінгейм вважав, що претензії китайців тільки затягують процес призначення консулів у нововідкриті порти, що гальмує процес налагодження цивілізованих правил ведення міжнародної торгівлі: «Невже краще, щоб у відкритих портах, куди заходить велика кількість американських кораблів, консульські посади були вакантними? Такий курс я вважаю неприпустимим» [8, с. 834]. Водночас він пообіцяв Гуноу надіслати у Вашингтон прохання розглянути ситуацію щодо поєднання американськими консулами своїх державницьких функцій з комерційною діяльністю.

4 лютого 1863 р. Білий дім нарешті висловив свою офіційну позицію щодо можливості поєднання комерційної діяльності з виконанням консульських функцій. У листі Бурлінгейму Сьюард зазначив, що Вашингтон затвердив призначених їм консулів, а зауваження принца Гуна він вважав несуттєвими. «Звичайно, краще було б мати консулів, які отримують зарплатню від уряду, а не використовувати громадян, які займаються торгівлею, але становище сучасної комерції не дає змогу системно дотримуватися даного правила» [8, с. 848], – зазначив він.

Відсутність консулів, які працювали би за зарплатню, Сьюард пояснював «максимально можливою економією, яку проводив Білий дім стосовно дипломатичних та консульських служб». Вашингтон все ж пішов у цьому питанні на поступки китайській стороні. Уже призначених консулів-комерсантів проголосили тимчасово виконуючими обов'язки, а тим дипломатичним чиновникам, яких призначали пізніше, все ж таки намагалися платити зарплатню [24, с. 46].

Проте проблема з консулами тривалий час не вирішувалася. Бурлінгейм продовжував слати листи в Вашингтон з проханнями розглянути дане питання. Зокрема, у серпні 1863 р. він передав Сьюарду петицію, підписану представниками американського бізнесу в Шанхаї. Серед іншого, в документі зазначалося, що «недостатність консульських асигнувань для Шанхая викликає стурбованість консулів, які не можуть ефективно виконувати свою роботу та підтримувати респектабельність нашого уряду в очах китайців» [24, с. 42].

Далі комерсанти відзначали важливість служби консула, який не тільки «обстоює комерційні інтереси, але є виразником закону для всіх американських громадян в межах дії його повноважень. Він має обстоювати гідність нації» [24, с. 42].

Проте, як зазначалося в петиції, внаслідок того, що уряд США зменшив фінансування консульської служби в Шанхаї, значно знизилася ефективність їх роботи, а «договірні обов'язки, які взяли на себе Сполучені Штати, неможливо виконати».

Як доказ необхідності збільшення фінансування консульської служби в Шанхаї наводилися факти, які свідчили про зростання американської комерційної присутності в місті. Зокрема, зазначалося, що за 1861 р. у місцевий порт зайшло 937 торговельних суден, власники яких гостро потребували консульської підтримки в питанні надання їм права торгувати на китайській території. У цей час місцевими судами було розглянуто 101 адміністративних та 168 кримінальних справ, у яких були задіяні американці. Подібні судові процеси, «завжди вимагають особистої присутності консула» [24, с. 42].

Також вони зауважували, що всі контакти з місцевою китайською владою з приводу організації життя іноземного селяменту також здійснюються тільки через консульську службу.

У зв'язку зі значною кількістю обов'язків, які має виконувати консул, американські комерсанти в Шанхаї вимагали від уряду значного розширення фінансування консульської служби. Як приклад вони наводили організацію такого виду дипломатичної діяльності англіїцями: «Англіїське консульство знаходиться в чотирьох окремих офісах, головний з яких – будівля значного розміру. Для допомоги консулу є віце-консул, перекладач, два добре освічені помічники і два позаштатні співробітника-китайці. У штат також входять тюремник, констебль та кілька поліцейських. Зарплатня консула становить 1500 фунтів. Йому також надаються вмебльовані кімнати», – говорилося в петиції [24, с. 42].

З іншого боку, американський консул, якому постійно не вистачало коштів, був змушений винайняти дві кімнати в приватному будинку. Проте його грошового забезпечення бракувало навіть для оренди цього приміщення, тим більше, що доводиться винаймати ще й кімнату під в'язницю.

У петиції акцентувалося на незадовільному стані оплати діяльності консула, який отримував 1500 дол., або 375 фунтів. На утримання маршала-поліцейського та в'язниці виділяється 1800 дол., або 450 фунтів. У той же час уряд не витрачав жодного centa на утримання в'язнів, яких робітники дипломатичної служби кормили з власної кишені [24, с. 45]. У зв'язку з цим комерсанти вимагали збільшення фінансування консульської служби в Шанхаї до 2000 фунтів, а зарплатні консула – до 1500 фунтів. Також прохали створити повноцінний штат консульської служби, до якої мав входити віце-консул, перекладачі, помічники, офіцери поліції. Загалом вони просили збільшити фінансування дипломатичної служби США в Цинській імперії до 10 тис. фунтів [24, с. 46].

Що ж стосується самого Бурлінгейма, то його продовжувало непокоїти питання підготовки перекладачів для роботи в дипломатичних установах у Китаї. У листі до Сьюарда від 3 листопада 1863 р. він рекомендував відкрити з цією метою навчальний заклад у Китаї та направити туди десять юнаків старше 18-ти років із стипендією 1000 дол. на рік [24, с. 47].

Невдовзі послу довелося забути про фінансові проблеми, бо розгорівся скандал, викликаний тим, що до китайського уряду дійшли чутки про те, що американські громадяни намагаються розвивати нелегальну торгівлю з тайпінами.

12 жовтня 1862 р. принц Гун написав Бурлінгейму листа, в якому зокрема зазначив: «Губернатор провінції Кансі повідомив мене, що країною поширюються чутки, що повстанці використовують свої зв'язки з торговцями Сполучених Штатів Америки для того, щоб закупити судна та гармати на суму 500000 таелів [8, с. 834]. Китайський сановник додав, що володіє інформацією про амери-

канських купців, які уздовж морського узбережжя та річками перевозять великі партії зброї, щоб продати її повстанцям. «Саме таким чином відбулася трагедія з генералом Уордом, який нещодавно втратив життя недалеко від Німбо. За чутками, він був вбитий з іноземного пістолета. Цього не могло бути, якби торговці не продавали таємно зброю заколотникам», – відзначив Гун.

Така торгівля для Гуна була не тільки неприпустимою, але і неприйнятною в контексті розвитку американсько-китайських відносин. У листі до Бурлінгейма він висловив подив стосовно того, яким чином за Цинську імперію проти повстанців, з одного боку, воюють такі люди, як Уорд, а з іншого – американський уряд не докладає жодних зусиль, щоб припинити нелегальні торговельні контакти між своїми громадянами та тайпінами.

У зв'язку з цим Гун вимагав від американського посла негайно розіслати накази консулам у відкритих портах, які передбачали застосування найжорстких заходів та санкцій, спрямованих проти тих громадян США, які продають зброю повстанцям. «Поведінка таких контрабандистів вищою мірою огидна і це питання має бути вирішено, оскільки загрожує скомпрометувати Сполучені Штати та загрожує цілісності Китаю» [8, с. 835], – роздратовано писав він.

У свою чергу, він повідомляв Бурлінгейма про те, що наказав місцевій китайській владі посилити пильність та заарештовувати усіх іноземців та їх рідних, які будуть спіймані на торгівлі зброєю з інсургентами та карати їх за всією строгістю законів [8, с. 835].

25 жовтня американський посланець відправив відповідь на гнівне послання принца Гуна. Він повідомляв, що в грудні 1861 р. через члена Верховного суду в Гонконзі Адамса дізнався про наміри місіонера Робертса продати пароплав тайпінам. Проте він запросив суму, значно більшу за ту, про яку говорив китайський сانونник. Крім того, Робертс звернувся до консульства США для того, щоб повідомити про угоду, проте там її назвали неприпустимою. До того ж, повстанці, не маючи грошей, самі відмовилися купляти корабель.

Зі свого боку Бурлінгейм запевнив Гуна в тому, що посольство робить все можливе для того, щоб не допустити участі громадян США в нелегальній торгівлі з тайпінами. Зокрема, він зазначив, що в «Німбо та Шанхаї консули, з його санкції та під його керівництвом, готові йти на консультації та співробітництво з імперськими службами Китаю з метою запобігання контрабандній торгівлі. Наші чесні співвітчизники також страждають від такої незаконної поведінки» [8, с. 836].

У той же час Бурлінгейм висловив китайській стороні ряд заперечень. Зокрема, він зазначив, що не вважає, що генерала Уорда могли вбити зі зброї, яку продали повсталим його співвітчизни-

ки. Такими справами могли займатися й інші іноземці. Крім того новітню зброю тайпінам могли продати і представники імперської армії, що за інформацією американського посла, відбувається достатньо часто. Своє ставлення до цього дипломатичного конфлікту на початку 1863 р. висловив і Державний секретар. У своєму листі Бурлінгейму від 4 лютого Сьюард заявив, що «уряд не має інформації для того, щоб стверджувати, що американські громадяни мають відношення до продажу кораблів або зброї заколотникам в Китаї. Проте, він робитиме все, що в його змозі, для того щоб запобігти подібним незаконним угодам» [8, с. 849].

Обмін даними нотами, вірогідно, дав можливість скандалу з продажем зброї тайпінам дещо вщухнути.

Важливою метою американської політики в Китаї у цей час, як свідчить листування між «Забороненим містом», Білим домом та посольством США в Пекіні, стало подальше розповсюдження американської торгівлі вглиб китайської території за допомогою річкового сполучення. Як зазначалося вище, саме це питання було одним з ключових у переговорах У. Ріда з китайськими сановниками в 1857-1858 рр. і саме воно стало причиною того, що американці приєдналися до неформальної війни проти тайпінів.

Як відомо, Тяньцзінський та Пекінський договори передбачали відкриття навігації західних держав на річці Янцзи з правом заходити в один з місцевих портів. Проте, не маючи сил розгромити тайпінів в долині річки Янцзи, китайський уряд не міг забезпечити доступ до цих територій для іноземців. У той же час, принц Гун перебував під постійним тиском англійців, як вимагали забезпечити умови для розвитку західної торгівлі в долині річки Янцзи. Йшлося, перш за все, про договірний порт, який перебував під владою тайпінів. Врешті-решт, принц Гун здався і пообіцяв як «компенсацію» надати право іноземцям заходити в інші річні порти. 13 листопада 1862 р. він написав декларацію, в якій зазначив: «у десятому розділі статті договору з англійцями передбачено, що британські кораблі не мають повноваження для торгівлі на Янцзи, за виключенням порту Шинкіанг. Проте внаслідок того, що сполучення між верхньою та нижньою долиною ріки порушене діями бунтівників, я погодився відкрити для англійців, тимчасово, порти Цзецзян та Ханькоу і встановив деякі правила торгівлі там» [8, с. 837].

У цій ситуації американці робили все, щоб привілеї розповсюджувалися і на них. У грудні 1862 р. Бурлінгейм направив листа Державному секретареві Сьюарду, в якому доводив важливість ліквідації перепон у розвитковій навігації річкою Янцзи. Він писав: «Сер, я маю честь направити Вам нові правила торгівлі на річці Янцзи. Згідно з договором, китайський уряд має виключне право встановлювати правила для торгівлі на цій річці. Зокрема, ми не мали

права входити в кожний порт. Хоча тайпінське повстання так і не було подавлене, за посередництва британського посла Брюса деякі порти все ж таки були відкриті для західної торгівлі» [8, с. 837].

Крім того, Бурлінгейм повідомляв Білий дім, що намагається добитися того, щоб на США розповсюджувалися всі права, які отримали англійці згідно з новими домовленостями з китайською владою. Врешті-решт, йому таки вдалося добитися того, щоб правила комерційної діяльності на Янцзи розповсюджувалися на американців. Він надіслав Сьюарду копію переглянутого договору щодо відкриття нових портів для торгівлі на Янцзи. Дана угода, серед всього іншого, передбачала такі умови.

Стаття перша проголошувала, що Сполучені Штати мають право торгувати в трьох портах на Янцзи (Шинкіанг, Цзецзян, Ханькоу). Розвантаження та завантаження торговельних суден в інших портах було заборонене. Порухення заборони каралося конфіскацією вантажу.

Другий пункт договору передбачав, що американська торгівля ділилася на два види, для кожного з яких були встановлені власні правила. Перший вид торгівлі здійснювали морські судна, які заходили у вищезгадані річкові порти.

Інший вид торгівлі реалізовували комерсанти, які користувалися послугами американських пароплавів, які здійснювали регулярні рейси між Шанхаєм та річковими портами. Капітани обох категорій при вході в договірні порти повинні були повідомляти місцеву владу про наявність на борту зброї та боєприпасів, а крім того, мали сплатити необхідні мита.

Наступні статті встановлювали порядок ведення торгівлі обох категорій, визначали необхідні дозвільні документи та розміри мит та податків [8, с. 839].

Розглядаючи діяльність першого американського посла в Китаї, слід також зазначити, що громадянська війна в США впливала на розвиток американської політики в Китаї в 60-х рр. XIX ст. Зокрема, 8 березня 1864 р. Бурлінгейм звернувся до принца Гуна з проханням заборонити доступ до китайських портів кораблів Конфедерації [196]. Таким чином, розуміючи, що в умовах внутрішнього військового конфлікту в США ресурси для проведення повноцінного зовнішньополітичного курсу в Китаї досить обмежені, Бурлінгейм намагався проводити досить обережну політику, діючи під егідою Великої Британії і користуючись її перемогами на дипломатичному фронті.

Розуміючи слабкість своїх позицій, американський дипломат намагався не допускати конфліктів з китайською владою. Слід відзначити, що йому це вдавалося. Незважаючи на різні підходи до вирішення окремих питань, він приятелював з принцом Гуном. На від-

міну від пихатих представників інших держав, які презирливо ставилися до своїх опонентів, Бурлінгейм співчував Китаю і часто виступав його захисником в дебатах зі своїми колегами [22, с. 4].

У 1865-1866 р. Бурлінгейм перебував у відпустці на території Сполучених Штатів. Він багато їздив країною, читав лекції, в яких закликав з повагою ставитися до Китаю та розвивати дружні відносини з ним. У цей час він також купив 1100 акрів землі в Каліфорнії, де збирався оселитися після виходу на пенсію в 1866 р. Посол також мав наміри брати участь у виборах до Конгресу, коли Сьюард переконав його повернутися в Цинську імперію, для того щоб укласти нові договори з її урядом.

У 1867 р. китайський уряд взяв курс на перегляд нерівноправних договорів із західними державами. Для цього було вирішено організувати місію, яка мала відвідати США та європейські країни та добитися перегляду нерівноправних угод. Оскільки в Цинській імперії в той час не було кваліфікованих дипломатів, які знали англійську мову, Пекін запросив очолити своє посольство Бурлінгейма, який здобув авторитет, завдяки своїй чесності та співчуттям до Китаю. Він погодився на дану пропозицію, але заявив, що приступить до виконання обов'язків тільки після погодження цього питання з Білим домом.

Коли згода була отримана, Бурлінгейм у листопаді 1867 р. став «надзвичайним та повноважним послом від китайського уряду в договірні держави». Перед цим, 21 листопада 1867 р., він направив телеграму Сьюарду, в якій попередив, що складає з себе повноваження посла Сполучених Штатів в Китаї. «В інтересах своєї країни і цивілізації, даним листом я проголошую про свою відставку з поста надзвичайного та повноважного посла Сполучених Штатів в Китаї», – проголосив він [9, с. 493].

Через тиждень Бурлінгейм вже приступив до виконання своїх нових обов'язків китайського представника. Він одразу ж написав своєму колишньому начальникові Сьюарду листа, в якому прохав сприяння у питанні організації належного прийому китайської місії. «Якщо дозволите мені, я додам, що якщо найстаріший народ в світі, який складає одну третину людства, вперше прагне самостійно встановити відносини із Заходом і просить про це у наймолодшої нації через свого представника, таке прохання неможливо відхилити» [9, с. 494], – писав він.

22 листопада 1868 р. прохання про організацію китайської дипломатичної місії в США також було направлено і від офіційного Пекіна. Зокрема, того дня принц Гун надіслав листа секретарю американського посольства Вільямсу (1812-1884), в якому повідомив про намір китайського уряду направити посольство до західних країн. Він також відзначив, що місію очолить Бурлінгейм [9, с. 495].

Згода Білого дому скоро була отримана, і 31 березня 1868 р. китайська дипломатична місія прибула до Сан-Франциско. У США представники Цинської імперії перебували до вересня 1868 р. За цей період посланці відвідали Нью-Йорк, Бостон та Вашингтон.

Зауважимо, що це був достатньо драматичний період в політичній історії США. Протиріччя між двома американськими партіями – республіканцями та демократами – досягли апогею, оскільки демократи вимагали імпічменту президента Ендрю Джонсона (1808-1875). Обидві політичні сили по-різному дивилися на розвиток відносин з Китаєм. Демократи були проти будь-яких поступок, у той час як республіканці, до яких належав і Бурлінгейм, переважно зі співчуттям ставилися до його справи [229, с. 13].

Саме зв'язки всередині республіканської партії дозволили Бурлінгейму добиватися позитивних результатів після того як посли прибули до Вашингтона. У ролі «дбайливого господаря» виступив сам Державний секретар Сьюард, який кілька разів запрошував членів делегації до себе додому та супроводжував їх в театр.

Одночасно почався інтенсивний раунд приватних бесід між Бурлінгеймом та Сьюардом, в ході яких обговорювалися питання, пов'язані з переглядом існуючої американсько-китайської договірної бази. Завдяки республіканським зв'язкам, китайський посланець отримав доступ в Білий дім, у тому числі і на вечері, які організувала президентська служба і на якій був особисто присутній голова держави [229, с. 17].

9 червня 1868 р. Бурлінгейм отримав можливість виступити перед депутатами Палати представників американського Конгресу і багато його колишніх колег, яких він знав особисто, зустрічали його оплесками. Ввечері він знову виступив перед конгресменами – вже на прийомі, який організував спікер нижньої палати Колфакс [229, с. 17]. 22 червня 1868 р. члени китайської місії здійснили короткостроковий візит до Нью-Йорку, де Бурлінгейм виступив на бенкеті, організованому на його честь міською владою.

Численні промови китайського посла – визнаного майстра ораторського мистецтва, сформували в американському суспільстві позитивний образ Цинської імперії та підготували суспільну думку щодо можливості перегляду несправедливої системи договорів.

28 липня 1868 р., під час перебування в Вашингтоні, Бурлінгейм, від китайської сторони підписав новий договір зі США, який складався з 8-ми статей. Він (названий угодою Бурлінгейма-Сьюарда) надавав Цинській імперії режим найбільшого сприяння в американсько-китайських торгівлі. Крім того, Китай визнавався рівним дипломатичним партнером, йому було надано право відкривати дипломатичні представництва та консульства в усіх американських містах. У договорі також визнавалося право китайців іммігрувати в США в пошуках роботи та кращої долі.

Угода Бурлінгейма–Сьюарда суворо забороняла насильницький вивіз та викрадення китайських громадян з метою їх використання для важкої праці в США [22, с. 5].

Після підписання договору місія Бурлінгейма відправилася до європейських столиць. За кілька місяців були відвідані Лондон, Стокгольм, Копенгаген, Берлін та Санкт-Петербург, але в європейських столицях йому не вдалося добитися перегляду нерівноправних статей укладених раніше угод. Останнім містом, яке відвідала китайська місія, була російська столиця – Санкт-Петербург, де Бурлінгейм тяжко захворів на запалення легенів та 23 лютого 1870 р. помер у віці 49 років.

Цинська імперія була надзвичайно вдячна Бурлінгейму за його послуги. Йому посмертно було присвоєно титул чиновника цивільної служби першого рангу – і це був перший і останній раз, коли «білий варвар» отримував такі почесті. Крім того, його родині була виділена одноразова допомога у 10 тис. дол. (близько 2 млн 500 тис. дол. за сучасним курсом) [22, с. 5].

Таким чином, незважаючи на всі труднощі, Бурлінгейму вдалося нормалізувати відносини з Цинською імперією. Діючи разом з провідними державами, він все ж, проводив власний курс, спрямований на нормалізацію відносин з Пекіном та визнання Китаю рівним партнером у переговорах. Вершиною його діяльності можна вважати укладення американсько-китайського договору 1868 р., згідно з яким США відмовлялися від несправедливих договорів, нав'язаних Цинській імперії в попередні періоди.

Проте, не всі в американському політичному істеблішменті були готові сприйняти ініціативи Бурлінгейма. Частина дипломатичного корпусу США в Китаї продовжувала обстоювати протилежну думку і була не проти захопити частину китайської території. Зокрема, американський консул в Амої Чарльз Лежандр на деякий час реанімував уже напівзабутий проект приєднання острова Тайвань. Цей епізод американсько-китайських відносин необхідно розглянути окремо.

4.4. Місія американського консула Ч. Лежандра на Тайвань у 1867 р. та її наслідки

22 березня 1867 р. біля англійського консульства в Такао (Гаосінг) з'явився невідомий китаєць, який домагався аудієнції у консула Чарльза Керрола. У бесіді з британським чиновником він заявив, що його звать Тан Квонг. Родом він був з китайського міста Сватоу, де був прийнятий в команду американського торгового корабля «Ровер», що здійснював рейс в Ньючанг. Капітаном судна був Джозеф В. Хант [54, с. 1].

Згідно з розповіддю китаїця, рухаючись вздовж південного узбережжя Тайваню, 12 березня 1867 р. судно зазнало аварії. Хант, розуміючи, що корабель вже не врятувати, наказав команді перебраться на рятувальні шлюпки. В одну з них сів він сам, його дружина, другий помічник, Тан Квонг, матрос і особистий кухар капітана. У другу помістилися перший помічник, юнга, п'ять моряків і корабельний кок. Човни поневірялися в морі протягом 17 годин. За цей час було втрачено другий човен. Нарешті, о 4 годині пополудні постраждалі висадилися на південному узбережжі острова Тайвань.

Хант наказав Тан Квонгу відправитися в джунгли, які зеленіли одразу за вузькою смугою пляжу, пошукати прісної води. Коли ж китаєць вже повертався в табір, то з заростей чагарнику він помітив, як група «голих дикунів», що складалася з 15-16 осіб, грабувала багаж потерпілих. Ані капітана, ані інших членів команди він уже не побачив. З цими відомостями він поспішив в Такао [13, с. 495].

Вислухавши китаїця, Чарльз Керрол, відправив його до американського консула в Амої Чарльза Лежандра (1830-1839).

Чарльз Вільям Лежандр народився у 1830 р. у Франції. Освіту здобув у Паризькому університеті. Коли йому виповнилося 24 роки, він перебрався до Сполучених Штатів та прийняв американське громадянство. Був активним учасником громадянської війни. Воював на боці Півночі. Під час бойових дій був неодноразово поранений, втратив око і отримав декілька нагород та дослужився до звання полковника. 13 червня 1866 р. його було призначено американським консулом в Амої.

31 березня він прийняв китаїського моряка і вирішив діяти негайно. Як свідчать подальші події, він не просто хотів добитися покарання для тубільців, а й, скориставшись інцидентом, мав намір домогтися від китаїської влади поступок в питанні про американське проникнення на Тайвань. Заручившись підтримкою А. Бурлінгейма, на початку квітня 1867 р. на американському військовому кораблі «Ашелот» він відправився в Фучжоу, у склад якої тоді входив Тайвань. Там він зустрівся з губернатором області та зажадав покарати винних у вбивстві екіпажу «Ровера». Як він сам зазначав у своєму звіті, направленому у травні 1867 Державному секретареві США Вільяму Сьюарду: «Я звернув увагу губернатора на статті XI і XIII Тяньцзінського договору і зажадав від нього наказу цивільній і військовій владі Формози негайно врятувати ще живих членів команди «Ровера», які могли залишатися в руках аборигенів. Крім того, я зажадав суворого покарання для злочинців. Його світлість дав згоду на виконання даного запиту» [13, с. 491].

18 квітня Лежандр прибув на Тайвань, де зустрівся з місцевим таотаєм і префектом Формози. У своїй депеші Сьюарду, він зазначив, що був прийнятий тайванським чиновником з «граничною

сердечністю». Однак після дотримання необхідних дипломатичних формальностей між двома сторонами розгорілася дискусія щодо подальших дій. Лежандр разом з капітаном «Ашелота» Джоном Фебріджем наполягали на негайному початкові військової операції проти аборигенів і залученні до неї американських військово-морських сил. У свою чергу, китайська влада відмовилася залучати збройні сили США, заявивши, що сама впорається з поставленим завданням.

Лежандр і Фебрідж були змушені піти, заявивши, однак, що Сполучені Штати наполягатимуть на дотриманні угод [13, с. 494]. В умовах відсутності взаєморозуміння з місцевою китайською владою, вони вирішили діяти самостійно.

26 квітня «Ашелот» прибув в останнє китайське містечко на шляху до місця трагедії. Лежандр вступив в переговори з місцевими жителями, обіцяв викупити за «справедливою ціною» останки загиблих і їх майно. Однак тубільці не відізналися на пропозиції консула. Його упевненість відносно недоцільності співпраці з китайською владою лише наростала. У черговій депеші на ім'я Сьюарда він писав: «Очевидно, що представники китайської влади були не зовсім щирими. Саме чиновники цього регіону за плату забезпечують аборигенів порохом і зброєю. Місцеві китайці тісно пов'язані з тубільцями. Вони беруть у них дружин, торгують з ними, беруть участь в грабежах і злочинах. Тому вони вбачають загрозу для себе в бажанні іноземних держав розправитися з дикунами» [13, с. 495].

У цій ситуації, на думку консула, необхідно було діяти самостійно, оскільки «всі його зусилля, спрямовані на те, щоб змусити китайську владу на Формозі покарати злочинців і виплатити компенсацію потерпілим, виявилися безрезультатними» [13, с. 495].

Не виключено, що вже тоді він розглядав варіант збройного вторгнення і проводив розвідувальні дії на місці можливої висадки. Він писав: «Залив (який виходив на місце трагедії – *О. Н.*) судноплавний для будь-яких кораблів, в основному для легких пароплавів, таких як «Ашелот». Під озброєним прикриттям навіть дуже маленька група могла б висадитися в будь-якій точці. Земля там гола і є висоти, що дають можливість встановити панівне становище на березі. Коли буде встановлено точне положення селища аборигенів, сухопутні сили могли б без серйозних дістатися до нього» [13, с. 495].

Ідею збройного втручання він згодом обстоював у книжці «Що нам робити з Китаєм», виданій в 1871 р. У ній він гостро критикував пасивність китайської влади в інциденті з «Ровером», яка змушувала американців діяти самостійно. Він, зокрема, зазначав: «Крах «Ровера» і вбивство його команди у південних берегів Формози зачіпає не тільки американські інтереси, а й інтереси усіх західних країн, що ведуть торгівлю з Китаєм... І якщо китайський уряд заявляє про нездатність навести порядок там, то західні держави повинні взяти на себе вирішення даної проблеми» [37, с. 137].

При цьому Лежандра найменше непокоїли питання гуманізму. Для нього інцидент з «Ровером» був загрозою, перш за все, американським комерційним інтересам. Він писав, що «формозький канал є важливим комерційним шляхом. Він має бути відкритим і захищеним від будь-якої небезпеки» [37, с. 140].

Наведені роздуми чітко вказують, що активна діяльність, розгорнута американським консулом у зв'язку з загибеллю команди «Ровера», була спричинена, перш за все, прагматичним бажанням зміцнити американські комерційні інтереси на Тайвані.

Завершивши свою місію на Формозі в квітні, американський консул Лежандр відправився в Пекін, щоб особисто переконати Бурлінгейма, а через нього і Вашингтон, прийняти власний план. Однак погляди Лежандра поділяли далеко не всі.

Власну позицію щодо конфлікту мав Генрі Белл (1808-1868) – адмірал, командувач американської далекосхідної ескадри в Японії. Він отримував докладні звіти щодо конфлікту від Фебріджа і мав власні погляди на його розв'язання [56, с. 1]. На його думку, потрібно було покарати аборигенів, не погіршуючи відносин з циньським двором. І саме ця концепція взяла гору, а Лежандр на деякий час був усунутий від управління операцією.

12 червня 1867 р. два судна, «Хартфорд» і «Вайомінг», зі 181 чиновником, моряками і морськими піхотинцями, були послані Беллом для покарання дикунів. Вранці 13 червня американські кораблі підійшли до місця трагедії і стали готуватися до висадки. Десант був розділений на дві частини, якими командували капітан Джозеф Белкнап і лейтенант Олександр Маккензі.

Не пройшовши і милі, американці були обстріляні аборигенами з джунглів. Атака була відбита без втрат, якщо не вважати збитого кулею еполета в одного з офіцерів. До полудня морські піхотинці, час від часу потрапляючи під обстріл дикунів, зайняли одну з висот. Тут був влаштований привал, проте американцям постійно дошкуляли постріли з джунглів. Нарешті Маккензі, не витримав і з криком «Вперед хлопці, покараємо шахраїв» повів своїх людей в атаку. Однак вже через хвилину він зупинився, притиснув руку до грудей і тихим голосом сказав: «Хто-небудь, зійдіть вниз і приведіть лікаря» і замертво впав на землю [13, с. 182].

Після вбивства Маккензі американці повернулися на кораблі, а їх вторгнення завершилося провалом. Белл вирішив повернутися в Японію, маючи намір повторити вилазку, після того як північно-східний мусон висушить непривітні джунглі [13, с. 183]. Втрата офіцера змусила адмірала виступити з новою концепцією боротьби проти аборигенів Тайваню. На його думку, щоб зробити води, які омивають південну частину острова, безпечними, необхідно було б витіснити племена дикунів від узбережжя і побудувати там форт, керований або американцями, або їх союзниками [35, с. 8].

Провал збройного вторгнення під командуванням Белла, змусив активізуватися Лежандра. Він у цей час перебував у Пекіні, де намагався звернути увагу китайської влади на необхідність вирішення проблеми з аборигенами. Він буквально залякував маньчжурських чиновників, обіцяючи, що у разі, якщо вбивці екіпажу «Ровера» не будуть покарані, то Формозу захоплять англійці [13, с. 194].

З його ініціативи 25 липня на острів був відправлений китайський загін, який налічував від 400 до 500 осіб. Лежандр також попросив у адмірала Белла канонерського човна для прикриття з моря, але отримав відмову.

4 вересня він особисто відправився на Тайвань для керівництва операцією, фактично усунувши від керівництва китайського генерала Ло. Також до операції був залучений представник британських фірм на Тайвані У. Пікерінг. На нього були покладені функції перекладача і посередника в можливих переговорах з вождями аборигенів. Призначення англійця на роль помічника Лежандра було зовсім не випадковим. Після невдалого вторгнення американського десанту в червні Пікерінг незабаром повернувся на місце вбивства екіпажу «Ровера». У серпні-вересні він брав участь в експедиції, метою якої був викуп тіл капітана корабля, а також його дружини. За цей час він обзавівся необхідними зв'язками серед тубільної верхівки і використовував їх для залагоджування конфлікту. Англієць повідомив Лежандра, що вожді були налякані можливим зіткненням з китайським загоном і шукали можливості для переговорів. Особливо в цьому був зацікавлений Ток-е-ток – керівник 18 об'єднаних племен тубільців.

Помінявши гнів на милість, Лежандр був готовий йти на переговори. В середині вересня він зустрівся з вождем аборигенів. Втративши в громадянській війні око, американський консул приводив в жах своїх опонентів, коли виймав з порожньої очної ями скляну кульку, тим самим заставляючи їх бути ще більш поступливими. Йому вдалося добитися обіцянки Ток-е-тока не вбивати іноземців, що зазнали корабельної аварії [39, с. 121].

У ході повторного візиту до аборигенів, в лютому 1869 р., консул уклав з ними вже офіційний договір. Ця угода складалася з трьох пунктів. Перший з них передбачав, що у разі, якщо іноземне судно зазнало аварії біля берегів, контрольованих аборигенами, екіпаж повинен підняти червоний прапор, який гарантує постраждалим безпеку.

Друга умова договору полягала в тому, що для іноземців були відкриті тільки два пункти: Туіахсоканг на східному узбережжі і Таопангхак – на східному. Інші поселення аборигенів були закриті для відвідин.

І нарешті, третя умова наголошувала, що в разі порушення договору з боку потерпілих у корабельній аварії, аборигени вільні від зобов'язань щодо гарантування їх безпеки [38].

Висновки до четвертого розділу

Аналізуючи американську політику в Китаї в 50-60-х рр. XIX ст., можна стверджувати, що Білий дім формально дотримувався нейтралітету, спочатку у другій «опіумній» війні проти маньчжурів, а потім і у придушенні повстання тайпінів.

Разом з цим американський фактор був вельми помітним у обох військових конфліктах в Китаї. На практиці, Білий дім діяв опосередковано, реалізуючи свої політичні цілі шляхом співробітництва з Англією та Францією, а також руками своїх громадян – безпринципних найманців, таких, яким був командувач «Армії, яка завжди перемагає» Ф. Уорд.

Слід відзначити і той факт, що у військових конфліктах у Цинській імперії в 50-60-х рр. XIX ст. американці діяли у тісній зв'язці із англійцями. Білий дім не вступав у війну, в той же час підтримував багато британських ініціатив та і сам був змушений поступатися вимогам Лондона.

Зокрема, під тиском Уайтхоллу Вашингтон не став реалізовувати план анексії Тайваню наприкінці 50-х рр. XIX ст., прийнявши англійське гасло відмови від територіальних захоплень на території Китаю. Така обережна політика в тісній, проте неявній зв'язці з англійцями реалізовуватиметься і надалі. Можливо, саме після закінчення другої «опіумної» війни та розгрому тайпінів американці назажди відмовилися від ідей захоплення територій у Східній Азії. Проте багато представників американського політичного істеблішменту залишалися прибічниками реалізації цього сценарію.

У зв'язку з вищевикладеним, необхідно з'ясувати, чому після блискавичного прориву, зробленого комодором Перрі в 50-х рр. XIX ст. в Японії, коли Сполучені Штати вперше вголос заявили про свої амбіції в Східній Азії, вони знову повернулися до статусу другорядного гравця, який покійно слідував у фарватері британської політики. Аналіз листування американського посла А. Бурлінгейма з Білим домом дозволяє стверджувати, що на це були, перш за все, внутрішні причини. Початок громадянської війни між Північчю та Півднем призвів до занепаду тихоокеанського напрямку зовнішньої політики. Насамперед було значно скорочено фінансування дипломатичної служби в Цинській імперії. Американським представникам не вистачало коштів навіть на зарплатню консулам та оренду приміщень, не кажучи вже про реалізацію масштабних експансивних проєктів, як наприклад, захоплення та подальше освоєння островів у Східній Азії.

У цій ситуації американському послу Бурлінгейму, каденція якого припала на 60-ті рр. XIX ст., залишалось лише стежити за тим, щоб привілеї, яких добивалися англійці, які не шкодували ма-

теріальних та військових ресурсів для розширення свого впливу, розповсюджувалися і на громадян США. Це, в свою чергу, заставляло Вашингтон діяти в рамках тих правил, які встановлював Лондон – провідна сила в Цинській імперії. Це, зокрема, пояснює, чому Білий дім, незважаючи на числені рекомендації цілої плеяди видатних американських політичних діячів, так і не наважився на анексію територій в Тихому океані. Власне, відмовитися від таких претензій, довелося ще під час другої «опіумної» війни, коли американському посланцеві П. Паркеру не вдалося реалізувати свій проект захоплення Тайваню. Він був ярим прибічником військового союзу з Англією та Францією у війні проти Китаю, проте він розраховував, що Лондон за спільну участь у бойових діях піде назустріч і дасть дозвіл на захоплення Формози. Але його спроби встановити американський прапор над островом викликали різке незадоволення англійців і обережний Вашингтон замінив Паркера на менш агресивного У. Ріда.

Вірогідно, що саме англійський вплив змусив Білий дім змінити своє ставлення до тайпінського повстання та проголошеної Хун Сюцюанем держави Тайпін-тянго. Ще наприкінці 50-х рр. XIX ст. американці ставилися до повсталих з доброзичливим нейтралітетом, бачачи в них реальну силу на противагу ослабілої династії Цин, а також відмічаючи близькість їх ідеології з християнською релігією. Головними прибічниками такого підходу були, зокрема, місіонери, які вважали, що тайпіни більш сприймають їх вчення, ніж акцентовані на конфуціанстві маньчжури.

Проте вже в 60-х рр. XIX ст. ставлення до тайпінів почало змінюватися, навіть серед тих, хто їх донедавна захищав, зокрема, у місіонерів. У цьому контексті важливо згадати діяльність місіонера І. Робертса, заслуга якого у боротьбі проти повсталих полягає в тому, що його розповіді про криваве вбивство хлопчика-слуги сформувавши негативне ставлення до них з боку західного суспільства. Саме він і сформував ставлення до інсургентів, як до кровожерливих варварів, що, в свою чергу, легітимізувало відкриту боротьбу західних держав проти них.

Однак, попри всі труднощі наприкінці 60-х рр. XIX ст. Бурлінгейму вдалося нормалізувати відносини з Цинською імперією. Діючи разом з провідними державами, він проводив власний курс, спрямований на нормалізацію відносин з Пекіном та визнання Китаю рівним партнером у переговорах. Головним його успіхом можна вважати укладення американсько-китайського договору 1868 р., згідно з яким США відмовлялися від несправедливих договорів, нав'язаних Цинській імперії в попередні періоди.

Проте не всі представники американської політичної верхівки були готові сприйняти ініціативи Бурлінгейма. Частина дипло-

матичного корпусу США в Китаї продовжувала обстоювати протилежну думку і були не проти захопити частину китайської території. Зокрема, американський консул в Амої Чарльз Лежандр на деякий час реанімував вже напівзабутий проект приєднання острова Тайвань. Використавши як привід напад тайванських аборигенів на екіпаж американського корабля «Ровер» у 1867 р., він заявив про те, що китайська влада неспроможна виконувати свої зобов'язання щодо гарантування безпеки іноземців, які потрапили в корабельну аварію на території, яка контролюється Пекіном. У зв'язку з цим він намагався втілити в життя проект захоплення Тайваню США. Проте офіційний Білий дім не наважився на реалізацію такої авантюри, оскільки розумів, що це загрожує встановленому «статус-кво» у відносинах з Китаєм та Великою Британією. Вкотре план захоплення острова було відкинуто. І все ж, Лежандру вдалося добитися проміжного успіху, коли він заключив договір з вождями тайванських племен аборигенів, тим самим спонукаючи їх на непокору китайській владі.

Проте подальший розвиток американської політики в Східній Азії залежав від подій, які відбувалися тоді в іншій ключовій країні регіону – Японії. Вони досліджуватимуться у наступному розділі.

РОЗДІЛ V.
АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА В ЯПОНІЇ
У 50-60-х рр. ХІХ ст.

**5.1. Місія Т. Харіса та укладення
американсько-японського договору 1858 р.**

Відкриття Японії для іноземної торгівлі комендором Перрі у 1854 р. знаменувало собою початок нового етапу в американсько-японських відносинах. Серед всього іншого, Вашингтон отримав можливість відправити у відкриті порти своїх представників, яким належало виробити нові правила гри у відносинах з Едо та послідовно обстоювати інтереси американських громадян.

Після того як був підписаний Каганавський договір, деякий час японці не поспішали з налагодженням повноцінної торгівлі із західним світом, сподіваючись, що експедиція Перрі була лише неприємним епізодом у тисячолітній історії Ніххону. Проте 23 червня 1854 р. в бухту міста Урага зайшов американський кліпер «Леді Пірс», капітан якого намагався стати першим комерсантом, який розпочне торгівлю з Японією. Чиновники японської митниці направили його до Сімоди або Хакодате, які вже були відкриті для торгівлі. Але і там його чекало розчарування – місцева влада заборонила американцям висаджуватися на берег [163, с. 36].

У січні 1855 р. в Сімоду зайшов ще один американський корабель, на якому було доставлено ратифікований Конгресом текст Каганавського договору. Американці очікували, що обміняють його на аналогічний документ, підписаний імператором. Очолював місію капітан Адамс, який раніше був найближчим помічником Перрі, а тепер продовжив його справу. Проте місцевий префект заявив посланцеві, що він прибув занадто рано, оскільки обмін ратифікованими грамотами, згідно з японськими звичаями, мав відбутися тільки через 18-ти місяців після його підписання.

Насправді в англійському варіанті Каганавського договору йшлося, що обмін ратифікованими грамотами має відбутися не пізніше 18 місяців, або раніше, якщо необхідно. Японці ж однозначно переклали цю фразу, як «після 18-го місяця» [163, с. 37].

Адамсу довелося чекати ще три тижні. Нарешті договір був підписаний сьогуну і обмін грамотами таки відбувся.

Переговори закінчилися успіхом, але японці продовжували ігнорувати зусилля американців, спрямовані на створення постійного сполучення між країнами. Після того як Адамс покинув японські береги, у лютому 1855 р. в Сімоду зайшов ще один американський корабель. Місцеві мешканці доставили на борт необхідні припаси, але вести обоюсторонню торгівлю відмовилися.

Але незабаром на японський берег прибув американський по-сланець, якому вдалося змінити існуюче становище. Рання епоха американсько-японських відносин (1855-1861) нерозривно пов'язана з ім'ям першого посланця США в Ніхон – Таусенда Харріса (1804-1878).

Харріс народився в містечку Сенді-Хілл, штат Вашингтон. Юнаком він переїхав до Нью-Йорка, де зайнявся комерційною діяльністю, пов'язаною із Китаєм.

У 1846 р. Харріс приєднався до Нью-Йоркської ради освіти, президентом якої був обраний у 1848 р. Перебуваючи на даній посаді, він заснував безкоштовну академію міста Нью-Йорк, яка пізніше стала міським університетом. Так вперше в історії США прості робітники з передмістя мегаполісу отримали безплатний доступ до вищої освіти.

Наприкінці 1848 р. Харріс вирушив до Каліфорнії і протягом наступних шести років займався каботажним бізнесом, здійснюючи регулярні рейси в Цинську імперію, Голландську та Британську Індію. Там він познайомився з традиціями та характером азіатів. Протягом кількох років комерсант відвідав всі ключові території у східній та південній частині Тихого океану. Зокрема, в 1850 р. він працював у Манілі; 1851 р. – у Пенанзі; в 1853 р. – у Гонконзі; в 1854 р. – у Калькутті.

Слід згадати, що його комерційна діяльність не принесла успіху, і вже з 1853 р. за допомогою своїх впливових друзів він намагався обійняти посаду консула в Гонконзі або в Кантоні [200, с. 348].

Проте Харрісу не вдалося отримати посаду в ключових відкритих містах і деякий час він перебував на посаді «консула-купця» в Німбо – одному з п'яти договірних портів, відкритому відповідно до Вансяського договору. Саме так розпочалася його дипломатична кар'єра. У цей період він з величезною цікавістю спостерігав за перебігом експедиції Перрі і після завершення його місії, навіть направив комодору вітальну телеграму [44, с. 17].

4 серпня 1855 р. за поданням президента Ф. Пірса Харріс був затверджений Конгресом на посаді консула в японському місті Сімода. Слід зазначити, що дипломат сам пролобіював це рішення, оскільки під час роботи в Китаї дуже зацікавився Японією. Оскільки новопризначений консул мав досить серйозні зв'язки серед чиновників – членів демократичної партії, він досить легко зміг обійняти дану посаду.

Крім того, завдяки своїй педагогічній та комерційній діяльності, він мав авторитет серед багатих впливових родин Нью-Йорка, які також виступали за те, щоб призначити Харріса на дипломатичну роботу в Східну Азію. 31 липня 1855 р. його друзі направили петицію президенту, в якій рекомендували його як дипломати-

чною працівника на Сході. Підписанти відзначали, що претендент володіє великим досвідом ведення бізнесу в різних частинах Китаю та Індії і тому має надзвичайну кваліфікацію для виконання цієї роботи [44, с. 7].

Цікаво, що одним з шести підписантів листав був Дж. Бродхед – один з найперспективніших претендентів на посаду першого американського консула в Японії [44, с. 8].

На підтримку Харріса також виступив тодішній лідер демократичної партії США Дж. Сіско, який 1 серпня 1855 р. надіслав Пірсу листа. В ньому він відзначив заслуги потенційного консула в Японії. Він писав: «Пан Харріс заслужено займає високе становище в суспільстві. Він був активним членом Торгово-промислової палати, протягом декількох років обіймав посаду президента освітньої Ради, вів активну комерційну діяльність» [44, с. 8].

Ще одним фактором, який послуговував на його користь, було те, що Харріс не мав дружини, що було дуже важливо, оскільки японці заборонили жінкам із Заходу навіть наближатися до японських берегів [163, с. 37].

Згораючи від нетерпіння в Нью-Йорку, Харріс не витримав і відправився чекати на рішення президента в Вашингтон. Там, перебуваючи в готелі «Вільярдс», 4 серпня 1855 р. він написав Пірсу листа, в якому вкотре прохав призначити його консулом в Японію. «Я з тривогою чекаю рішення Вашої Високоповажності в цьому готелі, – писав він, – я вже говорив Вам про моє сильне бажання відвідати Японію, і це почуття настільки глибоке, що якщо мені б запропонували на вибір посади уповноважених в Китаї або в Японії, я б обрав останню країну» [44, с. 9].

Проте нервувати йому залишалося недовго, оскільки того ж дня, як відзначалося раніше, Т. Харріс був призначений першим офіційним представником США в Ніххоні.

Перед початком місії новий дипломатичний представник отримав від Державного секретаря У. Марсі (особистим другом якого був новопризначений консул [44, с. 17]) інструкції, в яких консулу було рекомендовано зосередитися на тому, щоб будь-що заставити японців виконувати пункти підписаної у 1854 р. угоди. У разі якщо японська сторона і надалі ігноруватиме домовленості, Харрісу необхідно було заявити про те, що США застосує методи, яким «Японія не в змозі протистояти» [Цит. за 163, с. 37].

На додаток до письмових інструкцій, Марсі також надав деякі усні побажання. Зокрема, він наполягав на тому, щоб у майбутньому договорі з бакуфу, який сподівалися укласти американці, був пункт, який проголошував екстериторіальність американців, чого не було в тих угодах, які свого часу підписали Робертс в Сіамі або Перрі в Японії.

За словами Державного секретаря, Сенат не підтримає підписання договору, в якому не вистачатиме даної умови [200, с. 350].

Отримавши бажану посаду, Харріс негайно відправився до Ніххону, проте змушений був зробити затримку, оскільки Білий дім доручив йому здійснити попередню дипломатичну місію в Сіам для того, щоб заключити там нову угоду.

Слід відзначити, що можливість перегляду договору, який на початку 30-х рр. XIX ст. уклав в Бангкоці Робертс, почала розглядатися Білим домом ще 1849 р. Саме тоді американський консул в Сінгапурі Дж. Балестер був призначений спеціальним уповноваженим для того, щоб провести попередні переговори з тайською владою щодо укладення нової угоди. Він наполягав, зокрема, на зменшенні корабельного мита та призначенні американського консула в Бангкоці. Проте переговори Балестера зайшли в глухий кут внаслідок того, що він мав нестриманий та поганий характер. Він кілька разів зривався та кричав на тайських переговорників, які після цього закликали Вашингтон направити в Сіам чемнішого та делікатнішого посланця [200, с. 350]. Отже, Білий дім призначив своїм представником Харріса.

У ході переговорів, посланцеві США вдалося переглянути попередній договір, укладений Робертсоном. Він домігся того, що на додачу до попередніх пільг американці отримували право екстериторіальності. Також у Бангкок було призначено першого консула США – місіонера С. Матона [23, с. 212].

Слід відзначити, що новий договір з Сіамом не приніс очікуваних позитивних результатів. На перших порах він дійсно сприяв пожвавленню американської комерції. Зокрема, в Бангкоці було створено представництво фірми «Рассел та компанія», а інші комерсанти зі Сполучених Штатів почали розширювати свою торговельну присутність тут. Проте вже з 1858 р. комерційна діяльність громадян США стала поступово згортатися, а «Рассел та компанія» закрила своє представництво.

Не вдалося налагодити і повноцінну консульську службу в Бангкоці. Головною причиною цього було хронічне недофінансування американської служби тут. Конгрес взагалі не передбачив зарплати для консула, а традиційна практика призначати на цю посаду купців не спрацювала в силу того, що для більшості негоціантів Сіам не представляв комерційного інтересу. Внаслідок цього американсько-тайландські відносини на деякий час занепали. Що ж стосується Харріса, то в цих переговорах він надбав необхідного досвіду ведення перемовин із представниками східних країн, який дуже скоро йому знадобився після його прибуття в Японію [200, с. 352].

Тільки після закінчення місії в Таїланді, 31 липня 1856 р. Ф. Пірс нарешті призначив його консулом до Сіоди. Слід зазначити, що

Харріс прибув в Японію з деякою образою на американський уряд, оскільки не тільки не отримав премії за укладений в Бангкоці договір, але йому не виплатили зарплатню за вимушену зупинку в Сіамі. Він отримав компенсацію в розмірі 12 тис. дол. тільки у 1857 р. (для порівняння – комендор М. Перрі отримав за «відкриття» Японії 20 тис. дол.) [23, с. 212].

21 серпня 1856 р. Харріс прибув до відкритого порту Сімода разом із своїм перекладачем голландцем Генріхом Хескеном. Також для його підтримки до міста прибув і командувач американської ескадри Армстронг.

Слід відзначити, що приїзд нового консула викликав незадоволення японців, які, як вказувалося вище, достатньо вільно трактували умови Каганавського договору. Зокрема, в угоді йшлося про те, що країни готові обмінятися консулами в разі необхідності. Проте префект Сімоди не вважав це необхідним. Вірогідно, в цьому випадку проявлялися різні підходи до ведення міжнародних справ. Якщо американці вважали подібне формулювання лише звичайною дипломатичною формулою, то японці, які не бажали бачити на своїй території іноземців, трактували її буквально – консул має приїхати тільки у разі нагальної необхідності [163, с. 37].

Варто привести уривок з особистого щоденника Харріса, в якому він описував попередні переговори з губернатором Сімоди: «27 серпня 1856 р., приблизно у 10-й годині ранку мала відбутись зустріч з губернатором та його заступниками. На зустрічі були присутні 10 чоловік, у тому числі один чиновник з Едо. Однак губернатора серед них не було. Чиновники повідомили мене, що він дуже погано спав минулої ночі через сильний головний біль, з яким так і не зміг впоратися. Потім вони зазначили, що очікували прибуття консула тільки після того, як Сполучені Штати направлять до Японії посланця для ратифікації договору і вже з ним мало обговорюватися питання щодо призначення консула» [44, с. 44].

У відповідь Харріс пообіцяв проконсультуватися з командувачем американської ескадри в Тихому океані Армстронгом, щоб той допоміг йому доправитися на пароплаві до Едо, де він сподівався вирішити дане питання [44, с. 44].

Загроза того, що військові кораблі США знову з'являться біля японської столиці, подіяла і, врешті-решт, Харрісу таки дозволили проживати в Сімоді і навіть виділили для цього приміщення в храмі Гекусендзі («Храм свяченого джерела»), який і сьогодні стоїть в східній частині міста [163, с. 37].

Це подія відбулася вранці 29 серпня, коли до Харріса прибули заступник губернатора та чиновник з Едо. Вірогідно, налякані загрозою консула направитися на військовому кораблі в столицю, вони пішли на поступки [44, с. 45].

Крім того, в понеділок, 1 вересня 1856 р. на березі моря, в спеціально встановленому для цієї церемонії шатрі, нарешті відбулася зустріч з губернатором Сімоди. У своєму щоденнику Харріс повідомляв, що на зустрічі був присутній і комодор Армстронг, який, вірогідно, уособлював військово-морську міць США, яка так жахала японців [44, с. 51].

Розмова почалася з церемоніальних питань про здоров'я, а потім вже почали обговорювати важливіші проблеми. Серед всього іншого, у Харріса запитали, чи не має у його місії особливих, таємних цілей. Він відповів, що нічого про це не знає і його головна мета полягає в тому, щоб добитися виконання умов договору.

З тим же питанням губернатор звернувся і до Армстронга. Той відповів, що як військовий, він отримав наказ доправити консула за місцем призначення та висадити його там. Тепер його місія була виконана.

Тоді японці запропонували прийняти листа від японського уряду до американського президента, в якому вони повідомляли про те, що не очікували на прибуття консула та просять відізвати його.

Щодо цього питання Харріс та Армстронг запросили роз'яснень – їх цікавили причини, чому японці відмовляються прийняти американського консула. Вони не прийняли листа від губернатора, заявивши, що в нього немає повноважень підписувати такого роду документи і цим має займатися міністр іноземних справ [44, с. 52].

Після обідньої перерви переговори були продовжені. Цього разу, японські чиновники відмовилися від своїх спроб видворити консула з країни. Натомість вони знову і знову питали про цілі візиту. «Вони просили пояснити їм багато тривіальних речей, обґрунтовуючи це своєю необізнаністю. Зокрема, їх цікавило, які нові переговори я збираюсь проводити найближчим часом. Я відповів, що маю намір донести до японської влади нові пропозиції щодо долі моряків, які зазнали корабельної аварії біля японських берегів», – писав консул [44, с. 53].

Потім японці забажали дізнатися про те, що входить до зобов'язань, які виконує консул. Харрісу довелося прочитати їм цілу лекцію з практики організації дипломатичної служби в західних країнах. Він намагався запевнити їх, що консул не виконує жодних розвідувальних завдань і займається лише тим, що представляє інтереси громадян своєї країни, особливо тих, хто веде комерційну діяльність.

Проте, вірогідно, японці залишилися незадоволеними відповідями Харріса, оскільки знову зажадали, щоб він якнайшвидше залишив японський берег [44, с. 53]. «Справа ця була новою для них і від необізнаності вони ставали ще більш тривожними», – писав консул в своєму щоденнику [44, с. 45].

Переговори були продовжені наступного ранку на американському кораблі, куди прибули губернатор та його попередник. Бажаючи вразити візитерів, Армстронг, подібно як це робив кілька років тому Перрі, зустрів їх у супроводі почесної варти, яка складалася з морських піхотинців. Далі був сніданок, який складався переважно зі страв, зроблених з додаванням солонини, оскільки корабельний раціон був досить бідним.

Цього разу японці не наполягали на тому, щоб Харріс покинув Японію. Сторони нарешті остаточно домовилися про те, що він поселиться у виділеній йому резиденції. Згідно з попередніми домовленостями, наступного дня консул мав висадитися на берег, де його чекатимуть слуги, які супроводжуватимуть його до храму, який йому відвели під консульство.

3 вересня Харріс відправився в свою нову резиденцію в Сімоді. Там його досить люб'язно прийняв губернатор із своїм почтом та подарував дипломату яйця птахів та лобстера [44, с. 56].

Кілька днів консул провів в храмі, знайомлячись із своїм новим господарством та розбираючи подарунки, які принесли до його резиденції японці. Він погано спав вночі через величезних комах, і тому намагався спочивати вдень. 8 вересня японці привезли меблі і за їх працю він розрахувався алкоголем, який привіз з собою зі США. Для поповнення м'ясом переважно вегетаріанського раціону він також вирішив завести свійську птицю [44, с. 60].

В день свого переселення в японський храм Харріс виконав свої прямі функції як консул – відкрив на території Сімоди перше іноземне кладовище (яп. Гайдзін Боті). Його основу склала братня могила моряків фрегату «Діана», які потрапили в корабельну аварію і померли в Японії в 1854-1856 рр. Раніше залишки загиблих були захоронені на японському кладовищі, проте їхні могили були знищені внаслідок великого землетрусу, який стався в Сімоді у 1855 р. Примітно, що на могилі японськими ремісниками було встановлено два хрести. Це було зроблено місцевою владою навмисно, щоб показати іноземцям-християнам, що японці не мають ненависті до них [44, с. 61].

6 жовтня 1856 р. в бухту Сімоди зайшов перший американський корабель «Генерал Пірс», яким консул передав свої листи та звіти в Білий дім.

Під час перебування в відкритому місті Харріс вів важкі переговори з японською владою, метою яких була подальша імплементація комерційних статей договору, підписаного Перрі в Йокогамі. На відміну від комендора, який сприймався японцями, як великий володар «чорних» кораблів, консул не міг дозволити собі користуватися «дипломатією канонерок». Натомість він постійно жахав своїх співрозмовників тим, що у разі, якщо вони не підуть на

поступки США, то Велика Британія та Франція здійснять напад на Японію. «Японію чекають неприємності, пов'язані з політикою Великої Британії та інших європейських держав... Президент вважає, що якщо Японія підпише договір зі Сполученими Штатами, інші країни наслідують її прикладу, і Японія опиниться у безпеці», – писав він в одному з листів до префекта Сімоди [163, с. 38].

Слід зазначити, що чутки про можливе вторгнення англійсько-французької ескадри, які розпускав Харріс, мали певні реальні підстави. Ще до свого призначення консулом, перебуваючи в Китаї, він часто зустрічався з англійським губернатором Гонконгу Дж. Боурінгом, з яким приятелював. В одній з бесід англійський чиновник повідомив Харрісу про те, що існує проект насильницького відкриття Японії для зовнішньої торгівлі, який збираються здійснити Велика Британія та Франція. Боурінг дозволив американцю вільно користуватися наданою інформацією, що і робив консул [200, с. 353].

Весь цей час він настійливо домагався дозволу їхати до Едо, щоб особисто передати листа американського президента сьогуну. Іноді дипломат, роздратований непоступливістю японської влади в Сімоді, говорив про свої наміри звернутися безпосередньо до імператора, якого в політичних колах США тоді розглядали як альтернативу бакуфу. Однак японці запевняли його в тому, що «небесний володар» не має владних повноважень і нічим не допоможе консулу.

Слід відзначити, що для нетерпіння та роздратування американського посланця були свої причини. Він побоювався, що за час, поки він вів марні переговори з японцями, інші країни випередять США. Для таких побоювань були певні підстави. Зокрема, Голландія 30 січня 1856 р., за вісім місяців до прибуття до японських берегів Харріса, уклала з Японією договір, згідно з яким отримувала право проживання в країні голландських громадян разом із своїми родинами. Крім того, голландці отримували право сповідувати християнську релігію [200, с. 353].

Ще більших успіхів досягла Російська імперія. Вже згадуваний граф Путятін, який вперше з'явився в Нагасакі незабаром після першого візиту Перрі, у січні 1855 р. нарешті уклав договір «Про торгівлю, навігацію та делімітацію» в Сімоді. Окрім відкритих для торгівлі трьох портів (Нагасакі, Сімода та Хакодате), росіяни також отримували право призначати консулів та екстериторіальність. Крім того, угодою встановлювався кордон двох держав та проголошувалося спільне володіння островом Сахалін [200, с. 354].

Американський консул також намагався не відставати та наполегливо продовжував вмовляти представників бакуфу укласти новий договір з США. Серед попередніх успіхів Харріса було підписання конвенції з губернатором Сімоди, князем Сінамо та Нака-

мура 17 червня 1857 р. Згідно з цим документом, Харріс добився від японської влади відкриття для західної торгівлі ще одного портового міста – Нагасакі, де американці отримали право ремонтувати кораблі, закуповувати воду, паливо, продовольство і вугілля. Разом з тим, заходячи в відкриті порти, власники суден мали платити мито золотом або сріблом. У разі, якщо відсутність коштів, вони зобов'язувалися передавати японській митниці частину свого товару.

Згідно із статтею другою, громадяни США отримували право на постійне проживання в Сімоді та Хакодате. У Хакодате також призначався американський віце-консул. Такі пільги набували чинності з липня 1858 р.

Стаття третя меморандуму узгоджувала курси японських та американських монет.

Вельми важливою та традиційною для договорів США із державами Сходу була стаття четверта, яка проголошувала розповсюдження на американських громадян прав екстериторіальності. У разі здійснення злочину їх судив генеральний консул або консул за американськими законами. Такі ж правила діяли і для японців – в разі здійснення ними злочину на території Сполучених Штатів вони підлягали суду японських консулів [28, с. 167].

Крім того, згідно зі статтею шостою, американський консул отримував право виходити за межі відкритих міст, але тільки в екстрених випадках, зокрема в разі корабельної аварії, в якій постраждали його співвітчизники.

Стаття сьома гарантувала право консула закуповувати необхідні йому товари без посередництва японської влади [28, с. 169].

Проте головні пункти вищезгаданого меморандуму необхідно було затвердити в Едо однак Харріса не випускали в столицю, де він сподівався зустрітися безпосередньо з сьогунтом. Перші чотирнадцять місяців він не міг покинути Сімоди, живучи у місцевому храмі. Консул часто хворів. Коли у нього був вільний час, він любляв здійснювати довгі прогулянки передмістям, спостерігаючи за роботою на полі місцевих мешканців. Дипломат охоче спілкувався з людьми з різних соціальних станів, яких зустрічав на своєму шляху. Він справді був закоханий в Японію, цікавився її історією та культурою [235].

Саме під час перебування в Сімоді у нього зав'язався пристрасний роман з японкою на ім'я Окіши, яка, вірогідно, працювала служницею в його резиденції. Ця любовна історія обросла міфами, згідно з якими Окіши перетворилася з простої служниці на прекрасну гейшу – «мадам Батерфляй», а Харріс через кохання до неї скінчив життя самогубством. Ця історія неодноразово екранізувалася в ХХ ст., проте не мала нічого спільного з реальністю [235].

У побутовому плані Харріс відчував певні незручності. Зокрема, йому було важко обходитися без споживання м'яса, яке японці-будисти не вважали за їжу. Врешті-решт, він добився того, що для нього зробили виключення. У 1856 р. на місцевому ринку в Сі-моді для нього вперше забили корову.

Крім того, в нього не було постійного зв'язку з Вашингтоном. Другий американський корабель зайшов в місцеву гавань тільки через 18 місяців після прибуття Харріса в Японію.

Завдяки своїй наполегливості в листопаді 1857 р. американський консул нарешті отримав дозвіл на поїздку в Едо. Заради зустрічі з сьогунем Харріс здійснив подорож у двісті миль. За весь час пересування Японією американського кортежу, мешканцям, які жили поблизу дорожнього тракту, заборонялося виходити на вулицю та дивитися на «варварів». Лише при наближенні до Едо посланець США побачив величезну юрбу народу, що бажала побачити «рижих прибульців».

Наприкінці листопада Харріс на чолі великого ескорту, нарешті прибув до стін японської столиці. Він зупинився в передмісті, за міськими мурами, і почав переговори з представниками японської влади. Делегація, яка вийшла його зустрічати, складалася з чиновників, які свого часу брали участь в переговорах з Перрі та укладенні договору в Йокогамі. Вони були чемними та люб'язними та принесли із собою багаті подарунки. На початку грудня було проведено кілька консультацій, які стосувалися організації аудієнції у сьогуна. Обговорювалася кожна незначна деталь. Нарешті, 4 грудня, в рамках зустрічі з японським прем'єр-міністром, принцом Сінано, Харріс здійснив свій перший візит в Едо.

У супроводі японських слуг він проїхав в центральну частину міста, де знаходився палац прем'єр-міністра. Біля входу, згідно з японською традицією, він був змушений зняти взуття, проте, вже обізнаний в японських традиціях, не сприйняв це за образу. Річ у тому, що японці не мають меблів і більшість справ, у тому числі, споживання їжі, вони здійснюють на підлозі. Отже, підлога мала бути чистою і Харріс це розумів. В залі для прийомів він зустрів близько тридцяти сановників, багатьох з яких він знав в обличчя. Ті чемно підходили до консула та бажали йому здоров'я. Його пригостили зеленим чаєм, який пили всі в очікування виходу принца Сінано [44, с. 220].

На відміну від більшості подібних офіційних церемоній, де високі японські чиновники гордовито мовчали, надаючи повноваження вести переговори своїм заступникам, прем'єр-міністр особисто звернувся до американського посланця. Він ввічливо питав Харріса про його здоров'я, висловлював своє захоплення стосовно того, що американцю вдалося перетнути стільки морів, щоб досяг-

ти японських берегів. Він також зазначив, що консул став першим іноземцем, якому була надана честь бути прийнятим високою владою в Едо [44, с. 221].

Потім були подані тютюн, чай, закуски та sake. На знак особливої симпатії прем'єр-міністр запросив консула випити з ним sake, і Харріс був змушений погодитися, хоча намагався ніколи не вживати японського алкоголю.

Приблизно через півгодини принц Сінано повідомив консулу, що його прохання стосовно аудієнції у сьогуна повністю задоволено [44, с. 221].

Після відвідин числених підготовчих нарад з японськими чиновниками, в понеділок, 7 грудня 1857 р., Харрісу нарешті вдалося зустрітись з військовим правителем Японії Токугава Ісада (1824-1858). Близько десятої до резиденції прибув його паланкін у супроводі святково вдягнутого ескорту. Велика процесія, яка включала в себе почт американського консула та супровід принца Сінано, який також знаходився в середині колони в паланкіні, рушила до палацу сьогуна. Перед воротами резиденції сьогуна Харріс спішився і продовжив шлях пішки. Біля залу для аудієнцій його вже чекали слуги «військового правителя», які після традиційних поклонів провели його та Сінано в невелику кімнату для очікування, де візитери мали можливість випити чаю.

Там Сінано, який дуже хвилювався перед аудієнцією, запропонував Харрісу провести її репетицію. Проте консул, вказавши, що він вже неодноразово брав участь у подібних церемоніях, відмовився. Дійсно, він виглядав абсолютно спокійним і не відчував жодного страху щодо того, що може зробити щось неправильно під час церемонії [44, с. 226].

Нарешті їм повідомили про початок аудієнції. Вони зайшли до великої зали та побачили сьогуна, який сидів на великому троні в дальній частині зали. Сінано відразу впав навколишки, а Харріс, який знаходився позаду, продовжував стояти. Консул стримано вклонився і вийшов на середину великої кімнати, з правої та лівої сторони якої сиділи японські сановники. Витримавши паузу в кілька секунд, Харріс промовив: «Представляючи мої вірчі грамоти від президента Сполучених Штатів, я маю висловити Вашій Світлості щирі побажання від Президента здоров'я, щастя та процвітання в ваших володіннях. Я вважаю великою честю для себе те, що я обраний для такої почесної та важливої місії – бути представником Сполучених Штатів при дворі Вашої Світлості. Я сподіваюся на тісне об'єднання двох країн на основі вічної дружби, для чого я покладаю всі свої сили» [44, с. 229].

Оголосивши свою промову, Харріс замовкнув та вклонився. Кілька секунд тривала тиша, після чого сьогун твердим голосом за-

явив, що «задоволений доповіддю посла з далекої країни та побажаннями вічної дружби» [44, с. 229].

Після цього консул покликав слугу, який за дверима зали тримав листа американського президента, і той навколішках приніс шкатулку з документом. З одного краю зали підвівся японський міністр закордонних справ та підійшов до Харріса. Той дістав листа і поклав його на лакований піднос, який тримав в обох руках японський чиновник.

На цьому аудієнція була закінчена і Харріс повернувся в попередню кімнату, де нарешті випив чаю. Його запросили на вечерю. Проте, як тільки він дізнався, що на заході, згідно з традицією, не будуть присутні високі японські сановники, він відмовився, заявивши, що у нього в країні не прийнято їсти в домах, де господар не сідає за стіл разом із гостем. Тоді вишукані страви були відправлені до Харрісової резиденції [44, с. 230].

Слід зазначити, що японські сановники були вражені ввічливою та спокійною поведінкою консула, яку він демонстрував в присутності сьогуна, якого сприймали як божество [235].

Завдяки цьому він отримав особливі привілеї, яких раніше не доводилося відчувати на собі іноземцям. Зокрема, не витримавши важкого переходу країною, через кілька днів після прийому у сьогуна Харріс тяжко захворів і військовий правитель виказав йому велику честь – його дружина щодня передавала консулу продукти до його столу.

Ввічливе ставлення японців до Харріса також пояснюється і тим, що вони все ще перебували під сильним враженням від «чорних» пароплавів Перрі. Їх стрімке прибуття, технічна та військова міць настільки збентежили японський уряд, що його члени навіть не мріяли про збройний супротив. В їхніх очах американський консул був уособленням цієї сили. У свою чергу, Харріс продовжував наполягати на укладенні нового договору з Японією і всередині японської правлячої еліти розгорнулася дискусія стосовно цього питання.

Радники сьогуна рекомендували правителю погодитися на всі умови Вашингтона. Зокрема, після зустрічі з Харрісом головний міністр сьогунату Хота Масайосі – авторитетний старійшина політичного життя Японії – направив імператору та впливовим даймьо меморандум, в якому закликав піти на поступки американцям. У документі, зокрема, зазначалося, що «наш обов'язок сьогодні слідувати їхнім побажанням у питанні торгівлі та інших питаннях, відкладаючи конфлікт і тим часом вести військові приготування» [163, с. 38].

Хота Масайосі вважав, що в разі виникнення війни японські війська зможуть тримати оборону тільки в місцевих водах, а військове протистояння триватиме вічно [163, с. 38].

Реалісти підготували проект договору, згідно з яким виконувалися всі вимоги американців. Проте сьогун Іесада відмовився його навіть розглядати. Однак на початку липня 1858 р. старий володар помер і новим військовим правителем став дванадцятирічний Токугава Іемоті.

Його регентом став сановник Іі Наосуке (1815-1860) – прибічник реалістичного курсу, спрямованого на досягнення компромісу із американцями. Задля більшої легітимності договір навіть вирішили скріпити підписом імператора. Для цього вперше за двісті років в імперську столицю Кіото був відправлений спеціальний посланець від сьогуна [44, с. 313].

Проте японці й далі вагалися і затягували підписання договору. 6 червня 1858 р. два японські уповноважені вкотре зустрілися з Харрісом і повідомили його про те, що змушені перенести підписання нового договору через те, що його укладання може призвести до військового конфлікту з опозицією. Вони просили часу до вересня 1858 р., щоб владнати всі внутрішні справи [44, с. 315].

Харріс погодився, але поставив свою умову – японці відмовляються від підписання торгових договорів з іншими державами до укладання аналогічної угоди зі США. Він знав, що 8 травня в Едо прибув голландський комісіонер, який після візиту до сьогуна, заявив про бажання заключити голландсько-японський торговий договір.

23 липня 1858 р. до Сімоди прибув американський фрегат «Міссісіпі», який привіз із собою новини з Китаю, де тривала друга «опіумна» війна. Харріс вирішив скористатися моментом і почав розповсюджувати чутки про те, що англо-французська ескадра готується до походу на Японію. На його думку, єдине, що могло врятувати Японію від розгрому, це негайне укладання договору із Сполученими Штатами. У своєму листі Державному секретареві Кассу, Харріс зазначав: «Я просто повідомив японський уряд про можливу небезпеку і дав урядовцям щирю пораду – заключити договір із Сполученими Штатами» [44, с. 320].

Нажаханий розповідями Харріса, сьогунат вирішив прискорити підписання договору. Проте новий прем'єр-міністр Хіго запропонував американському представникові дати зобов'язання, що Велика Британія та Франція погодяться з підписанням угоди між США та Японією.

27 липня Харріс добився аудієнції у нового сьогуна та повідомив про перемогу англійців та французів в першій «опіумній» війні в Цинській імперії. Він також вкотре натякнув, що тепер англійські військові кораблі направляються до японських берегів.

Обрана ним тактика залякування японських можновладців принесла результати. 29 липня 1858 р. на борту американського

військового корабля «Поухатан», який прибув в гавань Едо за два дні до цього, була підписаний «Договір про дружбу та торгівлю», який передбачав впровадження декількох додаткових, вельми важливих привілеїв для США.

Стаття перша договору традиційно проголошувала «вічний мир» та дружбу між обома країнами. Президент США отримував право призначати дипломатичного агента для проживання в місті Едо.

Крім того, у всі відкриті порти призначалися консули або консульські агенти. Дипломатичні агенти і генеральні консули Сполучених Штатів могли вільно пересуватися в будь-яку частину імперії з моменту початку виконання своїх службових обов'язків.

У свою чергу, японський уряд також отримував право призначати на постійне перебування дипломатичного агента в Вашингтон, а також направляти консулів в будь-який або в усі порти США. Японські дипломатичні представники також могли вільно пересуватися країною.

Вельми важливою для розширення американської присутності в Східній Азії, була друга стаття договору. Згідно з нею президент Сполучених Штатів, на прохання японського уряду отримував можливість діяти як «дружній посередник» між Ніххоном та будь-якою європейською державою. Американські кораблі відтепер мали допомагати японським в усіх морях, де вони зустрічатимуться, а консули США мали захищати інтереси японських підданих в усіх країнах.

Третя стаття передбачала відкриття для іноземної торгівлі ще чотирьох портів. Зокрема, з липня 1859 р. передбачалося відкрити міста Каганави та Нагасакі, з січня 1860 – Нієгату, з січня 1863 р. – Хіого.

У разі якщо порт Нієгата виявиться непридатним для стоянки американських кораблів, обидва уряди повинні були визначити інший порт. Водночас проголошувалося, що через шість місяців після відкриття Каганави Сімода закривалося для проживання та торгівлі іноземних громадян.

В усіх вищезгаданих містах американські громадяни могли проживати вільно, а також вони отримали привілеї орендувати землю, купувати будівлі для житла та зберігання товарів. У той же час, у викуплених, або орендованих приміщеннях заборонялося влаштовувати укріплення або військові табори. Натомість, японці мали обгородити парканом місця компактного проживання іноземців та контролювати їх вихід та вхід [28, с. 172].

У наступних статтях встановлювалися митні тарифи для експортованих у відкриті японські порти товарів. Розмір тарифу залежав від цінності товару, який ввозився в порт. Одразу після того як іноземний корабель заходив до японського порту, його мав пе-

ревірити співробітник митниці, який встановлював вартість вантажу та мито за його провезення в Японію. Товари, які ввозилися до Ніххону, були розділені на чотири категорії. Частина з них не підлягала оподаткуванню, на деякі мито складало 5% вартості, на спиртні напої – 35%, на всі інші товари – 20%.

Військово-морський флот США мав право закупувати необхідні товари тільки в Каганаві, Хакодате і Нагасакі, без сплати будь-яких мит.

Також заборонялося ввезення опіуму, в розмірах необхідних для ведення торгівлі. Надлишок наркотику конфіскувався та знищувався.

Крім того, встановлювався обмінний курс японських та американських монет. Перед відкриттям кожного з нових портів там мали відбутися спеціальні заходи, в ході яких їх мешканці мали ознайомитися з різними видами монет США.

Стаття шоста проголошувала право екстериторіальності для американських громадян, які у разі здійснення ними злочину проти японців підлягали консульському суду і повинні були каратися відповідно до американського законодавства. У той же час, консульські суди повинні бути відкритими для японських спостерігачів, які мали можливість висловлювати претензії щодо організації судового процесу та призначеного вироку [28, с. 174].

Сьома стаття проголошувала право американців на вільне пересування у відкритих портах, проте в рамках чітко встановлених меж. Зокрема, громадяни США, які засуджені за злочин, втрачають право проживання в Японії і японська влада має всі підстави домагатися їх екстрадиції.

Восьмою статтею американцям дозволялося вільне сповідання їх релігії і право будувати християнські церкви будь-яких конфесій. Одночас на них накладався обов'язок не руйнувати японські релігійні споруди та не виявляти неповаги до місцевих релігійних церемоній або об'єктів поклоніння.

Дев'ята стаття проголошувала співробітництво консульств та японської влади у справі пошуку та арешту злочинців, які намагаються уникнути правосуддя на японській території. Консульська служба США мала платити компенсацію за утримування у в'язниці американських громадян [28, с. 175].

Важливою була стаття десята договору, яка надавала Японії право закупувати в Сполучених Штатах кораблі, пароплави, китобійні судна, гармати, боєприпаси всіх видів. Також Вашингтон надавав право на підготовку японських військових спеціалістів у Сполучених Штатах. Бакуфу міг вільно винаймати американських військових та цивільних спеціалістів, а Білий дім не мав права заважати цьому [28, с. 175].

Таким чином, аналізуючи статті підписаної угоди, можна стверджувати, що Харрісу вдалося здійснити справжній дипломатичний прорив. Він не тільки закріпив успіх Перрі, але і домогся від бакуфу нових значних привілеїв. Крім того, США вдалося значно випередити інші західні держави. Слід також зазначити, що американсько-японський договір 1858 р. свідчить, що в американській східноазійській політиці з'явилися нові, вельми важливі тенденції. Японія стала першою країною, де США не задовольнялися традиційними для них вимогами – відкриття портів для торгівлі, призначення консулів та посла, екстериторіальність їх громадян. Статті, які надавали американцям прав на «захист» Японії від посягань інших держав, а також право на продаж зброї, свідчать, що Вашингтон фактично намагався встановити свій протекторат над Ніххоном та не допустити розповсюдження тут впливу інших великих держав – Великої Британії, Франції, Росії.

Це зазначив американський дослідник Деннет: «При укладанні договору Харріс йшов в напрямку політичного союзу з Японією так далеко, як тільки він зміг. В той час як японці були заохочені набирати в США військових та військово-морських інструкторів, було вирішено, що Японія відкриє три порти – Йокогаму, Нагасакі і Хакодате, в яких здійснюватиметься постачання американських військово-морських кораблів. Харріс знав, що це надає велику перевагу його уряду та дозволить демонтувати американський військово-морський склад в Гонконзі. Війна між Сполученими Штатами та Великою Британією здавалася йому можливою. Як Перрі хотів створити військово-морські бази на Бонін і Лю-Чу, так і Харріс прагнув перетворити Японію на військову базу в ході переговорів із сьогунатом» [200, с. 361].

Після дипломатичного прориву Харріса в Едо інші держави, не бажаючи, щоб США отримали переваги в процесі колоніального освоєння Східної Азії, поспішили нав'язати Японії свої договори «про дружбу та торгівлю». Першою з них, природно, стала Велика Британія, яка не змогла випередити Сполучені Штати в гонитві за відкриття Ніххону внаслідок того, що всі її сили були задіяні в масштабних конфліктах в Індії та Китаї.

У серпні 1858 р. до Японії прибув лорд Елгін, якому вдалося підписати в Едо англійсько-японський договір «Про дружбу та торгівлю», який у комерційних статтях практично повністю збігався з угодою, укладеною Харрісом. Дуже скоро подібні договори Японія була змушена підписати також з Голландією, Францією, Росією, Португалією, Італією, Швейцарією та Пруссією [64, с. 552].

Слід зазначити, що одразу ж після підписання угоди японці змогли оцінити дієвість гарантій безпеки Японії з боку США, надання яких передбачав американсько-японський договір, коли на

її території почали претендувати інші великі держави. Зокрема, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. на окремі японські землі почала зазіхати Російська імперія.

У 1861 р. Росія анексувала острів Цусіма, який мав величезне стратегічне значення, оскільки відкривав вихід в Японське море. Слід нагадати, що після того як Східна Азія стала зоною активності великих держав в середині XIX ст. значення цього острова порівнювали з Гібралтаром, Мальтою та Аденем [190].

Росіяни почали будувати тут бараки та обробляти поля, що означало, що вони збираються залишитися тут надовго. Анексію Цусіми російський уряд пояснював тим, що такими діями він запобігає потраплянню острова під контроль англійців або французів [200, с. 430].

Певні підстави для таких припущень у росіян були. Ще у 1855 р. англійське судно «Сарацин» здійснило гідрографічну зйомку території навколо Цусіми. Крім того, у 1859 р. капітан британського флоту Уорд вирішив зайти у місцеву гавань, проте зіткнувся із супротивом з боку місцевих мешканців. Всі ці дії призвели до того, що досить скоро з'явилися чутки про те, що Велика Британія та Франція мають намір захопити Цусіму [190].

Як зазначалося вище, подібні чутки, в період коли англо-французькі сили громили маньчжурів в Китаї, були розповсюджені не тільки на Цусімі, але і в Едо. Саме використовуючи панічні настрої серед японської верхівки, Т. Харріс зміг нав'язати їй свій договір «про дружбу». Вірогідно, що подібним чином вирішили діяти і росіяни. Зокрема, 4 квітня 1860 р. командувач російською ескадрою в Тихому океані І. Ф. Лігачьов написав в своєму щоденнику: «Згідно з чутками... англійці мають намір захопити цей острів... Ми маємо їх випередити» [Цит. за 190]

Чи дійсно ці чутки мали реальну основу, визначити достатньо важко. Як відомо, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. англійці та французи і так були задіяні у значних міжнародних конфліктах, що, наприклад, не дало їм можливості випередити американців у питанні відкриття Японії. Однак, використання чуток для досягнення військово-політичних цілей, як показує аналіз діяльності Харріса, було широко розповсюдженою практикою.

20 лютого 1861 р., за ініціативи Лігачьова, на острів Цусіма з Хакодате вирушив корвет «Посадник» під командуванням капітана-лейтенанта М. А. Бірільова. 1 березня корабель досяг місця призначення.

Даймьо острова на ім'я Муне Йосійорі відразу ж направив у Едо посланця, який мав попередити бакуфу про прибуття росіян. У свою чергу, Бірільов вирушив до резиденції князя, для того, щоб вручити послання російського імператора, в якому було зазначено,

що корвет прийшов захистити мешканців острова від нападу англійців [190]. Те, що мешканці острова навіть не чули про можливу агресію, нікого особливо не цікавило.

У свою чергу, Білий дім був занепокоєний таким розвитком подій на Цусімі, проте зайняв очікувальну позицію, традиційну для його обережної політики. Цим він порушував умову договору «Про дружбу і торгівлю» 1858 р., згідно з якою США надавали Японії гарантії суверенітету. Проте Державного секретаря У. Сьюарда, який дотримувався більш поміркованих та обережних підходів до східноазійських проблем, це не дуже бентежило. Він мав намір втрутитися в ситуацію тільки в найкритичніший момент. У листі Харрісу Державний секретар писав: Якщо окупація Цусіми викличе занепокоєння його Величності мікадо, то я відразу зверну увагу президента на цей факт. Я не сумніваюся, що допомога, в ім'я нашої дружби з Японією, буде надана» [Цит. за 200, с. 430].

Значно більше занепокоєння викликала висадка росіян в Цусімі у англійців. У серпні 1861 р. бакуфу, який також був незадоволений окупацією острова, звернувся за посередництвом до командувача британської тихоокеанської ескадри, віце-адмірала Хоупа. Той написав листа Лігачьову, в якому вимагав покинути острів, що і було врешті-решт зроблено 7 вересня 1861 р. Слід зазначити, що Сьюард повністю підтримав дії Хоупа, таким чином вперше на практиці відмовившись від протекторату над Японією, чого раніше добивався Харріс на користь спільного вирішення японських справ разом з Великою Британією [200, с. 431]. Незважаючи на те, що такі дії негативно впливали на престиж Сполучених Штатів, вони відображали нові підходи, які реалізовував Державний секретар Сьюард відносно міжнародних справ у Східній Азії.

Проте, хоча конфлікт навколо Цусіми було вирішено, між Японією та Росією існували інші протиріччя, зокрема, узгодження кордону на острові Сахалін, на який мали претензії обидві сторони. Згідно з договором, який уклав Путятін з бакуфу, межа між державами проходила через 50-ту паралель, тим самим острів ділився на російську та японську частини.

У серпні 1859 р. до гавані Едо увійшла російська ескадра, яка складалася з дев'яти кораблів. На флагмані знаходився провідний дипломат М. М. Муравйов-Амурський, який очолив посольську місію в столицю бакуфу. Серед питань, які він порушив під час зустрічі з японськими сановниками, найважливіше стосувалося визначення кордону на Сахаліні. Російський дипломат вимагав повернути весь острів Росії, пояснюючи, що Путятін, коли погоджувався на встановлення кордону по 50-ій паралелі, перевищив свої повноваження. Таким чином відповідна стаття Сімоносекського договору 1855 р. між Росією та Японією проголошувалася росій-

ською стороною недійсною. Проте японський уряд відмовився розглядати це питання і Муравйов-Амурський був змушений покинути «країну вранішнього сонця», не виконавши свого головного завдання. Не останню роль в тому, що Росія відмовилася від своїх планів щодо Сахаліну, відіграв протест Білого дому, який заявив Санкт-Петербургу про свій намір представляти на переговорах інтереси Японії [200, с. 432].

Тим часом, після підписання договору про дружбу та торгівлю між Сполученими Штатами та Японією Харріс нарешті отримав право покинути Сімоду та переїхати в Едо, де в червні 1859 р. він оселився в буддистському храмі Дзенфукудзі. По суті, це храмове приміщення стало будівлею першого американського посольства в Японії, оскільки в січні 1859 р. Конгрес США призначив колишнього консула послом. Там він і жив до закінчення своєї каденції у 1861 р.

Проте підписання договору не означало негайного втілення його положень в життя. Для остаточного впровадження договору мав відбутися багатоступінчатий та довготривалий процес його імплементації. Харріс був змушений знову чекати, оскільки сановники в Едо вирішили, що документ необхідно підписати імператору – мікадо, оскільки згода верховного правителя мала додати юридичної ваги американсько-японській угоді.

Проте процес підписання договору затягнувся. Це було пов'язано із внутрішнім конфліктом, який все більше проявлявся всередині японської політичної еліти. Річ у тому, що частина князів-даймьо виступила проти сьогуна, вважаючи його зрадником інтересів Японії. Ці протиріччя почали проявлятися і при дворі мікадо. Спочатку імператора майже вмовили схвалити договір, але скоро він утримався від цього, послуховавши представників антисьогунської коаліції, в яку входила частина впливових князів, які виступали за повернення до політики самоізоляції [200, с. 363].

Саме тому під час чергової аудієнції у сьогуна в квітні 1859 р., Харріс залишився ні з чим, отримавши чергову порцію обіцянок, що договір буде схвалений імператором найближчим часом.

І все ж, процес взаємного офіційного визнання, хоча і повільно, але продовжувався. У листопаді 1859 р. сьогун прийняв рішення направити своїх представників до США для участі в церемонії ратифікації договору. Місію очолив губернатор міста Каганави Сімі Масаокі, а вся делегація складалася з понад 80 чоловік. Слід зазначити, що сам факт відправки місії свідчив про важливе зрушення у свідомості правлячої еліти країни, яка поступово змиралася з тим, що доведеться назавжди відмовитися від політики ізоляції. Відправляючи дипломатів в США, японці порушували навіть власні, існуючі на той час закони, згідно з якими виїзд за кордони «країни вранішнього сонця» карався смертною карою.

У той час Японія не мала власних судів, які спроможні були здійснити перехід через океан. Саме тому японці звернулися до Харріса для того, щоб він «попрохав уряд Сполучених Штатів» організувати перевезення місії.

Посол взявся за цю справу з наснагою, не бажаючи, щоб ратифікації договору, підписанню якого він сприяв, заважали такі дрібниці, як транспортування японської делегації. Ще 4 вересня 1858 р. він написав Державному секретареві листа, в якому зазначив, що «згідно з 14-ю статтею договору з Японією, його ратифікація відбудеться шляхом обміну текстами угоди в Вашингтоні не пізніше 4 липня 1859 р. Для реалізації цього завдання японський уряд призначив спеціального уповноваженого, якому було наказано відправитися до США» [26, с. 312].

Харріс наполягав на тому, що оскільки ця місія була першою в історії Японії, й головне, вона була організована на знак поваги до Сполучених Штатів, необхідно зробити все, щоб прийняти її належним чином.

Перш за все, він просив забезпечити транспортування японських послів через Тихий океан, до США. «Я вважаю, що дане питання має дуже велике значення. Не існує жодних сумнівів в тому, що японці вважають нас більш дружньою нацією ніж інші, з якими вони вступають в контакти, і щоб і надалі підтримувати в них таке почуття, ми маємо задовольнити це прохання», – писав Харріс [26, с. 313]. Також він повідомив в листі, що Велика Британія, намагаючись випередити США в процесі розвитку відносин з Японією, вже запросила японську делегацію до Лондона і взяла на себе всі витрати щодо її транспортування.

Вищезгадане, вірогідно, непокоїло Харріса, і він писав: «Ми були першою країною, яка уклала договір про дружбу з японцями. І ми першими підписали комерційний договір з ними. Тому справою національної честі є належний прийом першого офіційного посольства» [26, с. 313].

Білий дім схвалив ініціативи Харріса. Весною 1859 р. до японських берегів прибув фрегат «Поухатан», під командуванням капітана Ніколсона для доставки японської делегації на американський континент [26, с. 7]. Крім того, Конгрес виділив 50 тис. дол. для забезпечення японської місії всім необхідним [200, с. 395].

У лютому 1860 р. японські представники відбули до Сан-Франциско на борту американського корабля «Поухатан». Місія прибула до США 18 квітня і того ж дня була прийнята президентом Дж. Б'юкененом. Через кілька днів відбувся обмін ратифікованими грамотами. Японці відвідали Філадельфію та Нью-Йорк, познайомилися з родиною Перрі і 1 червня 1860 р. на борту американського військового корабля «Ніагара» через Атлантику і на-

вколо Африки повернулися до Японії. Вони зайшли в порт Йокогами 9 листопада [163, с. 41].

Наступного дня після прибуття на батьківщину посли були прийняті сьогунтом, який щедро нагородив їх. В свою чергу, вони передали володарю американські подарунки, а на «Ніагару» були завантажені дари у відповідь. Також колишні делегати нанесли візит Харрісу, подякувавши йому за організацію поїздки та американську гостинність [163, с. 42].

Слід також зазначити, що в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. почала формуватися система японського дипломатичного представництва в США. Оскільки в Ніххоні продовжувало діяти правило, за яким японцям не дозволялося покидати територію своєї батьківщини, то першим представником бакуфу в Сполучених Штатах став їх громадянин. У 1858 р. американський комерсант Чарльз Брукс (1833-1885) був призначений сьогунатом Токугави генеральним консулом Японії в США. На цій посаді він пробув до 1873 р., з 1868 р. представляючи вже уряд Мейдзі.

Брукс був типовим «консулом-купцем». Він володів торгівельною компанією в Сан-Франциско, мав бізнес-інтереси в Каліфорнії, Гавайському королівстві, Китаї та Японії. Свої перші капітали він заробив під час «золотої лихоманки» в Сан-Франциско. В період свого консульства він підтримував інтереси японської сторони при укладенні торгових угод, обстоював права японських моряків, а також брав участь в організації сьогунського посольства 1860 р., а пізніше, в 1871-1873 рр. – посольства Т. Івакури в США [237, с. 56].

Слід зазначити, що відкриття Японії для західної торгівлі викликало неоднозначну реакцію всередині японського суспільства. Звичайно, що більшість населення після багаторічної ізоляції з насторогою сприймала нові реалії. Зовнішній вигляд американців в перші роки відкриття Ніххону, як правило, жахав місцевих мешканців, які при появі «гайдзинів» розбігалися. Проте були японці, які цікавилися культурою та наукою іноземців і намагалися засвоїти ті знання, носіями яких були «білі варвари».

Одним із перших мешканців Ніххону, який проявив цікавість до західної культури був Фукузава Йукіші (1835-1901). Він народився в родині самураїв низького рангу, в місті Осака. З раннього дитинства він почав читати класичні конфуціанські тексти «Лунь Юй» та «Дао Де Цзин». У віці 19-ти років, в 1854 р., Фукузава переїхав до голландської колонії Дедзіма в Нагасакі, де навчався в японській школі, яка спеціалізувалася на вивченні науки іноземців (рангаку). Він швидко вивчив голландську мову, ознайомився з принципами дії іноземних технологій. У 1858 р. він переїхав до Едо, де став вчителем голландської мови в родині місцевого впливового даймьо Накатсу.

У 1859 р. після відкриття Японії для західної торгівлі, відчуваючи інтерес до науки західного світу, Фукузава переїхав до Каганави (Йокогама), яка скоро стала головним анклавом іноземців. Там допитливий японець з'ясував, що більшість гайдзинів розмовляла англійською мовою і він без сторонньої допомоги почав вивчати нову для нього мову [222, с. 13].

У 1860 р., коли сьогун направив першу дипломатичну місію в США, Фукузаву взяли з собою як перекладача. У Сполучених Штатах японець купив популярне тоді видання «Словник Вебстера», що дозволило йому більш інтенсивно вивчати англійську мову. Врешті він обійняв посаду головного перекладача сьогунського уряду, опублікував перший англо-японський словник. У 1863 р. він відвідав Європу у складі посольства бакуфу в Європу та побував у Великій Британії, Голландії, Франції, Пруссії, Росії та Португалії [222, с. 14].

Свій останній візит на Захід Фукузава здійснив в 1867 р., коли відвідав Вашингтон та Нью-Йорк задля закупівлі кораблів для сьогунської флотилії. Він також придбав багато англійських книжок для японських шкіл. Загальна вага закупленої літератури становила десять тонн [222, с. 14].

Серед японців, життя яких було тісно пов'язано з процесом вестернізації, початок якого припадає на кінець 50-х рр. XIX ст. слід також згадати Накахаму Маджиро (1827-1898), який був першим вихідцем з Ніххону, якому вдалося побувати в Сполучених Штатах. Він народився у 1827 р. в родині рибалки в невеличкому селищі Наканохама. Відповідно до традиції, яка панувала тоді в Японії, він продовжив справу свого батька. Він почав важко працювати в дев'ятирічному віці, коли його батько загинув в морі.

У січні 1841 р. човен Маджиро потрапив в корабельну аварію та потонув біля берегів невеликого вулканічного острова Торішима в Тихому океані. Разом із чотирма своїми товаришами юнак пробув на острові понад півроку. Йому довелося їсти альбатросів, молюсків та водорості. Жертвам корабельної аварії не вистачало питної води. Страждаючи від спраги, вони навіть пили власну сечу.

На щастя, 27 червня 1841 р. вони були знайдені та врятовані капітаном Вільямом Уїтфілдом (1804-1886), який керував американським китобійним судном «Джон Гауленд» [211, с. 14].

Уїтфілд вирішив взяти Маджиро та інших рибалок до Гавайїв, оскільки побоювався доправити їх до японських берегів, тоді закритих для іноземних кораблів. Крім того, він знав, що їх могла чекати там смертна кара за те, що вони покинули Японію.

Під час плавання до Гаваїв, Маджиро показав свою працьовитість, бажання вчити англійську мову та освоювати китобійний промысел. Японець сподобався суворому екіпажеві китобійного судна, матроси якого прозвали юнака «Джоном», на честь судна,

на якому вони пливли. Врешті-решт, він погодився на пропозицію Уїтфілда стати юнгою та відправитися до США, в той час, як інші японські рибалки залишилися в Гонолулу.

Через деякий час китобої повернулися до рідного міста Ферхейвен у Массачусетсі, який тоді був центром цього промислу. Капітан прийняв Маджиро у власну родину і протягом трьох років, які юнак прожив тут, він навчався в недільній унітарній школі, а потім і в привілейованому навчальному закладі Льюїса Барлетта. Здібності до навчання дозволили японцю досконало вивчити англійську мову, математику, навігацію та суднобудування [211, с. 21].

Однак, незважаючи на теплий прийом, Маджиро хотів повернутися на батьківщину. У 1849 р. він дізнався про Каліфорнію, де розгоралася «золота лихоманка». Він виїхав в Сакраменто і протягом сімдесяти днів тяжко працював в золотій копальні, щоб заробити на проїзд додому.

Оскільки він побоювався кари за те, що самовільно покинув японські береги, то вирішив спочатку відправитися до островів Лю-Чу, куди прибув у лютому 1851 р. Проте і там він був заарештований та провів у в'язниці п'ять місяців. Потім його відправили в Кагосіму, де Маджиро провів у заточенні ще два місяці. Нарешті його доставили в Нагасакі, де він був змушений доводити, що не прийняв християнства, шляхом того, тим, що топтав зображення хреста [211, с. 25].

Розслідування справи Маджиро тривало десять років. На численних допитах він малював, те, що бачив в США: пароплави, залізниці, апарат Морзе. Він розповідав про технічну революцію в Сполучених Штатах та рекомендував закуповувати пароплави та відкрити зовнішню торгівлю. Його малюнки надихнули частину правлячого класу сформувати групу, яку очолив Сакамото Рема (1836-1867), прибічники якої виступали за відкриття країни, що, в свою чергу, надавало можливості для того, щоб наздогнати Захід [211, с. 31].

Врешті-решт, Маджиро дозволили повернутися в рідне село і навіть надали йому ранг самурая. Там він зайнявся тим, що викладав англійську мову для молодих сановників клану Тоса. Коли до Едо підійшли кораблі коמודора Перрі, до нього були відправлені сановники за порадою. Він гаряче підтримав ідею відкриття торгівлі з США, заявивши, що це принесе тільки благо і не загрожує Японії завоюванням.

Після того, як Японія, нарешті, була відкрита для західної торгівлі, Маджиро викликали в столицю та нагородили новими привілеями. На знак особливої честі йому дозволили носити два мечі – знак почесну відзнаку для самураїв. Він був призначений інструктором у військово-морському училищі в Едо, де вчив основам китобійної справи, навігації та іншим західним наукам. Більшість

майбутніх японських дипломатів отримали знання про західний світ саме під його керівництвом.

Маджиро відіграв важливу роль у першій японській дипломатичній місії в США в 1860 р. Він фактично очолив дипломатів, оскільки офіційним керівникам не вистачало знань та досвіду для такої роботи. Після Реставрації Мейдзі Маджиро продовжував відігравати важливу роль у політичних процесах і фактично став ідеологом реформ, які тоді здійснювалися в Японії.

5.2. Американсько-японські відносини наприкінці 50-х – у 60-х рр. XIX ст.

Договір, укладений Харрісом в 1858 р., знаменував собою початок нового етапу в історії американсько-японських відносин, який характеризувався поглибленням зв'язків у всіх сферах економічного та політичного життя. Саме в цей період американський вплив на суспільно-політичний розвиток Японії був вельми значним.

Головним центром присутності США в Ніххоні у цей час став порт Йокогама, який спочатку не фігурував у списку відкритих для західної торгівлі японських міст. Це невеличке селище знаходилося на протилежному від відкритого порту Каганави березі затоки. Воно було розташоване неподалік від столиці Едо, а його зручна та широка гавань підходила для будівництва тут великого порту. В свою чергу, японці погодилися на перенесення іноземного поселення в Йокогаму, оскільки Каганави знаходилася на перетині шляхів, які з'єднували Едо та Кіото і внаслідок цього були можливі небажані контакти між «білими варварами» та впливовими посадовцями, які слідували в одну зі столиць [163, с. 43].

Саме у Йокогамі з'явився перший в Японії великий іноземний селямент, де поряд з американцями жили англійці, французи, голландці та росіяни. Якщо у 1859 р. в Йокогамі проживало близько ста іноземців, у 1861 р. – 250 людей, 65 з яких були американцями, то в 1866 р. кількість іноземців зростає вже до 400 людей [163, с. 43].

Завдяки відкриттю Йокогама почала стрімко розвиватися та розширяться. Це було помітно вже в перші роки після укладання договору. Зокрема, американський військовослужбовець лейтенант Джонсон, який відвідав місто спочатку у 1857, а потім у 1859 р., у своєму щоденнику писав: «В той час на узбережжі Йокогами не було жодних будівель, окрім кількох рибальських хатин; але як тільки порт відкрили для іноземної діяльності, він був наповнений робітниками та різними механізмами для будівництва будівель, причалів, мостів, складів і всього іншого, що в майбутньому сприятиме процвітанню комерції...» [236, с. 151].

Тоді в іноземному селіменті діяло 25 винних лавок, 5 готелів та безліч публічних будинків. У 1859 р. в Йокогамі також виник іноземний цвинтар – Гайдзін Боті, де за роки його існування (1859 – 1923) було поховано 2,5 тисяч чоловік [75, с. 128].

Спочатку головною іноземною мовою для спілкування між іноземцями була голландська, а торгові документи складалися китайською мовою. Проте поступово японці стали розуміти спрощену англійську мову, яка звалася «піджив інгліш», а в Японії вона отримала назву «йокогамський діалект», – це граматична та лексична суміш англійської та японської мов [163, с. 44].

У 50-60-х рр. XIX ст. Йокогама являла собою космополітичний анклав, всередині якого жили торговці, авантюристи, бандити, місіонери, дипломати та дезертири з іноземних кораблів. Моральні правила тут були достатньо вільними, консульська служба не справлялася з функцією підтримання правопорядку і це призводило до частих сутичок та пограбувань. Досить поширеними були конфлікти з місцевим населенням. Японці продовжували вважати людей із Заходу варварами; у свою чергу, іноземці також ставилися до місцевих з презирством. Як зазначив Деннет: «Більшість іноземців прийшли в Японію з Китаю і принесли із собою нахабство і зарозумілість, які свого часу дратували китайців і призвели до серйозних безладів в Японії, де було багато самураїв та їх слуг, які майстерно фехтували. Іноді вони мстилися безпосередньо винним, але частіше їх помста набирала форму ворожості до всіх без винятку іноземців» [200, с. 395].

Головним суспільним класом, представники якого майже повністю виступали проти іноземної присутності були професійні воїни – самураї. Їх ворожість була зумовлена насамперед економічними причинами. За свою службу впливовим та багатим князям-даймьо вони отримували плату в натуральній формі. Найчастіше їм давали певну кількість рису, який потім вони продавали на внутрішніх ринках, і вже від цих операцій отримували кошти для свого утримання. Фактично, самураї контролювали ринок рису та могли встановлювати вигідні для них ціни.

З приходом іноземців ситуація змінилася. Відкриття портів сприяло тому, що валовий імпорт на Японію зріс на 200-300%. Це спричинило падіння цін по всій країні, у тому числі і на товари першої необхідності, такі як рис. У зв'язку з цим і самураї, не витримуючи конкуренції, були змушені знижувати ціни на рис до рівня вартості імпортованого з інших країн товару. Відповідно, у них були причини для невдоволення. Вже у 1861 р., за даними Харріса, з трьохсот впливових самураїв Японії тільки 13 підтримували відкриття іноземної торгівлі [75, с. 75].

Уже з кінця 50-х рр. XIX ст. ворожість тільки наростала. Доходило і до кривавих зіткнень. Зокрема, 27 липня 1859 р., одразу

після відкриття порту Йокогами, місцевими мешканцями був вбитий Роман Мофет – мічман з російського кліпера «Аскольд», якого відправили на берег за провізією у супроводі двох матросів. Без попередження на них напали роніни (самураї без господаря) та мечами порубали «гайдзинів». Проте, бажаючи зам'яти даний епізод, японці вибачилися а губернатор Каганави був відправлений у відставку [75, с. 127].

Проте криваві сутички не припинилися. Зокрема, негативним чином на розвиток американсько-японських відносин вплинуло вбивство голландського перекладача, особистого секретаря Харріса, Генріха Хескена (1831-1861), який служив консулу ще під час його перебування в Сіоді. Він брав участь в підписанні договору про дружбу між США та Японією 1858 р., а згодом був задіяний як перекладач в процес укладання аналогічних угод Ніххону з Великою Британією та Пруссією. В наступні роки він продовжував служити Харрісу, який часто хворів. Під час тривалого лікування посла Хескен часто перебирав на себе виконання його обов'язків [210].

У ніч на 15 січня 1861 р. його атакували кілька самураїв з клану Сацума, які ненавиділи «гайдзинів». Хескен отримав глибокі рани живота і впав з коня. Юнак був доправлений в храм, де було його житло, а через день він помер [209].

Кривава трагедія сколихнула дипломатичну громадськість іноземного селяменту. Вбивство Хескена було сьомим подібним злочинном проти громадян західних держав за останні вісімнадцять місяців. На його похорон, незважаючи на загрозу нових нападів з боку самураїв, прийшли представники більшості консульських служб західних держав, тим самим демонструючи єдність перед небезпекою [210].

У відповідь на жорстоке вбивство британський посол в Едо Р. Алкок, разом із французьким, голландським та пруським колегами звернулися до сьогуну з вимогою дати гарантії безпеки життя та майна іноземних громадян. Як не дивно, до цього демаршу не приєднався Харріс, який вважав причиною трагедії особисту необачність Хескена, якому не слід було ходити нічним містом [200, с. 395]. Відмовившись брати участь в демонстраційних акціях, він все ж, добився виплати матері загиблого 10 тис. дол. з боку місцевої влади [199, с. 396].

Загалом, американський посол був прибічником збереження дружніх відносин з Японією і не хотів роздмухувати інцидент, вважаючи, що від цього виграє, перш за все, Велика Британія.

Такі погляди Харріса не співпадали з баченням ситуації У. Сьюардом, який у 1861 р. обійняв посаду Державного секретаря. Вбивство Хескена стало першою справою, якою він зайнявся після свого призначення. Йому не подобалася позиція посла з цього пи-

тання і Харріс в того ж року був змушений подати у відставку. Слід відзначити, що новий Державний секретар був представником республіканської партії, в той час як його опонент належав до впливового кола демократів. До того ж у них були різні підходи до вирішення міжнародних проблем. Якщо Харріс виступав за те, щоб будь-за що зберігати протекторат США над Японією та не допускати там надмірного посилення Великої Британії та Франції, то Сьюард був прибічником більш обережної політики, заснованої на співробітництві з великими державами.

Слід нагадати, що вже колишній посол, який, можливо, і не визнавав японську культуру рівною американській, проте поважав і захоплювався традиціями та звичаями далекої країни, заслужив прихильність бакуфу. Сьогун навіть направив Сьюарду послання, в якому просив Державного секретаря не відсилати посла з Японії. Проте рішення було вже прийняте. Сьогуну було надіслано повідомлення, що Харріс їде у відпустку, з якої він, однак, вже ніколи не повернувся до японських берегів [236, с. 65].

У 1862 р. його змінив новий американський посол – особистий друг Сьюарда, Роберт Праян (1815-1882). Він походив з однієї з найбільш шанованих родин голландських переселенців в місті Олбані, штат Нью-Йорк. У 1833 р. він закінчив місцеву академію і отримав ступінь бакалавра мистецтв. Згодом, у 1836 р., він став магістром мистецтв в університеті Рутгерса. Там же вивчав право, що дозволило йому через кілька років відкрити адвокатську практику в Олбані. Згодом він був обраний місцевим генеральним суддею і працював на цій посаді до 1851 р., коли за пропозицією свого близького друга Сьюарда був обраний депутатом місцевих законодавчих зборів.

У 1861 р. новопризначений Державний секретар особисто запросив його очолити дипломатичну службу в Японії.

15 листопада 1861 р. Сьюард передав Праяну інструкції, в яких окреслив головні цілі його місії в Японії. Він попереджав, що послу доведеться стикнутися з новими труднощами, які виникли внаслідок «втрати національного престижу під час громадянської війни та ворожості японців до зовнішнього світу» [236, с. 194].

Одним з головних завдань нового посла було встановлення дружніх відносин із представниками іноземних держав в Японії. «Важливо зберігати дружні та довірливі стосунки з представниками західних держав. Ви не маєте шукати будь-яких ексклюзивних переваг та разом з ними підтримувати престиж західної цивілізації в Едо. Коротше кажучи, ви повинні відкинути всі негативні спогади про європейські ревнощі та антипатії, для того щоб японці належним чином оцінили не тільки інститути нашої країни, але і основи християнства та західної цивілізації в цілому», – писав Дер-

жавний секретар [236, с. 194]. Таким чином, як в Китаї, так і в Японії, Сьюард зробив ставку на розвиток системи колективної відповідальності західних держав за міжнародні справи і його не бентежило те, що в цьому союзі США відводилася явно не перша роль. Проте у Державного секретаря просто не було вибору. В умовах наростання внутрішнього військового конфлікту Вашингтон не тільки не міг дозволити собі масштабні зовнішньополітичні акції в іншій частині світу, але і відчував труднощі в простому забезпеченні дипломатичного представництва в Японії. Відповідно, Білий дім міг розраховувати тільки на поблажливість свого великого британського партнера.

25 квітня 1862 р. Праян прибув до Каганави, а звідти на особистій яхті сьогуна, яка була подарована правителю англійцями, він досяг Едо.

17 травня він був прийнятий сьогуном та представив свої вірчі грамоти. Церемонія пройшла з особливою сердечністю та взаємоповагою [236, с. 195].

Новий посол оселився в храмі в Едо, де протягом останніх трьох років мешкав Харріс. В той час, як зазначалося вище, він був єдиним іноземним представником, який мав право проживати в японській столиці, в той час як інші послы селилися в Йокогамі.

Слід зауважити, що та повага та сердечність, з якою японці приймали нового американського посла, була зумовлена тим враженням, яке залишив по собі Харріс. Праян ще довго користався авторитетом свого попередника, що дозволяло йому домагатися від японської влади прийняття необхідних рішень, раніше ніж представникам інших держав. Японські чиновники охочіше йшли на контакт саме з американцями, і послы інших держав часто були змушені звертатися до Праяна, щоб прискорити процес прийняття рішень. Цим Праян активно користався для того, щоб посилити роль своєї країни в колі західних держав, які мали свої інтереси в Японії [235, с. 196].

Виконуючи інструкції Білого дому, Праян одразу ж активізував контакти зі своїми колегами, особливо з керівниками англійської та французької місій. У своєму листі Сьюарду від 9 червня 1862 р. він зазначав: «Сер, я із великим задоволенням повідомляю Вам, що між послами Франції та Великої Британії у Японії та мною встановлені найтепліші відносини... Між нами встановилося повне порозуміння в питаннях, де наші держави мають спільний інтерес. Минулого місяця ми провели дві офіційні зустрічі з метою обговорення та формування спільної позиції щодо головних японських справ» [16, с. 949].

15 вересня 1862 р. Сьюард надіслав Праяну відповідь, в якій висловив своє задоволення з приводу того, що послу вдалося вста-

новити приязні відносини з дипломатичними службами Великої Британії та Франції в Японії [16, с. 965].

Особливо теплі стосунки у Праяна зав'язалися із англійським посланцем полковником Дж. Нілом, який прибув у Йокогаму в травні 1862 р., щоб замістити британського посла Р. Алкока, який на той час перебував у відпустці. Їх погляди на головні питання відносин Японії з іноземними країнами майже повністю збігалися [236, с. 197].

Тим часом вбивства іноземців продовжувалися. У ніч на 26 червня 1862 р. відбувся напад на британське посольство в Йокогамі. Британський консул Дж. Ніл у листі від 27 травня повідомив Праяна, що близько опівночі вартовий, який стояв біля дверей резиденції, був атакований та вбитий невідомим японцем. Вбивця проник до внутрішнього приміщення та, вірогідно, направлявся в кімнату Ніла, коли несподівано зустрівся з черговим охоронцем. Зав'язалася сутичка, в якій службовця посольства було вбито. Проте помираючи, англієць встиг попередити про небезпеку. На допомогу Нілу був кинутий загін матросів, з англійського корабля «Ренар», який стояв на рейді в порту. Тільки після цього вбивці втекли. Кількість нападників залишилася невідомою [16, с. 956].

Природно, що в цьому інциденті Праян цілком підтримав англійців. На відміну від Харріса, для нього добрі відносини з ними, значили більше, ніж з бакуфу. 27 червня він написав міністру іноземних справ Японії Вакітсака Накатсака листа, в якому зазначив: «Президент США, щирий друг японського уряду виявив глибоку стурбованість, дізнавшись про цей епізод. Незалежно від інструкцій від нього, які я скоро отримаю, я вважаю за потрібне зауважити, що японський уряд має діяти з максимально можливою швидкістю та заарештувати і покарати винних та співучасників цього неподобства, а також всіх їх пособників і підбурювачів» [16, с. 957].

Японський сановник надіслав відповідь Праяну 2 липня. У листі Вакітсака зазначив, що погоджується з думкою американського посла, що трагічний епізод погіршує враження про Японію з боку всього цивілізованого світу, про що раніше писав Праян. Одночас, японець зазначив, що його причини пов'язані з «гнобленням національного почуття людей, які поважають свої традиції та звичаї» [16, с. 960]. В цілому він визнавав, що напад на англійське посольство є ганьбою для Японії, і японська влада робить все, що знайти та покарати винних. Сановник також повідомив, що один з вбивць вже скінчив життя самогубством, зробивши собі характері. Ще два нападники вже спіймані та чекають суду та покарання. Також Вакітсака запевнив Праяна, в тому, що японська сторона вжила надзвичайних заходів для охорони іноземців в Йокогамі [16, с. 961].

27 вересня 1862 р. нарешті до Йокогами надійшов лист від У. Сьюарда, в якому Державний секретар висловив своє ставлення до трагедії в англійському посольстві. Як прихильник співробітництва з англійцями, Сьюард був задоволений тим, що в цьому інциденті Праян діяв у тісному зв'язку з дипломатичною службою Великої Британії [16, с. 973].

Слід також зазначити, що посол США одразу ж сприйняв напад на британське посольство не як черговий епізод у непростих відносинах між іноземцями та японцями, а як прояв наростання загального невдоволення тим, що Японію змусили відкрити свої порти для західної торгівлі. 8 липня він написав Сьюарду чергового листа, в якому поділився своїми роздумами стосовно розвитку подальших подій в контексті назрівання та посилення руху проти іноземців. Він повідомляв, що після нападу на англійську дипломатичну місію, в сеньто-районі в Йокогами поширюються «пустопорожні чутки», що ворожнеча з місцевими тільки посилиться. Поширення подібних думок, на думку Праяна, було пов'язано з тим, що «багато впливових даймьо виступають проти зовнішньої торгівлі та добиваються повернення старих звичаїв та законів. Ця партія за своїм впливом може стати більш потужною ніж прибічники прогресу» [16, с. 960].

На думку посла, недружні до «гайдзинів» князі все більше посилювали свої позиції в Кіото – імператорській столиці. «Деякі з моїх колег побоюються, що політика недружніх даймьо викликає політичну та релігійну нетерпимість до іноземців та підбурює мікадо виступати проти сьогуна, – зазначив він [16, с. 960].

Наростання антизахідного руху було, вірогідно, пов'язано і з тим, що згідно з договорами, які були підписані з західними країнами наприкінці 50-х рр. XIX ст., Японія була змушена відкривати нові порти для торгівлі. Було зумовлено, що цей поступовий процес мав закінчитися до 1863 р. Природно, що виконання даної умови викликало протест з боку значної частини японського суспільства і сприяло наростанню ворожості до іноземців. Знаючи про цю проблему, Праян у своєму листі Сьюарду від 27 серпня, наполягав на тому, що «захист прав американців мав відбуватися у співробітництві із посольствами інших західних країн, перш за все, з Великою Британією та Францією» [16, с. 961].

Побоювання посла щодо наростання ворожості щодо іноземців дуже скоро підтвердилися. 14 вересня самураї з клану Сацума вбили поблизу Йокогами підданого британської корони, комерсанта Річардсона. Скоріш за все, він став жертвою своєї цікавості. У супроводі двох своїх приятелів англієць здійснював кінну прогулянку у передмісті Йокогами, коли побачив процесію знатного даймьо з клану Сацума, який повертався з Едо в Кагосіму. Англій-

ещь під'їхав ближче до тракту і був важко поранений самураями, які сприйняли його дії як образу. Спливаючи кров'ю, він намагався втекти, але впав з коня. Слуги даймьо наздогнали його та порубали мечами. Двом супутникам, які також були поранені в сутичці, вдалося втекти [74, с. 128]. Вони сховалися на території американської дипломатичної місії, де отримали негайну медичну допомогу [16, с. 965].

Над будівлею місії був піднятий спеціальний сигнальний прапор, який означав, що американським дипломатичним представникам загрожує небезпека. Сигнал побачили з одного з голландських військових кораблів, який стояв в порту Йокогами. На допомогу постраждалим було направлено загін морських піхотинців, які відігнали нападників та стали навкруги будівлі для охорони. Проте і самураї не збиралися легко здаватися. Один з них замахнувся мечем на голландського сержанта, проте той встиг вихопити револьвер та вистрілити японцю в ногу.

Того ж дня, дізнавшись про трагедію, Праян зв'язався з голландським послом в Йокогамі. Разом вони зажадали зустрічі з японським міністром іноземних справ. Проте їм відповіли відмовою, під приводом того, що міністр в цей час був дуже зайнятий і не мав часу для зустрічі з іноземними представниками. Дипломатам запропонували за кілька днів узгодити з міністерством час прийому. Натомість вести переговори, пов'язані з новим кривавим епізодом, взявся губернатор Йокогами. Проте Праян заявив, що якщо у міністра більш важливі справи, ніж ті, від яких залежить безпека американців та громадян інших країн, він відмовляється говорити з будь-яким іншим представником японської влади [16, с. 969].

Досить скоро американський посол дізнався про те, що міністр іноземних справ не зміг зустрітися з ним внаслідок того, що перебував у Каганаві. За інформацією, яку Праян отримав від своїх підлеглих, японський сановник організував вигнання іноземців з Йокогами.

Незважаючи на такі тривожні новини, американський посол разом із своїм голландським колегою все ж таки наполягали на зустрічі з японським міністром, бажаючи почути його пояснення, а вже потім вживати необхідних заходів.

Через кілька днів зустріч з японським сановником таки відбулася. Він запевнив послів в тому, що розслідування ведеться. Коли ж Праян запропонував заарештувати підозрюваних, міністр заявив, що не має права заарештовувати знатних слуг поважного князя Сацуми, не доказавши їх провини [16, с. 970].

У цій ситуації американський посол вважав за потрібне, щоб в Йокогаму зайшли військові кораблі США для гарантування безпеки іноземних громадян. Тому він направив депешу з таким про-

ханням до командувача американської ескадри, який тоді перебував у Шанхаї [16, с. 970].

Усі ці події, а також свої дії в обставинах, що склалися, Праян описав у листі Сьюарду у вересні 1862 р. У відповіді, яка була надіслана йому 13 грудня 1862 р. Державний секретар повідомив, що «президент був засмучений трагічними подіями, без сумніву, як і уряд Великої Британії».

«Обов'язком японської влади є покарання правопорушників і треба зробити це без затримок. Я ж провів нараду з міністром ВМС, і ми домовилися відправити американський військовий корабель в японські води», – писав Сьюард [16, с. 974].

У свою чергу, Велика Британія в союзі з США та іншими державами, використовуючи вбивства іноземців, почали тиснути на японський уряд. Зокрема, за вбивство охоронців англійського посольства англійський уряд зажадав компенсацію у розмірі 10 тис. фунтів стерлінгів. Японці одразу ж заявили про свою неспроможність платити таку суму, запропонувавши компенсацію родинам загиблих у розмірі 3 тис. фунтів стерлінгів.

Проте конфлікт тільки розпалювався. Західні держави вже давно шукали приводу для військового втручання в японські справи. Ще в січні 1860 р., коли ненависть до «гайдзинів» з боку японців була не настільки явною, дипломатичні представники Великої Британії та Франції запропонували урядам своїх країн зробити курс відносно Японії жорсткішим. Врешті-решт, до цих вимог приєдналися і США, незважаючи на протести тодішнього посла Харріса. У квітні 1861 р. Державний секретар Сьюард закликав британських, французьких та російських представників звернутися до своїх урядів і запропонувати їм провести спільну військову демонстрацію біля японських берегів, для того, щоб примусити Японію дотримуватися договорів [163, с. 46].

Слід зауважити, що регулярні вбивства «гайдзинів» в Йокогамі та її околицях були лише приводом для військового вторгнення. Справжня причина втручання західних держав полягала в тому, що на початку 60-х рр. XIX ст. японці зробили чергову та найрішучішу спробу позбавитися тієї системи договорів, яка їм була фактично нав'язана великими державами. У цей період різко впала популярність та політична значущість бакуфу, яке звинувачували у поступках іноземцям. Погляди тих, хто виступав проти засилля іноземців, все більше зверталися у бік Кіото, бо саме в мікадо японці бачили свого рятівника. Слід також додати, що ті даймьо, які підтримували антизахідну боротьбу, не мали нічого проти відкриття іноземної торгівлі, проте скористалися моментом для того, щоб послабити ненависний їм клан Токугава, який багато років наслідував титул сьогуна. Серед таких даймьо виділявся вже згадува-

ний клан Сацума, який за рахунок боротьби проти засилля іноземців, намагався скинути представників Токугава та позбавити їх права управляти країною [200, с. 394].

Таким чином, розглядаючи загострення відносин між західними країнами та Японією в першій половині 60-х рр. XIX ст. у зв'язку з вбивствами іноземних громадян, треба пам'ятати, що ці криваві сутички не викликали б такого резонансу, якби не було більших та важливіших причин для погіршення відносин між сторонами. Одночасно з описуваними подіями в політичних колах, наближених до імператора все більше ширилася популярність ідеї повернення до ізоляції Японії і вигнання всіх іноземців. Ця тенденція не залишилася непоміченою західними дипломатами, особливо Праяном, який і раніше намагався довести до Білого дому думку про те, що скоро іноземцям доведеться зіткнутися з антизахідним рухом, який очолить мікадо. Він наполегливо надсилав у Вашингтон депеші, в яких ділився своїми побоюваннями стосовно такого розвитку подій.

Праян описав становище, яке склалося при японському імператорському дворі, у своєму листі Сьюарду від 16 лютого 1863 р. Він повідомляв Державному секретареві про те, що мав конфіденційну бесіду, «без секретарів та персоналу», з двома японськими сановниками, які працювали в міністерстві іноземних справ Японії. Вони заявили, що вже зв'язалися з англійським та французьким послами у Йокогамі, а тепер звернулися і до Праяна, щоб повідомити про те, що мікадо перебуває під впливом радників – представників двох впливових родин Сацума та Нагато, які рекомендували йому відмовитися від подальшого співробітництва з західними державами та закрити для відвідування іноземців порт Каганаву [16, с. 984].

Посол США розумів, що бакуфу також намагається загравати з мікадо. Сьогун Іемоті шукав можливості знайти компроміс з імператорським двором, для чого у 1862 р. одружився з сестрою імператора Комей. Крім того, він відправився в Кіото, для того щоб взяти участь в обговоренні питання про денонсацію договорів та вигнання іноземців. Він наполегливо доводив, що наразі Японія не має сил для того, щоб військовим шляхом боротися проти іноземців. Проте ніхто не хотів слухати доводів 16-ти річного юнака, який покірливо виконував всі вказівки свого регента. Двір прийняв рішення вигнати «варварів» та закрити порти до 25 червня 1863 р. [163, с. 46].

Прибічники сьогуна сприйняли це рішення імператора, як сигнал до початку нових переговорів з іноземцями, проте активні противники західного проникнення з клану Сацума діяли більш радикально. Зокрема, берегові батареї Сацума обстріляли амери-

канський корабель «Поутахан» у Сімоносекській протоці, яка після цього майже на рік була закрита для судноплавства [163, с. 46].

Дуже скоро побоювання західних дипломатів, що Японія намагається повернутися до політики ізоляції, стали підтверджуватися і іншими фактами. Японські сановники прямо говорили Праяну, що йому необхідно покинути Едо, а в травні 1863 р. американська місія була підпалена. Будівля посольства загорілася близько другої години ночі 24 травня. Через п'ятнадцять хвилин зроблений з деревини та паперу дім запалав. Значно постраждала резиденція Праяна, який втратив майже всі особисті речі, одяг та меблі. Вдалося частково врятувати лише книжки з бібліотеки та посольської архів.

У листі Сьюарду від 26 травня, в якому Праян повідомляв про інцидент, посол зазначив, що не має доказів того, що це був навмисний підпал, проте він додав, що «протягом декількох місяців були здійснені неодноразові спроби спонукати мене залишити Едо» [16, с. 1011].

Американський представник вирішив-таки покинути японську столицю та переїхати в Йокогаму. Також він одразу звернувся до японської влади, щоб змусити її вжити негайних заходів для розслідування епізоду.

31 травня 1863 р. Праян отримав відповідь від японського міністра іноземних справ, який заявив, що в ніч підпалу місцевій поліції вдалося розкрити масштабну змову з метою нападу на американську дипломатичну місію. Для проведення акції був зібраний великий загін, який складався з п'ятисот ронінів. Поліції вдалося завадити нападу, проте охоронці не змогли врятувати будівлю місії від пожежі. Більшості злочинців вдалося втекти і тому японський сановник рекомендував Праяну залишатися в Йокогамі, оскільки в Едо на нього продовжують полювати вбивці [16, с. 1014].

На початку липня 1863 р. американський посол офіційно повідомив про напад на посольство США своїх колег з Франції та Великої Британії. В листах у відповідь висловлювалися глибокі співчуття у зв'язку з подією. Зокрема, британський консул в Йокогамі Ніл в своєму листі від 12 червня заявив про «симпатію та глибоке співчуття у зв'язку з цією підступною та несподіваною подією» [16, с. 1017]. Крім того, англійський представник припускав, що цей епізод був напряму пов'язаний із політикою нетерпимості до іноземців, яка все більше поширювалася Японією. Ніл додав, що напади на іноземців, які мали місце в минулому та в теперішній час, без сумніву, є проявом загального плану вигнання їх з усіх відкритих портів» [16, с. 1017]. Він пропонував об'єднати зусилля, для того щоб примусити Японію «провести повну перевірку виконання своїх договірних зобов'язань» [16, с. 1017].

Цей заклик до співпраці не залишився поза увагою Білого дому. У своєму листі до Праяна від 18 червня 1863 р., Сьюард вкотре наказав йому «співпрацювати з представниками інших держав у вирішенні будь-яких труднощів, які виникають в Японії». Він також запевнив посла, що «військовий корабель «Вайомінг» знаходиться в цілковитому вашому розпорядженні» [16, с. 1021].

Дуже скоро Праян був змушений задіяти «Вайомінг» для того, щоб відбитися від чергового нападу японців. 25 червня 1863 р., надвечір невеликий торговий корабель «Пемброк», який належав американській фірмі «Рассел та компанія», в проливі Сімоносеки, біля острова Кінсін зазнав нападу з боку японців. Кілька човнів під державним японським прапором відійшли від берега та почали обстрілювати пароплав американців. Проте жертвам нападу завдяки нічній темряві вдалося покинути місце обстрілу та повернутися до Нагасакі, звідки вони почали свій шлях.

Через кілька днів про новий епізод стало відомо Праяну, який зібрав письмові свідчення капітана та інших посадових осіб про напад. Посол зажадав пояснень від японського міністра іноземних справ. Той заявив, що кораблі, які напали на «Пемброк», належали князю Нагато з клану Сацума.

Зрозумівши, що ослаблений уряд сьогуну не має можливості покарати винних, посол наказав капітану американського військового корабля «Вайомінг» Макдугалу відправитися до Нагасакі. Посол збирався захопити в полон всіх причетних до конфлікту даймьо та змусити їх капітулювати перед урядом сьогуну, представник якого також був присутнім на американському кораблі. Цю каральну акцію Праян вважав «допомогою сьогуну у боротьбі проти сил, які дозволяють собі піратські дії». «Мені здавалося, що прийшов час, коли така допомога може бути доречною і має значення», – писав він Сьюарду у листі від 24 липня 1863 р.

Праян і сам збирався взяти участь в експедиції, але напередодні відплиття занедужав і лікар рекомендував йому залишитися в Йокогамі.

13 липня «Вайомінг» відправився в море. Зайшовши на 16 миль в протоку Сімоносеки, американський корабель був помічений береговою охороною. З берега пролунав сигнальний постріл з гармати, який мав примусити американців повернути. Коли стало зрозуміло, що Макдугал не збирається поступатися, був відкритий вогонь зі всіх шести фортів. Одночасно від порту відплили кілька човнів під японським прапором, які також атакували американський корабель. «Вайомінг» відкрив вогонь у відповідь, розсіявши нападників. Проте і американці зазнали втрат. У сутичці загинуло чотири моряки. Врешті-решт, Макдугал, не бажаючи нових смертей своїх підлеглих, змушений був відступити [16, с. 1044].

На думку Деннета, американський капітан мав шанси на перемогу, проте він не наважився брати штурмом японські укріплення [200, с. 399]. Через кілька днів французький загін під керівництвом адмірала Жореса висадився на місці трагедії, захопив укріплення та знищив його. Французький фрегат «Семіраміда», який був направлений на допомогу «Вайомінгу», досяг протоки Сімоносекі на ранок 20 липня. Під прикриттям корабельних гармат, десант у складі 150-ти чоловік висадився на берег та захопив одну з батарей. Також французи підірвали порохований склад, казарму та спалили невелике поселення Амідагамунне, в якому був розміщений японський гарнізон [16, с. 1044].

Одночасно в Едо японські сановники поспішили зустрітися з послами великих держав для обговорення ситуації та виробити план подальших дій. На зустрічі був присутній Праян, а також дипломатичні представники Великої Британії, Франції та Голландії, чий корабель «Медуза» кілька днів потому також був розстріляний японцями у протоці Сімоносекі. Японію представляв заступник міністра закордонних справ Сакаї Хаді Ні Камі. Насамперед він висловив жаль з приводу того, що громадяни одразу трьох країн постраждали в конфлікті, та поцікавився здоров'ям поранених.

Праян різко обірвав обмін люб'язностями, та прямо запитав японського сановника про те, чому бакуфу не вживає жодних зусиль для покарання, тих, хто чинить злочин, та ще під національним прапором. Річ у тому, що нападники воювали саме під прапором Японії, а не під стягом одного з князівств. Він відповів, що місцевий даймьо Нагато діяв за наказом мікадо і саме тому і користувався державним прапором.

Далі іноземні представники заявили про те, що вони рішуче виступають проти поширеного в Японії права даймьо мати власні армії та закуповувати військові кораблі.

Врешті-решт, англійський консул заявив, що оскільки у бакуфу не вистачає сил для боротьби проти ворожих князів, британський флот розпочинає підготовку до походу на головне місто князівства Сацума – Кагонасіва, для того щоб покарати винуватців останніх кривавих трагедій. Також, передбачалося добитися виплати компенсації за вбивство Річардсона в розмірі 25 тис. фунтів стерлінгів [16, с. 1047].

У своїй боротьбі проти непокірних даймьо представники західних країн вирішили діяти спільно. 25 липня 1863 р. послы США, Великої Британії, Франції та Голландії підписали спільний меморандум, в якому проголосили необхідність співробітництва у боротьбі за збереження договірних прав в Японії. Сторони погодилися, що для цього необхідно звернутися до командування військово-морських сил держав-підписантів. Було вирішено також створити

спільну ескадру, а витрати на проведення експедиції взяти з скарбниці сьогуну, оскільки ця військова операція розглядалася, як допомога бакуфу у боротьбі проти бунтівників [235, с. 286].

З дій західних представників стає зрозумілим, що збройну боротьбу проти непокірного клану Сацума західні дипломати розглядали як захист честі бакуфу, оскільки даймьо з цього клану діяли під державними прапорами. Ця трактовка подій, без сумніву, дозволяла легітимізувати втручання великих держав у внутрішні справи Японії. З таким формулюванням повністю погоджувався Праян, який у своєму листі японському міністрові іноземних справ від 20 липня 1863 р. писав: «Напад на «Пемброк» був актом піратства і вимагає негайного покарання. Це була також образа і виклик його величності сьогуну, оскільки при цьому був використаний національний прапор. Я пропоную спільно з японськими військами зробити все, щоб винні понесли справедливе покарання за плюндрування честі прапора. Зі свого боку, я зроблю все, щоб допомогти японському урядові покарати усіх, хто виступав проти існуючих домовленостей» [16, с. 1049].

Слід зазначити, що офіційна реакція Білого дому на ці події послідувала тільки 3 жовтня 1863 р., коли Сьюард в своєму листі Праяну нарешті висловив своє ставлення до загострення протиріч з японцями, яке незабаром переросло у повномасштабні військові дії. У цілому Державний секретар дивився на події через призму своїх уявлень про необхідність спільних з іншими державами дій у боротьбі за збереження іноземної торгівлі в Ніххоні: «Ви маєте вимагати компенсації від японського уряду окремо від урядів і суб'єктів інших держав. Але це не має стати на заваді співробітництву з вашими колегами, особливо в питаннях надання їм моральної підтримки і, коли є необхідність, в питаннях організації спільної оборони... Для встановлення справедливості та законності військово-морські сили Сполучених Штатів повинні завжди співпрацювати з флотами інших західних держав» [16, с. 1060].

Таким чином, Сьюард повністю довіряв своєму другу Праяну у японських справах, який, у свою чергу, розділяв погляди Державного секретаря щодо поглиблення співпраці з великими державами.

Тим часом, в умовах, коли західні країни за допомогою зброї продовжували вимагати від Японії припинити боротьбу за повернення до старих порядків, Праян також активізував свій тиск на бакуфу. Діючи згідно з рішучими інструкціями Сьюарда, він зажадав від сьогунату компенсації за втрати. У разі якщо Сполучені Штати не отримують відшкодування, Державний секретар пообіцяв направити до японських берегів військово-морський флот. Праян вимагав 32 тис. дол. за руйнування будівлі дипломатичної

місії в Едо, 20 тис. дол. – за вбивства американських громадян в Йокогамі та 2 тис. за незаконну депортацію громадянина США з острова Бонін. Слід згадати, що японці виплатили на вимогу посла 10 тис. дол., проте в цей час Білий дім зажадав відкриття для західної торгівлі портів Хіого та Ніагата.

Коли японці відмовилися задовольнити ці вимоги, Праян вирішив дещо пом'якшити умови щодо матеріальної компенсації, проте заявив, що відкриття двох портів є умовою американсько-японського договору 1858 р. Відповідно, США мають всі права для того, щоб добиватися їх відкриття будь-якими засобами. Саме для цього через кілька місяців в гавань Едо, мешканці якого ще пам'ятали приголомшливе прибуття ескадри комодора Перрі, прибув американський військовий корабель «Джеймстаун» [200, с. 399].

Військова демонстрація змусила японців знову сісти за стіл переговорів. Щодо загиблих іноземців Праян наполягав щоб при розгляді цього питання, як третейський суддя була запрошена Російська імперія проте сьогунат не погодився з цією умовою. Разом з тим, американському послу вдалося добитися успіху щодо іншого питання – зниження ввізних мит на деякі американські товари з 20-ти до 5 – 6% вартості вантажу [200, с. 400].

Тим часом, на початку 1864 р. ще більше посилювався англійський тиск на Японію. Зокрема, посол Великої Британії Р. Алкок продовжував наполягати на проведенні військової акції, яка мала залякати усіх незадоволених іноземною присутністю в Японії. Він вважав, що нова військова експедиція з примусу імперського уряду у відмові від планів чергового закриття країни є «війною, яка запобігне ще більшій війні» [200, с. 400].

Навесні 1864 р., у зв'язку з тим, що антизахідні настрої при імператорському дворі й надалі посилювалися і навіть ходили чутки про вигнання іноземців з Йокогами, західні представники вкотре погодилися з необхідністю спільної боротьби за те, щоб Японія залишалася відкритою для іноземної торгівлі. 18 травня була проведена спільна зустріч представників чотирьох держав: США, Великої Британії, Франції та Голландії, на якій була продемонстрована прихильність всіх сторін до співробітництва в Японії. Зокрема, Праян заявив, що «Сполучені Штати повинні брати участь у захисті наших спільних прав та інтересів» [235, с. 334].

В підсумку наради був підписаний спільний протокол, в преамбулі якого зазначалося: «Представники Великої Британії, Франції, США та Нідерландів, враховуючи важкий стан справ, який є сьогодні в Японії, заявляють про своє право на об'єднання з метою винайдення засобів для запобігання такій ситуації» [235, с. 334].

22 травня на черговій консультаційній зустрічі були сформульовані п'ять принципів для співробітництва. Перший з них про-

голошував нейтралізацію ворожих до іноземців японських політичних сил; другий передбачав спільну боротьбу за дотримання договірних прав; третій закликав до захисту відкритих портів від будь-яких нападів; четвертий забороняв вимагати від японської влади будь-яких територіальних поступок і, нарешті, п'ятий принцип полягав у утриманні від будь-якого втручання в юрисдикцію японської влади.

Нарешті, 5 липня 1864 р. спільний комітет іноземних держав вирішив самостійно відкрити «внутрішнє японське море», що, перш за все, означало розблокування протоки Сімоносеки, якщо це не зможе зробити бакуфу. Для цього було створено спільну ескадру, в яку увійшли всі наявні в Йокогамі військові та транспортні судна, які прибули сюди з різних країн Заходу. Зокрема, передбачалося задіяти один американський, п'ятнадцять англійських, чотири голландські та три французькі кораблі.

Крім того, іноземні представники домовилися, що як тільки командувачі спільної військово-морської ескадри повідомлять про готовність до походу, всі послы мають відправити ідентичне повідомлення про це в Едо. Якщо протягом наступних двадцяти днів не відбудеться жодних змін в становищі, то західні держави вважатимуть, що вони мають право діяти самостійно.

Врешті-решт, даний план був схвалений представниками інших держав, в тому числі і англофілами Сьюардом та Праяном, і в серпні – вересні 1864 р. об'єднаний флот, який складався з 9-ти британських, 4-х голландських, 3-х французьких та одного американського кораблів остаточно розбили берегові укріплення князівства Сацума та змусили його виплатити значну контрибуцію.

У цьому конфлікті, який тривав чотири дні, брав участь лише один американський корабель «Та Кіанг», який був зафрахтований у купця – громадянина США. На ньому розмістили морських піхотинців з вітрильного фрегата «Джорджтаун», який залишився в гавані Едо. Слід зазначити, що військова експедиція була здійснена з мовчазної згоди сьогунату, який таким чином намагався позбутися своїх конкурентів – даймьо, до яких охоче прислуховувався мікадо. У призначений час бакуфу не відповів на вищезгаданий запит західних послів і вони розцінили це як мовчазну згоду Едо на проведення каральної акції [200, с. 400].

Участь американців у військовій експедиції в протоку Сімоносеки засвідчена у звіті капітана Фредеріка Пірсона, який 28 серпня 1864 р. взяв на себе командування пароплавом «Та Кіанг» [21].

29 серпня американці покинули Йокогаму та взяли курс на острів Німе Сіма, куди пароплав прибув о восьмій годині вечора 1 вересня у супроводі голландського корабля «Джамбі». Наступного ранку до острова прибули всі інші кораблі союзного флоту.

4 вересня Пірсон знову вийшов в море та направився до протоки Сімоносекі, рухаючись позаду французької колони. В чотири години вечера «Та Кіанг» кинув якір недалеко від гирла протоки, в полі зору батареї Нагато.

5 вересня, ставши між англійськими та французькими кораблями, Пірсон поступово наближався до берегових укріплень японців. У десять хвилин на п'яту англійський флагман здійснив перший залп. У відповідь почали стріляти японські гармати. Перестрілка тривала до сімнадцятої години тридцять хвилин, коли вечірні сутінки примусили припинити обстріл. Проте під покровом темряви англійці висадили десант, якому вдалося пошкодити значну кількість гармат у першій батареї.

Наступного дня, 6-го вересня, японці першими відкрили вогонь, союзники почали стріляти у відповідь. О восьмій годині, тридцять хвилин «Та Кіанг», разом з іншими кораблями, підійшов впритул до першої батареї і почав висадку десанту. Опівдні передові укріплення японців були захоплені. Ближче до вечора противник здійснив кілька контратак на першу та другу батарею, які контролювали союзники, проте всі вони були відбиті. Потім частина десанту повернулася на кораблі.

7 вересня, о восьмій годині ранку штурм продовжився. На «Та Кіанг» почали поступати перші поранені у кількості 23 людини. У другій половині дня Пірсон побачив білий прапор, який означав капітуляцію японців.

9 вересня за наказом французького та англійського командувачів, Пірсон повернувся до острова Німе Сіма, де мав організувати контрольний пункт для всіх судів, які йшли в протоку Сімоносекі.

Наступного ранку капітан знову направився до протоки, де англійці передали йому копію акту капітуляції, підписану принцом Нагато, яку він одразу передав в американське посольство [21].

У цей час розпочалися переговори про остаточні умови закінчення військових дій. До табору союзників прибув посланець від принца Нагати. Він приніс листа від свого господаря, в якому той заявив, що відтепер протокою можна проходити безперешкодно, а також надав копії листів та інших документів, в яких були прямі докази того, що Пірсон діяв за наказом мікадо. Командувачі спільної ескадри проголосили дводенне перемир'я. Одночасно даймьо були відправлені чотири однакові депеші від кожної із сторін, з умовами припинення військових дій.

Врешті між командуванням союзних сил та даймьо була підписана угода, яка передбачала такі умови:

- 1) кораблі будь-яких країн, які проходять протокою матимуть дружній та гостинний прийом;
- 2) екіпажі кораблів мають право придбати всі необхідні для ремонту матеріали, а також розраховувати на укриття в разі непогоди;

3) японцям заборонялося будувати нові форти та батареї, а також ремонтувати старі укріплення;

4) всі витрати на експедицію, а також компенсацію за збитки має виплатити принц Нагато. [236, с. 360]

Спільна військова експедиція в Сімоносекі мала великий успіх. Всі батареї, які раніше закривали вхід до протоки, були зруйновані, а даймьо був принижений. Це було досягнуто ціною 12-ти життів, ще 56 чоловік були поранені.

Були і важливіші наслідки. Після перемоги союзних сил більшість японських князів, які колись виступали за збройну боротьбу проти іноземців, зрозуміли, що технічно вони значно слабкіші за своїх ворогів, і багато з них припинили подальшу боротьбу.

Після повернення переможної ескадри в Йокогаму посли іноземних держав провели нову нараду із представниками японської влади, на чолі з Такемото Кай-но-Камі, який очолював міністерство іноземних справ. Після розгрому Нагато іноземці вважали, що мають право тиснути на японський уряд. Зокрема, британський дипломатичний представник Алкок заявив, що для японців прийшов час відмовитися раз і назавжди від очікувальної політики, а позиції мікадо та бакуфу нарешті мають бути узгоджені. Особливо це стосувалося питань, пов'язаних із відносинами з західними державами. Також Праян запропонував, щоб протока Сімоносекі була демілітаризована та завжди відкрита для проходження кораблів.

23 вересня Такемото Кай-но-Камі після деяких роздумів заявив, що японці відмовляються від попередніх намірів закрити Йокогаму і навіть відправляють посланця в Кіото, для того щоб повідомити про це мікадо. Крім того, він пропонував провести переговори щодо встановлення розміру контрибуції, а також відкриття протоки Сімоносекі, або іншого порту в безпосередній близькості від нього.

6 жовтня в Едо відбулася перша конференція, яка мала визначити юридичні результати закінчення військової операції союзних сил. Бакуфу беззастережно погодилося платити контрибуцію, проте відмовлялося від переговорів стосовно відкриття нових портів, очікуючи прибуття представника від мікадо. Все ж, сьогун погодився домагатися ратифікації договору в Кіото.

Наступного дня відбулася зустріч з японськими сановниками конфіденційного характеру, на якій були присутні лише англійський та американський представники. В її ході розглядалося широке коло питань, серед яких було узгодження позицій щодо іноземної торгівлі з боку сьогунату та мікадо, на чому особливо наполягали Алкок та Праян. Їх дратувало те, що договори, які укладаються з бакуфу, не ратифікувалися імператором, навколо якого перебували радники з явними антизахідними поглядами. Звичай-

но, що після розгрому Нагати та його ганебної зради свого верховного правителя, престиж руху проти засилля іноземців значно знизився і представники США та Великої Британії вважали, що в них є шанси домогтися узгодження позицій Едо та Кіото. В обмін на те, що мікадо проявить поступливість, Алкок вважав, що в імперську столицю потрібно передавати частину митних надходжень, які раніше повністю йшли в скарбницю сьогуна.

Проте головною вимогою, яку західні представники ставили вже до імператора, полягала в тому, щоб він ратифікував всі існуючі домовленості з бакуфу щодо відкриття як раніше визначених, так і нових портів та міст для торгівлі. Маючи у своєму розпорядженні переможну міцну ескадру, Алкок та Праян наполягали на повному виконанні договорів та пропонували перенесення завершальних переговорів в Кіото. Для цього вони збиралися направити частину ескадри в портове місто Осака, яке знаходилося недалеко від імперської столиці.

Західні представники погодилися почекати 30 днів відповіді від мікадо. Інші ж питання, зокрема виплати компенсацій та контрибуцій, розглядалися досить швидко і в атмосфері загальної згоди [236, с. 366].

Через кілька днів Такемото Кай-но-Камі повідомив, що імператор погодився відмовитися від подвійного підходу у відносинах з іноземцями. Крім того, Кіото відкинув плани закриття Йокогами для торгівлі з західними державами. Також було вирішено продовжити переговори стосовно контрибуції, а також відкриття нових портів. Японці запропонували свій проект, згідно з яким іноземці можуть обирати: чи платити компенсацію, чи замість цього відкрити нові порти для західної торгівлі.

22 жовтня 1864 р. між дипломатичними представниками США, Великої Британії, Франції, Голландії з одного боку та бакуфу з іншого була підписана конвенція, яка проголошувала, що «у зв'язку з ворожими актами принца Нагато, західні держави були змушені спрямувати об'єднані зусилля для знищення укріплень в протоці Сімоносекі, які були зведені даймьо для знищення іноземних кораблів та закриття іноземної торгівлі». При цьому бакуфу мало відшкодувати всі збитки та витрати цієї військової експедиції [10].

Конвенція складалася з чотирьох статей. Перша з них встановлювала суму відшкодування, в яку входили збитки, нанесені діями принца Нагато, а також витрати, які понесли західні країни в ході організації та проведення каральної акції. Бакуфу зобов'язувалося виплатити 3 млн. дол.

Друга стаття встановлювала порядок виплати компенсації. Перший транш дорівнював 500 тис. дол. Залишки суми передбачалося виплатити протягом кількох років. Розподілення суми між

державами-переможницями відбувалися відповідно до їх внеску в загальну перемогу. Спочатку Праян наполягав, що США мали отримати 150 тис. дол. як контрибуцію і ще 20 тис. як відшкодування витрат. Однак, спільна рада вирішила виплатити Сполученим Штатам одноразовий транш у розмірі 140 тис. дол., вказуючи на те, що американці надали скоріше моральну підтримку, ніж матеріальну та військову. Посол погодився з цим, проте домігся того, щоб принципи розподілення коштів, отриманих від японців, не були включені до тексту меморандуму [236, с. 371].

Третя стаття проголошувала, що в разі невиплати грошової компенсації західні країни погоджувалися прийняти як її еквівалент відкриття японських портів для західної торгівлі.

Слід зазначити, що саме Праян схвалив велику суму контрибуції оскільки мав надію, що це спонукає японський уряд до того, щоб не платити, а відкривати нові порти. До того ж США, які отримували найменшу частку від загальної суми виплат, були зацікавлені саме в такому розв'язанні подій.

Нарешті, четверта стаття проголошувала, що конвенція має бути ратифікована протягом 15 діб [10].

Після підписання конвенції 1864 р. було вирішено, що всі не врегульовані питання у відносинах між Японією та західними державами нарешті вирішено. Сполучені Штати, політичну лінію яких у цей період реалізовували Сьюард та Праян, здавалося, отримали чергову перемогу. Проте, якщо простежити всю еволюцію політики США, починаючи від відкриття Ніххону і закінчуючи досліджуваними подіями, то виявляється, що це зовсім не так.

Очевидно, що США, які кілька років тому були найбільш значущою силою в Японії та виступили локомотивом її відкриття, вже на початку 60-х рр. XIX поступилися лідерством своєму головному конкуренту в Східній Азії – Великій Британії. І саме остання відіграла провідну роль у придушенні руху за денонсацію договорів із західними державами. Вірогідно, до зменшення ролі американців в японських справах призвела громадянська війна в США, яка, як відзначалося раніше, спричинила подібні процеси і в Цинській імперії. Як відзначав Деннет: «Лондон діяв вже більш рішуче, чого не вистачало американській політиці. Напередодні закінчення громадянської війни Сполучені Штати остаточно поступилися своїм пріоритетом в Японії Великій Британії» [200, с. 393].

На думку американського дослідника, Вашингтон в цей період коливався між двома підходами. З одного боку, він вважав вкрай важливим співпрацю з іншими країнами, які боролися за збереження системи договорів – Великою Британією, Францією та Голландією.

З іншого боку, американці також намагалися показати Японії своє миролюбство та здатність до компромісу. «Ці два підходи, які

часто суперечили один одному, зумовлювали недостатню рішучість американської політики в Японії, чого вистачало англійцям, які скоро почали домінувати в країні», – писав Деннет [200, с. 394].

Про залежність американської східноазійської політики від подій всередині країни писав ще один американський дослідник – Пейсон Джексон Тріт у своєму фундаментальному дослідженні «Ранні дипломатичні відносини між Сполученими Штатами та Японією. 1853-1855». Зокрема, він зазначав: «Характеризуючи ставлення американського уряду до подій в Японії на початку 60-х рр. XIX ст., ми маємо пам'ятати, що Сполучені Штати брали участь у великій громадянській війні і влітку 1863 р. вірогідність перемоги Конфедерації була вельми високою... З цієї причини пан Сьюард завжди радив американським представникам співпрацювати з представниками європейських держав в питаннях обстоювання договірних прав» [236, с. 306].

У цілому погоджуючись з думкою вищезгаданих вчених, все ж дозволимо собі висловити певні зауваження. Вірогідно, що Сьюард цілком усвідомлював, що тактика, обрана в Японії, позбавляла США їх головної ролі при вирішенні міжнародних справ в даній країні. Однак, він і не намагався її зберігати. Натомість, як в Ніхоні, так і в Цинській імперії він прагнув створити систему колективної відповідальності за міжнародні процеси, які відбувалися там. У цьому клубі впливових держав Сполучені Штати, за його задумом, виконували роль посередника між місцевими урядами та західними представниками. Таку роль Вашингтон отримав завдяки тому, що ставився до китайської та японської влади з підкресленою повагою, чого часто не вистачало послам Великої Британії, Франції, Росії та інших держав. Ця тактика, як показує аналіз подій, приносила непогані результати.

І все ж США, які витрачали значну частину своїх матеріальних та фінансових ресурсів у внутрішньому громадянському конфлікті, зайняли традиційне для них – друге місце після Великої Британії. Крім того, в умовах громадянського військового конфлікту американські комерсанти були змушені згорнути частину своєї торговельної діяльності в Японії, тоді як Велика Британія тільки збільшувала обсяги торгівлі. До того ж англійці мали більший досвід у економічному закабаленні східних країн, що також грало їм на руку.

Внаслідок усього вищезгаданого, вже наприкінці 50-х рр. XIX ст. США почали втрачати лідерство у процесі торговельного освоєння відкритих японських портів. Так, у 1859 р. – в перший рік офіційної торгівлі Японії з іноземними державами, в Йокогамі працювало дві американські компанії, чотири англійські, одна португальська і одна швейцарська. У 1867 р. число англійських фірм зросло до 48-ми, а США були представлені лише сімома. Крім того, з 1859 до

1866 р. японський імпорт зріс з 150 тис. до 11, 4 млн. долл, а експорт – з 400 тис. до 14,1 млн. дол. При цьому близько 80 % всього торгівельного обороту припадало на Велику Британію [163, с. 45].

Таким чином, справжнім переможцем у дипломатичній драмі, яка розігралася в Японії на початку 60-х рр. XIX ст., можна вважати британського посла Р. Аклока, а Праян лише допомагав йому формувати новий порядок відносин між Ніххоном та західними державами. Ще в період остаточного узгодження конвенції 1864 р. англійський представник був відправлений у відставку. Проте він покидав японські береги з почуттям триумфу і вважав досягнуте своєю головною дипломатичною перемогою. Американці, чиї дипломатичні прориви в Японії у 50-х рр. XIX ст. були зведені нанівець внаслідок внутрішньої громадянської війни, мали змиритися з новим розкладом сил та пристосуватися до панування англійців.

Ще однією стороною, яка отримала політичні дивіденди від військової акції західних держав в протоці Сімоносеки був, як це не дивно, імператорський двір. Говорячи про події 1864 р. в Японії, деякі історики відстоюють версію про те, що спільна міжнародна ескадра діяла не тільки за ініціативи представників західних держав, а й виконувала бажання японського імператора, який таємно найняв західні кораблі для того, щоб розбити своїх головних політичних суперників. Вже тоді імператор Комей почав усвідомлювати, що провідні держави значно випереджають Японію за військово-технічною міццю, і дії кланів, які виступали за продовження боротьби з Заходом, стали заважати йому.

Ця теорія підтверджується тим, що в наступні роки відносини між західними державами та Японією значно потеплішали, а прибічників співробітництва з іноземцями стало значно більше як в сьогунському Едо, так і в імператорському Кіото. Незважаючи на великий потенціал ворожості у відносинах між великими державами та Японією, який проявився в 60-х рр. XIX ст., все масштабнішим ставав і протилежний процес – знайомства японців з західною культурою та наукою. Все більше мешканців Японії відправлялися через океани для того, щоб отримати знання, на Заході для того, щоб застосувати їх в японських реаліях.

При цьому, з поміж тих, хто бажав долучитися до західних знань, було багато таких, хто раніше брав активну участь в боротьбі проти засилля іноземців. Блискучі перемоги останніх у Сімоносеці викликали справжню революцію у свідомості багатьох освічених японців, які зрозуміли, що збереження національної ідентичності не є гарантією того, що Японія зможе зайняти достойне місце в клубі провідних держав.

Серед таких японців, яким довелося пережити важке внутрішнє переродження, був майбутній посол Японії у Великій Брита-

нії Морі Арінорі (1847-1889). Він народився у 1847 р. в південному князівстві, в родині самурая. Морі отримав традиційну конфуціанську освіту під наглядом своїх батьків.

Йому було 16 років, коли об'єднаний західний флот здійснив бомбардування його рідного міста Кагосіми. Поразка клану Сацума змусила його переосмислити свої погляди. Він захотів отримати знання, які дозволили західним країнам отримати перемогу у боротьбі проти японців.

У 1865 р. він разом із дев'ятнадцятьма юнаками з клану Сацума, всупереч забороні сьогуна, відправилися в Велику Британію для здобуття європейської освіти. Два роки він навчався у Університетському коледжі в Лондоні, відвідав Францію та Росію [200, с. 5].

Нестача коштів змусила Морі перетнути Атлантичний океан та переїхати в США. Там під опікою місіонера Томаса Харріса він продовжив освіту в місіонерській школі «Братство нового життя». В Японію він повернувся тільки у 1868 р., а через деякий час увійшов в групу молодих реформаторів в уряді Мейдзі [200, с. 5].

У квітні 1865 р. американський посол в Японії Праян назавжди полишив Японію. Він вважав, що ще повернеться до японських берегів, проте після приїзду до рідного дому в Олбані, його без роз'яснення причин відправили у відставку [235, с. 383].

Приблизно протягом року Білий дім не призначав нового посла і його обов'язки тимчасово виконував секретар американської місії та перекладач А. Портман. Про цього американського чиновника відомо достатньо мало. У 1854 р. він приймав участь у подорожі комодора Перрі як перекладач з голландської мови, що було тоді важливо, оскільки японці вели дипломатичне листування виключно голландською. Пізніше, у 1860 р. він повернувся до Японії та обійняв посаду в американській місії в Едо.

Слід згадати, що в цей період американське представництво в Японії відіграло другу роль після Великої Британії. Без перебільшення можна стверджувати, що цей період в історії політики США в Японії пов'язаний з діяльністю британського посла Гаррі Паркса (1828-1885).

Він прибув у Нагасакі через кілька місяців після відставки британського представника Алкока. Паркс народився у 1828 р. в Англії, в містечку Бірчл в Стаффордширі. Його батько був комерсантом, засновником фірми «Паркс, Отуей та компанія». Майбутній дипломат рано залишився сиротою. Коли йому виповнилося лише чотири роки, померла його мати, а через рік батько загинув у залізничній аварії. Тривалий Гаррі жив у родині свого дядька – відставного морського офіцера в Бірмінгемі. Згодом його відправили до інтернату в Балсал Хіт, де він отримав початкову освіту. У 1838 р. він продовжив навчання в гімназії короля Едварда

У червні 1841 р. Паркс відплив до Цинської імперії, де йому пообіцяла підтримку його кузина Марія Ньюел. Вона була дружиною видатного німецького місіонера, учасника багатьох дипломатичних місій та експедицій в Східній Азії Карла Гутслава.

Юнак прибув до Макао в жовтні 1841 р. та знайшов собі роботу в конторі Джона Роберта Моррісона – перекладача тодішнього англійського представника в Китаї сера Генрі Потінгера. Він брав участь у кількох військових походах проти китайців у першій «опіумній» війні та був присутнім на церемонії підписання Нанкінського договору на борту фрегату «Корнеліус». У 40 – 50-ті рр. XIX ст. Паркс обіймав різні посади в системі британського дипломатичного представництва в Китаї, брав участь у другій «опіумній» війні, і врешті-решт, в 1865 р. був призначений послом в Японію.

Після прибуття в Ніххон, Паркс завдяки енергійним діям, взяв ініціативу у свої руки та отримав можливість виступати від всіх іноземних місій, у тому числі, і американської, керівник якої Портман не виявляв особливої завзятості.

У цей період назривала нова криза у відносинах між Японією та західними державами. Японський уряд продовжував гальмувати процес відкриття нових портів. Виявилися проблеми і з виплатою контрибуцій. Після того як японці внесли перший внесок, бакуфу проголосив, що не в змозі платити та просив про мораторій на продовження виплат.

У відповідь рада іноземних місій прийняла пропозицію Паркса про перенесення переговорів ближче до імперської столиці – в Осаку, куди було вирішено направити спільну ескадру для демонстрації своєї могутності [200, с. 402].

Меморандум про спільні дії в новому військовому поході підписано 30 жовтня. Була сформована нова ескадра, в яку увійшли п'ять англійських, три французькі та один голландський корабель. Цього разу в операції не брали участь американські кораблі, а Портман став пасажиром британського фрегата «Пелорус». 4 листопада флотилія прибула до порту міста Хіого, відкриття якого домагалися іноземці. Звідси в Кіото був надісланий лист, в якому західні послы попереджали про прибуття в Осаку своїх представників, які мали обговорити виконання японцями умов меморандуму від 22 жовтня 1864 р.

Японський представник, якого мікадо відправив до Хіого, заявив протест щодо дій іноземців. Згідно з його баченням ситуації, Японія не відмовлялася від виконання умов меморандуму від 1864 р. Вона навіть розпочала виплату контрибуції, надавши перший транш. Проте фінансові проблеми заставили сьогуна просити про відстрочку платежів, на що погодився імператор, що в жодному разі не означає його відмову від виконання своїх зобов'язань.

Проте іноземні представники не бажали йти на поступки, тим більше, що у меморандумі був прописаний механізм дій в разі, якщо Японія не зможе виплачувати контрибуцію. Замість грошей вони зажадали відкриття нових портів. На спеціальній нараді, яка була проведена на борту фрегата «Пелорус» біло вирішено домагатися відкриття двох нових міст – Хіого та Осаки. Крім того, іноземні представники зажадали зниження митного тарифу для експортованих товарів до 5 % [236, с. 402].

Отримавши документ, де були викладені ці вимоги, представники бакуфу попросили 15 днів для їх обговорення, а також для того, щоб представити пропозиції представників західних держав мікадо. Паркс та інші послы, однак, погодилися чекати всього 8 днів.

Слід зазначити, що прибуття західної ескадри до Хіого та вимоги іноземців викликали велике хвилювання в Кіото. Ще жодного разу «руді варвари» не наближались так близько до імператорської столиці. Провідні сановники, які представляли сьогуна вимагали прийняти всі вимоги іноземців, оскільки вважали, що відмова призведе до нової війни великих держав проти Японії. Консерватори радили мікадо відмовитися від усіх пропозицій, які сприймалися як ганебні для японської честі. Врешті мікадо вирішив частково задовольнити вимоги. Зокрема, імператор погодився знизити ввізне мито до 5%, але відмовився відкривати Хіого та Осаку, волюючи і далі виплачувати контрибуцію.

Нові домовленості лягли в основу конвенції, яку підписали представники західних держав та Японії 25 червня 1866 р. Документ складався з 12 статей. Перша з них проголошувала встановлення нових ввізних мит для ввозу товарів Великої Британії, США, Франції та Голландії і набуття ними чинності в порту Йокогама в перший день липня а в портах Нагасакі та Хакодате – в перший день серпня 1865 р.

Другий пункт договору проголошував, що існуючий тариф підлягає перегляду в перший день липня 1872 р. Також зазначалося, що через два роки кожна з договірних сторін має право на перегляд розміру мита, за шість місяців подавши заявку про свої наміри японському урядові.

Третьою статтею скасовувалася будь-яка плата за завантаження або вивантаження торгівельних суден, а також плата за право перевозити пасажирів.

Четвертий пункт конвенції проголошував відповідальність японської сторони за збереження поставлених у відкриті порти іноземних товарів та закликав її вжити необхідних заходів для їх страхування на випадок пожежі. Коли власник товару забажає забрати його зі складу, він має сплатити спеціальний фіксований тариф за послуги японської влади.

П'ятий пункт проголошував, що всі товари японського виробництва, які привозяться до договірних портів, не оподатковуються.

Шоста стаття регулювала обмінний курс японської та іноземної валют, а також порядок виплат митного тарифу різними валютами.

Сьомий пункт угоди мав запобігати поширенню зловживань та корупційних дій при ввезенні вантажу у відкриті японські порти. Згідно з даною статтею, губернатор відкритого міста був зобов'язаний підтримувати контакти із негоціантами – власниками товарів, а також іноземними консулами для того, щоб запобігати можливим проблемам, пов'язаним із ввезенням вантажу, його зберіганням, реалізацією товарів і т. п.

Восьмий пункт дозволяв підданим Японії без будь-яких перешкод, купляти судна у відкритих портах та за кордоном для того, щоб займатися комерційною діяльністю. Обмеження в цьому пункті стосувалися тільки купівлі військових кораблів.

Дев'ятий пункт проголошував ліквідацію будь-яких обмежень для торгівельної діяльності підданих мікадо. Відтепер вони могли вільно, без втручання державних органів вести комерційні справи у відкритих японських портах, а також у всіх зарубіжних країнах. Вони не мали платити більші податки, ніж ті, хто займався торгівлею в Японії. Таке ж правило поширювалося на всіх даймьо або князівських слуг.

Десятий пункт конвенції дозволяв японцям торгувати, розвантажувати товари та найматися на роботу на території усіх країн, які уклали даний договір.

Одинадцятий пункт передбачав, що уряд Японії бере на себе зобов'язання забезпечити необхідні умови для навігації у відкритих портах, зокрема обладнати їх маяками, сигнальними вогнищами та буями.

Нарешті, дванадцятий пункт конвенції проголошував, що перш ніж вона вступить в дію, її мають ратифікувати уряди держав, які її підписали [2].

Порівняння конвенції 1866 р. та меморандуму 1864 р. з договорами, які наприкінці 50-х рр. XIX ст. укладав з бакуфу американський консул Т. Харріс свідчить настільки зменшилася роль США у відносинах Заходу з Японією.

Якщо раніше Сполучені Штати були визнані гарантом безпеки Ніххону та мали право представляти її на міжнародній арені, то в першій половині 60-х рр. XIX ст. вони були учасниками міжнародної спільноти, де провідну роль виконували інші держави. Крім того, вищезгадані угоди 1864 та 1866 рр. були першими в історії колективними документами, які підписали США. Усі раніше підписані угоди укладалися безпосередньо з іншою стороною без участі інших партнерів. Винятком є Тяньцзінський договір з Китаєм, під-

писаний У. Рідом спільно з іншими іноземними представниками, проте участь США в даному договорі була ухвалена спеціальною сесією Конгресу. На цей раз Портман поставив свій підпис без будь-якого обговорення законодавчому органі.

5.3. США та «війна Бошин» в Японії у 1868-1869 рр.

Укладені в середині 60-х рр. XIX ст. договори між Японією та західними країнами остаточно підірвали політичний авторитет сьогунату. У 1866 р. помер сьогун Іємоті, чий підпис стояв під більшістю угод із західними державами, починаючи з «Договору про дружбу та торгівлю» з США. У 1858 р. до влади прийшов сьогун Йосінобу (1837-1913) – останній військовий володар з клану Токугава. Проте одразу його владу не визнали даймьо південних князівств, які почали спільний похід на Кіото, намагаючись зробити мікадо символом своєї боротьби.

У 1867 р. помер старий імператор Японії Комей (1831-1867), що також відіграло важливу роль в подальшому послабленні сьогунату. Річ у тому, що померлий правитель підтримував курс на співробітництво з бакуфу. Його наступник, чотирнадцятирічний Муцухіто (1852-1912) потрапив у залежність від противників Токугава. Скориставшись моментом, вони склали меморандум сьогуну, в якому від імені нового імператора, вимагали повернути владу «законному володарю». У жовтні 1867 р. документ був доставлений в Едо. Йосінобу зробив вигляд, що погоджується з вимогами. Одночас, все ще зберігаючи провідні позиції на півночі та в центрі Японії, Токугава почали збирати військо для боротьби.

Дуже скоро почався похід сьогуну на імперську столицю. Проте в битвах при Фусімі і Тоба у передмісті Кіото війська Йосінобу були розгромлені і він був змушений втікати в свій родовий замок в Едо. Його переслідувала величезна імперська армія, яка почала облогу резиденції сьогуну. Врешті 3 травня 1868 р. Йосінобу здався та відрікся від влади. Багатовікове панування бакуфу та клану Токугава закінчилося, хоча громадянська війна, яка охопила чверть країни, тривала ще достатньо довго. Річ у тому, що окремі даймьо в Канто, а також у північній частині Хонсю відмовилися визнавати владу нового імперського уряду і продовжували боротьбу.

Політичні сили, які прийшли до влади, номінально очолював Муцухіто. Гаслом його правління було обрано «Мейдзі» («освічене правління»). Ім'я імператора також стало Мейдзі.

Ставлення Білого дому до громадянського конфлікту в Японії, який в історичній літературі називають «війна Бошин», змінювалося відповідно до обставин. Вірогідно, на першому етапі в амери-

канців, а також і у представників інших західних держав викликала занепокоєння можливість падіння влади бакуфу, з представниками якого було підписано більшість міжнародних договорів. У той же час здавалося, що перемога Кіото, який завжди гальмував процес ратифікації міжнародних договорів, призведе до нових проблем. Крім того, як відомо, ще на початку 60-х рр. XIX ст. мікадо був символом антизахідної боротьби, а імператорський трон оточували даймьо, які були прихильниками вигнання іноземців з Ніххону.

Така певна розгубленість та наміри підтримувати бакуфу у боротьбі проти мікадо на перших порах проявилася в діяльності американського посла в Японії Роберта Брюса Волкенбурга (1821-1888).

Майбутній дипломат народився в містечку Праттсбург, у штаті Нью-Йорк. Він отримав юридичну освіту в університеті Франклін та був прийнятий в колегію адвокатів. На початку 50-х рр. XIX ст. розпочалася його політична кар'єра. У 1852 р. Волкенбург був обраний депутатом Державних зборів в Нью-Йорку, в яких представляв демократичну партію до 1858 р. Волкенбург був активним учасником громадянської війни, на початку якої організував 17 добровольчих полків від штату Нью-Йорк. Після закінчення військових дій він деякий час обіймав посаду комісара у справах інвалідів, аж поки 18 січня 1866 р. не був призначений послом США в Японію. На цьому посту дипломат перебував до листопада 1869 р., що дозволило йому проявити достатньо активну роль у вирі подій, пов'язаних із «війною Бошин».

Військовий конфлікт в Японії викликав занепокоєння американського посла, який спочатку не мав жодної гадки про те, які він матиме наслідки в контексті розвитку відносин Японії із західними державами. У своєму листі Сьюарду, від 16 січня 1868 р. він писав: «Сер, дуже важко точно визначити стан справ в Японії на даний час. Незрозуміло, чи влада належить сьогуну, як він постійно заявляє, або раді даймьо, призначеній мікадо. Це питання бентежить представників держав, які мають договірні відносини з Японією» [9, с. 618]. Також він повідомляв Державному секретареві, що не має жодних контактів з бакуфу, з яким перервався зв'язок. Натомість з американським представником намагаються налагоджувати контакти представники мікадо, а також чиновники, які свого часу були призначені сьогуну, але прийняли владу імператора.

27 січня 1868 р. Сьюард відповів Волкенбургу та рекомендував дотримуватися нейтралітету та сподіватися на скорий мир. Він зазначав, що «на перший погляд відставка сьогуну та концентрація його повноважень в руках мікадо, дає привід для жалю».

Проте, Державний секретар зауважив, що «навряд можна очікувати, що політичні зміни в країні, змусять Японію раптово переглянути принципи відносин з іншими народами» [9, с. 634].

Наприкінці свого послання, Сьюард висловив сподівання, що політичні події всередині країни не вплинуть на подальший розвиток відносин США з Японією: «Я з цікавістю очікую прогресу революції і сподіваюся, що прогнозовані реформи і нова політика не відіб'ються на дружніх відносинах з іноземними державами» [9, с. 634]. У зв'язку з цим він наказував Волкенбургу «здіяяти всі свої вміння та таланти задля збереження договірних прав Сполучених Штатів» [9, с. 634].

З початком військових дій та походом військ бакуфу на Кіото на початку 1868 р. виникла загроза життю американських громадян, які вели справи та проживали у найближчому до імперської столиці місті – Осака. Побоювання підсилювалися тим, що на зустрічі Волкенбурга з представником бакуфу напередодні походу останній заявив, що сьогун не має сил для охорони майна та життя громадян США в Осаці. У відповідь на це, американський посол наказав капітанові Інглішу, який керував військовим кораблем «Ірокез», прибути на постійну стоянку в бухту Осаки [9, с. 634]. Посол, у супроводі сімох морських піхотинців та одинадцяти самураїв сьогуна, також поспішив в Осаку, де пробув до поразки армії прибічників бакуфу.

Після розгрому військ сьогуна Волкенбург, разом із іншими американськими громадянами поспішив покинути Осаку. На «Ірокезі» американці відійшли до міста Хіого, префект якого виділив кілька складів та приміщення для їх розміщення [9, с. 638]. Проте через тиждень Хіого було зайнято армією прибічників мікадо. У своєму листі Сьюарду Волкенберг повідомив, що на перших порах переможці досить вороже ставилися до іноземців. Зокрема, кілька французьких офіцерів, які охороняли дипломатичні місії, були поранені у сутичці з японськими вояками. Потім японці з рушниць обстріляли будівлі дипломатичних представництв. Як писав Волкенбург: «кілька куль пролетіло в небезпечній близькості від мене» [9, с. 642]. Він наказав морським піхотинцям з «Ірокезу», які охороняли місію, відкрити вогонь у відповідь. Посол також почув залпи англійських солдатів, які охороняли британське дипломатичне представництво. Скоро на допомогу прибув англійський десант у складі 300 чоловік та французький, який налічував 50 чоловік. У розпорядженні іноземців було також п'ять нарізних гармат. Підкріплення відбило атаку та змусило противника відступити.

Після закінчення сутички була проведена термінова нарада представників США, Великої Британії, Пруссії, Італії та Голландії, на якій було прийнято рішення створити міжнародну ескадру з кораблів, які стояли на рейді біля Хіого для захисту прав та життів іноземних громадян. Вона складалася з англійського броненосця та двох канонерських човнів, французького корвета та американ-

ських кораблів «Онейда» та «Ірокез». Крім того, на берег для захисту місій було відправлено загін у складі 600 чоловік, десять гармат та гаубиць [9, с. 642].

6 лютого 1868 р. відбулися нові сутички з японцями. Напад вдалося відбити, проте один американець втратив палець на руці від удару японського меча, а іншого було поранено в підборіддя.

У цій ситуації міжнародні сили вирішили контратакувати та вдарити по імперських силах, які перебували в Осаці. Протягом дня всі дороги між Хіого та Осакою опинилися під контролем міжнародних сил.

Іноземний військовий контингент був готовий до вирішального штурму. Проте надвечір до табору прибув посланець, який привіз із собою повідомлення від представника мікадо, в якому було заявлено, що він бажає зустрітися з послами західних держав.

Зустріч відбулася наступного дня о 12 годині, в приміщенні дорожньої митниці. Посланця мікадо звали Нагаші Сако Ношошо. Він прибув на переговори у супроводі шести заступників та počтою, який складався з двадцяти слуг. Його опонентами виступили представники Франції, Великої Британії, Голландії, Італії, Пруссії та США.

Перш за все, японець вручив іноземцям грамоту, в якій проголошувалося, що відтепер мікадо бере на себе всю владу в країні і особисто вирішуватиме всі внутрішні та зовнішні справи Японії. Відповідно, саме імператор тепер виступав головним суб'єктом у відносинах із договірними державами. Він закликав західних дипломатів визнати законність влади мікадо та правомірність переговорів з ним.

Бесіда з конкретних питань тривала понад двох годин. Спочатку був обговорений напад на іноземні місії в Хіого. Нагаші Сако Ношошо визнав, що відповідні дії іноземців були самообороною. Крім того, японською стороною було підтверджено відкриття для зовнішньої торгівлі Хіого та Осаки.

Представники західних держав вимагали матеріальну компенсацію за напад на іноземні місії в Хіого і японець запропонував їм підготувати свої вимоги у письмовій формі та пообіцяв одразу передати в Кіото на розгляд. Також представник мікадо запропонував іноземцям повернути солдат та морських піхотинців на свої кораблі та гарантував, що громадяни західних держав будуть забезпечені захистом з боку імперської армії [9, с. 656].

У цілому переговори завершилися успіхом, на який навіть не розраховували здивовані західні представники. «Наша зустріч була успішною. Посланець погоджувався на всі наші умови, його відповіді були оперативними та суттєвими. У нас залишилося дуже приємне враження від його роботи», – писав Волкенбург Сьюарду

17 лютого 1868 р. Після завершення зустрічі іноземні представники провели спільну консультацію і одногосно вирішили просити флотоводців вивести свої сили та повернути японські пароплави, захоплені в період загострення ситуації. Того ж дня солдати повернулися на кораблі, а всі збудовані раніше укріплення демонтували. Західні місії перейшли під захист імперської армії [9, с. 657].

Наступного ранку представники великих держав знову провели погоджувальну нараду та склали спільне послання до мікадо щодо компенсації збитків в результаті нападу японців на іноземні місії в Хіого на початку лютого.

10 лютого відбулася друга зустріч з японським представником, якого зустріли як «доброго друга». Він запевнив іноземців в тому, що вони перебувають під охороною мікадо і що договори з західними державами виконуватимуться сумлінно [9, с. 657].

Наступні кілька днів проходили інтенсивні переговори, в ході яких остаточно узгоджувалися всі позиції. Японська сторона без коливань приймала всі домовленості, які раніше були досягнуті з бакуфу. Крім того, Кіото взяло на себе зобов'язання не чіпати іноземних сел'яментів в тих відкритих портах, які ще перебували під контролем сьогуна. Зокрема, особливо оговорювався статус найбільшого іноземного поселення в Йокогамі, яке представники мікадо поклялися захищати.

Більшість іноземних послів були задоволені переговорами з мікадо і, нарешті, побачили в ньому ту силу, яка спроможна навести в країні порядок. Виключенням був посол Франції, який, хоча і погодився поставити свій підпис під новими угодами, але одразу ж подав у відставку, залишаючись до кінця вірним співробітництву з бакуфу.

Що стосується Волкенбурга, то він був повністю задоволений. Крім того, він вважав існуючу систему договорів оптимальною і не радив, користуючись ситуацією, добиватися нових поступок. «Я думаю, що було б недоцільно вимагати відкриття нових портів тепер. Ми маємо прийняти те, що нам було запропоновано», – писав він Сьюарду в листі від 18 лютого 1868 р.

Мікадо, йдучи на поступки іноземцям, розраховував, що вони не виступатимуть на боці сьогуна. 14 лютого 1868 р. Волкенбург отримав листа від Нагаші Сако Ношошо, в якому японець просив США дотримуватися нейтралітету у «війні Бошин». Посол погодився і розіслав повідомлення про це всім американським консулам в договірні порти [9, с. 671].

18 лютого перехід до політики нейтралітету був погоджений з представниками інших західних держав. Хоча це означало, що США не виступатимуть на боці жодної сторони, однак, Волкенбург морально підтримував прибічників мікадо. «Сьогуни, які відкрили

країну для іноземців, ніколи не були спроможні контролювати великих даймьо, які вчиняли злочини проти іноземців. Тепер ми знайшли таку силу в мікадо», – писав він Сьюарду в листі від 27 лютого 1868 р. [9, с. 678].

Врешті сторони дійшли згоди і того ж дня прийняли спільну декларацію про нейтралітет, яка була підписана представниками Великої Британії, США, Пруссії, Італії та Нідерландів. У декларації сторони визнали, що головною причиною можливого порушення нейтралітету в майбутньому є те, що перед тим США та європейські держави продали різним даймьо кілька військових кораблів, які вже направлялися до Японії. Для запобігання цьому було вирішено затримати їх передачу ворогуючим сторонам до закінчення війни та залишити їх під охороною міжнаціональних сил [9, с. 678].

Саме така доля чекала на найсучасніший на той час американський броненосець «Стоунволл», продаж якого бакуфу в січні 1867 р. санкціонував Волкенбург. Цей військовий корабель був побудований у 1865 р. у Франції. За особистим наказом імператора Наполеона III (1808-1873), який підтримував бунтівний Південь в американській громадянській війні, судно було передано військово-морському флоту Конфедерації. Після війни він деякий час стояв в доці, аж поки не був викуплений за 40 тис. дол. сьогунатом.

Напередодні «війни Бошин» бакуфу виплатив вже 30 тис. дол. і «Стоунволл» відправився до японських берегів. Але коли Білий дім заявив про свій нейтралітет у конфлікті між мікадо та сьогунатом, Волкенбург відправив його під захист американської ескадри, яка стояла біля японських берегів [227, с. 238].

У лютому 1869 р. «Стоунволл» був проданий урядові Мейдзі та був перейменований на «Котетсу». У складі імперської ескадри він успішно боровся із залишками флоту сьогуна, зокрема в травні 1869 р. взяв участь у битві біля протоки Міяко [227, с. 238].

Однак, проголошення нейтралітету з боку західних держав ще не означало ліквідації всіх проблем. Тепер іноземні послы побоювалися гніву сьогуна, який міг сприйняти їх дії як зраду. До того ж не зовсім зрозумілою була позиція Франції, посол якої, як відзначалося вище, виступив на спільних переговорах і заявив, що продовжуватиме розвивати відносини з бакуфу. Це підривало встановлену систему договорів про нейтралітет, які були укладені з мікадо в лютому 1868 р.

У середині лютого – на початку березня 1868 р. французька позиція прояснилася. Посол Франції Рош дійсно повернувся до Едо для того, щоб провести переговори з сьогунатом, проте мав намір скоріше виступити посередником між мікадо та бакуфу. «Французький посол... 12 та 19 лютого був викликаний на аудієнцію до сьогуна. Правитель заявив, що він погоджується покоритися волі

мікадо. В той же час він виступає проти того, щоб імперські війська вторгалися на його територію, а також позбавляли його статусу голови клану Токугава», – писав Волкенбург в листі Сьюарду 1 березня 1868 р. [9, с. 679].

Американський представник також погоджувався з тим, що сьогуну потрібно зректися влади, але побоювався, що процес остаточного переходу повноважень від бакуфу та мікадо затягнеться і це, в свою чергу, викличе нову хвилю конфлікту. Вірогідно, що Волкенбург все більше схилявся до того, щоб громадянська війна в Японії закінчилася і вся повнота влади була зосереджена в руках імператора. Тим більше, що імперські сановники робили все, щоб показати іноземцям дружність своїх намірів. Зокрема, 28 лютого американський представник зустрівся з чиновником з Кіото, який повідомив послу, що всі винні в обстрілі іноземних місій в Хіого на початку лютого 1868 р. заарештовані [9, с. 679].

Офіцера, який очолював напад на іноземців, засудили до страти, але, враховуючи його шляхетне походження, йому дозволили зробити ритуальне самогубство – харакірі (сепукку). Виконання кривавий обряду було призначено на 2 березня, проте японські представники все ж звернулися до Волкенбурга з неофіційним запитом щодо можливого помилування. Посол заявив, що за подібні злочини у всьому світі карають тільки смертю. Тоді представник Кіото заявив, що харакірі відбудеться в храмі в Хіого, і він попросив прислати свідка від іноземних місій. Волкенбург відправив до міста капітана корабля «Онейда» Дж. Клейтона.

2 березня о пів на десяту вечора в присутності сімох іноземних представників та приблизно такої ж кількості японських чиновників винний здійснив ритуальне самогубство. За словами Клейтона, це було «урочисте та вражаюче видовище» [9, с. 680].

5 березня Волкенбург разом із представниками інших місій нарешті отримав можливість повернутися до Осаки, звідки вони евакуювалися місяць тому разом із відступаючими військами бакуфу. Посол побачив багато згарищ. Найбільше був зруйнований місцевий палац сьогуната, а також будівлі англійського та французького консульств. Американське представництво, яке було розташоване в місцевому храмі, майже не постраждало. Волкенбург того ж дня знову зайняв його.

7 березня посол зустрівся із японськими уповноваженими з іноземних справ Саконошошо та Тюнокамі, які висловили надію на подальший розвиток дружніх відносин із Сполученими Штатами. В свою чергу, посол запевнив їх в тому, що докладає для цього всіх зусиль. Японські дипломати також повідомили про початок походу імперської армії на Едо. Разом з тим вони запевнили Волкенбурга, що усім офіцерам дано суворий наказ не чіпати західні

місії та а всі права, надані раніше іноземцям, залишаються за ними в повному обсязі. Посол також відвідав прийом, який давав на честь свого призначення новий губернатор Осаки, та обговорював там питання стосовно організації торгівлі в місті [9, с. 698].

Увечері наступного дня переговори між Волкенбургом та японськими уповноваженими були продовжені. Цього разу японські чиновники передали послу усне запрошення відвідати Кіото та зустрітися з мікадо. Незважаючи на те, що це був справжній прорив у відносинах між США та імперською владою, американський представник попросив відстрочки візиту, оскільки мав намір повернутися до Йокогами. «Я відповів їм, що дуже ціную і охоче приймаю запрошення... Але я повідомив, що обов'язки вимагали мого негайного повернення до Йокогами, щоб захистити інтереси уряду та життя своїх співвітчизників. Проте я просив дозволити мені скористатись цим запрошенням в майбутньому», – писав Волкенбург у листі Сьюарду 15 березня 1868 р.

Врешті сторони погодилися обговорити це питання під час наступної зустрічі. Пізніше, 4 квітня, вже перебуваючи в Йокогамі, в листі Державному секретареві, Волкенбург прояснив свою відмову зустрітися з імператором: «Що ж стосується того, що японські уповноважені запросили мене на аудієнцію до мікадо в Кіото, я висловив крайнє задоволення від цього запрошення, але заявив, що маю повернутися в Йокогаму наступного понеділка, у зв'язку із наближенням великих військових сил до Едо. Я вважав важливим проконтролювати стан захисту американських інтересів в умовах зіткнення імперських сил та війська сьогуна. Запрошення до мікадо може бути прийнято мною в майбутньому, після відповідної підготовки до аудієнції» [9, с. 708].

14 березня 1868 р. Волкенбург, разом із своїми італійським та пруським колегами, прибув до Йокогами, яка все ще перебувала під контролем бакуфу. На відміну від Хіого та Осаки, де імперські війська швидко навели порядок, у місті було досить тривожно. Іноземний сетльмент жив, побоюючись зміни політичного устрою. Неспокійно було і в японській частині міста. Не рідкими були випадки нападу на іноземців. Саме тому послу було виділено охорону. Його особисто охороняли 24 чоловіка, ще близько 70-ти американських морських піхотинців були розташовані навколо місії.

19 березня Волкенбург зустрівся з радником сьогуна Вакато-сіоні, який повідомив, що військовий правитель готовий зректися престолу та, згідно з наказом мікадо, піти на пенсію [9, с. 704]. Сьогун покинув свій замок в Едо та відмовляється зустрічатися із сановниками, проводячи час у молитвах в родовому храмі. Він лише просить у мікадо залишити Едо, Йокогаму та провінції у власності родини Токугава, оскільки це родові землі клану.

За повідомленням японського сановника, поведінка сьогуна викликала невдоволення частини даймьо, які вирішили продовжити боротьбу проти мікадо. Вірогідно він хотів наголосити, що бакуфу не причетний до бунтівників і що Волкенбург зможе донести цю інформацію до імперських сановників [9, с. 706].

Таким чином, після налагодження відносин з імперською владою у лютому – березні 1868 р. США, заявивши про свій нейтралітет, разом із іншими західними державами виступили як посередник у відносинах між бакуфу та мікадо. Підтримуючи позицію, що влада мала зосередитися в руках імператора Муцухіто, Волкенбург намагався переконати представників сьогуна в тому, що подальша боротьба не має перспектив та закликав їх погодитися з почесними умовами відходу від управління країною.

Представник США не бажав розправи над колишнім військовим правителем Японії і навіть готовий був надати йому гарантії безпеки. За однією з версій, саме Волкенбург допоміг сьогуну Йосінобу втекти з Едо. Зокрема, західний історик Ф. Луї в своїй книзі «Повсякденне життя Японії в епоху Мейдзі» зазначав, що, після того як військовий правитель покинув свою столицю, він деякий час переховувався на американському кораблі «Ірокез», який вслід за Волкенбургом прибув до Йокогами. Тільки потім Йосінобу перебрався на японське судно «Кайо-мару» [189].

Наступні дні були присвячені посольській роботі. Волкенбург отримував все більше повідомлень про напади на іноземців у всіх без виключення відкритих портах. Особливо складною ситуація була в Едо, де залишилося багато прибічників сьогуна, які вважали, що західні країни підтримують мікадо. Врешті-решт, після консультації з представниками інших дипломатичних місій та американськими консулами було прийнято рішення не видавати громадянам США дозволів на відвідування сьогунської столиці. «Це місто має бути відкрите для громадян та суб'єктів договірних повноважень, але ми дійшли згоди з моїми колегами, що в умовах невлаштованості справ в цій країні, ми не маємо сил для того, щоб захистити там наших громадян», – писав Волкенбург у листі Сьюарду 2 квітня 1868 р. [9, с. 706].

У квітні 1868 р. з наближенням імперських військ до Едо, у безпосередній близькості від їх можливого шляху опинилась і Йокогама, тому американський представник разом із іншими послами прийняли рішення про те, що не допустять прибуття в порт значної кількості японських військ. Спільна рада послів 17 квітня 1868 р. підписала декларацію, в якій наголошувалося, що «необхідно якнайшвидше вжити заходів, щоб не допустити приходу в гавань Йокогами японських пароплавів, які перевозять велику кількість військ. Також треба запобігти висадці озброєних японців в Йокогаму з моря» [9, с. 709].

Для реалізації завдання Волкенбург виділив два американські військові кораблі, які перебували в йокогамській бухті – «Монокасі» та «Ірокез». Крім того, морські піхотинці висадилися на берег для охорони дипломатичних місій.

Того ж дня в Кіото було направлено повідомлення, у якому іноземці намагалися пояснити мотиви своїх дій, які виглядали як чергова військова агресія. У цьому документі, серед іншого, йшлося: «Представники договірних повноважень нещодавно отримали в Хіого від уряду мікадо офіційне підтвердження, що місто Йокогама та інтереси іноземних держав в цьому порту будуть неухильно дотримуватися військами Його Величності. Однак з досвіду останніх декількох днів стає зрозуміло, що незважаючи на дружнє ставлення офіцерів передових сил мікадо, вони не в змозі гарантувати безпеку іноземних громадян» [9, с. 723].

У зв'язку з цим в декларації проголошувалося, що «ми зобов'язані вжити заходів для захисту своїх громадян і будемо раді припинити подібні дії після створення в цьому порту ефективно діючої місцевої адміністрації» [9, с. 723]. Крім того, іноземні представники просили уряд мікадо направити в Йокогаму міністра іноземних справ та вжити необхідних заходів для відновлення порядку та безпеки.

У той час, як західні представники фактично взяли під свій контроль Йокогаму, 24 квітня 1868 р. до місцевого порту прибув вже згадуваний броненосець «Стоунволл», який був куплений бакуфу для свого військово-морського флоту.

Прибуття судна викликало занепокоєння серед японців. Волкенбург зустрівся і з представниками мікадо, які висловлювали свій протест щодо прибуття судна, купленого сьогунном, і з уповноваженими від бакуфу, які вимагали передати їм корабель та обіцяли заплатити за нього залишок його вартості. Проте посол вирішив, що оскільки бакуфу вже фактично припинив своє існування, а уряд мікадо ще не оволодів містом, «Стоунволл» має залишатися в йокогамському порту під американським прапором [9, с. 724].

Того ж дня про своє рішення він повідомив капітана Брауна, який керував доправкою броненосця до Йокогами: «Сер, я маю честь підтвердити отримання Вашого листа, в якому Ви повідомили про прибуття «Стоунволла» під Вашим командуванням. З часу покупки корабля японським урядом політична ситуація сильно змінилася і продовжує змінюватися внаслідок збройного конфлікту. За цих умов я повинен залишити «Стоунволл» під американським прапором до отримання мною інструкцій з Державного департаменту, про що Ви будете належно поінформовані» [9, с. 725].

Він також запросив у Вашингтона кошти на утримання корабля. 20 травня 1868 р. Сьюард надіслав листа Волкенбургу, в

якому схвалив всі дії посла стосовно ситуації зі «Стоунволом». Він погодився з виділенням коштів з бюджету на його утримання. В той же час, Державний секретар наказував послу активізувати зусилля для того, щоб змусити японців відшкодувати всі витрати на утримання корабля [9, с. 733].

Між тим, імперські війська всі ближче підходили до столиці сьогуна. Наприкінці квітня 1868 р. Едо був окупований ними. Питання про передачу влади в Йокогамі представникам мікадо знову стало актуальним. 18 квітня Волкенбург, разом із дипломатичними представниками інших держав, відправився до колишньої столиці сьогунату, для того щоб обговорити цю проблему з імперськими сановниками. Переговори тривали до 22 квітня. Внаслідок домовленостей 9 травня 1868 р. до Йокогами прибув новий губернатор, призначений мікадо. У свою чергу, міжнародна коаліція більше не блокувала йокогамську гавань, а морські піхотинці повернулися до своїх кораблів [9, с. 740].

Складалося враження, що послы іноземних держав досягли повної згоди щодо ключових питань із урядом мікадо. Проте, іноді існуюча система договорів ставилася під загрозу внаслідок діяльності іноземців, які провокували напруження у відносинах між західними дипломатичними представництвами та японським урядом. Серед таких «гайдзинів» був і американський комерсант, мандрівник Юджин Ван Рід (1835-1873), який мешкав в Йокогамі і Кіото з 1859 до 1872 рр. Першу сумнівну авантюру він здійснив у 1858 р., коли разом із своїм компаньйоном з Сан-Франциско Джозефом Несо започаткував вести торгівлі відносини з ворожим до західних країн кланом Сацума.

В умовах громадянської війни в Японії Ван Рід знову взявся за свої авантюри. У 1868 р. організував групу японських робітників – «ганненмоно», яких він відправив працювати на Гаваї, всупереч все ще діючому закону про те, що японцям заборонялося покидати територію своєї батьківщини. Це викликало напруження у відносинах між США, Японією та Гавайським королівством [227, с. 257].

27 травня 1868 р. японський уповноважений з іноземних справ Японії Хізен Діджін надіслав Волкенбургу листа, в якому повідомляв, що Ван Рід, який представлявся генеральним консулом США на Гавайських островах, був заарештований за те, що намагався відправити до Гаваїв 350 японців для роботи на плантації. Також він звернувся до місцевої поліції з проханням видати йому паспорти найманців для виїзду за кордон. Цікаво, що незважаючи на те, що в Японії діяли суворі закони, які забороняли місцевим мешканцям покидати межі країни, 180 японців такий дозвіл отримали і тільки після цього історія набула розголосу.

Ван Ріда затримали, коли він намагався вивезти перших робітників на англійському кораблі, якій перед походом був оглянутий японськими поліцейськими. Проте навіть у в'язниці американець доказував свою правоту, вимагаючи аби місцева влада дозволила йому вивіз японців, або повернути йому кошти за їх утримання.

Хізен Діджін прохав Волкенбурга ознайомитися із справою, «з'ясувати мотиви» Ван Ріда та викласти свої погляди на можливості вирішення даного інциденту [9, с. 746].

Американський посол був змушений визнати незаконність дій свого співвітчизника. У своїй відповіді Хізену він зазначив, що дії Ван Рід порушують не тільки японські, але і американські закони: «Згідно з законами Сполучених Штатів нелегальне перевезення на борту американського судна китайців, найнятих на роботу, є незаконним і карається конфіскацією такого судна та ув'язненням тих, хто здійснює такий ганебний трафік» [9, с. 748].

За інформацією, якою володів Волкенбург, корабель, на якому Ван Рід збирався перевозити японців, був англійським судном, і він звернув увагу британського посла на цю справу.

Згідно з поясненнями американського представника, оскільки корабель, який був зафрахтований для перевезення робітників був британським, посол не мав можливості для того, щоб перешкодити реалізації даного злочину.

«Водночас, я маю принести свої вибачення щодо виникнення даного інциденту і зроблю все, щоб не допустити повторення подібних випадків», – зазначив Волкенбург. Крім того, американський посол направив петицію до Конгресу США, в якій просив, щоб «Акт Конгресу від 19 лютого 1862 р. про заборону перевезення кулі американськими кораблями, який був прийнятий у зв'язку з ситуацією в Китаї, тепер поширювався і на Японію» [9, с. 749].

8 червня 1868 р. Білий дім нарешті відреагував на події останніх місяців та дії Волкенбурга, починаючи від розстрілу імперськими військами іноземних місій в Хіого в лютому і закінчуючи захопленням армією мікадо Едо та призначенням нового імператора в Йокогамі. Сьюард від імені президента США подякував Волкенбургу який, враховуючи тривалість доставки повідомлень в той час, фактично діяв на свій розсуд. «Я маю задоволення запевнити Вас, що президент був радий ознайомитися з історією внутрішнього конфлікту, викладеною у Ваших числених повідомленнях. Я також щиро сподіваюся, що Ваші очікування стосовно якнайшвидшого повернення миру, спокою та порядку в цій великій імперії скоро виправдаються. Ваші дії, вжиті особисто, або у співробітництві з представниками інших держав, також були схвалені», – писав Сьюард у листі до Волкенбурга [9, с. 755].

5.4. США та експансіоністська політика Японії в Східній Азії в початковий період «Реставрації Мейдзі» (кінець 60-х – 70-ті рр. XIX ст.)

3 січня 1868 р., коли Йосінобу Токугава відрікся від титулу військового правителя, сьогунат офіційно припинив своє існування. Імператор Муцухіто зосередив у своїх руках всю владу. Після того як весною 1868 р. імперські війська захопили Едо, колишня столиця сьогунату була перейменована на Токіо («східна столиця»). Остаточно громадянська війна в Японії завершилася 27 червня 1869 р., коли капітулював адмірал Еномото – останній сановник, який до кінця зберігав свою вірність бакуфу [118].

Після закінчення «війни Бошин» розпочалася велика епоха в історії Японії, яка отримала назву «Мейдзі ісін» («Реставрація Мейдзі»), яка характеризувалася глибокими перетвореннями у всіх сферах життя Японії, які дозволили за кілька десятиріч перетворити країну на провідну державу, з якою були змушені рахуватися всі світові лідери.

Вже під час обряду коронації, 6 квітня 1868 р. імператор Муцухіто висловив промову, в якій виклав п'ять принципів, на основі яких мали відбуватися реформи. Перший з них проголошував створення спеціальної ради для вирішення всіх державних питань відповідно до суспільної думки.

Другий принцип являв собою обіцянку привести країну до процвітання шляхом об'єднання зусиль володаря та його підданих.

Третій принцип проголошував, що всім підданим відтепер було дозволено реалізовувати законні прагнення та розвивати свою діяльність.

Четвертий принцип проголошував відмову від старих звичаїв та традицій, які було визнано «безглуздими».

Нарешті, п'ятий принцип закликав шукати нових знань, в тому числі і у «гайдзинів», для того, щоб вони служили процвітання держави. [119]

Стратегія реформ Мейдзі свідчить, настільки масштабним та глибоким було враження від зустрічі з західним світом. Під його впливом, Японія назавжди відмовлялася від почуття власної виключності та ізоляції від зовнішнього світу та зосередилася на тому, щоб зайняти провідне місце в спільноті великих держав. У зв'язку із остаточним переходом влади до мікадо і початком великих перетворень, змінювався і характер відносин між США та Ніххоном.

Першим американським послом в імперській Японії став Чарльз Де Лонг (1832-1878). Він народився у 1832 р. в Нью-Йорку. Перш ніж йому виповнилося 20 років, він разом із родиною переїхав до Каліфорнії. Там він купив кілька золотих копалень на річці

Юба в Неваді. Також він працював заступником місцевого шерифа та з 1857 р. зайнявся адвокатською практикою. У тому ж році він був обраний депутатом Державної асамблеї штату Каліфорнія та перебував у місцевому законодавчому органі два терміни.

Де Лонг прибув до Японії у квітні 1869 р., а 11 листопада вручив вірчі грамоти імператору Муцухіто. Одним з перших важливих проектів нового представника стала організація великого посольства Японії до США та європейських країн у 1871 р.

Серед головних напрямів масштабних реформ політичної, соціальної, військової та економічної сфери, «Реставрація Мейдзі» передбачала відкритість світу, докладне вивчення західного досвіду та його втілення в японських реаліях. Не менш важливим завданням, яке ставив перед собою японський уряд, був перегляд нерівноправних договорів, укладених з бакуфу в 50-60-х рр. XIX ст. Саме тому всього через три роки після відновлення імператорської влади, у 1871 р., Муцухіто дав добро на введення великого числа японських представників до посольств провідних країн світу. Для реалізації завдання була зібрана група високопоставлених державних сановників на чолі з впливовим аристократом та видатним політичним діячем періоду реставрації Івакура Томомі (1825-1883).

Було вирішено, що маршрут місії проходитиме через ті держави, які мають значну військово-морську присутність у Східній Азії: США, Велику Британію, Францію, Голландію, а також Німеччину і Російську імперію. Для ознайомлення з європейським досвідом місія також відвідала такі країни як Бельгія, Данія, Швеція, Швейцарія.

Особливий інтерес японців, звичайно викликали дві держави, які займали провідні позиції в Японії та Китаї – Велика Британія та США, в яких вони провели практично половину всього часу за кордоном. У Сполучених Штатах посли перебували шість місяців, у Великій Британії – чотири місці. Потім йшла Франція, де японці затримались три місяці; Німеччина та Швейцарія – три тижні в кожній, Італія – три тижні. В інших країнах, у тому числі і в Росії, місія зупинялася максимум на два тижні [223, с. 7].

Офіційна мета дипломатичної місії складалася з трьох завдань. По-перше, японці прагнули донести до західного суспільства сутність політичних процесів, які відбувалися в Японії, та домогтися їх визнання. По-друге, Івакура Томомі прагнув дослідити соціально-політичні устрої різних країн для подальшого запозичення. По-третє, мікадо прагнув переглянути нерівноправні договори із західними країнами, укладені у 50-60-х рр. XIX ст. [223, с. 7].

У Сан-Франциско Івакура прибув 15 січня та залишався тут до лютого 1872 р. Слід зазначити, що американське суспільство прийняло посланців з Японії дуже гостинно. Газети висвітлювали

кожен крок японських представників, описували прийоми, які давалися місії різними громадськими установами США.

Звісно, що головним дипломатичним завданням японців була денонсація нерівноправних договорів, укладених наприкінці 50-х – у першій половині 60-х рр. XIX ст. Навіть в цьому питанні вони знайшли певну підтримку. Зокрема, встановити більш справедливі принципи відносин двох країн вимагав відомий політичний діяч, всесвітньо відомий фізик, перший секретар Смітсонівського інституту Джозеф Генрі (1797-1878). Прибічником цієї ідеї виступав також новий Державний секретар Хамільтон Фіш (1808-1893).

У лютому 1872 р. місія прибула до Вашингтона, де протягом трьох місяців намагалася домогтися ліквідації системи нерівноправних договорів. Незважаючи на активну суспільну підтримку, Івакура не вдалося виконати це завдання. 1 липня він зустрівся з Фішем, проте той, незважаючи на особисту симпатію, не давав жодних конкретних відповідей, оскільки розумів, що перегляд існуючої договірної бази з Японією спричинить шквал критики на його адресу. Питання зависло у повітрі. Обидві сторони погоджувалися з необхідністю переглянути договори, проте далі проявилось різне розуміння механізму реалізації цього завдання. Івакура наполягав на укладанні нового повноцінного американсько-японського договору, в той час як Державний секретар був готовий на підписання протоколу про намір [223, с. 13].

Єдиним практичним успіхом стало прийняття Конгресом резолюції про відмову США від своєї частини контрибуції 1864 р. Це стало можливим завдяки авторитету Дж. Генрі, який найактивніше підтримував японців [223, с. 12].

Таким чином, намагання Японії домогтися від США перегляду існуючої системи договорів на початку 70-х рр. XIX ст. закінчилося невдачею. Але, це зовсім не означало, що західні держави не змінили акцентів у своїй японській політиці. Вашингтон, разом із Лондоном, активно підтримував експансіоністські настрої японської правлячої еліти, які почали проявлятися вже в перші роки «Реставрації Мейдзі». Вірогідно, така тактика була обрана для того, щоб протистояти зростаючим амбіціям Російської імперії в Східній Азії. Маючи значні можливості для того, щоб впливати на політичне життя Японії, американські та англійські посланці вміло спрямовували її на суперництво з Росією, що дозволяло добиватися реалізації власних стратегічних завдань.

США були активно задіяні в багаторічному протистоянні Росії та Японії стосовно кордонів двох держав. Як зазначалося раніше, японсько-російські протиріччя відносно визначення кордонів двох держав почали проявлятися ще в 50-х рр. XIX ст. Тоді Вашингтон, хоча і невпевнено, але підтримував Японію. Наприкінці 60-х рр. XIX ст. ця підтримка стала більш помітною.

Ще у 1866 р. уряд сьогуна відправив посла до Санкт-Петербурга, щоб досягти врегулювання проблеми кордону на Сахаліні, який був поділений між двома державами. Проте жодного результату ці переговори не принесли. Через чотири роки, у 1870 р., уряд мікадо знову порушив це питання. Тоді ж японці звернулися до Державного секретаря США Сьюарда, який перебував в Японії в рамках свого світового турне, з проханням виступити посередником в японсько-російській суперечці. У відповідь, американський представник запропонував купити Сахалін у росіян, як США купили Аляску. Однак японці не підтримали цю ініціативу, оскільки вважали, що острів належить їм по праву [200, с.431].

Пропозиція щодо купівлі японцями Сахаліну була зроблена, проте Санкт-Петербург її також відкинув. Слід згадати, що американці таки виступили посередниками в цій справі. Про своє бажання здійснити таку оборудку японці повідомили американського посла в Японії Ч. Де Лонга. Той, у свою чергу, направив цю інформацію Фішу, який почав обговорювати дане питання під час неформальних зустрічей з російськими представниками [200, с. 432].

Бажаючи ще більше розпалити експансіоністські апетити Японії, уряд США надавав їй карт-бланш у завоюванні тих територій тихоокеанського регіону, на які Сполучені Штати колись самі мали претензії, але не наважилися їх захопити. Зокрема, йдеться про острів Піль, на якому, як зазначалося вище, комодор Перрі за власні кошти купив невелику колонію. Проте до початку 70-х рр. XIX ст. політичний статус острова, на який свого часу претендували англійці, залишався невизначеним.

Ще наприкінці 1861 р. бакуфу офіційно повідомив Харріса, що він має намір окупувати острів Бонін, який, на його думку, належав японцям по праву, оскільки був відкритий ними ще у XVI ст. Проте японський уряд запевнив посла в тому, що американські інтереси там не зачіпатимуться. Досить довго це питання викликало суперечки між США та Японією. У 1864 р. Праян навіть заявив протест у відповідь на наміри японців окупувати острів.

Нарешті у 1873 р. Державний секретар Фіш офіційно відмовився від претензій на острів на користь японців. Того ж року це зробила і Велика Британія. Відтепер обидві держави вважали Бонін японською територією [200, с. 433].

Складнішою була ситуація навколо Кореї, на володіння якою Японія також висловлювала свої претензії.

У першій половині XIX ст. корейська держава Чосон, фактично проводячи незалежний та ізоляціоністський курс, визнавала себе васалом Цинської імперії. Тривалий час корейський півострів мало цікавив західні країни, чиї інтереси були зосереджені переважно в Китаї та Японії. Тільки з другої половини XIX ст. у міру

розширення впливу великих держав у Східній Азії, вони стали приділяти більшу увагу корейським справам. Однією з перших країн, яка намагалася «відкрити» Корею для іноземної торгівлі, була Франція.

На початку 1866 р. за наказом місцевого правителя почалися масові вбивства корейських католиків. Тоді було страчено 9 французьких місіонерів, у тому числі, двоє в сані єпископа. У відповідь, у вересні 1866 р. до корейських берегів підійшла французька ескадра, у склад якої входило сім кораблів та 600 чоловік десанту. Французам вдалося захопити острів Канхвадо. Проте при спробах висадитися на самому півострові нападники були відкинуті корейською армією [114].

Західні держави, в тому числі і США, продовжували спроби відкрити Корею. Інтерес до неї американці вперше проявили у 1840 р., коли дипломат Робертс представив свій черговий проект встановлення офіційних відносин з місцевою династією. У липні 1844 р. його пропозиції були передані на розгляд в Конгрес, проте його скоро відкинули через відсутність практичного інтересу [214].

28 січня 1853 р. відбувся перший контакт між американськими представниками та корейською державою Чосон. Саме тоді до гавані міста Пусан увійшов американський канонерський човен, для того щоб залишити тут двох японських моряків, які були врятовані в морі після корабельної аварії. Корабель залишався в порту протягом десяти днів без будь-яких інцидентів.

Корейці також охоче надавали допомогу американським морякам, які потрапляли в аварію корабля біля берегів півострова. Їх добре годували, лікували, а потім відправляли в Китай для репатріації в Сполучені Штати [214].

У січні 1866 р. американський вітрильник «Сюрпрайз» під час шторму сів на мілину біля корейського узбережжя. Корейці врятували усіх моряків, які залишилися живими, надали їм притулок, їжу та одяг, а потім відправили в Китай. Водночас місцеві мешканці спалили корабель, які продовжував стояти на мілині, та забрали собі всі залізні речі. Проте через кілька місяців стався інцидент, який призвів до загострення відносин між країнами. У серпні 1866 р. американська шхуна «Генерал Шерман» була потоплена на річці Тедон, недалеко від Пхеньяна. Власник судна, американський комерсант С. Престон, прибув на ньому для відкриття торгівлі в Кореї. Екіпаж складався з двох громадян США (Престон та його помічник Вілсон), одного англійця (Дж. Хогарт), тринадцяти китайців та малайців. На борту також перебував британський місіонер Р. Томас, який від корейських католиків у Чіфу дізнався кілька корейських слів і тому був найнятий Престоном як перекладач. Вантаж судна складався з ситцю, листів олова та інших товарів [214].

Шхуна залишила китайський порт Тяньцзінь 29 липня 1866 р. і 18 серпня досягла гирла річки Тедон, де знаходилися міцні берегові укріплення. Тут до корабля підійшов човен з корейськими чиновниками, які вимагали від Престона повернути назад. Проте громадянин США відмовився виконувати їх накази. Свою роль у розпалюванні конфлікту відіграв і Томас, який заявив, що збирається проповідувати в Кореї протестантизм, який він проголосив кращім за католицизм, яке було поширене на півострові.

Корабель рушив далі, але без лоцмана, який знав би фарватер, він скоро сів на мілину. Розлючені тим, що іноземці не підкорилися їх наказу, корейці вирішили знищити судно. Проте кулі їх застарілих старих рушниць не могли пробити броньований корпус «Генерала Шермана». Тоді місцеві мешканці завантажили в кілька човнів сірку, селітру і деревину та направили їх в бік корабля. Отруйний дим палаючої сірки заставив екіпаж покинути судно. Коли матроси досягли берега, вони потрапили в полон. Всі чужинці одразу ж були вбиті, а їхні тіла були понівечені та спалені [214].

Восени 1866 р., коли вісті про загибель «Генерала Шермана» досягли США, командуючий тихоокеанською ескадрою, контр-адмірал Белл відправив американський військовий корабель «Вачузетт» під командуванням капітана Р. Шуфелда для того, щоб розслідувати інцидент та врятувати тих, хто можливо, залишився живим.

23 січня 1867 р. «Вачузетт» прибув до місця трагедії, де його капітан зустрівся з місцевими чиновниками. Від них Шуфелд дізнався про те, що жоден з членів екіпажу не вижив. Тоді він захотів дізнатися про причини загибелі корабля, оскільки корейці нічого не повідомили про сутичку. Корейський сановник заявив, що він нічого не знає про обставини загибелі «Генерала Шермана» і вимагав, щоб американці якнайскоріше покинули береги півострова. На це Шуфелд пригрозив, що якщо він полишить Корею без відповідей, то назад повернеться з великою ескадрою [214].

Однак, незважаючи на погрози, корейці відмовилися вести переговори. Місцеві чиновники заявили, що не мають повноважень для їх ведення. У столицю Чосону було відправлено посланця для того, щоб отримати від королівського уряду дозвіл на прибуття представника США до Пхеньяну. Проте столичні чиновники запропонували йому зачекати офіційного розгляду питання. Американський посланець відмовився та відправився назад. Шуфелд також віддав наказ покинути корейські береги, залишаючи в силі свою погрозу, що він повернеться із значним підкріпленням.

Очікуючи американську ескадру, корейці зняли з мілини «Генерала Шепарда» та переобладнали його на військовий корабель. Пізніше, у 1868 р., Пекін змусив корейців повернути судно США [214].

Загроза Шуфелда повернутися до корейських берегів з американською ескадрою виявилася не порожнім звуком. Навесні 1868 р.

в гирло Тедону увійшов військовий корабель «Шенандоа» під командуванням капітана Джона Фебіджера. Він зажадав не тільки того, щоб корейці визнали свою провину за вбивство екіпажу «Генерала Шермана», але і відкрити Чосон для іноземної торгівлі.

Місцевим мешканцям було запропоновано підписати текст стандартної угоди, яка передбачала відкриття корейських портів, створення там консульських служб та екстериторіальність для американських громадян. Проте Пхеньян відмовився підписувати угоду. «Ми живемо 4 тисячі років без жодної угоди з вами і не можемо зрозуміти, чому ми не можемо жити так і надалі» [Цит. за 214], – відповів на пропозиції Фебіджера корейський переговорник. Не отримавши нічого, американці повернулися назад.

Проте питання про відкриття Кореї для західної торгівлі вишло на новий – міжнародний – рівень. США почали тиснути на Китай, який Пхеньян визнавав як сюзерена. У квітні 1870 р. посол США в Пекіні Фредерік Ф. Лоу (1828-1894) звернувся до китайської влади з пропозицією обговорити можливість укладання договору з Чосоном, згідно з яким корейці зобов'язувалися надавати допомогу екіпажам іноземних суден, які потрапляли у корабельну аварію, та відкрити порти для міжнародної торгівлі.

Крім того, Лоу вимагав від Пекіна розслідування вбивства членів екіпажу «Генерала Шермана». Проте в «Закритому місті» заявили про те, що Чосон, хоча і визнає васальну залежність від Китаю, повністю незалежний в питаннях внутрішньої політики [200, с. 435]. Тоді на підтримку американських ініціатив до корейських берегів були направлені кораблі тихоокеанської ескадри під командуванням контр-адмірала Джона Роджерса (1812-1882).

Слід зазначити, що напередодні експедиції у Вашингтоні відбулася зустріч провідних політичних діячів, на якій вирішувалася доля американської політики в Кореї. На нараді були присутні Державний секретар Г. Фіш, колишній Держсекретар У. Сьюард, його племінник, генеральний консул США в Шанхаї Дж. Сьюард, повноважний посол в Пекіні Ф. Лоу, контр-адмірал Дж. Роджерс. Також на зустріч викликали помічника Державного секретаря Дж. Девіса. Врешті-решт було прийнято рішення добиватися укладення торгового договору з Чосоном, в якому окремою статтею мала бути прописана умова про надання американцям допомоги у разі корабельної аварії [201].

Обговорення конкретних термінів та подробиць військової експедиції почалося наприкінці листопада – в грудні 1870 р. Так, у своєму листі Державному секретареві Фішу від 22 листопада 1870 р. посол в Пекіні Лоу повідомляв про проведення спеціальної наради з цього приводу, на якій були присутні контр-адмірал Дж. Роджерс та генеральний консул США в Шанхаї, Дж. Сьюард. Вони обгово-

рювали час, коли проведення експедиції «не перешкоджатиме реалізації зобов'язань військово-морських сил США в інших місцях» [217, с. 73].

Врешті-решт, було вирішено, що похід на Корею повинен розпочатися з Шанхаю в період між 1 і 15 травня. Кінцевий термін експедиції залежав, за словами Лоу, від «волі корейських чиновників прийняти наш план» [217, с. 73].

Лоу та Сьюард вирішили також взяти участь в поході, оскільки вважали, що якщо корейці погодяться на умови, запропоновані американцями, то знадобиться допомога кваліфікованих спеціалістів для укладення договору з Чосоном.

Останні місяці перед початком експедиції Лоу вирішив використати на збір інформації про Корею, яку він мав намір здобути у китайських сановників. «Взимку я використовуватиму кожен можливість для отримання інформації, пов'язаної з цією невідомою країною від китайської влади, а також від корейців, які приходять з даниною в Пекін у грудні або в січні», – писав він Фішу [217, с. 74].

Крім того, Лоу посилив тиск на китайський уряд для того щоб він посприям прийняттю Чосоном умов, запропонованих американцями. Взимку 1870 та навесні 1871 р. він неодноразово зустрічався з цього приводу з різними китайськими сановниками і, врешті-решт, досяг свого. 3 квітня 1871 р. дипломат написав чергового листа Фішу, в якому повідомив, що «через нього китайський уряд має намір відправити листа королю Кореї, в якому йому буде наказано, незважаючи на незалежність, визнати умови договору з іноземною державою» [192, с. 111]. «Ця заява, без сумніву, зроблена, щоб захиститися від ускладнень, які виникають через спроби іноземних націй укласти відносини з Кореєю, та зняти з себе відповідальність за ворожі дії корейців», – так трактував мотиви Пекіну американський посол [192, с. 111].

Таким чином, через свою боягузливість китайці, на думку Лоу, втрачали будь-яке право бути почутими при вирішенні ситуації навколо Кореї.

У травні 1871 р. американська ескадра, яка складалася з 5-ти кораблів (флагман – «Колорадо», «Аляска», «Беріс», «Монокасі», «Палос» – три фрегати-вітрильники і два парові канонерські човни), на яких був розміщений десант – 1230 морських піхотинців, озброєних швидкострільними карабінами «Ремінгтон» та «Спрінгфілд», вирушила в похід.

12 травня на «Колорадо» прибув Лоу, щоб забезпечувати дипломатичну складову місії. Наступного дня він написав листа Фішу, в якому висловив свої припущення відносно того, що чекати від корейської влади, коли американські кораблі підійдуть ближче до узбережжя півострова.

Лоу з жалем констатував, що на відміну від комендора Перрі, який напередодні свого походу до Японії зібрав максимальну кількість даних про цю країну, у розпорядженні посла є дуже мало інформації. Він міг тільки припускати, що «хитрощі та софістика» – ці символи східної дипломатії будуть пущені в хід для того, щоб не допустити реалізації цілей нашого візиту», – писав він [192, с. 115].

Він також припускав, що корейці намагатимуться показати свою силу, проте сподівався на те, що порозуміння буде досягнуто мирним шляхом. Він пропонував обмежити використання американських військових сил тільки для відбиття можливих атак та можливих образ державних символів США, оскільки останнє може викликати формування у корейців почуття «зарозумілості та ворожості» [192, с. 115].

Слід зауважити, що похід почався з деяким запізненням. Від'їзд з Шанхая був затриманий у зв'язку з тим, що адмірал Роджерс не встиг завершити всі справи, які стосувалися його флотилії.

Ескадра покинула Шанхай 16 травня та направилася до Нагасакі, якого досягла 20 травня, а вже звідси вирушила до Кореї.

24 травня американці досягли острова Чакуалдо, відомого також під європейською назвою Роуз, названого так на честь французького адмірала, який керував вторгненням французів у Корею у 1866 р. Представникам корейської влади, яких вони зустріли на острові, передали листа, де були китайською мовою викладені вимоги американців.

Не дочекавшись відповіді, флот 30 травня рушив далі, однак через густий туман зупинився в морі щоб перечекаати непогоду. Під час слідування до корейських берегів американці зустріли корейську джонку. Капітан цього судна запевнив їх в тому, що про наближення іноземної ескадри вже знають в Пхеньяні і скоро на «Колорадо» має приїхати делегація для переговорів [214].

Посли прибули 31 травня, проте виявилось, що серед них були тільки чиновники третього рангу, і Лоу відмовився зустрічатися з ними, заявивши, що вестиме переговори з високими сановниками. На думку американського дослідника Томаса Дувернея, була пов'язано з тим, що посол, який вірив, що він «відкриє» Корею, як Перрі «відкрив» Японію, у всьому копіював дії прославленого комендора, який свого часу брав участь тільки в переговорах з високопоставленими урядовцями [214]. «Сьогодні три чиновника навідалися на борт, але оскільки у них був низький ранг та не було жодних повноважень від уряду, я відмовився зустрічатися з ними та доручив своєму заступнику пану Дрю Коулзу зробити це замість мене. Він повідомив їм, що на борту перебуває посол з важливою справою до уряду, сутність якої буде доведено до особи рівного рангу, призначеної королем» [192, с. 117], – писав Лоу у своїй депеші до Сьюарда.

Коулз також додав, що американці збираються укласти «Договір про дружбу та торгівлю з Кореєю». На це посли відповіли, що король вважає, що можна дружити і без укладення договору. Натомість американський представник заявив, що не має повноважень обговорювати це питання, оскільки, воно розглядатиметься на більш високому рівні [192, с. 117].

1 червня Роджерс наказав капітанам «Монокасі» та «Палоса», у супроводі катерів та парових човнів провести розвідку біля корейських берегів. Проте на підході до півострова американці потрапили під вогонь берегової артилерії. Зав'язалася перестрілка. Маневруючи, «Монокасі» нарвався на рифи та був пошкоджений. Капітан судна Блейк був змушений повернути назад до ескадри. Наступним відійшов і «Палос». Загальні втрати були незначними. У сутичці були поранені два американські матроси. Один з них отримав вогнепальне поранення в плече, в іншого відірвало два пальці осколком снаряда [221].

Після цього Роджерс направив корейцям ультиматум. Він вимагав вибачень, які мають бути принесені протягом десяти днів. Якщо цього не відбудеться, він пообіцяв напасти на берегові батареї. Проте ніхто не відповів йому.

Вранці 10 червня до кораблів ескадри підійшла корейська джонка. Її пасажирами виявилися три католицькі священники, які, почувши про прибуття флотилії, вирішили запропонувати свої послуги американцям як духівники. Після того, як мандрівники з'ясували, що вони не являють небезпеки, священників пустили на один з кораблів. Лоу вступив з ними в переговори, маючи намір отримати додаткову інформацію про Корею. Духовні особи повідомили, що дуже незадоволені правлячим у Кореї режимом, який кілька років назад вирізав близько 10 тисяч католиків, що становило третину всього місцевого населення, яке належало до цієї гілки християнства. Саме тому католики готові підтримувати будь-яке повстання проти місцевої влади і розраховували на допомогу в цьому з боку американців.

Від місіонерів Лоу нарешті дізнався правдиву історію загибелі екіпажу судна «Генерал Шерман», яку кілька років не могли з'ясувати американські представники [191, с. 126]. Проте, враховуючи їх ненависть до влади Чосону, посол все ж вирішив перевірити інформацію, яку вони надали з цього приводу.

О 10-й годині ранку 10 червня 1871 р. американці зайняли берегові укріплення на острові Чоджі, а через кілька годин окупували його повністю. Це була блискавична перемога. У сутичках загинуло 350 корейців, у тому числі командувач місцевого гарнізону, генерал Є Дже-Юн. Захисники ж острова вбили тільки трьох американців [214].

Зайнявши оборонні споруди супротивника, американці вирішили ще раз спробувати нав'язати корейцям переговори. Зокрема, Лоу направив листа королю, маючи намір передати його через місцевого губернатора. Проте той відмовився виконувати таке завдання, заявивши, що в нього не має на це повноважень. Всі спроби спроби Лоу встановити контакти з вищою владою Чосону також не принесли жодного результату [192, с. 129].

Дуже скоро до американців стали доходити чутки про початок походу численної корейської армії, яка мала рішучі наміри звільнити острів від загарбників. У цій ситуації Роджерс віддав наказ покинути корейську територію.

Слід зазначити, що американці вперше стикнулися з таким завзятим опором, як в Кореї. Поведінка місцевих мешканців різко відрізнялася від дій японців, які відкрили країну, злякавшись одного вигляду «чорних» кораблів Перрі. «Всі погоджуються з тим, що корейці відчайдушно боролися і ніхто з них не склав зброї. Всі солдати в головному форті були вбиті на своїх постах. Вони проявляли браву та нерозсудливість, навіть не маючи жодних шансів на порятунок, і після того, як надія на успіх зникла остаточно», – писав Лоу у листі до Фіша 20 квітня 1871 р.

Провал американської військової експедиції до Корейського півострова змусив США змінити тактику та підтримати японські претензії на цю територію, які вона висловлювала ще з XVI ст.

Ще наприкінці 60-х рр. XIX ст. бакуфу був занепокоєний американською активністю біля корейського півострова. Тоді, на відміну від Китаю, який не висловив жодних протестів проти французької військової експедиції (1866) та походу «Генерала Шепарда» (1868), уряд сьогуна одразу ж заявив протест у зв'язку з втручанням іноземців у внутрішні корейські справи. Крім того, японці намагалися направити в Чосон свого представника, який мав стати посередником у переговорах між іноземцями та корейцями. В Едо натякнули, що вони сприятимуть «відкриттю» Кореї для американської торгівлі, що було схвально сприйнято в Вашингтоні, якому були вигідно добиватися своїх цілей чужими руками. 27 січня 1868 р. Сьюард у листі висловив задоволення з приводу японських ініціатив, відзначивши, що «Сполучені Штати зможуть скористатися пропозицією японської місії» [Цит. за 200, с. 434].

Проте в умовах, коли в Японії у другій половині XIX ст. розгоралася громадянська війна, бакуфу так і не вдалося відправити до Кореї посланця, що у свою чергу, не дозволило США реалізувати свою мету на півострові. Проте у Білому домі із задоволенням сприйняли спроби японського посередництва. У своєму листі Волкенбургу від 27 січня 1868 р. Сьюард зазначав: «Я із задоволенням дізнався, що японський уряд ужив всі можливі заходи для від-

криття відносин з урядом Кореї. Ми сподіваємося, що Сполучені Штати отримають нагоду для того, щоб скористатися пропозицією японської дипломатичної місії до корейських можновладців з повагою ставитися до влади нашої держави» [9, с. 634].

З початком «Реставрації Мейдзі», американці знову почали розігрувати «японську карту» в Кореї. У 1871 р., після невдачі контр-адмірала Роджерса, для врегулювання конфлікту в Чосон був направлений японський представник, секретар міністерства іноземних справ Японії Ханабуса – разом із двома кораблями підтримки. Проте в Пхеньяні не стали слухати посланця і навіть вислововили презирство до нього, оскільки він був одягнутий в європейський одяг [200, с. 435].

Після повернення місії в Токіо японський уряд провів спеціальне засідання кабінету міністрів, в ході якого обговорювалися подальші плани щодо Кореї. Присутній на цій нараді впливовий сановник, граф Ітагакі Таісукі вперше запропонував ввести до Чосону війська – щоб «захистити інтереси громадян Японії, які проживають там». Одночасно він закликав направити в Пхеньян нову місію для переговорів. Проте перемогла думка, що військове вторгнення викличе тільки гнів корейців і принесе багато втрат. Було вирішено на деякий час відкласти агресивні плани і зосередитися на переговорах [221, с. 27].

Однак, дипломатична гра була продовжена, і США, разом з Великою Британією, підігруючи імперським амбіціям Японії, вміло штовхали її на подальше посилення експансії в Східній Азії.

Діючи в рамках цього курсу, Вашингтон, як зазначалося вище, був готовий відмовитися від власних претензій на окремі тихоокеанські території. Після острова Піль, зокрема, Білий дім підтримав амбіції мікадо поставити під свій повний контроль острови Лю-Чу, які свого часу Перрі намагався зробити військово-морською базою США.

Як зазначалося вище, місцева влада визнавала свою васальну залежність одразу від маньчжурської династії в Китаї та від японських даймьо з клану Сацума. Після поразки сьогуна у 1868 р. князівство відмовилося від своєї зверхності над Лю-Чу на користь мікадо. Токіо одразу ж показав, що він прагне більшої влади над островами. У 1872 р. королю Лю-Чу було наказано прибути в столицю для того, щоб представитися імператору Муцухіто. Раніше лючуські королі обмежувалися тільки необтяжливою даниною. Коли ж правитель прибув до резиденції мікадо, йому було оголошено, що відтепер його королівство офіційно включено у склад японської імперії, а він сам ставав звичайним відставним даймьо з пенсією у 3 тис. єн.

США в цілому позитивно відреагували на такі дії уряду мікадо. 20 жовтня 1872 р. Де Лонг надіслав листа міністру іноземних

справ Японії Соєшимо Тане-омі, в якому зазначив, що наказ королю Лю-Чу піти у відставку є «проявом благородства», яке було висловлено йому. Посол також назвав острови «невід'ємною частиною Японської імперії» [31, с. 555].

Де Лонг нагадав японському колезі про договір, який комодор Перрі уклав з місцевою владою у липні 1854 р., і висловив сподівання, що основні його положення діятимуть і після того як Лю-Чу стали звичайною японською префектурою [31, с. 555]. У відповідь Соєшимо Тане-омі заявив, що острови Лю-Чу знаходяться під опікою японської держави «вже сотні років». Саме тому він вважав приєднання цієї території природним та закономірним процесом. Він також запевнив Де Лонга в тому, що до договору між Сполученими Штатами та Лю-Чу від 11 липня 1854 р. уряд мікадо ставиться з повагою [31, с. 555].

У листопаді 1872 р. на дії Де Лонга щодо юридичної приналежності островів Лю-Чу нарешті відреагував і Білий дім. Зокрема, Державний секретар Фіш схвалював позицію посла щодо того, що хоча острови стали префектурою Японії, договір 1854 р. США з місцевою владою має діяти в повному обсязі. «Поглинання або включення однієї країни іншою не означає, що перша має відмовитися від своїх міжнародних зобов'язань», – писав Фіш [31, с. 564].

Наступним епізодом, в якому поєдналися боротьба Токіо за острови Лю-Чу та американські претензії на острів Тайвань, стала японська військова експедиція на Формозу у 1874 р.

Слід нагадати, що невдалі спроби зробити острів Тайвань зоною своїх економічних та політичних інтересів у 50-60-х рр. XIX ст., змушували американських дипломатів – прибічників цієї ідеї шукати нові можливості для реалізації такого плану. На початку 70-х рр. XIX ст. було взято курс на співробітництво з Японією.

Вміло граючи на її експансивних амбіціях, представники дипломатичного корпусу США намагалися використати японську армію для того, щоб окупувати Формозу та відлучити її від Цинської імперії. В обмін на свою допомогу вони розраховували отримати від Токіо привілеї у комерційному освоєнні острова.

Як зазначалося в попередньому розділі, значну частину Тайваню населяли племена тубільців, які не підпорядковувалися китайській владі. Не визнаючи міжнародних законів та угод, аборигени досить жорстоко ставилися до іноземців, особливо до моряків, що зазнали корабельної аварії біля берегів острова. Всі, хто наважувався висадитися на територію, контрольовану тубільцями (південний та східний берег), ризикували загинути від їх списів. Починаючи з 40-х рр. XIX ст. західні мандрівники неодноразово ставали жертвами аборигенів. Так, у 1867 р., біля берегів Тайваню розбився американський барк «Ровер». Усі члени екіпажу були вбиті дикунами.

Одночасно західні країни використовували ці трагедії як привід для втручання у внутрішні справи Китаю, а також для поширення свого впливу на Формозі. Вже згадувані події, пов'язані із загибеллю екіпажу барка «Ровер», призвели до військового вторгнення США в 1867 р. Проте ця операція закінчилася невдало і проблема залишалася.

Ще один інцидент стався у листопаді 1871 р., коли рибалки із островів Лу Чу – піддані японської імперії, були змушені висадитися на південно-західний берег Тайваню, рятуючись від корабельної аварії. 6 листопада вони дісталися берега і того ж дня більшість з них були вбиті дикунами.

Японський уряд звернувся до китайського двору з вимогою наказати винуватців. Пекін, в свою чергу, заявив, що не повинен відповідати за дії аборигенів, ще не скорених китайською армією. Отримавши таку відповідь, Токіо вирішив діяти самостійно. Було прийнято рішення про направлення до Тайваню військової експедиції.

План вторгнення на Формозу був розроблений на основі рекомендацій, що надавали японському двору американські радники. Зокрема, прибічником військової експедиції на Тайвань був посол США в Японії Ч. Де Лонг. 25 жовтня 1872 р. він зустрівся з міністром фінансів та неофіційним головою японського уряду Окубо Тосіміті (1830-1878) та запропонував окупувати Формозу. Він вказував на те, що цей крок дозволить отримати території з ідеальним кліматом для вирощування рису, цукрової тростини та ямсу, багаті на мінеральні ресурси та з досить зручними гаванями. Також американський дипломат наполягав на тому, що окупувати острів треба швидко, оскільки інші західні держави проявляють інтерес до нього [219, с. 188].

Врешті Окубо Тосіміті погодився, і тоді Де Лонг рекомендував йому як консультанта Чарльза Лежандра. Як вже згадувалося, цей американець, що з 1866 до 1872 рр. обіймав посаду консула США в Амої (Сяминь), був однією з головних діючих осіб у розслідуванні вбивства екіпажу барка «Ровер» в 1867 р. Саме йому вдалося укласти угоду з вождем 18-ти тайванських племен Ток-е-током у 1869 р., згідно з якою тубільці брали на себе зобов'язання не вбивати іноземних моряків, що внаслідок корабельних аварій потрапляли на східні береги Формози [140, с. 252-255].

Слід також зазначити, що Лежандр виступав прибічником захоплення острова, вважаючи, що Цинська імперія неспроможна здійснювати ефективне управління ним, і тому не може вважати його своєю територією.

Проте консулу в Амої так і не вдалося вмовити керівництво США реалізувати свої ідеї. Більш того, вже в період розгортання скандалу, пов'язаного із загибеллю екіпажу «Ровера», його було від-

сторонено від активної участі у розв'язанні конфлікту. Тоді перевагу отримала ідея командувача американської далекосхідної ескадри в Японії адмірала Г. Белла. Він наполягав на проведенні каральної експедиції проти тубільців, не псуючи при цьому, відносин з Цинською імперією. І хоча в червні 1867 р. висадка американського десанту закінчилася провалом, Вашингтон не поспішав з прийняттям плану, який пропонував Лежандр. Йому не вдалося повернути прихильність Білого дому навіть після успішного завершення переговорів з Ток-е-током.

Не завершилися успіхом і його переговори з китайською владою, розпочаті на початку 70-х рр. XIX ст. Лежандр стверджував, що відповідно до умов Тяньцзінського договору 1858 р., китайський уряд був зобов'язаний сам карати аборигенів, які жили на землях, що перебували під його юрисдикцією. В разі якщо Китай не мав можливості для наведення порядку, він втрачав і суверенітет над територіями, заселеними тубільцями. Відповідно, кожна держава мала права на колонізацію цих бунтівних районів [203]. Природно, що такі ідеї не знайшли підтримки у китайських можновладців.

Лежандр був змушений був залишити дипломатичну службу і у вересні 1872 р. покинув Китай. Вірогідно, він вже не мав надії повернутися до активної зовнішньополітичної діяльності. Спочатку президент США Улісіс Грант (1822-1885) ще мав наміри відправити його послом до Аргентини. Проте цьому на заваді став впливовий сенатор від штату Пенсільванія Саймон Камерон (1799-1889), який тоді очолював комітет із зовнішньої політики [218, с. 100].

І все ж Лежандр не полишав надії реалізувати свої ідеї. У жовтні 1872 р. він прибув до Японії та знайшов підтримку у Де Лонга, який рекомендував колишнього консула міністру Окубо Тосіміті. Американця було призначено на посаду заступника міністра іноземних справ і він був першим іноземцем, який отримав державну посаду в Японії. Найголовнішим його завданням стала організація японської дипломатичної місії в Пекін з метою вирішення інциденту, пов'язаного із загибеллю японських підданих від рук тайванських аборигенів у 1871 р. [200, с. 440].

Від самого початку своєї служби Лежандр наполягав на проведенні військової експедиції на Тайвань, запевняючи японське керівництво, що це не призведе до масштабного конфлікту із Маньчжурською імперією, оскільки Китай не має юрисдикції в тій частині острова, де були вбиті рибалки з Лю-Чу [200, с. 440]. Більше того, Лежандр наполягав на тому, щоб очолити військовий похід, а в разі якщо, японці мають намір залишитися на Формозі, він розраховував стати губернатором.

Вірогідно, що саме в цей час, Лежандр здійснив нову місію на Тайвань. Цей факт досить слабо відображений у науковій літе-

ратурі. Про цей візит, що мав розвідувальний характер, згадував американський журналіст Едвард Хауз (1858-1938), який тоді перебував в Японії як кореспондент газети «Трибун». У своїх статтях він висвітлював подробиці японської військової експедиції на Формозу і повідомив, що ще на шляху з Амою до Японії Лежандр відвідав Тайвань, де зустрівся із вождем Ток-е-током. Той заявив, що підконтрольні йому тубільні племена не мають ніякого відношення до вбивства рибалок з Лю-чу. Більш того, він звинуватив у розправі китаїців, можливо, розраховуючи спровокувати конфлікт між Японією та Цинською імперією [35, с. 1].

У березні 1873 р. японська дипломатична місія на чолі із Соедзімою Танеомі (1828-1905) прибула в Тяньцзінь для переговорів з китайським імперським керівництвом. Переговори тривали до липня 1873 р. та закінчилися безрезультатно. Японці намагалися домогтися вирішення одразу кількох питань: встановлення своєї влади на островах Лю-чу, суверенітету Кореї та дозволу на проведення військової експедиції на Тайвань [200, с. 440]. Також в Китай прибув і Лежандр, який продовжував консулювати японців.

Одночасно з початком переговорів японські дипломати встановили тісні контакти з американськими представниками в Китаї. Вони намагалися забезпечити собі підтримку США, обіцяючи взамін встановлення вигідних умов для комерційної діяльності. Так, у своєму листі Державному секретареві Фішу від 13 липня 1873 р. американський посол в Пекіні Ф. Лоу повідомляв, що регулярно зустрічається з японським посланцем – «настільки часто, наскільки йому дозволяє здоров'я». Найбільш важливим питанням, яке обговорювали дипломати, була організація військової експедиції на Формозу. В разі її проведення, як обіцяли японці, острів не тільки звільниться від небезпеки з боку «диких та напівцивілізованих племен», але й буде відкритий для іноземної торгівлі» [31, с. 187].

До Фіша звертався і Де Лонг, намагаючись отримати від Білого дому згоду на підтримку Японії у конфлікті з Китаєм. Зокрема, 6 листопада 1873 р. він повідомив Державного секретаря, що у зв'язку із можливою військовою експедицією на Формозу він запросив Лежандра залишитися в Японії, оскільки «інформація, яку він має про острів та його мешканців є вельми важливою з точки зору успіху цього заходу» [31, с. 554].

Проте Фіш не поспішав із згодою. У своєму листі Де Лонгу від 18 грудня 1873 р. він писав: «Ви згадували про ворожі дії щодо японських громадян на Формозі. Ця інформація була отримана вами від консула США в Амої, містера Лежандра, та доведена до японського уряду. Проте, не маючи точних даних про те, що буде зроблено японським урядом, я не можу схвалити ваші дії без більш детального вивчення цієї проблеми» [31, с. 564].

Аналіз офіційних документів зовнішньої політики США досліджуваного періоду дозволяє стверджувати, що Білий дім не погоджувався на реалізацію експансивних планів щодо Тайваню, намагаючись зберегти добрі стосунки із Цинською імперією. Так, 7 грудня 1873 р. президент США Улісіс Грант в своєму посланні Конгресу заявляв: «Ми намагаємося зберегти дружні відносини з Китаєм. Одночас, у нас викликає занепокоєння загроза військових дій між Китаєм та Японією у зв'язку із можливою висадкою японських військ на острів Формоза... Внаслідок того, що окремі громадяни Сполучених Штатів беруть участь в цьому конфлікті, нашим завданням є підтримання строгого нейтралітету в разі початку військових дій та запобігання порушенню закону з боку наших громадян» [31, с. 4].

Участь американців у військових діях стали непокоїти Білий дім з травня 1874 р., коли почалося вторгнення японської армії на Тайвань. І для цього були причини. Активну участь в процесі перевезення військ взяв Лежандр. Для транспортування експедиційного корпусу він найняв англійський корабель «Йоркшир» та пароплав «Нью-Йорк». Крім того, він умовив японське командування, щоб похід очолили американські військові спеціалісти. Зокрема, як радника з військово-морських питань було запрошено капітана Дугласа Касселя, який служив на кораблі «Ашелот», на якому Лежандр відправився до Тайваню, ще у 1867 р., під час вирішення конфлікту, пов'язаного із загибеллю барку «Ровер». Також в японській експедиції брав участь лейтенант Джеймс Р. Уоссон (1855-1913), якого було призначено полковником японської армії [34, с. 10].

Обставини, за яких ці американці опинилися на японській службі, підтверджують той факт, що попри офіційні заяви про нейтралітет у військовому конфлікті американський уряд, все ж намагався відігравати певну роль у подіях, що відбувалися на Формозі. Так, Д. Кассель, який у той час перебував на дійсній службі у військово-морському флоті США, звернувся до військового міністра з проханням про відпустку. І чиновник дозволив своєму підлеглому взяти участь у японській експедиції, хоча точно знав про те, яку позицію з приводу конфлікту займав офіційний Вашингтон.

Крім того, до походу залучили і Е. Хауза, який став першим американським журналістом, що взяв участь в японській військовій операції. Він став справжнім апологетом тих ідей, які висловлювали «яструби», та намагався донести до своїх читачів думку про важливість зусиль Токіо, спрямованих на покарання аборигенів: «Країна, що тільки вчора увійшла до родини народів, щоб сьогодні організувати дорогу та важку експедицію на далекий берег, і не для того, що показати власну велич, або продемонструвати свою силу протидіючий державі, але в інтересах всього людства...

Все це є ознакою того, що Японія зрозуміла справжній дух сучасної міжнародної політики» [35, с. 11].

Перебуваючи у складі японських експедиційних сил і неформально керуючи операцією, Уоссон і Кассель діяли досить обережно, намагаючись не тільки покарати дикунів, але і вступити з ними в переговори. Так, 21 травня 1874 р. вони без охорони пішли в бік поселення аборигенів. Вірогідно, між ними та вождем племені існувала певна домовленість про зустріч. Проте на встановленому місці дикуни не з'явилися і тоді американці хоробро пішли в табір тубільців [31, с. 315]. Врешті їм вдалося знайти вождя і переговори почалися. Вони тривали протягом трьох днів, коли сторонам вдалося досягти певної домовленості. Від імені японського уряду, Кассель обіцяв племенам місцевих аборигенів захист в обмін на співробітництво. Гарантією захисту від нападу військ мали слугувати японські прапори, які американець почав роздавати одразу після укладання угоди. У свою чергу, вождь місцевих аборигенів брав на себе зобов'язання не чинити опір висадці японських військ на південному березі Тайваню.

На думку американського вченого Р. Ескілдсена, цей договір по-різному трактувався кожною зі сторін, що його уклали. Тубільці не сприймали японський прапор як символ їх покори, а лише, як сигнал, який свідчив про їх лояльність до прибульців. Японці ж вважали, що коли дикуни вивішували їх національний прапор, то це означало, що вони визнавали владу Токіо [203].

Для американців же сама наявність договору означала, що тубільці діють як суверенна сила, не пов'язана із Китаєм, що лише підтверджувало ідею їх покровителя Лежандра про те, що цинська династія не мала ніякої юрисдикції над територією, яку населяли аборигени.

Участь американських громадян у японській експедиції на Тайвань не залишилася непоміченою у Пекіні. У травні 1874 р. китайські чиновники висловили протест з цього приводу представнику США Самюелю Вільямсу (1812-1884). У своїй депеші на ім'я Державного секретаря Фіша від 29 травня 1874 р. він писав: «Китайські урядовці висловили невдоволення стосовно висадки японців на Формозі та участі в цьому американських службовців. Вони розглядають це як порушення статті I Тяньцзінського договору і вважають цей акт проголошенням війни. Як Сполучені Штати дозволяють своїм громадянам допомагати Японії, якщо ця країна діє несправедливо та жорстоко стосовно Китаю? – заявляють вони» [31, с. 225].

У відповідь, Вільямс зазначив, що американці, які пішли на військову службу до японців, роблять це на свій розсуд, тому американський уряд не матиме претензій в разі їх загибелі, оскільки їх дії розцінюються як ворожі стосовно Китаю. Крім того, посол відзна-

чив, що не відкидає можливості участі американських громадян у військових діях проти Японії на боці китайської армії. Він наполягав на тому, що це досить поширена практика в західному світі та нагадав про участь іноземців у розгромі повстання тайпінів.

Вільямс вказав на те, що Лежандр (діяльність якого найбільше непокоїла китайців) вже не обіймає жодної офіційної посади і його дії ніяким чином не пов'язані із Білим домом. Що до Касселля і Уоссона, Вільямс зауважив, що не вбачає в їх діяльності жодної загрози для Китаю [31, с. 225].

У своїй відповіді від 24 липня 1874 р. Фіш схвалив дії посла в Пекіні, заявивши, що «у разі загибелі американських громадян в нецивілізованій війні уряд Сполучених Штатів не має претензій. Однак в разі потрапляння їх в полон необхідно вимагати ставлення до них згідно із законами цивілізованого світу» [31, с. 303].

Проте, скандал між Цинською імперією та Сполученими Штатами з приводу участі американців у японо-китайському конфлікті й надалі наростав. 27 травня до американського консула в Амої Джозефа Хендерсона з протестом звернувся місцевий губернатор, який заявив: «всякий раз, коли одна країна йде війною проти іншої, іноземним державам не дозволяється таємно допомагати одній з них. Мені повідомили, що японці найняли іноземні кораблі для того, щоб перевезти своїх солдатів та амуніцію. І я, намагаючись зберегти суспільні інтереси, вимагаю від вас розслідування цього питання» [31, с. 312].

Бажаючи показати свою добру волю, в травні 1874 р. Хендерсон наказав заарештувати Лежандра та відправити його до Шанхая. Його звинуватили у порушенні закону про державний нейтралітет. Цей крок був схвалений Фішем, оскільки «показав китайцям наше бажання слідувати умовам та принципам укладених угод» [31, с. 303].

8 серпня 1874 р. Лежандр написав протест проти свого арешту. «Обраний урядом Японії для того, щоб представляти його в південному Китаї як спеціальний уповноважений у справі підтримання миру, я рішуче виступаю проти насилля з боку представників Сполучених Штатів в Амої, яке полягає у позбавленні мене волі та порушенні моєї гідності...», – з обуренням писав він [31, с. 310]. Він наполягав на тому, що обіймаючи офіційну посаду в японському уряді, він має певні привілеї, які мають поважати Сполучені Штати та всі цивілізовані країни. Крім того, він нагадував про окремий пункт американсько-японського договору від 1858 р., в якому громадянам Сполучених Штатів надавалося право служити Японії як військовим спеціалістам, якщо це не шкодить інтересам другої сторони. «Японія може перебувати у стані війни з будь-якою державою, дружньою Сполученим Штатам, проте я не вважаю, що ця

умова забороняє їй наймати американських громадян як військових чи військово-морських спеціалістів», – писав він [31, с. 310].

Проте доводи Лежандра залишилися поза увагою американських урядовців. Його було відсторонено від активної участі в подіях, пов'язаних із японською експедицією на Тайвань. Лише у 1875 р. йому вдалося повернутися в Токіо, де він був нагороджений орденом Сонця, що сходить. Він став першим кавалером цієї нагороди іноземного походження.

Арешт Лежандра став тільки першим кроком. Під тиском китайської влади уряд США, а також американська дипломатична служба робили все для того, щоб відсторонити своїх громадян від участі у військовому конфлікті на Формозі. Так, у своїй депеші у Вашингтон від 3 липня 1874 р., Хендерсон повідомляв, що мав бесіду із «китайським таотаєм», який заявив, що «японська військова експедиція була організована американцями». У відповідь на це звинувачення американський дипломат заявив, що «не має чіткої інформації, чи дійсно американці беруть участь у конфлікті, окрім як в ролі спостерігачів» [31, с. 311]. Проте він пообіцяв розібратися в цьому питанні.

За два дні Хендерсон також отримав листа від секретаря-перекладача американського посольства в Пекіні Вільямса, в якому він писав: «Сер, мені достовірно відомо, що два американські громадянина, Дуглас Кессель і Джеймс Уоссон, фактично залучені до японської експедиції, направленою японським урядом до Формози... Ви маєте попередити їх, що вони порушують мир, що існує між Сполученими Штатами та Китаєм, та вимагати від них, щоб вони утрималися від подібних дій під загрозою штрафу та арешту» [31, с. 321].

Виконуючи завдання, Хендерсон звернувся до капітана військового корабля «Монокейсі» Альберта Каутза (1839-1907) з проханням відправитися до Тайваню задля отримання інформації про участь американських громадян у конфлікті. В інструкціях Каутзу консул повідомляв, що «отримав офіційну депешу від китайської чиновників... в якій вони просять протистояти тому, щоб громадяни Сполучених Штатів брали участь у військовій операції японців на острові... Я вважаю, що не має сумнівів, що американці, зайняті цією справою, діють проти законів. І тому я прошу вас допомогти в тому, щоб переконати американців дотримуватися нейтралітету» [31, с. 318].

У свою чергу Каутз заявив, що направив телеграфом прохання Хендерсона до командувача військово-морськими силами Сполучених Штатів в Азії і чекає відповіді. Врешті-решт, після схвалення командуванням 27 липня 1874 року «Монокейсі» відправився до берегів Тайваню. Капітану корабля було наказано спостері-

гати за ходом військової операції, а також він мав переконати громадян США строго дотримуватися нейтралітету. Для цього Хендерсон склав ноту, в якій він зазначив: «Я закликаю громадян Сполучених Штатів утриматися від недружніх дій стосовно китайського уряду, які порушують існуючі закони та договори. Кожний громадянин, який відмовиться виконувати положення цієї ноти, втратить захист американського уряду» [31, с. 318].

І хоча експедиція Каутза не досягла конкретних результатів – американці залишилися на службі японського уряду, все ж Хендерсон оцінював свої дії як власну дипломатичну перемогу. Він вважав, що плавання «Монокейсі» до тайванських берегів продемонструвало маньчжурам бажання Сполучених Штатів залагодити суперечності і відкривало нові можливості для подальшого діалогу. У своєму листі заступнику Державного секретаря Бенкрофту Девісу (1822-1907) від 23 липня 1874 р. консул писав: «19 липня мене відвідав намісник провінції Фучжоу... Його завдання було подякувати мені за дружність, проявлену мною у питанні, пов'язаному із участю американців в японській експедиції на Формозу. Надалі він просив мене донести миролюбні наміри до японського командування» [31, с. 320]. Вірогідно, що йшлося про спроби китайської влади дізнатися про можливість мирних переговорів, і Хендерсон вже бачив себе в ролі арбітра в японо-китайських переговорах.

Проте відповідь Державного секретаря Фіша на ініціативи консула в Амої була негативною та досить жорсткою. 26 серпня 1874 р. він написав листа послу в Китаї Джорджу Стюарду (1840-1910), в якому зазначав: «Сер, відділ (Державний департамент – О. Н.) отримав листа пана Хендерсона, а також його кореспонденцію, стосовно його участі у врегулюванні конфлікту, пов'язаного із вторгненням японських військ на Формозу... Відділ вважає, що консул бере на себе повноваження посла... Немає ніякої вигоди від втручання консула. Звичайно, достатньо очевидно, що китайський уряд намагається отримати підтримку державного службовця Сполучених Штатів, добиваючись виводу японців з Формози. Проте ці питання не є частиною консульських обов'язків [31, с. 334].

Виникає питання, чому дії Хендерсона були розкритиковані Вашингтоном, хоча, на перший погляд здається, що консул досить успішно виконував всі інструкції, які надходили звідси. Вірогідно, що Білій дім побачив в ініціативах свого підлеглого порушення нейтралітету, якого намагався дотримуватися в японо-китайському конфлікті навколо Тайваню. Якщо Лежандр та його послідовники намагалися діяти в інтересах Токіо, то Хендерсон зайняв явно прокитайську позицію, що також вважалося невігідним.

У серпні 1874 р. до Пекіна прибуло посольство на чолі з Окубо Тосіміті (1830-1878), метою якого було залагодження конфлікту

навколо Тайваню. Японці вимагали компенсації збитків, яких зазнали в цій кампанії, в обмін на припинення військових дій [219, с. 120]. На цих переговорах Вашингтон, дотримуючись політики нейтралітету, виступив єдиним фронтом з Великою Британією. Представник Туманного Альбіону – сер Томас Уайд (1818-1895) вважав, що поглиблення конфлікту між Китаєм та Японією може поставити під загрозу торговельні позиції західних держав у далекосхідному регіоні. Саме тому він виступив посередником у переговорах, домагаючись мирного вирішення ситуації навколо Формози. Результатом його зусиль стало підписання в жовтні 1874 р. японсько-китайського договору, згідно з яким маньчжурський уряд виплачував Токіо компенсацію у розмірі 500 тис. таелів. У свою чергу, японські війська виводилися з Формози.

Таким чином, у першій половині XIX ст. черговий проект залучення Тайваню задля реалізації американських комерційних та стратегічних інтересів на Далекому Сході зазнав краху. Незважаючи на всі зусилля, прибічникам колонізації острова, цього разу за допомогою японської зброї не вдалося домогтися підтримки від Білого дому, який не хотів конфлікту з Цинською імперією. Адміністрація президента У. Гранта, зберігаючи нейтралітет, цілком відсторонилася від конфлікту, вважаючи що саме така позиція не загрожує інтересам США в далекосхідному регіоні.

Все ж, вже випробуваний на Тайвані сценарій, згідно з яким США досягали своїх цілей руками японців, був дуже скоро задіяний знову – цього разу в Кореї. Як зазначалося вище, попри всі зусилля Білого дому на початку 70-х рр. XIX ст. півострів залишався закритим для іноземної торгівлі. Військова експедиція США, здійснена у 1871 р., була невдалою. На відміну від японців, які у 1854 р. відкрили країну, злякавшись «чорних» кораблів Перрі, корейці були готові дати відсіч, навіть на технічну та військову перевагу іноземців. У цій ситуації, не бажаючи витратити сили на боротьбу, США знову почали грати на імперських амбіціях японських правлячих кіл, по суті, штовхаючи їх на військову авантюру на корейському півострові.

Були й інші причини підтримати японські претензії на Корею. У квітні 1871 р. уряд мікадо, бажаючи дещо розширити вектор своєї зовнішньої політики, відправив посольство в Китай з метою обговорення можливості підписання наступального та оборонного союзу, який, на думку Деннета, був спрямований проти західних країн [200, с. 437]. Договір про створення цього союзу був підписаний в Тяньцзині 29 липня 1871 р.

Природно, що укладання вищезгаданої угоди викликало занепокоєння США та інших західних держав, які були зацікавлені у розвиткові виключно прозахідного вектора японської зовнішньої

політики. Зокрема, у своєму листі Де Лонгу від 30 грудня 1872 р. Державний секретар Фіш зазначав: «У будь-якій бесіді з представниками японського уряду, ви маєте обстоювати думку про недоцільність розвитку відносин з Китаєм для того, щоб змусити японців відмовитися від даного курсу та прийняти прогресивну політику вільного комерційного та соціального спілкування з іншими державами» [31, с. 611].

У такій ситуації було важливо підтримувати імперські амбіції Японії, оскільки всі території, на які вона претендувала, перебували в орбіті впливу Цинської імперії. Отже, конфлікт між східними державами був неминучий. Подібні мотиви вже мали місце, коли американці санкціонували приєднання до Японії островів Лю-Чу, які раніше платили данину і Японії, і Китаю. Вельми помітними вони були і напередодні японської експедиції на Тайвань у 1874 р. Однак саме в Кореї, яка була найважливішим васалом Пекіна, вони проявилися в повній мірі.

Як зазначалося раніше, протиріччя між Японією та Кореєю почав назрівати одразу після закінчення «війни Бошин» у 1868 – 1869 рр. Токіо вимагав від Чосону відкрити кордони для іноземної торгівлі. У свою чергу, корейці наполягали на тому, щоб торгівля між країнами, як і в епоху середньовіччя, велася через острів Цусіма. Тоді, у 1874 р., японці спробували змінити ситуацію, скориставшись тим, що в Кореї відбувалася передача влади від регента Лі Хаїна (1820-1898) королеві Мьосон (1851-1895).

У вересні 1875 р. команда військово-морського корабля Японії «Унуо» в пошуках прісної води намагалася висадитися на корейський острів Канхвадо. Проте місцеві мешканці обстріляли судно, змусивши супротивника відступити. У відповідь «Унуо» відкрив вогонь з гармат. Це військове зіткнення отримало назву «інцидент у острова Ганхва».

Природно, що ця сутичка спричинила міжнародний скандал. Посли Японії Курода та Іновай були направлені в Чосон для врегулювання цього питання. Японський уряд використовував інцидент як привід щоб посилити тиск на корейців у питанні відкриття країни для іноземної торгівлі [221, с. 8].

Одночасно японського представника направили і в Пекін. Його метою було добитися невтручання Китаю в корейські справи. Проте, побоюючись реакції Пекіна, Японія не наважилася на пряме військове вторгнення та анексію корейської території. Свої імперські амбіції вона прикривала риторикою близькою до американської в період експедиції комодора Перрі. Серед головних причин японських претензій до Кореї називали необхідність захисту іноземців, які потрапляють в корабельну аварію біля корейських берегів. Крім того, вказувалося на те, що будь-який обстріл інозем-

них суден є незаконним та варварським актом, а кращім способом не допустити подібних випадків у майбутньому є відкриття Кореї для іноземної торгівлі.

Слід зазначити, що інцидент у острова Ганхва, який став приводом для японського втручання в корейські справи, не слід розглядати однозначно – як прояв корейського варварства та небажання приймати «цивілізовані» правила гри. Скоріше, як це часто буває в подібних випадках, мало місце підтасування фактів, яке дозволяло японцям пояснити свою агресію благородними мотивами.

Принаймні, таку думку висловлював провідний японський історик Йоко Като. Він зазначив, що в попередній звіт капітана «Унуо» про напад корейців, який він склав 28 жовтня 1875 р., були внесені зміни. Якщо в першому документі, він зазначав, що японці висадилися на корейський берег задля проведення зустрічей з місцевою владою та місцевим населенням, то в офіційній версії подій, опублікованій 8 жовтня, йдеться вже про пошуки прісної води [240, с. 4].

Крім того, Йоко Като зауважив, що в попередній версії звіту було вказано, що корейці відкрили вогонь тільки після того, як це зробили японці. В офіційному ж документі йдеться, що мешканці Канхвадо, навпаки, першими напали на прибульців [241, с. 4].

Японський тиск на Корею не залишився поза увагою Вашингтона. Про можливість початку військової експедиції Японії в Корею, у Білому Домі дізналися з повідомлень посла Дж. Бінгема (1815-1900), який обійняв цю посаду після відставки Де Лонга у 1873 р.

Майбутній дипломат народився у 1815 р. в селищі Мерсер Каунті в штаті Пенсільванія, в родині каменяра. У 1827 р. померла його мати, а батько знайшов собі нову дружину. Юнак не зміг знайти спільної мови з мачухою та був змушений переїхати до свого дядька, який мав невелику фірму в штаті Огайо. Там він і закінчив коледж Франкліна, де потоваришував з колишнім рабом Тітом Басфілдом – першим чорношкірим в США, якому вдалося закінчити коледж.

Тривалий час Бінгем займався адвокатською діяльністю, був відомим борцем проти рабства. У 1846 р. він виграв свої перші вибори та обійняв посаду окружного прокурора.

У 50-х рр. XIX ст. Бінгем також став депутатом Конгресу і кілька разів переобирався. Під час громадянської війни він рішуче підтримав північні штати, за що А. Лінкольн призначив його військовим прокурором армії Півночі.

Після закінчення громадянського конфлікту в США Бінгем ще кілька разів переобирався в Палату представників Конгресу, аж поки у 1873 р. президент Уїлліс Грант не запропонував йому посаду американського посла в Японії.

У листі Фішу 6 жовтня 1875 р. Бінгем повідомляв, що в японський пресі все більше поширюється чутка про те, що незабаром мікадо оголосить війну Кореї. Особисті джерела Бінгема в японському уряді підтвердили можливість такого розвитку подій. У зв'язку з цим він рекомендував Білому Дому утриматися від будь-яких дій та дотримуватися нейтралітету. «Враховуючи відносини між Кореєю та Китаєм, я вважаю, що необхідно оголосити суворий нейтралітет» [32, с. 348], – писав він Державному секретареві Фішу.

Уже через кілька місяців, наприкінці 1875 р., все було готове до початку військового вторгнення на корейський півострів. Японську експедицію у складі двох військових і чотирьох транспортних кораблів очолив генерал Курода Кієтакі (1840-1900). Напередодні відплиття імператор призначив його особливим посланником в Корею.

15 січня 1876 р. японська ескадра пройшла біля берегів південного порту Пусан для того, щоб продемонструвати військову міць. При дворі Кочжона розгорнулася палка дискусія з приводу того, як зустрічати японців: спробувати дати військову відсіч або сісти за стіл переговорів. У результаті перемогла позиція тих, хто був налаштований на компроміс. Готовий підписати угоду королівський уряд без бою дозволив Курода Кієтакі висадитися на острові Канхвадо, де і почалися переговори про укладення японсько-корейського договору та відкриття країни для міжнародної торгівлі [115].

Договір, який отримав назву Канхваського, був підписаний 26 лютого 1876 р. і складався з 12 статей. Перша стаття формально проголошувала «рівність Японії та Кореї». Угода також передбачала екстериторіальність японських громадян в Чосоні, дозволяла японським судам вільно заходити в територіальні води Кореї для «дослідження» узбережжя країни. Договір надавав більше прав для японських комерсантів у місті Пусан – місці традиційної корейсько-японської торгівлі.

Згідно з договором, через кілька років після його підписання повинні були бути відкриті для вільної торгівлі з Японією ще два порти в нових місцях у центральній і північній частинах Корейського півострова. Ними стали порти Вонсан на східному узбережжі (1879) і Інчхон – на західному (1882). У підписаних 24 серпня 1876 р. додаткових статтях до Канхваського договору йшлося про вільне використання японських грошей у відкритих портах, а також про право японських громадян вільно просуватися вглиб території Кореї на відстань до 10 чи від відкритих портів [115].

Увесь цей час Бінгем з інтересом спостерігав за діями японців в Кореї. Зокрема, 20 березня 1876 р. він зустрівся з послом Японії в Чосоні Квеода, який надав своєму американському колезі повний звіт про життя місцевих мешканців та ресурси півострова.

Також японець зазначив, що народ в країні живе бідно, харчується переважно рисом та рибою, вдягається в лахміття. Крім того, місцеві мешканці дуже вороже ставляться до іноземців. Квеода також повідомив, що на півострові немає великих покладів вугілля та міді. Там видобувається невелика кількість золотого піску, проте майже увесь видобуток відправляється в Китай як данина [32, с. 370].

Квеода відмовився надати Бінгему повний текст Канхваського договору, який, вірогідно, деякий час зберігався в таємниці. «Пан Квеода не зробив жодних заяв про подробиці договору з Кореєю, але здавалося, був задоволений результатом. Я не знаю, чи інші держави робитимуть спроби вести переговори з Кореєю», – писав Бінгем Державному секретареві Фішу в листі від 21 березня 1876 р. [32, с. 371].

У цілому «відкриття» Кореї Японією у 1876 р. було позитивно сприйнято США та іншими західними країнами. Як зазначив Деннет: «Політика Японії в Кореї багато в чому була зумовлена прагненням західних країн, особливо Сполучених Штатів, побачити півострів відкритим для торгівлі» [200, с. 450].

Після провалу власної військової експедиції на півострів у 1871 р. американці шукали можливості для відкриття Кореї. Для них це питання було пов'язано не тільки з економічними інтересами. Таким чином Вашингтон намагався забезпечити права християн в Чосоні, а також захист тим, хто потрапив в корабельну аварію біля корейських берегів. Білий дім дратувала позиція Китаю, який хоча і визнавав Чосон своїм васалом та охоче приймав данину, проте нічого не робив для захисту іноземців і місцевих християн від свавілля місцевої влади. Саме тому ставка була зроблена на Японію, яка вже сприйняла систему західних, «цивілізованих» цінностей. З іншого боку, в Білому Домі забували, що багато конфліктів американців з корейцями було спровоковано саме прибульцями з заходу.

На початку 80-х рр. XIX ст. більшість західних держав зуміли нав'язати Чосону договори, подібні до Канхваського. Японія вперше була успішно використана західними державами, в тому числі і США, для реалізації власних геополітичних амбіцій у Східній Азії.

Висновки до п'ятого розділу

Аналіз японської політики США в 50 – 70-х рр. XIX ст. свідчить, що вона пройшла певний розвиток, а її трансформація залежала від цілого комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Слід зазначити, що відкриття Японії у 1854 р. та укладання консулом Т. Харрісом у 1858 р. з бакуфу «Договору про торгівлю та дружбу», стало справжнім дипломатичним проривом США в Східній Азії. По суті, американцям на деякий час вдалося випередити більш потужних конкурентів та створити власну зону впливу в тихоокеанському регіоні. Умови американсько-японської угоди 1858 р. надавали право США виступати виразником інтересів сьогунату на міжнародній арені, що фактично означало американський протекторат над Ніххоном. Відтепер Сполучені Штати взяли на себе зобов'язання захищати Японію від претензій Великої Британії, Франції та, особливо Росії, яка наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. прагнула зміцнитися в Східній Азії за рахунок завоювання північних японських територій. Взамін Вашингтон отримував можливості для проведення вигідного йому економічного та політичного курсу.

Проте вже на початку 60-х рр. XIX ст. стає зрозумілим, що Білий дім не має можливостей для виконання взятих на себе зобов'язань. Аналіз подій показав, що як і у випадку з Китаєм, зменшення американського впливу в Японії було пов'язано із початком громадянської війни всередині країни. Цей конфлікт відтягував на себе лівову частку матеріальних та військових ресурсів і не давав змоги Вашингтону оперативно реагувати на ситуацію в Ніххоні, яка швидко змінювалася. Так, в умовах розгортання антизахідної боротьби, США не мали сил для захисту інтересів своїх громадян у відкритих портах і змушували звертатися за допомогою до інших західних країн, які тільки нарощували свою присутність на японській території.

У цій ситуації прибічник одноосібного американського домінування в Японії Т. Харріс був змушений піти у відставку. Новим послом США став Р. Праян, який виступав за поглиблення співробітництва з західними державами, перш за все з Великою Британією. У той же час, справжнім ініціатором нового японського курсу був Державний секретар Сьюард, загальний зміст інструкцій якого до американських представників зводився до необхідності підтримання дій міжнародної коаліції держав в Японії у 1861 – 1868 рр. Саме тому він санкціонував відставку незговірливого Харріса та призначив на його місце більш лояльного Праяна, який був його особистим другом. Всі його наступники зокрема Волкенбург та Де Лонг, також були прибічниками поглиблення співробітництва з Великою Британією та іншими провідними державами.

Завдяки підтримці дій англійського представника Алкока американцям вдалося досягти помітних успіхів. Зокрема, спільними зусиллями були розгромлені даймьо, які виступали за повторне закриття Японії для іноземної торгівлі у 1864 р.

Крім того, бакуфу був нав'язаний новий договір про зменшення тарифів на імпорт товарів, укладений у 1866 р. Разом з тим США втратили свої виключні права на політичне та економічне лідерство в Японії. Тепер Вашингтон зайняв для себе вже випробувану в Цинській імперії тактику слідування в фарватері британської політики, оскільки саме Лондон досить скоро став провідною силою в регіоні.

Слід зауважити, що в період громадянської війни 1861-1865 рр. США не могли розраховувати навіть на почесне друге місце, поступаючись Франції, Голландії та іншим західним країнам. У боротьбі проти антизахідного руху в Японії Вашингтон виказував переважно моральну підтримку, не маючи можливості задіяти в ній хоча б кілька військових кораблів. Все це вело до подальшого зменшення його статусу в рамках міжнародної коаліції в Японії.

Тільки після закінчення військового конфлікту всередині країни США почали поступово нарощувати свою присутність в Японії. Звичайно, що Вашингтон вже не мав можливостей для випередження Великої Британії, проте навіть в неформальному союзі з нею, американська політика була в цілому успішною. Зокрема, саме посол Сполучених Штатів в Японії Волкенбург узяв безпосередню участь в процесі ліквідації сьогунату та приходу до влади імператора Муцухіто. Хоча Білий дім, разом з урядами інших західних держав, заявив про свій нейтралітет у «війні Бошин» (1868-1869), все ж поступливість уряду Мейдзі у ключових питаннях американсько-японських відносин та його спроможність навести в лад країни, примусила американців визнати його єдиним джерелом влади в Японії. Хоча американський посол Волкенбург і не переривав контактів із бакуфу, проте зміст його переговорів з представниками сьогуна зводився до того, що він рекомендував їм відмовитися від подальшої боротьби проти мікадо.

Порозуміння, яке встановилося між урядом мікадо та американським дипломатичним корпусом під час «війни Бошин» дало змогу активізувати зовнішньополітичні контакти між США та Японією після її завершення. Вашингтон в цілому підтримав початок реставрації Мейдзі, хоча і виявився неготовим до денонсації системи несправедливих договорів, нав'язаних Ніххону в попередній період. Крім того, Білий дім, чий військові походи на Тайвань та у Корею наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст. закінчилися невдало, вмів підтримував та ще більше розпалював експансивні амбіції Японії, які почали проявлятися в цей період.

Зокрема, саме Вашингтон активно підтримав такі японські акції, як перетворення островів Лю-Чу на звичайну префектуру Ніххону, військову компанію Японії на Тайвань у 1874 р. та нав'язування нерівноправного договору Кореї у 1876 р.

Слід наголосити, що після встановлення японського домінування на цих територіях, американські економічні інтереси там тільки посилювалися. Таким чином, відмовившись від власних територіальних претензій у Східній Азії, США отримали неформального союзника, який виконував за них усю «брудну» роботу та дозволяв укріплювати позиції в регіоні без зайвих військових та матеріальних витрат.

Американська підтримка японської експансії в східноазійському регіоні в 70-х рр. ХІХ ст. давала змогу реалізувати й інші геополітичні завдання. Зокрема, сприяння реалізації японських планів щодо Лю-Чу, Тайваню та Кореї підбурювало до ворожнечі з Цинською імперією, яка вважала ці території залежними від Пекіна. Це, в свою чергу, давало змогу ліквідувати небезпеку укладення оборонного союзу Японії з Китаєм, спроба обговорення якого була реалізована урядом мікадо ще у 1871 р.

Проте потенційно неформальний союз Японії та США, за якими стояла Велика Британія був спрямований проти Російської імперії, яка поступово укріплювала свій вплив в Східній Азії.

ВИСНОВКИ

Ключовою подією в історії американської політики в Східній Азії стало оголошення у 1899 р. доктрини «відкритих дверей», відомої також як доктрина Державного секретаря Джона Хея. Її основні положення, а саме ліквідація будь-яких перепон для розвитку міжнародної торгівлі та вільна конкуренція, стали провідними принципами світової політики США в подальші періоди, зокрема і на початку ХХІ ст.

Якщо розглядати історію зовнішньої політики США не як сукупність не пов'язаних між собою дипломатичних ініціатив окремих представників політичного класу, а як поступовий процес, внесок в який зробили покоління державних діячів, послів та простих громадян, то можна стверджувати, що основи для формування вищезгаданих основ американського курсу на світовій арені почали оформлюватися у Східній Азії ще в 30-х рр. ХІХ ст. Саме тоді під тиском зовнішньополітичних обставин. США були змушені відмовитися від пануючої протягом всього ХІХ ст. думки, що міць держави визначається її спроможністю здійснювати колоніальні завоювання. Разом з тим, для розуміння цього мало пройти майже півстоліття, протягом якого Вашингтон, нарешті відмовився від спроб створити свою імперію в Східній Азії, натомість зосередився на тому, щоб нав'язати іншим державам такі правила гри на міжнародній арені, які забезпечили б йому першість.

Дослідженню еволюції американської політики і присвячена дана робота.

Американська політика в Східній Азії почала поступово формуватися наприкінці ХVІІІ – у першій чверті ХІХ ст. Проте тоді вона не носила самостійного характеру і не можна говорити про її національну специфіку. Цілком погоджуємося з думкою деяких західних науковців, які називали курс США в тихоокеанському регіоні в цей період «шакалячим» щодо дійсно провідного гравця в тихоокеанському регіоні, яким тоді була британська Ост-Індська Компанія.

Американська політика в регіоні не була спрямована на реалізацію будь-яких державницьких завдань, і держава, як політичний інститут, однією з функцій якого є здійснення зовнішньополітичної діяльності, майже не була представлена тут. Проте те ж саме можна сказати і про Велику Британію, уособленням якої в регіоні було не міністерство іноземних справ, а Рада Директорів Ост-Індської Компанії. Саме «Великий Джон» був основою тієї міжнародної системи, яка склалася у Східній Азії, і американці, бажаючи вести комерційну діяльність з країнами регіону, були змушені пристосовуватися до правил, які встановлювала Компанія. Така ситуа-

ція існувала, наприклад, в Цинській імперії, яка в досліджуваний період дозволяла іноземцям вести комерційну діяльність тільки в порту Гуанчжоу (Кантон).

У свою чергу, торговельна система, яка склалася в місті була заснована на домовленостях, встановлених між британською Ост-Індською Компанією та китайською компанією Гоконг (Кохонг). Усі інші гравці, у тому числі і американці купці, які прагнули потрапити на китайський ринок, залежали від цих двох гігантів. Саме тому, американці, діючи за тими ж правилами, що і англійці, мали спочатку купити ліцензію на комерційну діяльність у Компанії, а вже потім здійснювати її. Вони були скоріше частиною того наднаціонального конгломерату, який складався з комерсантів, піратів, контрабандистів, торговців опіумом різних національностей, які жили за рахунок масштабної торгової системи, яку уособлювала британська Ост-Індська Компанія. На взаємозв'язки між учасниками цієї системи майже не впливали офіційні відносини між США та Великою Британією. Зокрема, війна 1812 р. між двома країнами мало що змінила у становищі, що склалося тут.

Ситуація почала змінюватися лише на початку 30-х рр. XIX ст., коли Компанія зазнала першого серйозного удару. Ліквідація її монополії у 1833 р. в Китаї означала крах старої торговельної системи та початок формування нових підходів до реалізації зовнішньополітичних завдань як Великої Британії, так і США. Нові потужні гравці – такі англійські фірми, як «Джардін, Маттісон» та «Дент» не змогли налагодити відносини з Кохонгом та вимагали від уряду Великої Британії відкриття китайських портів для іноземної торгівлі.

І саме в цей період Вашингтон, все ще рухаючись в фарватері британської політики, заявив про свій намір самостійно встановлювати офіційні відносини з країнами Сходу через підписання відповідних договорів. Перший такий договір був укладений дипломатом У. Робертсоном із князівством Сіам у 1833 р. У цілому він був подібний до договору, який уклали англійці з даною країною роком раніше.

Подібною до англійського Нанкінського договору 1842 р. була і угода про «відкриття» Цинської імперії для американської торгівлі, підписана у 1844 р. в містечку Ванся К. Кушингом. Американські дипломати скористалися британськими військовими та політичними досягненнями для того, щоб отримати всі привілеї, які гарантували їм доступ та право займатися комерційною діяльністю в п'яти відкритих портах. Слід зазначити, що незважаючи на подібність двох міжнародних документів, були і певні розбіжності, які пояснюються специфікою того курсу, який США проводили в Китаї. Насамперед, Вашингтон, неодноразово заявляючи про дружні почуття до китайців, добровільно відмовився від таких болючих

для Пекіна питань, як анексія китайської території, а також заявив, що жодним чином не підтримуватиме контрабанду опіуму. За це США отримали зменшення митних тарифів для американських товарів, а також перші з поміж західних держав отримали право на створення повноцінного сеньменту для своїх громадян.

Хоча ці досягнення не забезпечили досягнення лідерства у Східній Азії, тим не менш, вони мали певне значення для поступового затвердження американських позицій в регіоні. Заслуга в тому, що американцям вдалося налагодити офіційний діалог з Пекіном, належить, як К. Кушину, а також комодору Керні. Останній командував ескадрою, яка була направлена в китайські води на прохання громадян США, які займалися торгівлею опіуму в Кантоні та були нажахані діяльністю китайського коміснера Ліня. Проте, прибувши у Китай в 1842 р., Керні зосередив свої зусилля саме на боротьбі з поширенням контрабандної торгівлі наркотиком.

Наступною країною, з якою США прагнули встановити офіційні дипломатичні відносини та відкрити її для іноземної торгівлі, була Японія. На реалізацію цього завдання були залучені всі сили у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. XIX ст.

Американська політика відносно Японії в 40 – 50-х рр. XIX ст. базувалася на тому, що Сполучені Штати слідували курсом спрямованим на встановлення офіційних відносин з країнами регіону. Така стратегія, розроблена в умовах краху монополії англійської Ост-Індської Компанії десятиріччям раніше, складалася з кількох елементів. По-перше, американці домагалися від, як правило, ізолюваних країн Тихого океану їх відкриття для іноземної торгівлі та всіх можливих привілеїв для себе.

По-друге, американська стратегія передбачала відкриття для комерційної діяльності якщо не всієї території, то кількох важливих портів, в яких можна було запасатися паливом, провізією та прісною водою.

По-третє, американці вимагали від урядів східних країн гарантувати безпеку та належний прийом для екіпажів суден, які зазнали корабельної аварії біля морських кордонів цих держав. Нагляд за виконанням даних умов лягав на американських консулів, які призначалися у всі без виключення відкриті порти.

І нарешті, остання традиційна умова, яка ставилася урядам країн Східної Азії, полягала у наданні екстериторіальності для громадян США.

Слід зазначити, що дана стратегія була розроблена на основі британської моделі, яка була успішно задіяна після закінчення першої «опіумної» війни, Нанкінським договором з Китаєм від 1842 р. Американці, ще перебуваючи під домінуючим впливом Великої Британії, у 1844 р. Вансяським договором забезпечили собі

такі ж самі права, що і англійці, за виключенням анексії китайської території. Слід відзначити, що деякі з провідних діячів США також ратували за захоплення острова поблизу Цинської імперії, як це зробили британці з Гонконгом, проте, як свідчить аналіз офіційних документів Білого дому за даний період, це завдання серйозно не розглядалося.

Проте укладання Вансяського договору з Китаєм було лише пробою сил. У 40-50-х рр. XIX ст. головним об'єктом американської тихоокеанської політики стала Японія. Це було зумовлено рядом факторів.

По-перше, в умовах панування британців в Китаї, а також в морях, які омивали дану державу, американцям було уготоване, хоча і почесне, але друге місце. У них не було можливостей встановити першість в даному регіоні і вони були змушені діяти в орбіті комерційних та колоніальних інтересів Великої Британії. Таким чином, активізуючи свої зусилля в західній частині Тихого океану, де британський вплив був не настільки помітним, вони розраховували створити власну зону впливу, де не обов'язково було постійно оглядатися на всемогутній Лондон.

По-друге, активізація американської політики в західній частині Тихого океану, перш за все щодо Японії, пояснюється перетворенням Сполучених Штатів у тихоокеанську державу внаслідок захоплення Орегону та Каліфорнії. Здавалося, що само провидіння наказувало США продовжувати розповсюджувати свій вплив, під яким вони самі розуміли поширення чесних правил комерції, цивілізації та християнської релігії. Величезний океан, з островами, населеними народами, культура яких вважалася американцям варварською, ідеально підходив для реалізації цього надзавдання.

Експедиція комодора М. Перрі стала хоча і не першою, проте найбільш вдалою спробою США розповсюдити свій вплив у тихоокеанському регіоні. Комодору вдалося раніше за представників інших західних держав, добитися відкриття «країни вранішнього сонця» для торгівлі, що давало переваги перед конкурентами у встановленні свого домінування в тихоокеанському регіоні. Американська стратегія була повністю реалізована: для американців були відкриті порти Сімода та Хакодате, в яких з'явилися консульства США, вони отримали права найбільш сприйнятної нації. Була гарантована безпека матросів-янки, які зазнали корабельної аварії біля берегів Ніххону.

Окремо слід загадати про те, що США не вдалося захопити острови в Тихому океані, як це зробили англійці в Гонконзі. Дійсно, і в ході експедиції Перрі, і в більш раній період подібні проекти існували і мали своїх впливових прихильників. Зокрема, прибічниками анексії навіть не одного, а кількох островів були комодор

Дж. Глінн, а також вже згадуваний Перрі. Вони пропонували захопити острови Тайвань, Лю-Чу, Бонін, які планували використовувати як надійні стоянки та вугільні склади для пароплавів. У ході своєї експедиції Перрі робив все для того, щоб Білий дім звернув увагу на цю проблему, і навіть за власні кошти купив права на володіння островом Піль. Проте, вірогідно, у цьому питанні він діяв на свій страх та ризик. Офіційний Вашингтон, як показує аналіз джерел, не виявляв особливого інтересу до цієї ідеї. Саме тому проекти Перрі щодо захоплення тихоокеанських островів так і залишилися на папері.

Проте у майбутньому саме ідеї Перрі щодо створення колоніальної імперії США в Східній Азії знаходили все більше прихильників. Перші спроби реалізувати цей проект, зокрема захоплення Тайваню, були здійснені американцями вже в ході другої «опіумної» війни (1856-1860).

Аналізуючи американську політику у Китаї в 50-60-х рр. XIX ст., можна стверджувати, що Білий дім формально дотримувався нейтралітету, спочатку у другій «опіумній» війні проти маньчжурів, а потім і у придушенні повстання тайпінів.

Разом з цим американський фактор був вельми помітним у обох військових конфліктах в Китаї. На практиці, Білий дім діяв опосередковано, реалізуючи свої політичні цілі шляхом співробітництва з Англією та Францією, а також руками своїх громадян – безпринципних найманців, таких яким був командувач «Армії, яка завжди перемагає» Ф. Уорд.

Слід відзначити і той факт, що у військових конфліктах у Цинській імперії в 50-60-х рр. XIX ст. американці діяли у тісній зв'язці із англійцями. Білий дім не вступав у війну і в той же час підтримував багато британських ініціатив та і сам був змушений поступатися вимогам Лондона.

Зокрема, під тиском Уайтхоллу, Вашингтон не став реалізовувати план анексії Тайваню наприкінці 50-х рр. XIX ст., прийнявши англійське гасло відмови від територіальних захоплень на території Китаю. Така обережна політика в тісній, проте неявній зв'язці з англійцями реалізовуватиметься і надалі. Можливо, саме після закінчення другої «опіумної» війни та розгрому тайпінів американці назавжди відмовилися від ідей захоплення територій в Східній Азії. Проте багато представників американського політичного істеблішменту залишалися прибічниками реалізації цього сценарію.

У зв'язку з вищевикладеним, необхідно з'ясувати, чому після блискавичного прориву, зробленого Перрі в 50-х рр. XIX ст. в Японії, коли Сполучені Штати вперше вголос заявили про свої амбіції в Східній Азії, вони знову повернулися до статусу другорядного гравця, який покійно слідував у фарватері англійської політики.

Аналіз листування американського посла А. Бурлінгейма з Білим домом дає змогу стверджувати, що на це були, перш за все, внутрішні причини. Початок громадянської війни між Північчю та Півднем, призвів до занепаду тихоокеанського напряму зовнішньої політики. Насамперед, було значно скорочено фінансування дипломатичної служби в Цинській імперії. Американським представникам не вистачало коштів навіть на зарплатню консулам та оренду приміщень, не кажучи вже про реалізацію масштабних експансивних проектів, як наприклад, захоплення та подальше освоєння островів у Східній Азії.

У цій ситуації американському послу Бурлінгейму, каденція якого припала на 60-ті рр. XIX ст., залишалося лише домагатися того, щоб привілеї, яких прагнули англійці, які не шкодували матеріальних та військових ресурсів для поширення свого впливу розповсюджувалися і на громадян США. Це, в свою чергу, змушувало Вашингтон діяти в рамках тих правил, які встановлював Лондон – провідна сила в Цинській імперії. Це, наприклад, пояснює, чому Білий дім, незважаючи на числені рекомендації цілої плеяди видатних американських політичних діячів, так і не наважився на анексію територій в Тихому океані. Власне, відмовитися від цих претензій, довелося ще під час другої «опіумної» війни, коли американському посланцеві П. Паркеру не вдалося реалізувати свій проект захоплення Тайваню. Останній був ярим прибічником військового союзу з Англією та Францією у війні проти Китаю, проте він розраховував, що Лондон за спільну участь у бойових діях, піде назустріч і дасть дозвіл на захоплення Формози. Але його спроби встановити американський прапор над островом викликали різке незадоволення англійців і обережний Вашингтон замінив Паркера на У. Ріда.

Вірогідно, що саме англійський вплив змусив Білий дім змінити своє ставлення до тайпського повстання та проголошеної Хун Сюцюанем держави Тайпін-тянго. Ще наприкінці 50-х рр. XIX ст. американці ставилися до повсталих з доброзичливим нейтралітетом, бачачи в них реальну силу на противагу ослабілої династії Цин, а також відмічаючи близькість їх ідеології з християнською релігією. Головними прибічниками такого підходу були, зокрема, числені місіонери, які вважали, що тайпіни більш сприймають їх вчення, ніж акцентовані на конфуціанстві маньчжури.

Уже в 60-х рр. XIX ст. ставлення до тайпінів почало змінюватися навіть серед тих, хто їх донедавна захищав, зокрема у місіонерів. У цьому контексті важливо згадати діяльність місіонера І. Робертса, заслуга якого у боротьбі проти повсталих полягає в тому, що його розповіді про криваве вбивство хлопчика-слуги сформували негативне ставлення до них з боку західного суспільства. Са-

ме він і сформував ставлення до інсургентів, як до кровожерливих варварів, що і легітимізувало відкриту боротьбу західних держав проти них.

Однак попри на всі труднощі наприкінці 60-х рр. XIX ст. Бурлінгейму вдалося нормалізувати відносини з Цинською імперією. Діючи разом з провідними державами, він проводив власний курс, спрямований на нормалізацію відносин з Пекіном та визнання Китаю рівним партнером у переговорах. Вершиною його діяльності можна вважати укладення американсько-китайського договору 1868 р., згідно з яким США відмовлялися від несправедливих договорів, нав'язаних Цинській імперії в попередні періоди.

Не всі представники американської політичної верхівки були готові сприйняти ініціативи Бурлінгейма. Частина дипломатичного корпусу США в Китаї продовжувала обстоювати протилежну думку і були не проти захопити частину китайської території. Зокрема, американський консул в Амої Чарльз Лежандр на деякий час реанімував вже напівзабутий проект приєднання острову Тайвань. Використавши як привід напад тайванських аборигенів на екіпаж американського корабля «Ровер» у 1867 р., він заявив про те, що китайська влада неспроможна виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення безпеки іноземців, які потрапили в корабельну аварію на території, яка контролюється Пекіном. У зв'язку з цим, він намагався втілити в життя проект захоплення Тайваню США. Проте офіційний Білий дім не наважився на реалізацію цієї авантюри, оскільки розумів, що це загрожує встановленому «статус кво» у відносинах з Китаєм та Великою Британією. Вкотре план захоплення острова було відкинуто. Проте, Лежандру вдалося досягти проміжного успіху, коли він уклав договір з вождями тайванських племен аборигенів, тим самим провокуючи їх на непокору китайській владі. Проте подальший розвиток американської політики в Східній Азії залежав від подій, які відбувалися в цей час у іншій ключовій країні регіону – Японії.

Аналіз японської політики США в 50-70-х рр. XIX ст. свідчить, що вона пройшла певний розвиток, а її трансформація залежала від цілого комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Слід зазначити, що відкриття Японії у 1854 р. та укладання консулом Т. Харрісом у 1858 р. з бакуфу «Договору про торгівлю та дружбу», стало справжнім дипломатичним проривом США в Східній Азії. По суті, американцям на деякий час вдалося випередити більш потужних конкурентів та створити власну зону впливу в тихоокеанському регіоні. Умови американсько-японської угоди 1858 р. надавали право США виступати виразником інтересів сьогунату на міжнародній арені, що фактично означало американський протекторат над Ніххоном. Відтепер Сполучені Штати взяли на себе

зобов'язання захищати Японію від претензій Великої Британії, Франції та, особливо Росії, яка наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. прагнула зміцнитися в Східній Азії за рахунок завоювання північних японських територій. Взамін Вашингтон отримував можливості для проведення вигідного йому економічного та політичного курсу.

Проте вже на початку 60-х рр. XIX ст. стає зрозумілим, що Білий дім не має можливостей для виконання взятих на себе зобов'язань. Аналіз подій показав, що як і у випадку з Китаєм, зменшення американського впливу в Японії було пов'язано із початком громадянської війни всередині країни. Цей конфлікт відтягував на себе левову частку матеріальних та військових ресурсів і не давав змоги Вашингтону оперативно реагувати на ситуацію в Ніхоні, яка швидко змінювалася. Так, в умовах розгортання антизахідної боротьби, США не мали сил для захисту інтересів своїх громадян у відкритих портах і змушували звертатися за допомогою до інших західних країн, які тільки нарощували свою присутність на японській території.

У цій ситуації прибічник одноосібного американського домінування в Японії Т. Харріс був змушений піти у відставку. Новим послом США став Праян, який виступав за поглиблення співробітництва з західними державами, перш за все з Великою Британією. У той же час, справжнім ініціатором нового японського курсу був Державний секретар Сьюард, загальний зміст інструкцій якого до американських представників зводився до необхідності підтримання дій міжнародної коаліції держав в Японії у 1861-1868 рр. Саме тому він санкціонував відставку незговірливого Харріса та призначив на його місце більш лояльного Праяна, який був його особистим другом. Всі його наступники зокрема Волкенбург та Де Лонг, також були прибічниками поглиблення співробітництва з Великою Британією та іншими провідними державами.

Завдяки підтримці дій англійського представника Алкока американцям вдалося досягти помітних успіхів. Зокрема, спільними зусиллями були розгромлені даймьо, які виступали за повторне закриття Японії для іноземної торгівлі у 1864 р.

Крім того, бакуфу був нав'язаний новий договір про зменшення тарифів на імпорту товарів, укладений у 1866 р. Разом з тим США втратили свої виключні права на політичне та економічне лідерство в Японії. Тепер Вашингтон зайняв для себе вже випробувану в Цинській імперії тактику слідування в фарватері британської політики, оскільки саме Лондон досить скоро став провідною силою в регіоні.

Слід зауважити, що в період громадянської війни 1861-1865 рр. США не могли розраховувати навіть на почесне друге місце, посту-

паючись Франції, Голландії та іншим західним країнам. У боротьбі проти антизахідного руху в Японії Вашингтон виказував переважно моральну підтримку, не маючи можливості задіяти в ній хоча б кілька військових кораблів. Все це вело до подальшого зменшення його статусу в рамках міжнародної коаліції в Японії.

Тільки після закінчення військового конфлікту всередині країни США почали поступово нарощувати свою присутність в Японії. Звичайно, що Вашингтон вже не мав можливостей для випередження Великої Британії, проте навіть в неформальному союзі з нею, американська політика була в цілому успішною. Зокрема, саме посол Сполучених Штатів в Японії Волкенбург узяв безпосередню участь в процесі ліквідації сьогунату та приходу до влади імператора Муцухіто. Хоча Білий дім, разом з урядами інших західних держав, заявив про свій нейтралітет у «війні Бошин» (1868-1869), все ж поступливість уряду Мейдзі у ключових питаннях американсько-японських відносин та його спроможність навести в лад країни, примусила американців визнати його єдиним джерелом влади в Японії. Хоча американський посол Волкенбург і не переривав контактів із бакуфу, проте зміст його переговорів з представниками сьогуна зводився до того, що він рекомендував їм відмовитися від подальшої боротьби проти мікадо.

Порозуміння, яке встановилося між урядом мікадо та американським дипломатичним корпусом під час «війни Бошин» дало змогу активізувати зовнішньополітичні контакти між США та Японією після її завершення. Вашингтон в цілому підтримав початок реставрації Мейдзі, хоча і виявився неготовим до денонсації системи несправедливих договорів, нав'язаних Ніххону в попередній період. Крім того, Білий дім, чиї військові походи на Тайвань та у Корею наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст. закінчилися невдало, вмів підтримував та ще більше розпалював експансивні амбіції Японії, які почали проявлятися в цей період. Зокрема, саме Вашингтон активно підтримав такі японські акції, як перетворення островів Лю-Чу на звичайну префектуру Ніххону, військову компанію Японії на Тайвань у 1874 р. та нав'язування нерівноправного договору Кореї у 1876 р.

Слід наголосити, що після встановлення японського домінування на цих територіях, американські економічні інтереси там тільки посилювалися. Таким чином, відмовившись від власних територіальних претензій у Східній Азії, США отримали неформального союзника, який виконував за них усю «брудну» роботу та дозволяв укріплювати позиції в регіоні без зайвих військових та матеріальних витрат.

Американська підтримка японської експансії в східноазійському регіоні в 70-х рр. XIX ст. давала змогу здійснити й інші гео-

політичні завдання. Зокрема, сприяння реалізації японських планів щодо Лю-Чу, Тайваню та Кореї підбурювало до ворожнечі з Цинською імперією, яка вважала ці території залежними від Пекіна. Це, в свою чергу, давало змогу ліквідувати небезпеку укладення оборонного союзу Японії з Китаєм, спроба обговорення якого була реалізована урядом мікадо ще у 1871 р.

Проте потенційно неформальний союз Японії та США, за якими стояла Велика Британія був спрямований проти Російської імперії, яка поступово укріплювала свій вплив в Східній Азії.

Таким чином, саме наприкінці 70-х рр. XIX ст. остаточно сформувався той неформальний геополітичний союз великих держав – США, Великої Британії та Японії, який, незважаючи на короткі періоди взаємної ворожнечі, діє і понині. Вже наприкінці XIX ст. його головним завданням стала боротьба проти зростаючих амбіцій Російської імперії в Східній Азії. Саме на підрих позицій Росії переважно спрямовувалася доктрина «відкритих дверей», яка була найгарячіше підтримана саме у Лондоні та Токіо. У свою чергу, через кілька років, на початку XX ст., саме міжнародна підтримка США та Великої Британії дозволила Японії отримати перемогу у російсько-японській війні 1904-1905 рр. На початку ж XXI ст. саме цей союз трьох держав, які заявляють про обстоювання спільних цінностей, продовжує відігравати визначальну роль у міжнародних відносинах.

Крім того, слід зазначити, що саме у досліджуваний період остаточно сформувався підхід до міжнародних справ, який у наступному столітті стане доктринальною складовою світової політики США. Підтримуваний Державним секретарем У. Сьюардом курс на співробітництво з іншими державами, перш за все з Великою Британією, згодом оформився в стратегію спільного вирішення міжнародних проблем та системи колективної безпеки, за створення якої виступав, зокрема, В. Вільсон у 1918 р. на Паризькій мирній конференції.

У свою чергу, курс на обстоювання в країнах Східної Азії переважно комерційних інтересів став основою для формування таких базисних принципів американської зовнішньоекономічної політики, як ліквідація торговельних бар'єрів, вільний розвиток комерції в різних регіонах світу, вільна конкуренція, свобода судноплавства. Вперше, як зазначалося вище, вони були проголошені вже у 1899 р. Державним секретарем Дж. Хеєм, а на початку XXI ст. саме вони стали основою глобальної економіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Опубліковані офіційні документи

1. A letter to lord Althor on the China trade. – L. : James Ridgway, 1833. – 61 p.
2. Convention signed at Yedo June 25, 1866 Senate advice and consent to ratification June 17, 1868 1 Effective on and from July 1, 1866 1 Terminated as to the United States and Japan by treaty of November 22, 1894/ between the two countries.
3. Correspondence between the president and select committee of East India Company's factory in China and captain Alexander Grant. – Canton, 1833. – 75 p.
4. Correspondence relative to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, 1857-1859. – L. : Printed by Harrison and sons, 1859. – 519 p.
5. Crisis the opium traffic: being an account of the proceedings of tub Chinese government. – Canton : Printed at the office the Chinese repository, 1839. – 230 p.
6. Executive documents the senate of the United States. 1851 – 1852. V. IX. – W. : Loyd Hamilton, 1852. – 705 p.
7. Executive documents the senate of the United States. 1854 – 1855. – W. : Loyd Hamilton, 1855. – 834.
8. Executive documents the senate of the United States. 1864 – 1865. – W. : Government printing office, 1865. – 659 p.
9. Executive documents of the House of representatives. 1868 – 1869. – W. : Gov. print. office, 1869. – 947 p.
10. Japan – October 22, 1864. Indemnity (18 Stat. 459), October 22, 1864, Treaties, Available from: ProQuest® Congressional, accessed June 27, 2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://congressional.proquest.com/congressional/docview/t53.d54.00018-stat-0459200002?accountid=9902>
11. Letter to the hon. John M. Clayton, Secretary of State, enclosing a paper geographical, political and commercial on the independent oriental nations. – W. : Gideon & Co, 1849. – 71 p.
12. Message of the President of the United States, transmitting a report of the Secretary of the Navy, in compliance with a resolution of the Senate of December 6, 1854, calling for correspondence, & c., relative to the naval expedition to Japan (1855). – W. : United States. Navy Dept., 1855. – 208 p.
13. Massage of the president of the United States and accompanying documents to the two house of congress. Part I. – W. : Gow. printing office. – 1868. – 729 p.

14. Narrative of the expedition of an American squadron to the China Seas and Japan: performed in the years 1852, 1853, and 1854, under the command of Commodore M.C. Perry, United States Navy, by order of the government of the United States (1856). In III Volumes. – W. : Beverley Tucker, 1856.
15. Papers relating to foreign affairs of United States. Part I. – W. : Gov. printing office, 1864. – 727 p.
16. Papers relating to foreign affairs of United States. Part II. – W. : Gov. printing office, 1864. – 735 p.
17. Papers relating to foreign affairs of United States. Part I. – W. : Gov. printing office, 1869. – 879 p.
18. Papers relating to the foreign relations of the United States. December, 1871. – W. : Gov. printing office, 1871. – 1263 p.
19. Phipps J. A practical treatise on the China and Eastern trade / J. Phipps. – L. : W. Tracher and Co., 1836. – 434 p.
20. Public documents printed by order the Senate of United States, first session of the twenty-ninth congress. In nine volumes. – W. : Gov. printing office, 1845. – 911 p.
21. Report of Ensing Fredrick Pearson, USN, commanding steamer USS Ta-Kiang regarding actions at Shimonoseki, Japan, September 1864. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.history.navy.mil/browse-by-topic/organization-and-administration/commands-and-installations/washington-navy-yard/a-walking-tour-of-leutze-park/report-of-ensign-fredrick-pearson.html>
22. The Burlingame mission: a political disclosure, disclosure supported by official documents. – Shanghai – L. – N. Y., 1872. – 925 p.
23. The Miscellaneous documents of the Senate of United States, third session of twenty-fourth congress, 1857. – W. : A. O. P. Nicholson, Senate printer, 1857. – 825 p.
24. The United States consulate in China. – W. : Printed for private circulation, 1867. – 188 p.
25. The executive documents of Senate of the United States, 1854 – 1855. – W. : Senate printer, 1855. – 821 p.
26. The executive documents, printed by the order of Senate of United States, 1858-1859. – W. : William A. Harris, printer, 1859. – 1424 p.
27. The executive documents, printed by order of the Senate of the United States. First session of the thirty-sixth congress, 1859-1860. – W. : George W. Bowman, Printer, 1860. – 682 p.
28. Treaties between the United States of America and China, Japan, Lewchew and Siam. – Hong Kong, 1862. – 205 p.

29. Twenty-eighth annual report of the American board of commissioners for foreign missions. – Boston : Printed by Crocker & Brewster, 1837. – 771 p.
30. United States Department of State Executive documents printed by order of the House of Representatives, 1851-1852. – W. : Gov. printing office, 1852. – 706 p.
31. United States Department of State. Executive documents printed by order of the House of Representatives. 1873 – 1874. – W. : Gov. Printing office, 1873-1874. – 624 p.
32. United States Department of State. Executive documents printed by order of the House of Representatives. 1873 – 1874. – W. : Gov. Printing office, 1876. – 924 p.

Мемуари, шляхові нотатки

33. Живописное путешествие по Азии. Т 2. – М. : Типография Николая Степанова, 1839. – 293 с.
34. Griffis W. Townsend Harris first American envoy in Japan. – N. Y. : Mifflin & Co., 1895. – 385 p.
35. House E. H. The Japanese expedition to Formosa. / E. H. House – W. : Belford, Clark and Co., 1888. – 285 p.
36. Loviot F. A lady captivity among Chinese pirates in Chinese seas. – L. : Geo routledge & Co., 1856. – 162 p.
37. Le Gendre C. W. How to deal with China / Le Gendre C. W. – Amoy. : Rozario, Marcaland, 1871. – 141 p.
38. Le Gendre, C.W. Reports on Amoy and the island of Formosa / C. W. Le Gendre. – W. : Gov. printing office. – 1871. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://academic.reed.edu/formosa/texts/>
39. Pickering W. A. Pioneering in Formosa. / W. A. Pickering – L.: Hurst and blackett, 1898. – 283 p.
40. Quincy J. The journals of major Samuel Show, first American consul in Canton / J. Quincy. – Boston : Wm. Crosby and H. P. Nichols, 1847. – 390 p.
41. Roberts E. Embassy to the Eastern Courts of Cochin-China, Siam, Muscat during the years 1832 – 3-4 / E. Roberts. – N-Y. : Edmund & Co., 1837. – 445 p.
42. Stevens G. The life letters and journals of the Rev. and Han. Peter Parker, M. D. / G. Stevens – Boston : Congregational School and publishing society, 1896. – 362 p.
43. Taylor B. A visit to India, China and Japan, in the year 1853 / B. Taylor. – N. Y. : G. Putnam, 1855. – 570 p.

44. The Complete Journal of Townsend Harris First American Consul General and Minister to Japan. – N. Y. : Doran & Co, 1930. – 678 p.
45. The Japan Expedition, 1852-1854: the personal journal of Commodore Matthew C. Perry. – Smithsonian Institution press, 1968. – 334 p.
46. Williams W. The Chinese empire and its inhabitants / W. Williams. – L. : Henry Washbourne, 1849. – 641 p.
47. Williams W. The Middle kingdom / W. Williams. – N. Y. : John Wiley, 1871. – 639 p.

Періодичні видання

48. House E. Formosa: Japanese expedition against the island pirates / E. House – New York Herald . – 1874. – 24 June.
49. Memphis daily appeal. – 1857. – April 17.
50. The Missionary Magazine. – 1856. – P. 122-126.
51. The Chinese repository. Vol. III. 1834 – 1835. – Canton : Printed for the proprietors, 1835. – 605 p.
52. The Chinese repository. Vol. IV. 1837 – 1838. – Canton : Printed for the proprietors, 1838. – 607 p.
53. The Chinese repository. Vol. XIV. From January to December, 1845. – Canton : Printed for the proprietors, 1845. – 611 p.
54. The timaru herald. – July, 1867.
55. The New-York Quarterly. – 1853. – Том 1.
56. Formosa. Dispatches from admiral Bell // The Sun. – August, 17. – 1867.

Наукові роботи сучасників подій

57. Грэй Д. Г. История Древнего Китая / Д. Г. Грэй– М. : Центполиграф. – 2006. – 606 с.
58. Мертваго Д. Очерк морских сношений и войн европейцев с Китаем / Д. Мертваго. – СПб., 1884. – 388 с.
59. Позднеев А. Об отношениях европейцев к Китаю. Речь произнесенная на акте С.-Петербургского университета. 8 февраля 1887 года / А. Позднеев. – СПб., 1897. – 38 с.
60. Boulger D. The history of China / D. Boulger. – L. : W. Thacker & Co, 1898. – 661 p.
61. History the pirates infested China sea from 1807 to 1810. Translated from the Chinese original. – L. : Oriental translation fund, 1831. – 189 p.

62. Japan opened. Compiled chiefly from the narrative of American expedition to Japan in the years 1852 – 53-54. / F. L. Hawks – L. the religion tract society, 1858. – 320 p.
63. Kemish S. B. The Japanese empire: its physical, political and social condition and history // S. B. Kemish. – L. : Partridge & Co, 1860. – 319 p.
64. Mayers Wm., Lieut R. The treaty ports of China and Japan. A complete guide to the open ports of those countries, together with Peking, Yedo, Honkong and Macao / Wm. Mayers, R. Lieut. – L. : Trubner and Co, 1867. – 817 p.
65. Narrative of the expedition of the american squadron to the China seas and Japane under command commodore M. C. Perry. – W. : Nicholson printer, 1856. – 565 p.
66. Speer W. The oldest and the newest Empire: China and the United States / W. Speer. – Harford : Scranto & Co, 1870. – 765 p.
67. The opium trade India and China between in some of its present aspects. – L. : Protection society, 1870. – 137 p.
68. Tomes R. The Americans in Japan: an abridgement of the U. S. Expedition to Japan, under Commodore Perry / R. Tomes – N. Y. D. Appleton & Co, 1857. – 413 p.
69. Wilson A. «The Ever-Victorious Army». A history the Chinese campaign / A. Wilson. – William Blackwood and sons, 1868. – 489 p.
70. Wylie A. Memorials of Protestant missionaries to the Chinese: giving a list of their publications, and obituary notices of the deceased by, 1815-1887 / A. Wylie – L. : Gamble William, 1888. – 455 p.

Література

71. Аварин В. Я. Борьба за Тихий океан. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://flot.com/publications/books/shelf/avarin/>
72. Айзенштад М. П., Гелла Т. Н. Английские партии и колониальная империя Великобритании в XIX веке (1815 – сер. 1870-х гг.) / М. П. Айзенштат, Т. Н. Гелла. – М. : Наука, 217 с.
73. Айзенштад М. П. Фритредеры и колониальные войны Великобритании в конце 30-х – начале XIX в. / М. П. Айзенштад // Проблемы британской истории. – 1987. – С. 178-185.
74. Акимов М. В. Преступления США. Геноцид, экоцид, психоцид, как принципы доминирования / М. В. Акимов. – М. : Издательство АСТ, 2013. – 143 с.
75. Акунин Б. Кладбищенские истории. 1999-2004 / Б. Акунин. – М. : АСТ, 2011. – 220 с.
76. Алепко А. В. Дальний Восток в эпоху графа Н.Н. Муравьева-Амурского и митрополита Иннокентия (Вениаминова)

[Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://pravostok.ru/blog/dalnii-vostok-v-epoxy-grafa-nn-myraveva-amyrskogo-i-mitropolita-innokentiya-veniaminova/>

77. Анисимов А. Л. Россия и США во время второй «опиумной» войны. 1856 – 1860 гг. / А. Л. Анисимов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 29-37.
78. Анисимов А. Л. Американский военно-морской флот в борьбе за Тайвань в середине XIX века / А. Л. Анисимов // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2012. – № 1. – С. 93-96.
79. Анисимов А. Л. Крёстный отец Небесного князя: деятельность американского миссионера И. Робертса в Китае в период Тайпинского восстания / А. Л. Анисимов // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2013. – № 5. – С. 145-149.
80. Батыршин И. Краткая история производства и торговли опиумом. 3400 г. д.н.э. – 2007 г. н.э. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.antidrugfront.ru/publications/00477.html>
81. Бурьян, М. С. Кризис колониальной политики Великобритании в Египте и Судане в первой трети XX в. [Текст] : дис... д-ра ист. наук: 07.00.03 / М. С. Бурьян; РАН, Институт востоковедения. – М., 1996. – 363 л.
82. Бутаков А. М. Опиумные войны: обзор войн европейцев против Китая. / Бутаков А. М. – М. : Издательство АСТ, 2002. – 400 с.
83. Васильев Л. С. История Востока / Л. С. Васильев. – М. : Высшая школа, 2001. – Т. 1, 2.
84. Виноградов К. Б., Сергеев В. В. Лорд Пальмерстон. Жизнь и политическая деятельность / К. Б. Виноградов // Новая и новейшая история. – 1990 – № 4 – С. 154-176.
85. Внешняя политика государства Цин в XVII веке / Под ред. Думан Л. И. – М. : Наука, 1977. – 385 с.
86. Волны А. Окинава, 1945 // А. Волны. – М.: АСТ, 2002. – 421 с.
87. Гелла Т. Н. Либерализм и «новый империализм» в Великобритании в 80-90 – х годах XIX века / Т. Н. Гелла // Новая и новейшая история. – 2001. – № 2. – С. 52-65.
88. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989 – 2013 рр.) : монографія / Н. Д. Городня. – К. : Прінт-Сервіс, 2014. – 528 с.
89. Границы Китая: история формирования // под ред. В. С. Мясникова и Е. Д. Степанова. – М. : «Памятники исторической мысли», 2001. – 611 с.

90. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н. Я. Данилевский. – М. : АСТ, 2003. – 648 с.
91. Дементьев В. П. Колониальная политика Франции в Китае и Индокитае. 1844-1862 годы / В. П. Дементьев. – М. : Наука, 1958. – 202 с.
92. Елизаров Е. Н. Борьба за Сахалин после Симодского трактата (1855-1867 гг.) / Е. Н. Елизаров. – Новый исторический вестник. – 2007. – № 16. – С. 169.
93. Ерофеев Н. А. Английский колониализм в середине XIX века / Н. А. Ерофеев. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
94. Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... / Н. А. Ерофеев. – М. : Наука, 1964. – 175 с.
95. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века / А. С. Ерусалимский. – М. : Наука, 1948. – 754 с.
96. Зарецкая С. И. Внешняя политика Китая в 1856-1860 годах. Отношения с Англией и Францией / С. И. Зарецкая. – М. : Наука, 1976. – 221 с.
97. Зарина Л. Л., Лившиц С. Г. Британский империализм в Китае / Л. Л. Зарина, С. Г. Лившиц. – М. : Наука, 1970. – 248 с.
98. Иванов П. М. Гонконг / П. М. Иванов. – М. : Наука, 1990. – 278 с.
99. Иноземцев Н. Н. Внешняя политика США в эпоху империализма / Н. Н. Иноземцев. – М.: Госполитиздат, 1960. – 762 с.
100. История дипломатии. Т. 2. – М. : 1941. – 566 с.
101. История и культура Китая. Сборник памяти академика В. П. Васильева. – М. : Наука, 1974. – 480 с.
102. История народов Восточной и Центральной Азии с древних времен до наших дней. – М. : Наука, 1986. – 580 с.
103. История XIX века. Т. IV. / Под ред. Лависса и Рамбо. – М. : Иностранная литература, 1938. – 527 с.
104. Кертман, Л. Е. Джозеф Чемберлен и сыновья / Л. Е. Кертман. – М. : Наука, 1990. – 541 с.
105. Китай в новое и новейшее время. История и историография. – М. : Наука, 1981. – 198 с.
106. Китай. История, экономика, культура, героическая борьба за национальную независимость. Сб. статей / Под ред. В. М. Алексеева, Л. И. Думана, А. А. Петрова. – М. – Л. : Наука, 1940. – 534 с.
107. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
108. Клименко Н. П. Колониальная политика Англии на Дальнем Востоке в середине XIX века / Н. П. Клименко. – М. : Наука, 1976. – 309 с.

109. Крофтс А., Бьюкенен П. История Дальнего Востока. Восточная и Юго-Восточная Азия. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1018574>
110. Кузнецов В. С. От стен новой столицы до великой стены / В. С. Кузнецов. – Новосибирск. : Наука, 1987. – 176 с.
111. Кузнецов Ю. Д., Навлицкая Г. Б., Сырицын И. М. История Японии / Ю. Д. Кузнецов, Г. Б. Навлицкая, И. М. Сырицын. – М : Высшая школа, 1988. – 432 с.
112. Кулик Б. Т. США и Тайвань против КНР. 1949 – 1952. Новые архивные материалы / Б. Т. Кулик // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 45-56.
113. Куликов В.С. Китайцы о себе / В. С. Куликов. – М. : Наука, 1989. – 256 с.
114. Курбанов С. О. История Кореи: с древности до начала XXI в. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.telenir.net/istorija/istorija_korei_s_drevnosti_do_nachala_xi_v/index.php
115. Кенхва Ундон «Открытие Кореи» и начало социально-экономических отношений с Японией [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://rikonti-khalsivar.narod.ru/Korea28.htm>
116. Кюннер Н. В. Новейшая история стран Дальнего Востока. Часть III. Выпуск I-й Обзор отношений Китая с европейскими и азиатскими державами с 1842 года до конца японо-китайской войны 1894-1895 гг. /Н. В. Кюннер. – Владивосток, 1910. – 175 с.
117. Лависс Э., Рамбо А. История XIX века. Том 6. Часть 2. Революции и национальные войны. 1848-1870. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://krotov.info/history/19/56/laviss_41.htm
118. Ларин В. А. Повстанческая борьба народов Юго-Западного Китая в 50-70-х годах XIX века / В. А. Ларин. – М. : Наука, 1986. – 258 с.
119. Луи Ф. Повседневная жизнь Японии в эпоху Мэйдзи. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.rulit.me/books/povsednevnaaya-zhizn-yaponii-v-epochu-mejdz-read-245402-1.html>
120. Лю Да-Нянь. История американской агрессии в Китае / Лю Да-Нянь. – М. : Иностранная литература, 1953. – 334 с.
121. Мак-Клейн Дж. Япония: от сёгуната Токугавы в XXI век / Джеймс Мак-Клейн. – М. : АСТ, 2006. – 895 с.
122. Манжола В. А. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 – 70-ті роки) / В. А. Манжола та ін. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.

123. Мар'янку О. В. Реставрація Мейдзі 1868 року: буржуазна революція чи формування абсолютистського режиму. [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http:// lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-26.pdf](http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-26.pdf)
124. Машевський О. П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / О. П. Машевський. – К. : Аквілон-Плюс, 2010. – 792 с.
125. Маховский Я. История морского пиратства / Я. Маховский. – М. : Наука, 1972. – 288 с.
126. Международные отношения на Дальнем Востоке (1870 – 1949) / Под ред. Е. М. Жукова – М. : Наука, 1951. – 790 с.
127. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. I. С конца XVI века до 1917 года. – М. : Наука, 1973. – 324 с.
128. Мендельсон Л. Экономические кризисы и циклы XIX века / Л. Мендельсон. – М. : Наука, 1949. – 838 с.
129. Мехэн А. Т. Влияние морской силы на историю. 1660-1783 / А. Т. Мехен. – М – СПб. : АСТ, 2002. – 634 с.
130. Мижуев П. Г. История колониальной империи и колониальной политики Англии / П. Г. Мижуев. – СПб. : АСТ, 1999. – 215 с.
131. Можейко И. В. В Индийском океане / И. В. Можейко. – М. : Наука, 1980. – 332 с.
132. Молодняков В. Россия и Япония: поверх барьеров / В. Молодняков. – М. : Астрель, 2005. – 365 с.
133. Набока О. В. Тайвань в системі міжнародних відносин на Далекому Сході в 70-90-х роках XIX століття / О. В. Набока // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2006 №17 (112). – С. 45-54.
134. Набока О. В. Перша опіумна війна (1840–1842) й острів Тайвань / О. В. Набока // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – К. – 2006. – № 82-84. – С. 36-37.
135. Набока О. В. Політика Великобританії щодо Тайваню в 20 - 40-х роках XIX століття / О. В. Набока // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 46-52.
136. Набока А. В. Тайвань в системі англійської торгівлі на Дальнем Востоке в першій половині XIX века // Історичні записки СНУ імені Володимира Даля. – Вип. 19. – 2008. – С. 123-126.
137. Набока О. В. Становлення євразійських торгівельно-комунікаційних шляхів у період правління імператора У-Ді (140 р. до н.е. – 87 р.) / О. В. Набока // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Історичні науки. – 2007. – № 04 (121). – С. 45-51.

138. Набока А. В. Политика США в Китае в 40-х годах XX века / А. В. Набока // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2010. – № 23 (210). – С. 45-51.
139. Набока О. В. Експедиція М. К. Перрі в Тихий океан (1852–1854) та формування політики США відносно Тайваню / О. В. Набока // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 11 (222). – С. 45-54.
140. Набока А. В. Политика США в отношении Тайваня в конце 60-х годов XIX века / А. В. Набока. – Общество и государство в Китае. Учёные записки отдела Китая. Выпуск 6. Том 2. – М. : Институт Востоковедения РАН, 2012. – С. 252-256.
141. Набока А. В. Политика США относительно Тайваня в 60-х годах XIX века: миссия Лежандра / А. В. Набока. – Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Випуск 3. Історичні науки. – Миколаїв : НУ, 2012. – С. 110-116.
142. Набока О. В. Місія П. Паркера в Китай (1856 – 1857) та американо-британські протиріччя навколо Тайваню / О. В. Набока. – Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 6 (241). Частина I. – 2012. – С. 54-63.
143. Набока О. В. Японська експедиція на Тайвань 1874 р. та політика США / О. В. Набока // Сходознавство. – 2012. – № 60. – С. 110-121.
144. Набока О. В. Тайвань у торговельній політиці британських та американських приватних компаній у першій половині XIX ст. / О. В. Набока // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – К. : ННДІУВІ, 2012. – Т. XXX. – 336 с. – С. 235-244.
145. Набока О. В. Тайвань в далекосхідній політиці США 40-50-х рр. XIX ст. / О. В. Набока // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 13. – Рівне, 2012, – С. 83-86.
146. Набока А. В. Попытки коммерческих кругов США добиться аннексии Тайваня в период второй опиумной войны / А. В. Набока // Общество и государство в Китае. Т. XLIII. ч. 1. – М. : Институт Востоковедения РАН, 2013. – С. 254 – 259.
147. Набока О. В. Витоки американської політики стосовно Тайваню (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Набока // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 1. – С. 49-50.
148. Набока О. В. Ч. В. Лежандр та політика США відносно Тайваню в 60-70-х рр. XIX ст. / О. В. Набока // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 1 (260), Ч. I, 2013. – С. 45-54.
149. Набока А. В. Тайвань в политике Великобритании на Дальнем Востоке в первой половине XIX века / А. В. Набока //

- Общество и государство в Китае Т. XLIV ч. 1. – М. : ИВ РАН. – 2014. – С. 274-281.
150. Набока А. В. Начало проникновения западных стран на острова Лю-Чу в первой половине XIX века / А. В. Набока // Общество и государство в Китае. Т. XLV. Часть 1. – М. : Институт Востоковедения РАН, 2015. – С. 102-105.
151. Набока О. В. Перші спроби США створити колоніальну імперію в Тихому океані в 50-х рр. XIX ст.: захоплення острова Піль / О. В. Набока // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – № 4 (293). – С. 4-9.
152. Набока О. В. Еволюція політики США щодо Тайпінського повстання в Китаї / О. В. Набока // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія. – Вип. 12. – 2015. – С. 58-63.
153. Набока О. В. Політика англійської Ост-Індської компанії щодо острова Тайвань у XVII-XVIII століттях / О. В. Набока // Британская политика и мир: контуры исторического взаимодействия. Сб. научных статей (к 60-летию проф. О. Б. Дёмина). – Одесса : 2008. – С. 26-32.
154. Набока О. В. Тайвань та боротьба «аутсайдерів» з англійською Ост-Індською компанією в Китаї (20-30-ті роки XIX століття) / О. В. Набока // Британская политика и мир: контуры исторического взаимодействия (к 55-летию профессора М. С. Бурьяна): Сб. ст. / Под ред. О. Б. Дёмина, И. В. Грицких и др. – Луганск – Одесса, 2011. – 292 с. – С. 153-166.
155. Набока А. В. Миссия Ч. Лежандра на Тайвань и политика США на Дальнем Востоке конца 60-х годов XIX века / А. В. Набока // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин : стат. та матеріали III Міжнародної наук. прак. конф., присвяченої пам'яті професора Г. А. Бондаревського. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2012. – С. 310-314.
156. Набока О. В. Експедиція комодора Дж. Глінна в Японію (1849) та початок американської експансії в Тихому океані / О. В. Набока // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції пам'яті професора Г. А. Бондаревського, 9-10 квітня 2013. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2013. – С. 345-351.
157. Набока О. В. Японська експедиція на Тайвань в 1874 р. та політика США / О. В. Набока // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 417-річчя від дня народження Богдана Хмельницького. – Черкаси. : Вид. Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 407-410.

158. Нарочницкий А. Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке. 1860-1895 / А. Л. Нарочницкий. – М. : Наука, 1956. – 899 с.
159. Национально-освободительные войны XIX века. // Всемирная история: в 24-х томах. Т 17. – Минск. : Харвест, 1997. – 560 с.
160. Начало колониальных империй // Всемирная история: в 24-х томах. – Минск. Харвест, 1996. – 592 с.
161. Непомнин С. Е. Экономическая история Китая (1864-1894) / С. Е. Непомнин – М. : Наука, 1974. – 303 с.
162. Новиков Я. Борьба Европы с Китаем (будущность белой расы) / Я. Новиков. – СПб., 1901. – 171 с.
163. Носов М. Г. Отношения между США и Японией в период заключения «неравноправных договоров» (1854-1867) / М. Г. Носов // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2011. – № 2. – С. 36-51.
164. Остриков П. И. Имперская политика Англии в Китае в 1900-1914 годах / П. И. Остриков. – М., 1978. – 227 с.
165. Очерки истории Китая с древности до «опиумных войн» / Под ред. Шан Рэ. – М. : Иностранная литература, 1959. – 580 с.
166. Полевой Б. П. Первые попытки США захватить острова Рюкю, Бонин, Тайвань (1853-1857) / Б. П. Полевой // Вопросы истории. – № 12. – 1952. – С. 117-127.
167. Политика Англии в странах Южной и Юго-Восточной Азии / Под ред. Г. А. Бондаревского. – М. : Наука, 1966. – 304 с.
168. Попов И. Россия и Китай 300 лет на грани войны / И. Попов. – М. : Харвест, 2004. – 510 с.
169. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 2002. – 736 с.
170. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки. Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.) / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 2007. – 560 с.
171. Священко З. В. Європа і США: геополітичне суперництво / З.В. Священко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин : статті та матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої пам'яті проф. Г.Л. Бондаревського (7-8 квіт. 2010 р., м. Луганськ). / За ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», Частина I, 2010. – С. 356 – 362.
172. Священко З. В. Виникнення держави Ізраїль: позиції СРСР і США / З. В. Священко // «Холодна війна» 1946-1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: статті та матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (28 лютого 2011 р.) / Під ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 132-142.

173. Священко З. В. Передумови, історія виникнення та розвиток програми «Партнерство заради миру» / З. В. Священко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: стат. та матеріали II Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті професора Г. А. Бондаревського (12-13 квіт. 2011 р., м. Луганськ). / Під ред. М. С. Бур'яна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність». – 2011. – С. 473-479.
174. Сидихментов В. Я. Маньчжурские правители Китая / В. Я. Сидихметов. – М. : Наука, 1985. – 301 с.
175. Сили Дж., Крэмб Дж. Британская империя / Дж. Сили, Дж. Крэмб. – М. : АСТ, 2004. – 448 с.
176. Сладковский М. И. Китай и Англия / М. И. Сладковский. – М. : Гл. ред. вост. лит-ры, 1980. – 351 с.
177. Сладковский М.И. Китай и Япония / М. И. Сладковский. – М. : Наука, 1971. – 336 с.
178. Таран М. А. Американо-китайські відносини та фактор безпеки Тайваню в 1990-ті роки (сприйняття Вашингтоном деяких конфліктних аспектів) // Сходознавство. – 2001. – № 13-14. – С. 38-49.
179. Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западно-европейских государств (конец XV – начало XIX века) Е. В. Тарле. – М. : Наука, 1965. – 428 с.
180. Тихвинский С. Л. История Китая и современность / С. Л. Тихвинский. – М. : Наука, 1974. – 359 с.
181. Тодер Ф. А. Тайвань и его история (XIX в.). / Тодер Ф. А. – М. : Наука, 1978. – 256 с.
182. Тодоров І. Я. Глобалізація безпеки: Навчальний посібник / І. Я. Тодоров. – Донецьк : Видавництво «Ноулідж», Донецьке відділення, 2011. – 246 с.
183. Фань Вэнь-Лань Новая история Китая. 1840 – 1901 / Фань Вень-Лань. – М. : Иностранная литература, 1955. – 600 с.
184. Халфин Н. А. Начало американской экспансии в странах Средиземноморья и Индийского океана [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://militera.lib.ru/research/halfin_na3/index.html
185. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года / Г. Хальгартен. – М. : Наука, 1961. – 695 с.
186. Хохлов А. Н. Внешняя торговля Китая с 90-х годов XVIII века до 40-х годов XIX века / А. Н. Хохлов // Государство и общество в Китае. – М. : Наука, 1978. – 367 с.
187. Цинь Бэнь-Ли. История экономической агрессии американского империализма в Китае / Цинь Бэнь-ли. – М. : Наука, 1951. – 123 с.

188. Чекаленко Л. Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем / Л. Чекаленко. – К. : Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – 350 с.
189. Чернявский С. В. Визит в Японию [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://rgavmf.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=332:2010-06-02-06-39-57&catid=37:fleethistory&Itemid=56
190. Широкоград А. Япония. Незавершенное соперничество [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1002582>
191. Шэн Ху. Агрессия империалистических держав в Китае / Ху Шэн. – М. : Иностранная литература, 1951. – 304 с.
192. A New look at the annexation of Korea. – Committee Against Government to Korea, July 2010. – 140 p.
193. Watson B. A. American diplomats in Southeast Asia in the nineteenth century / B. A. Watson. – Journal of the Siam Society. – 1976. – № 2 (64). – P. 39 – 111.
194. Beasley W. The Perry mission to Japan, 1853 – 1854. In two volumes / W. Beasley. – N. Y. : Surrey, 2002.
195. Bolton, S. K. Famous voyagers and explorers. 1841 – 1916 / S. K. Bolton. – N. Y., Boston : T. Y. Crowell & Co. – 554 p.
196. Chinese American heroes. Anson Burlingame [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.chineseamericanheroes.org/history/Anson%20Burlingame.pdf>
197. Cholmondeley L. The history of the Bonin islands from 1827 – 1876 / L. Cholmondeley. – L. : Constable & Co, 1915. – 320 p.
198. Cole A. Plans of Edmund Roberts for Negotiations in Nippon / A. Cole / Monumenta Nipponica. – 1941. – № 2. – Vol. 4. – P. 497-513.
199. Cortazzi H. Britain and Japan. Biographical portraits. Vol. IV. / H. / Cortazzi L – N. Y. Taylor & Francis Group, 2002. – 51 p.
200. Dennet T. Americans in Eastern Asia / T. Dennet – N. Y. : The Macmillan company, 1922. – 725 p.
201. Duvernay T. The 1871 U.S. – Korea Conflict: Cause and Effects. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.shinmiyangyo.org/nsynopsis.html>
202. Downs J. The Golden Ghetto. the American Commercial Community at Canton and the Shaping of American China Policy, 1784-1844 / J. Downs. – Hong Kong. : University Press, 2006. – 504 p.
203. Eskildsen R. Of Civilization and Savages: The Mimetic Imperialism of Japan's 1874 Expedition to Taiwan. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.historycooperative.org/journals/ahr/107.2/ah0202000388.html>

204. Eskildsen R. An Army as Good and Efficient as Any in the World: James Wasson and Japan's 1874 Expedition to Taiwan [Электронный ресурс] / Режим доступа: subsite.icu.ac.jp/iacs/.../ACS36_03Eskildsen.pd...
205. Feifer G. Breaking open Japan: Commodore Perry, Lord Abe and American imperialism in 1853 / G. Feifer. – N. Y. : Harper Collins publishers, 2006. – 507 p.
206. Gedalecia D. Letters from the Middle Kingdom. The Origins of America's China Policy / D. Gedalecia. – N-Y. : Prologue magazine. – 2002. – № 4. – P. 65-74.
207. Griffis, W. E. Perry, Matthew Calbraith, 1794-1858.: a typical American naval officer / W. E. Griffis. – Boston : Cupples and Hurd, 1887. – 490 p.
208. Gützlaff, Karl and the Chinese Union [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.mundus.ac.uk/cats/3/26.htm>
209. He S. Russell and Company in Shanghai, 1843 – 1891: U. S. Trade and Diplomacy in Treaty Port China / S. He. // A Tale of Ten Cities: Sino-American Exchange in the Treaty Port Era, 1840 – 1950. An Interdisciplinary Colloquium. – Hong Kong University, 23 – 24, May, 2011. – P. 111-123.
210. Henricus Conradus Joannes Heusken [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.lib.city.minato.tokyo.jp/yukari/e/man-detail.cgi?id=79>
211. Hosok O. Cultural analysis of the early Japanese immigration to the United States during Meiji to Taisho era (1868 – 1926) / O. Hosok – Edmond : History University of Central Oklahoma, 2000. – 453 p.
212. Huffman J. A Yankee in Meiji Japan: The Crusading Journalist Edward H. House / J. Huffman. – Oxford. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2003. – 309 p.
213. Inazo (Ota) Nitobe: The intercourse between the United States and Japan. An historical sketch. – Baltimore the Johns Hopkins press, 1891. – 226 p.
214. Kim Young-Sik. The early US-Korea relations Excerpt from «A Brief History of the US-Korea Relations Prior to 1945». [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.asianresearch.org/articles/1462.html>
215. Kinse Shiriaku. A history of Japan, from the first visit of commodore Perry in 1853 to the capture of Hakodate by the Mikado's forces in 1869 / Kinse Shiriaku. – Tokyo : The Naigwai Shuppan Kyokwal, 1906. – 201 p.
216. Kennebeck K. The early US-Japan economic relationship and the rise of Showa militarism / K. Kennebeck – W. : Georgetown University, 2012. – 106 p.

217. Kočvář J. The Struggle for Korea, 1876 – 1882 / J. Kočvář. – West Bohemian Historical Review. – 2011. – № 2 – P. 53-72.
218. Leonard J. Spoilsman in a «Flowery Fairy land»: Development of the US legation in Japan, 1859 – 1906 / J. Leonard – Ohio. : The Kent State Univ. Press, 1998. – 368 p.
219. Masakazu Iwata Okubo Tashimichi: The Bismarck of Japan / Masakazu Iwata. – Univ. of California Press, 1964. – 376 p.
220. Norihito Mizuno Qing Chins Reaction to the 1874 Japanese Expedition to Taiwanese Aboriginal Territories / Norihito Mizuno. – Sino-Japanese Studies. – 2009. – Volume 16. – Article 8. – P. 100-125.
221. Miller J. American political and cultural. Perspectives on Japan: from Perry to Obama / J. Miller. – W. : Lexington books, 2008. – 380 p.
222. New look at the annexation of Korea by Committee Against Government Apologies to Korea. – N. Y. : Society for the Dissemination of Historical Fact, 2006. – 140 p.
223. Nieves F. The Modern Samurai. Martial Studies & the Modernization of the Japanese School System / F. Nieves – Oslo : Spring, 2014. – 78 p.
224. Nish I. The Iwakura Mission in America and Europe. A new assessment / I. Nish – Tokyo : Japan library. – 1998. – 172 p.
225. Otness H. One thousand westerners by Taiwan to 1945 / H. Otness – Taipei. : Inst. of Taiwan History, 1999. – 175 p.
226. Rapp J. Clashing Dilemmas: Hong Rengan, Issachar Roberts, and a Taiping «Murder» Mystery. – Journal of Historical Biography. – Autumn. – 2008. – P. 27 – 58.
227. Roberts P. Bridging the Sino-American Divide American Studies with Chinese Characteristics / P. Roberts. : Cambridge scholars publishing, 2007. – 560 c.
228. Shavit D. The United States in Asia: A Historical Dictionary / D. Shavit – W. : Greenwood Publishing Group, 1990. – 620 p.
229. Schhoroeder J. Matthew Calbraith Perry: antebellum sailor and diplomat. / J. Schhoroeder/ – Annapolis. : Naval Institute press, 1943. – 334 p.
230. Schrecker J. «For the Equality of Men – For the Equality of Nations»: Anson Burlingame and China's First Embassy to the United States, 1868 / J. Schrecker // Journal of American-East Asian Relations. – № 17. – 2010. – C. 9-34.
231. Swartz W. Early Medieval China / W. Swartz. – N. Y. : Columbia university press, 2014. – 28 p.
232. The American military mission in Wampoa in 1856 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/usmchist/barrier.tx>

233. The Iwakura mission in Britain, 1872. – L. : The Suntory Centre, 1998. – 45 p.
234. The shaping of American diplomacy. – Chicago : Rand McNally and Co, 1956. – 1133 p.
235. The Taiping Rebellion and the formation of the Ever Victorious Army. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.soldiers-of-misfortune.com/history/frederick-townsend-ward.htm>
236. Townsend Harris: America's First Consul to Japan. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.ny.us.emb-japan.go.jp/150th/html/nyepiE2a.htm>
237. Treat P. The early diplomatic relations between the United States and Japan, 1853-1865 / P. Treat. – W : John Hopkins Press, 1917. – 459 p.
238. Van Sant J. Historical Dictionary of United States – Japan Relations / J. Van Sant, P. Mauch, Y. Sugita. – Toronto : Plymouth The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, 2007. – 341 p.
239. Wiley P. Yankees in the land of the gods: Commodore Rerry and the opening of Japan / P. Wiley. – N. Y. : Viking, 1990. – 578 p.
240. Wittner D. Commodore Matthew Perry and Perry's expedition to Japan / D. Wittner. – N. Y. : Rosen publishing group, 2005. – 340 p.
241. Yang Chung Teng. Reverend Issachar Jacox Roberts and the Taiping rebellion / Yang Chung Teng. – The Journal of Asian studies. – Vol. 23. – № 23. – 1963. – P. 55-67.
242. Yoko N Kato «Lessons» of the Past: the Use and Misuse of History in Modern Japanese History. / Yoko N Kato [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.archivists.org/publications/proceedings/accesstoarchives/index.asp?prnt=>

Наукове видання

О. В. Набока

ПОЛІТИКА США У СХІДНІЙ АЗІЇ В 30-70-х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Монографія

Редактор Іван Ребрик
Коректура Галини Тамаровської
Художньо-технічна редакція Івана Ребрика
Дизайн обкладинки Маргарити Лавренової

Підписано до друку 21.07.2016.
Формат 60x84/16. Гарнітура Bookman Old Style.
Папір офсетний. Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 17,9.
Замовлення № 21.

ВДНЗ «Ужгородський національний університет»
88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14, тел. (0312) 3-33-41

Редакція та виготовлення тиражу
МПП «Гражда»

Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія 3т № 22.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0312) 61-51-81

Набока Олександр Вікторович

Н 16 Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: Монографія / О. В. Набока. – Ужгород: ВДНЗ «Ужгородський національний університет» – Видавництво «Гражда», 2016. – 284 с.

ISBN 978-966-617-376-1

У монографії розглядається процес становлення та реалізації східноазійської політики США в 30-70-х рр. XIX ст. Особлива увага автора зосереджена на дослідженні стосунків Сполучених Штатів з такими ключовими державами Східної Азії, як Цинська імперія, Японія, а також з королівством Лю-Чу, тайванськими племенами, західними колоністами островів архіпелагу Бонін та корейською державою Чосон.

У роботі використано широка джерельна база, а також праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Книга може бути корисною для науковців, студентів, а також всіх, хто цікавиться історією міжнародних відносин в східноазійському регіоні.

УДК 94(73):94(5-11)“1830/1870” ББК 63.3(0)5